Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

FORTÆLLINGER AF GRÆNSELANDETS HISTORIE

DERES KONGELIGE HØJHEDER

KRONPRINS FREDERIK
OG KRONPRINSESSE INGRID

TILEGNET

ALLE RETTIGHEDER FORBEHOLDES

SKANDINAVISK BOGFORLAG

Fyens Stiftsbogtrykkeri - Odense

INDHOLDSFORTEGNELSE

Grænsesang 9
Forord 13
Baggrunde i Natur og Levn 15
Hedeby — Slesvig 35
Ansgar 43
Kampenes Begyndelse 55
Knud Lavard 69
Det store Dannevirke 85
Valdemar Sejr og Grænselandet 95
Kloster 109
Episoder fra det urolige Aarhundrede 117
Valdemar Atterdags Forsøg paa Samling 131
Dronning Margrethe og hendes Efterfølgere 145
Ribe-Overenskomsten af 1460 163
Ditmarskerne 173
Hertugdømmernes første Deling 181
Brydningstider 191
Ulige Kaar 219
Under Heltekongens storpolitiske Spil 235
Hertugdømmet under Gottorps Forbund med Fjenden 269
Arvehyldningen 1721 285
Hans Adolf Brorson 295
Billleder fra Grænselandet 307

BILLEDFORTEGNELSE

Kampen mellem Eg og Bøg 21
Kæmpehøje langs Hærvejen 27
Hedeby 39
Ansgar 49
Slaget paa Lyrskov Hede 65
Knud Lavard forhandler om Fred efter Sejren 79
Valdemar den Store bygger Dannevirke 91
Tilfangetagelsen paa Lyø 105
Løgumkloster Kirke 113
Eriks Skriftemaal ved Slien 123
Kristoffer II pantsætter Land til holstenske Grever 141
Margrethe Sprænghest i Landflygtighed 143
Valdemar Åtterdag i Fredsforhandlinger 147
Dronning Margrethe 153
Christian I forhandler om Ribeoverenskomsten 1460 ..... 168—169
Hans Ahlefeld i Ditmarsktoget 177
Gottorp Slot 187
Christian III drøfter Reformationen ..... 192—193
Sønderborg Slot 199
Oksevejen op imod Urnehoved 215
Ejderen 223
Ved Gallehus, Guldhornenes Findested 231
Slaget ved Listerdyb ..... 248—249
Lillebælt ved Snoghøj 277
Fra Tønnings Brand ..... 296—297
Den unge Brorson i Tønders Enge 303

GRÆNSESANG

Som en Drøm blev alt os givet af vor gode Mor,
da hun paa vor Vej til Livet lærte os de Ord,
der af Nat og Maanenyet
og af Stjernerne og Gryet
og af Solens fjerne Færden
skabte os vor Verden.

Først var alt, vort Øje saa paa, lige skønt og godt.
Jorden, som var til at gaa paa, — ja, den var der blot.
Den var her og bag ved Byen,
den gik længere end Skyen,
den var Dal og den var Banke, —
intet for vor Tanke.

Til en Morgenstund vi hørte nogle nye Ord: —
at det, vore Fodtrin rørte, var vor egen Jord.
Til en anden Dag vi sansed,
at hvor nogle bare dansed,
maatte andre gaa med Læmpe,
maatte andre kæmpe.

Til af Drømmens Morgentaage Dagens Lov steg frem,
om at virke og at vaage for vort eget Hjem,
til vor Tanke krøb af Svøbet,
lærte Gangen, fristed Løbet,
saa sig nyskabt om paa Jorden
fra sit Hjem i Norden.

Og som Barnet stred i Drømme for sin gode Mor,
fandt den voksne Mand at strømme gennem Hjertets Jord, —
mere ømt end Klap paa Kinden,
mere stærkt end Nordenvinden, —
Ønsket om, hver Dag at være
Vagt om Danmarks Ære.

Mange stred med Sværd i Haanden for den dyre Jord,
andre svarede med Aanden djærvt paa Fjendens Ord.
Flest dog værnede om Arven
bag ved Ploven eller Harven. —
Hvad om deres Daad fortælles,
det maa aldrig ældes.

Vi har Grave, vi skal pleje. I vort Hjertes Grund
sidder Sorgen som vort Eje. — Ingen Livets Stund
maa en anden røre Sorgen, —
den er vor, som Glædens Morgen
er vor egen. Begge smager
sødt af Hjertets Ager.

Om af vor Erindring stiger Nætter, døbt i Blod,
lyser samme Mindes Riger af vor Stammes Mod.
Dage, yppige som Høsten,
Sange, manende i Røsten,
lærer os, at vi skal værne
Markens modne Kærne.

Drøm og Gerning kærligt parret med vor Tro paa Fred, —
det blev Dækket over Arret, som vor Fortid sled.
Men i Dagen, som skal komme,
vil vor Jord til sidste Tomme
kræve, at vi styrker Kæden
for at vogte Sæden.

Hvad vi saa med Barnets Øje, synger Mandens Røst: —
Danske Mænd skal Danmark pløje, høste Danmarks Høst.
Naar vi synger Grænsesangen,
skal den være klar i Klangen,
at de levende og døde
kendes ved vort Møde.

Marcus Lauesen

FORORD

Denne Bog falder naturligt i tre Dele, og hver af de tre Dele har lige saa naturligt sin egen Tone.

Fristelsen til en fuldkommen fri Behandling af Stoffet har i rigt Maal været til Stede; men naar jeg ikke har givet efter for den, er det, fordi jeg i de sidste Aar har indsamlet nogle Erfaringer, der viser mig, i hvor høj Grad Nøgternhed er paa sin Plads, naar der tales om Grænsespørgsmaalet. Dette vil ikke sige, at min Bog skal prætendere at være en Lærebog i Grænselandets Historie, men at de Episoder, jeg omtaler, er søgt fremstillet i renest mulig Overensstemmelse med nøgtern Historieforskning for at danne det nødvendigste af alt, — Baggrunden for det, der maatte føles som Aktualitet. Naar den i Historie velbevandrede Læser her og der maatte savne en Skildring af Personer, Episoder og Tilstande, kan han ikke i alle Tilfælde tilskrive det Ukendskab fra min Side, men maa venligt erindre, at Valget mellem væsentligt og uvæsentligt er et individuelt Valg. Mit Valg i denne Sag er bestemt af Ønsket om mest muligt at holde mig til Kernen i Grænselandets Historie, og denne Kerne er for mig Grænsekampen, hvad enten den føres med Vaaben, med Penge eller med Aand. Naar det derfor i min Bog kommer til at se ud, som om vi ikke kender til Fred, kan det maaske virke overdrevet, men er vel i Virkeligheden sandt, — den hojeste Form for Fred, der er forundt Grænseboen, er Vaabenhvile.

Der ligger deri ikke noget dulgt Had; Udtrykket dækker alene over Erkendelsen af, at Danmarks Sydgrænse er en af Verdens mærkeligste: det smalle Stykke Land op mod et mægtigt Rige, der baade i Krig og Fred har ekspansive Kræfter. Men har man anerkendt dette Grænselands Ejendommelighed, maa man ogsaa nære Ønsket om at se enhver ny Situation som et Led i den historiske Udvikling.

Denne historiske Udvikling har for mig — noget skematisk udtrykt — tre Faser: den dynastiske Kamp, den kulturelle Kamp, og den helt bevidst nationale Kamp.

Naturligvis findes de tre Arter af Kamp i næsten alle Tidsperioder Side om Side. Alligevel kan det vist kaldes forsvarligt, ogsaa nogenlunde at tildele hver Art et Tidsafsnit, hvori den har været fremherskende. Paa den Maade har jeg inddelt Bogen i tre Dele, hvoraf den første Del omhandler de dynastiske Kampe indtil den olden-

borgske Kongeslægts Begyndelse; anden Del fra 1448 omhandler den paa een Gang befrugtende og farlige Kulturvækst; og sidste Del, fra lidt efter Aar 1800, til nu den folkelige, nationale Vækkelse og Kamp.

Naar jeg har behandlet disse tre Perioder paa lidt forskellig Maade, er det ud fra den alt nævnte Opfattelse af Nøgternhedens Betydning. For første Dels Vedkommende er Kilderne sparsomme; for anden Del lidt fyldigere; for tredje saa godt som udtømmende. Første Del er da mest tørt — men nødvendigt — Referat; anden Del giver Lejlighed til mere fri Udbygning af det foreliggende Stof; tredje Del — den største — berettiger til den Personskildring, der kan vise Grænselandssindet, som skal føre de fremtidige Grænsekampe fra vor Side. Men i alle tre Dele har jeg bestræbt mig for at holde mig — dermed ogsaa Læseren — til Kernen; og jeg haaber, at denne Bestræbelse maa berettige Bogens Tilblivelse og Udsendelsen af den, at den kan opfylde Forfatterens Ønske om at give et Bidrag til det nationale Arbejde i Grænselandet.

Løjt Kirkeby, Foraaret 1938

MARCUS LAUESEN

BAGGRUNDE I NATUR OG LEVN

I

Hvor ligger Grænselandet?

Danmarks geografiske Karakter, det havomslyngede Land, og Nordens historiske Udvikling i Retning af større Fredelighed mellem de skandinaviske Lande har medført, at enhver Dansker ved Betegnelsen Grænseland kun tænker paa det ene, det mod Syd. Her er det, de mest afgørende Kampe har staaet, og her er i Tidernes Løb Skellet dannet mellem to Folk og to Kulturer. Men paa det smalle Stykke Land mellem Østersø og Vesterhav, den kimbriske Halvø, har dansk og fremmed Aand ikke blot taget Livtag, saa der bliver Tale om Sejre og Nederlag, som kunde have afstukket Grænsen klart, — det, vi nu kalder dansk og tysk, har tillige ustandseligt skudt sig ind i hinandens Omraader, saa der næsten altid har været Tale om nationale Mindretal baade syd og nord for den Streg, som er den statslige Grænselinje.

Naar vi i det følgende skal beskæftige os med en Række af de Kampe, der i historisk Tid har fundet Sted her sydpaa, er det da ikke Grænsens, men Grænselandets Historie, vi vil prøve at sætte os ind i, — og dette Grænseland ligger mellem Kongeaaen og Ejderen. Dette er ikke en Synsmaade, et Standpunkt, en Idé eller en Tro, men et Forhold, nøgtern Historieforskning omskriver, og et Forhold, som ikke omstyrtes af, at den danske Stat og det danske Folkeliv af Tidernes Tryk er blevet tvunget til at rykke Grænsen mod Nord. Vor Opgave vil bl. a. være, at vise, hvornaar og af hvilke Grunde Grænselinjen er flyttet nordpaa eller sydpaa. Det vil blive en Vandring gennem Tiderne og gennem Landskabet, og undervejs vil vi fryde os over vort Folks Sejre og ærligt anerkende dets Nederlag. Vore Fejltrin er ikke mindre end andre Folks, ej heller færre, men vi har heller ingen Grund til at tro dem større eller flere end andres. Vi er i den lykkelige Tilstand, at den historiske Redelighed kun tjener det Billede af Øjeblikkets Danmark, som lever i den øvrige Verdens Bevidsthed, et Billede, der berettiger Glæden over, at der har været et Grænsefolk, som har udholdt den vanskelige Tilværelse som Bolværk mod Magter, der ofte saare let kunde have degraderet Danmarks Rige til kun at være en Provins.

Der er ikke Anledning til i dette Arbejde at forsvare nogen Tendens. Kan det lykkes

her eller der at gøre Historien klar som et Spejl, er en hel Del naaet. Thi selv om det vel maa siges at være et menneskeligt Karaktertræk, *ikke* at tage ved Lære af Historien, kunde det maaske for een og anden være til Styrkelse, at se, hvor meget af det, der opfattes som nyt, kun er Gentagelser.

Grænsefolket har sin egen Karakter, — hos os er det ikke blot de frie Træer, der er formede og hærdede af strid Blæst. — Ogsaa selve Grænsekampen er en særlig Form for Strid, forskellig fra de store nationale og økonomiske Krige. I de store Krige slaas Hærene paa Magthavernes Bud, ofte for en Sag, der kun lidet rører selve Vaabendrageren. I den egentlige Grænsekamp afgøres de varigste Udfald af Striden i Befolkningens Sind.

Der er i Historikernes Kreds Uenighed om, fra hvilket Tidspunkt Slesvig kan regnes for Danmarks Grænseland. Ganske vist er Danmark det ældste Rige i det nuværende Europa, men ikke blot har Magtomraadet skiftet med saa voldsomme Sving som fra et Verdensrige til en i Udstrækning uanselig Stat, saa Drømmere den Dag i Dag ser Landet større end det er, — ogsaa selve Folkets Tilblivelse, Kærnedannelsen, om man kan kalde det saadan, maa siges at være vanskelig at fæste til Tid eller Sted. Der er ikke noget mærkeligt i det; selve det, vi i Dag forstaar ved Nationalfølelse, er for de europæiske Folks Vedkommende kun godt hundrede Aar gammel, endda Folkene havde levet i fast indrammede Riger og Stater gennem mange Aarhundreder; — hvor meget vanskeligere vil det da ikke for de primitive Oldtidssamfund have været, at opelske en Stammebevidsthed, saa Daner kunde erkende sig som Daner? — Hvad vi kan, er da kun at gøre opmærksom paa Tegn, der peger frem mod den Dag, da der ikke mere er Tvivl om, hvad der er dansk og hvad der ikke er dansk.

Lad os indrømme, at Udlægningen af disse Tegn for en stor Del beror paa personligt Skøn, personlig Overbevisning og Tro. Ved Kulturernes Gry er Lighedspunkterne mellem de adskilte Stammers og Egnes Livsytringer mangfoldige. De dybe Forskelle opdages sent, og mellem beslægtede Folk kan de have været til Stede længe før nogen vidste det.

Lad os tage et Eksempel paa, hvad der menes med at udlægge Tegn: eet eller andet i mig bliver ved med at hævde, at Forskellen mellem Sachser og Franker paa den ene Side og paa den anden Side de Nordboer, der blev samlet til Danskere, har været dyb længe før vi har historiske Dokumenter derfor. Et af Tegnene derpaa ser jeg i det

Forhold, at den nordiske Odin, Alfaderen, hos os hurtigt blev Visdomsguden, mens han syd for vore Egne vedblev at være Dødsguden. Wotan (Odin) er dannet af samme Ordstamme som det tyske Ord Wut (Vrede), — Odin er syd for os den frygtede, hos os den vise.

Men for at kunne tage dette som et tydeligt Tegn paa dansk aandelig Selvstændighed, maatte vi vide langt mere om Oldtidens Gudedyrkelse end Tilfældet er. Den, der som jeg i dette Forhold alligevel lægger en dyberegaaende Betydning, maa altid klart understrege, at hans Skøn staar helt for hans egen Regning.

Dette være meddelt som en Begrundelse for, at Bogen vil give mest Plads til de Perioder, hvor vi er paa fast historisk Grund; og det kan betragtes som Indledningsord.

Overalt i Verden er Menneskene det mest spændende at møde. Og naar Grænsekampens Art skal levendegøres, kan det kun ske i Billeder af de Mennesker, der har ført den.

Naar vi alligevel begynder, før vi kan tale klart om Grænsens Mænd, er det, fordi det slesvigske Land fra Oldtiden af har været betydningsfuldt for hele det danske Rige, ja, for hele Skandinavien. Før det var Grænseværn, var det Portvej til og fra den store Verden.

2

Naturen er en stor Digter, baade i sine Indfald og i sin fornemme Beherskelse af alle Rytmer. Naturens Digtning er i alt storladen, — hvor vi regner i Aartusinder, synger Naturen om Millioner af Aar, og mange af dens mægtigste Strofer er endnu ikke tolkede.

Det er ogsaa et af Naturens morsomme Paradokser, at Europas ældste Rige, det danske, er opstaaet paa en af Europas yngste Landdannelser, — et Indfald af den mægtige Indlandsis, der i den geologiske Histories nyere Tid tre Gange har dækket det meste af Nordeuropa.

Klodens Historie inddeles som bekendt i Urtid, Oldtid, Middelalder og nyere Tid. Naar den sidste, den nyere Tid, i Oplysninger fylder mest, er det ikke fordi det er den længste, tværtimod, men fordi det er den bedst kendte. Fra Urtiden, den Old, hvis Aarafstand fra os maa tælles i Millioner, findes intet Levn i vor Jord. Fra den geologiske Oldtid mener man at kunne se Aflejringer i rødt Ler ved Heide i Ditmar-

sken. Men disse Lag, lige som Kridtet ved Østerby, stammende fra den geologiske Middelalder, hvorunder hele Danmarks Undergrund af Kridt menes at være dannet, har ringe Betydning for os og vort Land.

Først i den nyere Tid begynder vort Land for Alvor at faa Krop; Ansigtet kommer langt senere. I Begyndelsen af den nyere Tid har, efter Planteaflejringerne at dømme, vort Klima været halvtropisk. Ogsaa i Grænselandet findes Aflejringer fra denne Periode, Koralsand paa Sild, Glimmerler, Glimmersand og Brunkul paa Als og i Angel. Efter denne lange Varmeperiode er Temperaturen tre Gange faldet til Polarkulde. Tre Gange har gigantiske Bræer fra de skandinaviske Bjerge skudt sig ned over Østersøen, Danmark og Nordtyskland, ja, for den ældste Bræs Vedkommende helt over i Vesteuropa og ned i Sydtyskland.

En Bræ eller Gletscher er en Grødisdannelse, der opstaar ved, at lange Tiders Snefald, dænget Lag paa Lag, paa Grund af for lav Temperatur ikke faar Lov til at smelte og, saaledes som Tilfældet er den Dag i Dag med den grønlandske Indlandsis, maa brede sig og til sidst skyde sig ud i Havet, rivende med sig Jord, Grus, Sten og Klippeblokke, som løsgøres af dens enorme Vægt. Paa den Maade har det jevne, klippeløse Danmark faaet sine store Sten som Smuler fra Nabolandenes mægtige Bjerge. En af de største Sten i Landet er jo Dybbølstenen. Vi skal ikke her komme ind paa en specialiseret Behandling af Landets Geologi, men kun et Øjeblik bruge vor Fantasi til at se Isen som den mægtigt formende Haand, der har skubbet vort Land tilrette i alle dets Bølgelinjer. Bræen har ikke blot ført Sten og Blokke med sig fra Bjergene; som en mægtig, tungt vejende Skovl har den skrabet Bunden af Østersøen og skudt Havslammet frem foran sig og deraf dannet den fede, bakkede Jord langs vor Østkyst, Endemorænerne og Randmorænerne. Man regner nu med, at den sidste Istid, der har betydet mest for Landets Form, ligger tyve Tusind Aar tilbage.

Men det største Skuespil, Naturen har igangsat paa vor hjemlige Jord, var, da de varmere Tider satte ind og Isen langsomt begyndte at smelte og Bræen maatte trække sig tilbage. Da er der sket dette, at de vældige Smeltevandsmasser fra Bræens Indre for at skaffe sig Plads har maattet gaa imod Naturens Orden og er strømmet opad. De mange Kløfter og dybe Dale, der fra Østkystens Fjorde strækker sig ofte milelangt ind i Landet vestpaa, er formet paa denne majestætiske Maade. Ved den daværende Isrand — Grænsen mellem det frugtbare Østlandskab og den magre Geest

i Midtlandet — har der dannet sig, hvad der geologisk kaldes Gletscherporte. Presset af de vældige Vandmasser under Isen, har Bræen maattet aabne sig og har hvælvet Broer, hvorigennem de opadstyrtende Floder har kunnet slippe ud. Østpaa kunde Smeltevandet jo ikke komme, dér laa endnu Isen. Men saaledes er ikke blot Tunneldalene, som disse Kløfter kaldes, et Isens Værk; ogsaa Midtlandet, den magre Højderyg gennem hele den kimbriske Halvø, er Isens Arbejde, idet Smeltevandet medførte Grus og Sand og lejrede det paa de store Flader; eller de bredeste Smeltevandsstrømme dannede mægtige Floddale som den brede, lave Landstrækning, hvorigennem nu Kongeaaen flyder, eller Hvidaaens og Ejderens brede Flodleje.

I Slesvig er det kun Vestlandets fede Marsk, dannet af Vadehavets Slam, der ikke direkte er formet af Isen og dens Smeltevand, skønt Bunden under Marsken vel har samme Ophav. Marsken er først i historisk Tid hævet op over Havet. Kun enkelte Geestøer, ved Emmerlev, paa Ejdersted og nordvest for Ribe er ogsaa paa Overfladen dannet af Isen.

Under Afsmeltningstiden, lige efter den sidste Bræ, har det været arktisk Klima her hos os, og Plantevæksten har indskrænket sig til Tundra og fattige Birkeskove, og kun Elg og Urokse har fundet op til vore Breddegrader. Først i den egentlige Efteristid er Klimaet blevet mildere, Planterne er indvandret, og Landet har langsomt faaet den Form, vi nu kender. I den første Efteristids-Periode, den saakaldte Fastlandstid, har vi Blandingsskove af Fyr og Birk, og derefter den overvejende Fyrreskov. Landets Omrids har da været adskilligt anderledes end nu. Danmark har hævet sig en Overgang, og dets Vestgrænse mod Havet laa langt længere vestpaa. Jylland, Øerne og Sydsverige dannede med det meste af Kattegat og hele den sydvestlige Del af Østersøen et landfast Hele. Mellemsverige var ikke hævet op af Havet endnu; kun en smal Landtunge forhindrede Østersøen i at blive aftappet. Men dette sker saa i Slutningen af denne Periode, Fastlandstiden. I den næste Periode, kaldet Egetiden, forandres det geografiske Billede i Retning af de Grænser, vi nu kender. Det sydvestlige Danmark synker og bliver ved med at synke til ind i den sidste Periode, Bøgetiden, hvortil vor egen Nutid henregnes. Og først under denne Periode dannes de Sunde og Bælter, der giver Østersøen, Danmark og Sverige dets nuværende Form. Der finder en ringe Hævning Sted af det sydvestlige Danmark; dermed dannes Grunden for det yngste Landomraade, Marsken i Vest. I denne Periode fortrænger det milde Bøgetræ

den stærke Eg, som igen havde fortrængt den karrige Fyr. Men i denne Periode begynder ogsaa for Alvor Menneskene at faa en Haand med i Spillet ved Dannelsen af vort Lands Udseende. Jorddyrkningen tager sin Begyndelse, og de udstrakte, majestætiske Skove bliver langsomt, men sikkert ødelagt.

Dette er i al Korthed Linjerne for Udviklingen i vort Lands Natur.

3

Vi véd ikke, naar de første Mennesker kom til vore Egne, ej heller hvor de oprindeligt kom fra; og det er jo noget, der evigt vil sikre os Spændingen i alt Liv, at vi ikke kender dets Oprindelse og formodentlig aldrig vil lære den at kende.

De første fundne Tegn behøver ingenlunde at være de første tilstedeværende; der findes hvert Aar nye. Endnu for faa Aar siden mente man, at Mullerup-Kulturen (opkaldt efter et Fund i Mullerup Mose paa Sjælland) var det ældste Tegn paa Bebyggelse i Danmark. Disse Fund med deres mange smaa Flintespidser og først og fremmest Redskaber af Hjortetakker og Knogler henlagdes til før den ældre Stenalder, til en Periode, der nu benævnes den ældste Stenalder eller Benalder, og som blev tidsfæstet til omkring Aar 6000 f. Kr. Men i de allersidste Aar er der ved Silkeborg og i Nørre Lyngby i Vendsyssel gjort Fund, der er blevet dateret til henholdsvis 7000 og 9000 Aar f. Kr. Dette viser, hvor hurtigt Menneskene er fulgt i Hælene paa Isen. Thi svenske Geologer fastslaar, at det først var omkring Aar 12000 f. Kr., at Isen havde trukket sig bort fra de danske Øer og havde sin Rand i Skaane. — Omtrent samtidigt oplyses om Oldtidsfund fra Hamborg (den saakaldte Hamborg-Kultur), dateret til omkring Aar 17000 f. Kr.! Og naar der findes Bopladser i Vendsyssel fra omkring Aar 9000, kan det næppe kaldes vild Gisning, naar man tror, at Grænselandet har huset Mennesker engang mellem Aar 17000 og 9000, selv om Sporene ikke findes, fordi Havet ved de skiftende Sænkninger og Hævninger af Landet har skyllet dem bort.

I andre Egne i Europa har man fundet Bopladsrester fra Mellemistiden, og min Ven, Købmanden, Kromanden, velfunderet Arkæolog Jes Brink i Barsmark, nogle faa km herfra, har i sin sjældent smukke Samling af Oldtidssager en Flintsten, han selv har pillet ud af et Lag interglacialt Grus (Grus fra Perioden mellem de to sidste Istider). Stenen er efter alt at dømme bearbejdet og skulde med sine Slagknuder afgive

SVP.
1938.

et Bevis for, at her har boet Mennesker før den sidste Istid. Men denne Sten er saa alene i de arkæologiske Samlinger, at Videnskabsmændene ganske vist har taget den under Overvejelse, men endnu ikke har turdet tage den til Indtægt for en fast Teori. — Den Dag, dette sker, — og jeg er overbevist om, at det vil ske, — kan vi da vide, at der her i vor Egn har levet primitive Menneskeflokke samtidigt med de gode Jægertegnere, som har smykket Hulerne i Sydfrankrig med de uforlignelige Billeder af Mammut, Hjort og Okse.

Men er vi usikre med Hensyn til, hvornaar Menneskene har begyndt at tage vore Egne i Besiddelse, da er vi endnu mere usikre m. H. t., hvorfra disse Mennesker egentlig er kommet, skønt vi kan følge en Del Spor baade syd- og vestpaa. Og navnlig er vi særdeles usikre, ja, befinder os direkte paa bar Bund, — og det er kun godt, — naar der tales om Race og Type.

Fra de mangfoldige Gravfund er det jo ikke blot Sten, Bronce, Jern, Sølv og Guld, der er blevet undersøgt, — ogsaa hver Knogle, hvert helt eller halvt Kranium har været under Arkæologers og Antropologers Lup og Centimetermaal. Saaledes er undersøgt over 8000 Skeletter, fundet i danske Stenaldergrave. Deraf var 30 pCt. Langskaller, — som jo almindeligt opfattes som en nordisk Type, — 24 pCt. Kortskaller, og de 46 pCt. Midtskaller, altsaa blandede. Fra Jernaldergravene i Tiden lige før Kristus viser de danske Skeletter 82 pCt. Langskaller. Men kun Fantaster vil paa saadant Materiale bygge Teorier om Race og Folk. Thi Fundene er jo fra disse fjerne Tider Høvdinges eller de riges Begravelser; den jævne Mand eller Trællen, som hørte til den Tids Samfund, har ikke haft Raad til at nedlægge sine døde saa godt i Jorden, at deres Lig kunde bevares for Eftertidens Forskere; og vi véd intet om det jevne Folks Typer.

Vi maa nøjes med at se det som en Kendsgerning, — bestemt af Isen, der ved at gaa sin Vej har gjort Landet aabent for Bebyggelse, — at Menneskene, der indtog vore Egne, er kommet ind sydfra, fra Mellem- og Vesteuropa, og at altsaa de første Kulturtrin ogsaa er kommet den Vej fra til os, om end al europæisk Kulturs Vugge har staaet i Orienten.

Vi kan regne med — efter de sparsomme Fund og efter Kendskabet til Landets Natur og Klima —, at Menneskene her fra de første Tider til den ældre Stenalders Begyndelse omkring Aar 4000 f. Kr. har været primitive Nomader, Fangere og Sam-

lere, uden faste Bopladser, flyttende sig fra Sted til Sted efterhaanden som det spiselige var opbrugt.

Fra de ældste Tiders Fund, Køkkenmøddingerne, er der ikke meget i Grænselandet, — paa Grund af de før omtalte Hævninger og Sænkninger. Dog kan usædvanlig lav Vandstand afsløre Bopladser, som Tilfældet aabenbart er ud for Knudshoved Strand paa Løjt Land og ved Aastrup Teglværk ved Haderslev Fjord, hvor Oldtidslaget begynder mere end to Meter under den daglige Vandstand. Hvad disse ældste Fund viser, er et Kulturstade, som synes fælles for alle Kyster omkring Østersøen, og vi finder ikke noget typisk hjemligt i de Flintredskaber, der findes rigeligt spredt mellem Østersskallerne. Naar Dr. Vilh. la Cour alligevel betegner Kulturen fra den Tid og et Par Aartusind fremefter som „nordisk-baltisk", med særligt Tryk paa nordisk, er det fuldtud berettiget, som vi skal se af de følgende Fund.

Af de tydeligste Bebyggelsestegn fra Oldtiden, der her som overalt i Verden jo er Grave, er det ikke sikkert endnu, hvilke der er de ældste. Typerne griber ind i hinandens Perioder. Ej heller kan vi med Bestemthed sige, naar de primitive vandrende Stammer eller Flokke begyndte for Alvor at bosætte sig, blive boende, — deraf Ordet Bonde. Thi de store, majestætiske Grave, de ældste af dem, siger ganske vist, *at* Menneskene er begyndt at bo her, men de siger *ikke,* om ikke Folk allerede før var begyndt dermed, men bare endnu ikke havde Raad eller Evne til at anlægge saa kostbare Grave.

Af Fundene kan vi kun slutte med Fasthed, at Bosætningen i hvert Fald var i fuld Gang fra Midten af den ældre Stenalder (omkr. Aar 3000 og fremefter). I adskillige Grave er fundet Kerner af kendte Kornsorter, som jo fortæller, at Agerdyrkningen er begyndt.

Det synes, som om Hunden har været vore Egnes første tæmmede Husdyr, en god Hjælp paa Jagten for den Jæger, som, skønt vel selv behændig nok, kun havde primitive Flintvaaben til sin Raadighed. Selv den spidseste Pilespids fra den ældre Stenalder har næppe kunnet mere end saare Hjorten og Vildsvinet, saa en god Sporhund har været til Nytte. Men fra nu af findes ogsaa paa Bopladserne Knogler af andre Husdyr, Tamoksen, Tamsvinet, Ged og Faar, og taler deres tydelige Sprog om, at Danmarks Landbrug blev grundlagt engang i det 3. Aartusind f. Kr. Baade Kornavl og Husdyravl kom formodentlig fra Mellemeuropa, men det har hurtigt virket inspirerende paa Egnens Beboere, saa Skovene ryddedes med Økse eller brændtes (til den

Slags Svedjebrug, der endnu kendes i Sverige), for at give Plads til Dyrkning. Det gik haardt ud over Skovene, dermed over Landskabet, — men Menneskene har nu vel engang mere Ret til Jorden end Træerne, selv om de ikke altid er lige saa smukke.

Fra dette de ældste Bebyggelsers første Aartusind har vi et smukt Fund paa Øen Als; det er Bopladsen ved Bundsø, rig paa Lerkarskaar, Flint, Dyreknogler, og med forkullede Korn af Hvede og Byg. Men de rigeste Fund er som nævnt Gravene. Det ligger uden for denne Bogs Opgave at komme ind paa Enkelthederne i disse Graves Konstruktion, Runddysser, Langdysser, Jættestuer, Gravkister. Deres Betydning i denne Forbindelse er Bopladsernes Beliggenhed, idet vi kan gaa ud fra, at de fornemme Grave har ligget nær ved Bygderne.

De store Grave (ogsaa kaldet Megalitgravene), Dyssekamrene og Jættestuerne, taler om Kystbebyggelser i hvert Fald fra Tiden omkr. 2500 til 1500 f. Kr. Det meste af Øen Als har været beboet; dernæst har Løjt Lands Kyst været stærkt beboet (paa Løjt Land findes en af Grænselandets pragtfuldeste og pragtfuldest beliggende Gravkister, *Myrpold,* som dog vistnok stammer fra en lidt senere Tid), — dernæst Kysten ved Aabenraa Fjord, Alssund, Flensborg Fjord; – de vestligste Stengrave findes ved Hellevad, Urnehoved og Uge, derimod ingen paa det egentlige Geestland, men igen paa Vesterhavsøerne Amrum og Før. —

Naar alle disse tørre Fakta opregnes, er det jo, fordi vi er paa Jagt efter Oprindelsen til vort nationale Særpræg. Og vi maa føle os forpligtede til ikke at tage Ting til Indtægt derfor, som ikke har dermed at gøre. De smukke Dysser rundt omkring i vore Egne har kun i meget begrænset Forstand national Interesse. De kan minde os om, at der Aartusinder før os har levet Mennesker, som har holdt ud mod Vejr og Vind. Men vi kan ikke tale om nogen virkelig dansk eller nordisk Kultur allerede paa det Tidspunkt, selv om Dysserne og Jættestuerne hos os i Norden ikke blot er smukkere, men ogsaa findes i større Antal end i andre Egne, – de er kommet til os udefra, og vi finder dem ved næsten alle af Europas Kyster, ja, helt ned i Nordafrika. Hvad de imidlertid viser os, er de første Landbygders Tilblivelse ved Kysten. Men midt i denne Dyssernes Tid er omkring Aar 2000 en helt ny Gravkultur kommet til os, — det er Gravhøjene eller de saakaldte Kæmpegrave. Og disse Gravhøje viser, at nu ogsaa Slesvigs Midteland, Geesten, er blevet bebygget og maaske endda tættere bebygget end Kystegnene var det. Medens de ellers saa talrigt skiftende Kulturer er

naaet os ad Handelens og Udvekslingens rolige Vej, tyder Gravhøjenes pludselige og saa talrige Tilsynekomst paa en samlet Indvandring af et nyt Menneskeelement sydfra. — Vi kender ikke Racen, og vi véd ikke, hvor den kom fra. — Gravhøjene er oftest Enkelt-Grave, mens Jættestuerne rummede flere Lig. Gravhøjenes eller Kæmpehøjenes Fund er af langt rigere Art end Stengravenes. Skikken med at begrave Høvdingerne i Høj holdt sig til henimod Aar 800 f. Kr., altsaa til den yngre Jernalders Begyndelse; og vi faar gennem disse Fund en storslaaet Illustration af det nye vældige Kulturfremskridt, som er sket med Metallets Indførelse — Blandingen Kobber og Tin, som kaldes Bronce — først de fra syd indførte smaa Kobberhamre og Økser, og siden de hjemmelavede kraftige, fintprydede Sværd og de kunstfærdige Smykker, Naale, Brocher, Ringe, som de døde fik med i Graven.

Der findes i Slesvigs Land i Tusindvis af disse Høje — Tusinder er i Tidens Løb jevnede af Ploven, men de Tusinder, der er tilbage, er med Snilde lagt paa Højdedrag, saa de med deres Kupler samler Synet over det rolige Land. Enkeltvis eller i store Grupper behersker disse Oldtidsminder Landskabet fra Hederne omkring Slesvig norpaa til Nordslesvigs Geest fra Uge til Jels, bøjer vestover som Flodarme mod Nørre Løgum og Ribeegnen, og fortsætter saa nordpaa over Hygum og forener sig med de store Bebyggelser nord for Kongeaaen. Vestpaa findes de paa Hjerpstedegnen, paa Sild, Før og Amrum, mens Marskegnen, der jo endnu ikke var blevet til, ikke har et eneste Minde om denne Tid. Ved Østkysten findes ogsaa Gravhøje, men mere spredt, i Angel, paa Sundeved og Als, paa Løjt Land og Haderslev Næs, og selv om disse Grave er faa, er de dog hyppige nok til at vidne om, at den nye Gravkult blev beherskende i hele Landsdelen, og vi kan formode, at ogsaa andre Kulturgrene er blevet ført til os med denne Gravkults Dyrkere.

Men først og fremmest lærer disse Kæmpehøje os om den første store Betydning af en Alfarvej; thi Højene og Bygderne ligger langs de store Oldtidsveje, hvoraf den vigtigste, Oksevejen, kommer nordfra og gaar gennem de sandede Egne til Slesvig. Et halvandet Aartusind senere blev denne Vej Nordboernes Pilgrimsvej til Rom og det hellige Land, — norske og islandske Beretninger fortæller derom.

Mange skønne Perspektiver har disse Høje aabnet for os. — Fundene taler om store Rigdomme; Bronce og Guld, lagt hen som den dødes Medgift, vidner om en Blomstringstid for de Folk, der har taget Jorden nord for Ejderen i Besiddelse. En Tilfæl-

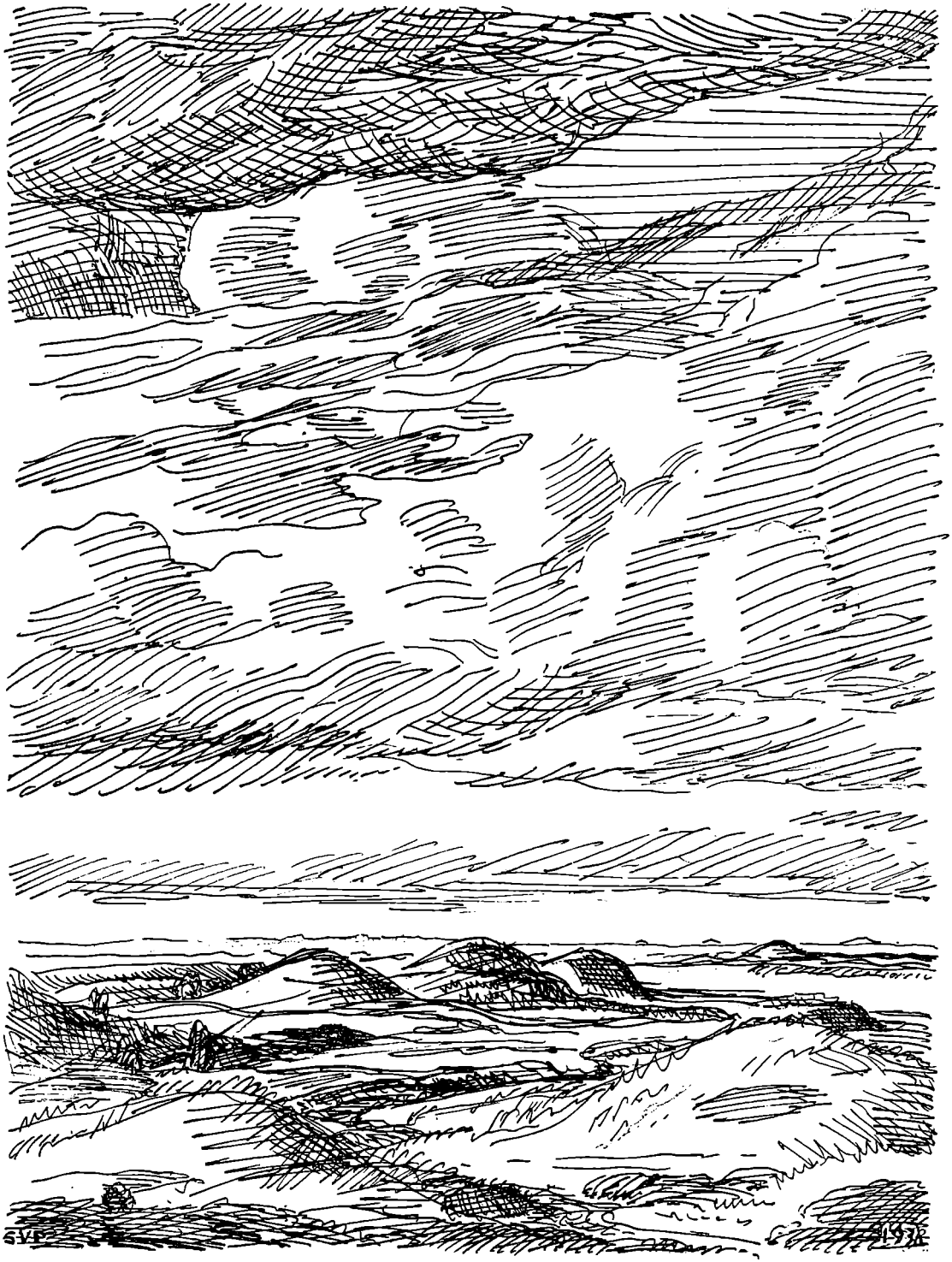

dighed er maaske Skyld i, at de nordiske Fund fra denne Tid ogsaa er rigere end Fundene fra andre Lande: Ligene henlagdes i Egetræskister, og Egens Garvesyre har virket bevarende. Et af de sidste Fund, Skrydstrup-Pigen, viser en ung Kvinde i Tyveaarsalderen; det meste af hendes Ansigtshud var bevaret; der var tydelige Rester af hendes Klædedragt, og Eksperter mener at kunne se, at hendes Haar var kunstigt krøllet. Pandebindet og Smykkerne taler om en forbløffende Velstand og en helt raffineret Civilisation. Naar det nævnes, er det kun for at give Anledning til ogsaa at omtale, hvorfra denne Rigdom stammede, — det var fra *Ravet,* den Tids mest yndede Materiale til Smykker, som Nordboerne fandt ved Vesterhavet og kunde sælge til Handelsfolkene sydfra. Ravets Værdi holdt sig hos os gennem lange Tider, indtil Marsken steg af Havet og gjorde det sjældent. Saa blev Mundingerne af de store Østersøfloder Hovedmarkedet for Ravet.

Men det er vanskeligt med de forhistoriske Tider; de griber ind i hinanden. Ligesom de første Broncealdergrave endnu rummede Stenredskaber, rummede de sidste Stenaldergrave ogsaa nu og da Genstande af Bronce eller Kobber. Vi maa vel udlægge det saadan, at Bygdernes lavere Klasser i lang Tid holdt sig til de primitiveste Redskaber, mens Førerne, Høvdingerne, Rigmændene, dem vi finder i Gravene, havde Raad til at bruge det mest moderne. Efter denne store Gravhøjstid bliver det smaat med Minder og Fund hos os. Der synes at være indført en ny Gravskik i den yngre Broncealder; man har brændt Ligene og henstillet Asken i Urner uden at der fulgte Vaaben og Smykker med, og derfor findes saa lidet gennem Aarhundreder.

Endnu har vi ikke hørt noget om det danske. Har det været der? Vi véd det ikke. Om det nationale Særpræg kan Fund fra Grave og Bopladser endnu intet fortælle, saa længe Stilen er ens i saa mange Lande, — det er alene Arkæologi, og i Historien er nu engang den menneskelige Meddelelse gennem Ordene grundlæggende. — De Folk, som boede her dengang, kunde de skrive? Havde de en Meddelelsesform i Tegn? Heller ikke det véd vi. — De første Skrifttegn, vi kender, er Runerne, stammende fra det latinske Alfabet. Men hvem véd, om ikke vi har haft en Tegnskrift, svarende til Ægyptens Hieroglyfer, længe før? Hele den gamle Verden er Dunkelhed, der kun langsomt og gradvist oplyses af Fundene, hvis Resultater føjer sig til hinanden.

Det synes berettiget at tro, at det i Dag saa rolige Danmark er blevet til af en stor Uro; Krige og Folkevandringer har staaet Faddere til dets første Skæbne, og andre

Landets Fremskridt i teknisk Kultur har været bestemmende for dets Levemaade. Saadan ser vi igen i Fundene fra den Tid, som fulgte efter Broncealderen, Jernalderen, ikke blot det nye Metal, Jernet, faa sit Indpas i Norden, først ved Siden af Broncen og siden eneraadende, — vi ser ogsaa Kulturstrømninger naa vore Omraader, romersk og keltisk Liv bryder ind til os.

Under Jernalderen, den ældre og den yngre, den før-romerske, den keltiske og den romerske, indflettes i vor Tid nye fremmede Traade. Men disse fremmede Traade indgaar i et Væv, hvis Bestanddele vi langtfra kender til Bunds, — endnu omkring Kristi Fødsel er der intet bestemt, der hedder dansk.

Vi har fra Jernalderen nogle Aarhundreder før og nogle Aarhundreder efter Kristus herlige Fund i Slesvigs Land, — de vidner saa godt som alle om Ufred. Først og fremmest er det Baadfundene, — fra Hjortspring paa Als, Nydam paa Sundeved og Torsbjerg i Angel, — endvidere er det Guldhornene og andre Guldfund. Baadfundene fortæller om besejrede Fjender, hvis prægtige Vaaben henlægges paa aaben Mark som Takoffer til Guderne for den skænkede Sejr. Guldhornene og andre prægtige Fund fortæller om, at Ejerne har begravet deres Skatte i Jorden, naar krigeriske Skarer nærmede sig. Men de historiske Handlinger, som ligger bag de enkelte Fund, kender vi intet til. Vi véd fra andre Landes Kilder om store Folkevandringer, Kimbrernes, Teutonernes og Langobardernes Togter mod Syd, Sydøst og Sydvest. Vi véd om Romerrigets Rejsning med stærke Hærtog nordpaa, helt op til os. Vi kender Saxers og Anglers sejrrige Marcher vest- og sydvestpaa, endende i Erobringen af Britanien, og vi kan formode, at alle disse Strømme af Folkevandringer har sat dybe Mærker i Grænselandets Liv, selv om vi i Dag ikke tydeligt ser Sporene.

Hvad vi saa dybt savner til Forstaaelsen af vor Oldtids Historie, er den litterære, den skriftlige Overlevering. Der er det ejendommelige, at de første alvorlige skriftlige Beretninger om vor Landsdel findes i Middelhavslandenes historiske Optegnelser. Vi kan vist trygt gaa ud fra, at Tacitus ikke vilde omtale vore Egne, hvis de ikke havde virkelig Interesse. Og vi kan ogsaa gaa ud fra, at Ptolemaeos og Procopios Aarhundreder derefter ikke vilde beskæftige sig med vore Landomraader, om de ikke i Forvejen var kendt i Verden og kendt vil naturligvis sige, rent handelsmæssig. Oldtidens Dunkelhed dækker da over et livligt Forretningsliv, hvis Gang vi ikke kan se og ikke forestille os uden at gisne.

Men naar vi gennem de mange Fund faar Opfattelsen af, at vor Landsdel har været hjemsøgt af store Stridigheder, hvis Udfald gav Anledning til utroligt kostbare Offergaver til Guderne, er det naturligt, at vi spørger: mellem hvem fandt disse Kampe Sted? Om der virkeligt havde været et samlet Folk, vilde vi have hørt om det. Vi vilde da have vidst, at dette Folk førte Krig mod Naboer. Men i Nordeuropa fandtes paa det Tidspunkt ikke de Massedannelser, som berettiger Navnet Folk. Vi har ved at følge Oldtidsgravene kunnet se, hvor de første Bygder er opstaaet, Bygder, beboet af et Menneskemateriale, hvis Oprindelse og hvis Art vi ikke kender. Vi kan forestille os, at Bygderne er vokset. Vi kan efter Gravenes Mangfoldighed og Fordeling slutte os til, at der har samlet sig Stammer paa de Egne, der passede bedst til fast Beboelse. Og nu under Jernalderen synes den folkedannende Bevægelse at være sat ind, ikke i den Forstand, at der i overskuelig kort Tid opstod samlede Riger, men saaledes, at Bygdesamlinger med nogenlunde ens Livsvilkaar og formodentlig ogsaa ens Kultur begyndte at føle et Fællesskab, og der opstod det, som kaldes *Tjod*. Et Tjod er en Storbygd, i moderne Forstand et Amt eller en Provins, men i gammel Forstand Begyndelsen til et Land.

Tjoddannelsen betyder i Virkeligheden Indførelsen af en ny Moral. Fra Nomadefolkene, Fangerne og Samlerne i de ældste Tider er vi kommet til Smaabygderne, og fra Smaabygderne er vi nu naaet til en Sammenslutning inden for Landsdelene. Naar de ældste litterære historiske Kilder, latinske eller angelsachsiske og frankiske, nævner mange forskellige »Folk«, er det Vidnesbyrd om, at Tjoddannelserne har været smaa, men dog store nok til at der har kunnet være Tale om Særpræg fra Egn til Egn. Det er disse Tjoddannelser, som er Moderskødet for Oldtidens Folkesagn. Selve den nye Sammenholdets Moral har virket overraskende paa det brede Folk, og det er ikke underligt, at Guder ofte beskyldes for at have været medvirkende ved Stiftelsen, — Guder, eller meget stærke Mennesker. Vi kender saa lidt til, hvordan det er foregaaet. Sikkert har Handelsinteresser været det mest bestemmende. Men vi kan til Illustration tage en Parallel i Nutidens Japan, der efter 2000 Aars Splittelse er blevet samlet til et stort Rige, hvilket for den jevne Japaner er saa eventyrligt, at han har let ved at tro paa Solgudinden, som Rigets Skaber.

Vi véd ikke, hvor mange store Tjod der har været i vor Landsdel eller i Danmark. Som før nævnt er det fremmede Annalister, der beretter om disse Egne, og de nævner

mangfoldige Stammer, hvis Navne og Spor fortaber sig i det forhistoriske Mørke. Af de Tjodfolk eller Stammer, som nævnes, er der to, som særlig har Interesse for os, — det er Anglierne og Eudoserne. At de som Tjod har været til — sammen med andre — længe før de omtales, er en Sag for sig. Men de har været stærke, viser Historien. Og de er for Grænselandet særdeles vigtige. Eudoserne er Jyder, og Anglierne er Angler. Naar disse to Tjod nævnes, er det fordi de tidligt i Verdens Bevidsthed er gaaet ind i den Folkesammenslutning, som ligger nord for Ejderen og som kun kort Tid efter bliver kaldt Danmark.

Hvornaar, hvorledes og hvor Navnet Danmark er opstaaet, véd vi ikke. Men ligesom paa Tjoddannelsernes Tid de større Bygder fik Magten over de mindre, saadan blev nu paa Folkedannelsernes Tid de stærkeste Tjod og Stammer dem, der kom til at beherske de mindre stærke, og saaledes at give Navn til det større Fællesskab. Saaledes er da engang i den yngste Jernalder Danernes Tjod, stammende fra de danske Øer eller fra Jylland, blevet det, der havde Magt til at underlægge sig de andre Tjod og saaledes give det fælles Navn.

Saxo fortæller med stor Glæde om Kongerne Dan og Angul, som Grundlæggere for det danske Rige. Det er Sagndannelse, udsprunget af Glæden over, at en Bygd blev mere end sig selv. Men for os her i Grænselandet har det alligevel en ikke ringe Betydning, fordi det viser, at Daner og Angler ikke har været Fjender, men har hørt sammen. Og fra samme dunkle Fortid har vi et smukt Sagn, som Angelsachser og Franker poetisk fortæller om, Sagnet om Vermund og Uffe eller, som det hedder hos Beowulf: *Offa*. Sagnet om Uffe hin Spage er kendt af hvert Barn; den kraftige, men tavse og mutte Yngling, der dræbte to af Sachsernes stærkeste Mænd. Det er Forhistorie, det er Sagn. Men naturligvis som de fleste Sagn udsprunget af en Slags Virkelighed. Og det fortæller om, at Danerne havde Ret til at tage Uffes Bedrift til Indtægt, og Uffe var Angler, ikke Daner. Det fortæller endvidere om, at Angler og Daner i Fællesskab betragtede Ejderen, i hvis Midte Kampen stod, som Grænse. Og det dunkle Sagn rummer da det første Tegn paa, at der har været Grænsekamp mellem Sachser og Nordboer.

Takket være Kulden, som jo har raadet længere hos os end sydpaa, maa vi altid regne med, at Landene syd for vore Egne i den fjerne Oldtid, hvor Forbindelserne var træge, var lidt foran for os. Saadan kan vi da ogsaa se, at Sachserne, sluttet sammen

af flere Tjod, er blevet et Folk før det danske Folk opstod. Det er imidlertid ikke rigtigt, at man opfatter Oldtidens Sachser som Stamfædre til Nutidens Prøjsere. Dels tog Sachserne paa heldige Hærtog vestpaa, dels var Landet ved Østersøens Sydbred og helt op i Midtholsten oversvømmet og besat af Vender, af Slaver. Dels endelig maatte Sachserne opgive deres nationale Selvstændighed ved en Opblanding med Frankerne, som de skiftevis besejrede og blev besejrede af, saadan at Begrebet *tysk,* en Sammensmeltning af flere Stammer syd for Ejder og Elbe, først kunde opstaa langt senere end Begrebet og Virkeligheden *dansk.* Og allerede i Historiens mest blege Morgengry ser vi, at Danerne med Rette har betragtet Ejderen som Grænsen mellem deres Land og de fremmedes Land. Da Solen er gaaet op over Historiens Tid, den vi kan følge, ser vi, at ogsaa andre har været klar over, hvor Danernes Rige begyndte. Et af de bedste Beviser har vi i Kejser Karl den Stores Borg, som han byggede i Itzehoe, — til Forsvar for, til Værn imod Danerne.

Men endnu er der en lang Vej, før vi naar til det, der for Alvor kan kaldes Grænsekamp. Som nævnt i Indledningen, sker Grænsekampen jo i Sindet. Vi vil da slutte denne Indledning med en Slags Paastand om, at Danernes Rige har faaet sit Navn af selve Grænselandet, ja, selve Grænsen. Thi *Mark* betyder Grænse. Og det er naturligt, at den fjernere Verden kun har kendt vor Grænse og efter den har døbt vort Land.

HEDEBY – SLESVIG

Endnu i vore Dage kan ses henimod fire Mil af de Volde, der tilsammen har faaet det klingende Navn Dannevirke. Tilgroet med Græs og Krat former deres lange Rygge det venlige, rolige Landskab syd og sydvest for Slesvig. Kun et enkelt Sted kan ses et Stykke af rød Mursten; ellers har Tiden udjevnet Konturerne, og hvad vi kan se, er kun runde, ufarlige Jordvolde. Det beror paa, hvilken af Forskernes Tydninger man hælder mest til, i hvor mange Afsnit man vil opdele Anlægget. Rimeligt synes det i hvert Fald at regne med disse fire, — *Hoved-* eller *Vestervolden,* der fra Gottorpengene lidt syd for Slesvig strækker sig 12½ km mod sydvest til Rejdeaadalens brede, sumpede Engstrøg, hvorigennem den fortsætter som Vejdæmning til over imod Hollingsted, — den lave Vold, kaldet *Kovirket,* der gaar seks km i lige Linje fra Rejdeaadalen til Selk Nor, den lille Sø syd for Hedeby Nor, — og i Nord, en 1½ km syd for Hovedvoldens Begyndelse, fra Dannevirke Sø til Haddeby i Øst, *Forbindelsesvolden* mellem Hovedvolden og det fjerde Anlæg, *Halvkredsvolden* ved Haddeby Nor. Endelig kan man nævne en femte Dal, Forvolden sydvest for Hedebys Halvkredsvold.

Dette er sin Tids mest imponerende Bygningsforetagende i Norden. For et moderne Øje giver Resterne ikke noget Indtryk af Anlægets Værdi som Befæstning, og hvor godt det har bestaaet sin Prøve i Historien, kan det være vanskeligt at afgøre. Hvad vi derimod kan antage, er, at et saadant Anlæg kun er bygget, hvor der har været noget, som var et kostbart Forsvar værd, og dette noget har uden Tvivl først og fremmest været Handelsstaden Hedeby.

Selve Dannevirke vil vi lade ligge, til vi i Tiden kommer frem til den Valdemarsmur, hvorom vi med Bestemthed véd, at den var tænkt som et Danernes Værn. — Her vil vi kun tale om Livet inden for den By, der af nogle kaldes Slesvig, af andre Hedeby eller, som Jarl Ethelwerd lige før Aar 1000 siger, at den i det sachsiske Sprog hedder Sleswic, men hos Danerne Haithabu. Og til Undskyldning for Dobbeltnavnene og for Uenigheden blandt Historikerne skal vi kun bemærke, at den By, der senere opstod paa Sliens nordlige Bred, dèr, hvor nu Slesvig ligger, *ogsaa* af og til blev kaldt for Hedeby.

Hvad der de sidste 8 Aar er fremkommet ved Udgravningerne inden for den Halvkredsvold, der har omgivet den gamle By, er et saa mangfoldigt og for Fantasien æggende Materiale, at vi vil give det et Afsnit for sig. Men Fundene, der er fremdraget under Kielermusæets Ledelse i Aarene fra 1930, har tillige været med til at rokke ved tidligere Tiders Tolkninger, ja, har krydset mange tilsyneladende faste historiske Systemer. En Gennemgang af det offentliggjorte Materiale viser en saa stor Ændring i Synspunkterne saa at sige fra Aar til Aar i disse seneste Tider, at i hvert Fald ingen, der ikke selv har deltaget i Udgravningerne, tør teoretisere. Ikke blot har man revideret Historien om selve Dannevirkes Tilblivelse, saa Dronning Thyras Navn er traadt helt i Baggrunden, — man er ogsaa i Færd med at danne et nyt Grundlag for Hedebys og Slesvigs Historie; og just i disse Dage er der fra tysk Side udgaaet Indbydelse til danske, norske og svenske Arkæologer til Deltagelse ved de fortsatte Udgravninger, som om nogle Aar maaske vil bevirke endnu andre og helt omvæltende Synspunkter.

For Forstaaelsen af Oldtidsbyens store Betydning er det nødvendigt først at minde om dens geografiske Beliggenhed. Hvilken By, Slesvig eller Hedeby, der til sidst vil afsløre sig som den ældste, — eller om det vil vise sig, at de er identiske, — saa er det Beliggenheden, der har skabt dens Chancer. Den lange, smalle Fjord, Slien, skærer sig dybt ind i Landet mellem Angel i Nord og Svansø i Syd, og kun faa Mil sydvest for dens inderste Vige Haddeby og Selk Nor løber Ejderens Biflod Trene. Det har i hine Tider gjort Egnen velskikket til al Transit. De ikke dybtgaaende Skibe, kommende fra Vesteuropa, har kunnet gaa op ad Ejderen og ind ad Trene med deres Last. Der er da ogsaa Tegn paa, at Hollingsted ved Trene har været den Handelsplads, hvor Varerne til og fra Vesteuropa er blevet lastet og losset for saa at blive befordret det korte Stykke over Land til og fra Hedeby, som har været den vigtigste Havn for Handelen paa de svenske og vendiske Østersøhavne. Det forklarer, at Egnen har været „omstridt", endnu før denne Betegnelse kan bruges om national Kamp; men det forklarer ogsaa Byens forholdsvis korte Blomstringstid paa godt et Par Aarhundreder, idet fremskreden Teknik ogsaa betød fremskredne Befordringsmidler, og andre Havne kom til at overtage den store Transithandel.

Hvornaar Hedeby er grundlagt som samlet By, vides ikke med Bestemthed, men stort før Aar 800 kan det ikke have været. Dog har Egnens Bebyggelser haft Betydning ogsaa før den Tid, og Betegnelsen »ved Hederne« var kendt før. Men det, der

nu udgraves under Arkæologernes stadigt stigende Opmærksomhed, har været en virkelig By bag sin egen trygge Vold.

Volden, som er velbevaret, omend, trykket af Tiden, vel blevet en Del lavere, strækker sig som en Halvcirkel, hvis Yderpunkter ligger 600 m fra hinanden, begge stødende ned til Søen, Haddeby Nor. Mod Øst har Byen saaledes været beskyttet af Søen, mod Nord, Vest og Syd af Volden. Tre Steder gennemskæres Volden, mod Vest af et smalt Vandløb, der vel som en Kloak er løbet gennem Byen og har delt den i to Dele, — og mod Nordvest og Sydvest af Portaabninger. Landomraadet, der er indkranset af Volden, har været ca. 28 ha. Det kan synes lidt for en By, men var for sin Tid ikke mindre end imponerende, og mange af de langt yngre Byer, hvis Middelalderborge hvert Aar tiltrækker Tusinder af Turister, har haft langt mindre Plads.

Hvem har bygget Hedeby? Heller ikke derom kan siges noget bestemt. I sin Levetid omtales den som en dansk By (eller tilhørende Danerne), andre Folk, Sachsere og Svenskere, nu og da har gjort Kaal paa. Men ligesom den i sin Blomstringstid er blevet besøgt af Handelsfolk fra Norge, Sverige, Frankenland, Frisland, ja, endog af en Araber fra Spanien, maa vi regne med, at en Del fremmede Handelsfolk, vel først og fremmest Frisere, har været med ved dens Grundlæggelse, selv om det var en dansk By — og de danske Landes vigtigste By.

Engang i det 10. Aarhundrede har den før nævnte Araber besøgt Hedeby (som han kalder Schleswiq), — en meget stor By ved Oceanets yderste Rand, siger han. Dette vilde han næppe sige, om han ikke mente det, thi hans Beretning er ellers ikke smigrende. Han fortæller om Slesvigernes Sang, den hæsligste han har hørt; den lyder som Hundegøen. Han fortæller, at Byen er ussel og fattig, — dertil maa vi bemærke, at en Rejsende fra Middelhavslandene paa den Tid var bedre vant end Nordboerne. Af hans Beretning er et Par Ting i Overensstemmelse med, hvad vi nu ved, — han fortæller, at de nyfødte Børn kastes i Havet for at Forældrene kan spare Udgifterne ved Opfødelsen. Han fortæller, at Kvinderne kan kræve Skilsmisse, naar det passer dem, — et Vidnesbyrd om Kvindens frie Stilling. Den nordiske Gudeverden har han ikke kendt noget til; han omtaler, at de fleste dyrker Sirius, med Undtagelse af en Flok, som er kristen og har en Kirke.

Dette er Vidnesbyrd om en vis Liberalisme, at Hedninge og Kristne lever Side om Side.

Men mere end de faa litterære Overleveringer viser Udgravningernes Tusinder af Fund det daglige Liv inden for Byens Volde.

Fra Porten i Nord til Porten i Syd har strakt sig en ca. 500 m lang Hovedgade, som næsten inden for hele Omraadet er blevet krydset af Tværgader. Det første Hus blev udgravet i 1930; siden er mange andre fundet frem. Adskillige af Fundene viser flere Huses Grund oven paa hinanden, — et Vidnesbyrd dels om Grundmangel, dels om de mangfoldige Brande. Kun to Ting mangler vi til at fuldstændiggøre Billedet af Fortidsbyen, — der er endnu ikke fundet nogen Tagkonstruktion, ej heller nogen Dør. Men Syld efter Syld er blevet afdækket og viser en tæt Bebyggelse af smaa Træhuse, her og der primitive Bindingsværksbygninger. De har haft stampet Lergulv, og næsten overalt er Ildstedet i et af Hjørnerne bevaret. I Byens nordøstlige Del ud mod Noret synes Overklassen at have boet; Husene er ogsaa af Bjælker, men de er større, og man har fundet Rester af Gulvbrædder.

I Hedeby som i alle fortidige Byer fortæller Gravene en Del. Og Araberens Beretning om, at Hedninger og Kristne boede Side om Side, bekræftes af Gravfundene. Den største Enkeltgrav ligger uden for Byvolden; det er en Baadkammergrav efter norsk og svensk Mønster, den eneste i sin Art i gammel dansk Jord. I Gravens Kamre fandtes Ligresterne af to Kæmper og deres Heste, efter hedensk Skik omgivet af rige Vaaben. Over Kamrene var lagt en godt 16 m lang Baad, hvoraf mest kun Naglerne var bevaret. Over Baaden var hvælvet en lille Jordvold. Denne statelige Begravelse er et af de tydelige Tegn paa Hedebys Forbindelse med Svenskerne; — ikke langt derfra afgiver to Runestene, *Vedelspangstenene,* andre tydelige Tegn.

Inden for Byvolden findes en Del smaa Kammergrave under de blottede Husgrunde, — ogsaa, af Pladshensyn, undertiden flere Grave over hinanden. Disse Grave er ogsaa hedenske, — Smykker af Bronce og Glas i Kvindegravene, Vaabenfund i Mandsgravene taler derom. — Ogsaa disse Kammergrave har mere Tilknytning til Sverige end til Danmark, — men hvordan dette Forhold endeligt skal tolkes, ved vi ikke.

Men foruden disse hedenske Grave findes syd for Bækken, som deler Byen, en kæmpemæssig Kirkegaard, der, ofte lagvis, rummer Hundreder af Lig, lagt i raa Trækister og paa *kristen* Vis anbragt i Retningen Øst—Vest. — Vi ser deri et Tegn paa, at Missionsarbejdet i den fjerne Fortid, – som nu –, følger Side om Side med Handelen, og vi har i Bogen om Ansgars Liv, skrevet kort efter hans Død 864, Beretninger om, at efter

at han havde faaet Lov til at missionere, blev det godt og trygt for Købmænd fra Hamborg og Dorestad (ved Utrecht) at komme til Slesvig — som kaldes Hedeby.

I Indledningen omtalte jeg Hedebys Beliggenhed mellem Østersøen og Flodvejen Ejder—Trene fra Vesterhavet. De sidste Aars utroligt mangfoldige Fund lader os da ane det brogede Liv, der dengang har været langs Ejderen, — Lastkaravanerne fra Hollingsted til Hedeby, Røret i Hedebys Havn, Skibenes Skarer paa Vej ud af Slien mod Østersøhavnene og indefter med Varer til Hedeby selv eller til Havnene i Vesteuropa.

Af Raastoffer har Hedeby knapt haft mere end den daglige Føde, som mest har været Fisk, og saa Ler, Ben og Hjortetakker; men dens Beliggenhed som Transithavn har muliggjort en Industri saa omfattende, at Fundene er velegnede til den Dag i Dag at lade os ane Arbejdstempoet.

I Byens nordlige Del er fundet et helt Industrikvarter, indeholdende et broget Mylder af Værksteder, Støbeformer og Ovne, der vidner om Vaabensmedjer, Broncestøberier, Glasværksteder, Pottemagerier, Bendrejerier, — altsaa den Tids Fabrikker til baade Gavn og Gammen. De hjemlige Potter er ikke af fremragende Skønhed; derimod er de Kamme og Knivskafter, der er skaaret af Ben eller Hjortetakker, ofte meget smukke, og et stort samlet Fund af Materiale tyder paa, at denne Industri har spillet en stor Rolle. I det hele taget synes Industrien mest at have været Kunstindustri, og Hedeby har kunnet sende de færdige Vaser dels med Skibene østpaa, dels ad Oksevejen op gennem Jylland til de vigtigste Bebyggelser helt op imod Limfjorden.

Raastofferne maatte hentes eller bringes udefra, — Kobberet og Sølvet fra Harzen, Tinnet fra Sydvestengland, — formodentligt har de Hedeby-Købmænd haft deres eget Vesterhavsrederi i det kun 16 km derfra beliggende Hollingsted. Men ogsaa nordfra kom Raastoffer, fra Norge og Sverige først og fremmest de Fedtsten, Metalarbejderne skulde bruge til Støbeformer. — Der har været arbejdet, — og naar dertil kommer, at Byen modtog stor Told for mange indførte Varer, er det kun efter Middelhavsmaalestok, man med nogen Ret kan kalde den fattig.

Det er jo givet, at den omfattende Udenrigshandel ogsaa medførte store kulturelle Paavirkninger udefra, — vi har alt nævnt svenske Indslag og den kristne Indflydelse sydvestfra. Men i stort og smaat har Hedebyegnen været den, der først bragte vesterlandske Kulturstrømninger til de nordiske Lande. Mariekirken i Slesvig og Kirken i

Hollingsted er bygget af rhinsk Tuf. Møntfundene viser, at der har været handlet med frankiske Mønter fra Karolingernes og Ottonernes Tid (enkelte byzantiske og arabiske Mønter taler om Handelens eneorme Udbredelse, ligesaa litterære Beretninger, der fortæller om Hedebyskibe, der gaar helt til Grænkenland). Der er fundet Vægte og Lodder af Jern, afstemt efter det gamle romerske Vægtsystem. Der er fundet Kar og Krukker fra Rhinegnen. Men ogsaa Hedebys egen Kunstindustri har benyttet frankiske og andre fremmede Motiver til at udsmykke Genstandene, som saa er spredt nordpaa og østpaa. Selv da Byen prægede sine egne Mønter, valgtes en af Karl den Stores Mønter som Forbillede.

Men Byens Betydning indses endnu tydeligere, naar vi betænker, at den laa midtvejs mellem Dorestad (ved Utrecht i Holland) og den svenske Handelsby Birka (paa Bjørkø i Mælaren), en By af Hedebys Alder og Art og opstaaet som den i Kølvandet af den første kristne Mission. At baade Franker, hvis vigtigste Handelsby var Dorestad, og Svenskerne, der hurtigt rejste et vældigt Handelsimperium i Østersøen, flere Gange var ude efter Hedeby, er forstaaeligt. — —

Alt dette være da kun fortalt for at vise, at de fleste af de Kampe, der mellem Aar 800 og Aar 1000 blev ført ved Grænsen, ikke var dikteret af nationale Modsætningsforhold, men af andre, mere materielt bestemte Aarsager.

ANSGAR

I Folkenes, hvilket jo vil sige Menneskenes, Historie indtager Paradokser en uomtvistelig Førsteplads; Selvmodsigelsen er ikke blot en menneskelig Tilbøjelighed, men ogsaa til Tider en stor, inspirerende Værdi. I de historiske Dage, dette Afsnit skal omhandle, har Paradokset ogsaa været stærkt og bestemmende. *Frankerne,* en Stamme fra Tysklands Midte, kom til at give Navn til et Rige, Frankrig, der kort Tid efter skulde erobres og befolkes af helt andre Stammer. *Tysk,* hvilket betyder Folk, opstaar som Begreb og Realitet i en Tid, hvor indbyrdes Strid syd for Elben afstedkommer den størst mulige og mest blodige Splittelse. *Danmark* faar Navn efter den Del af Riget, der tidligt var dømt til at gaa tabt. Mark betyder Grænse, og Danernes Grænse ved Ejderen, Danernes Mark, blev det omstridte Land, endnu før Landet nord derfor naaede sin Urokkelighed. Saadan ser vi i faa grove Træk i Landenes Historie, hvordan Paradokset arbejder. Men ogsaa i de enkelte Mennesker, de faa, af hvem vi kan danne os et nogenlunde klart Billede, ser vi Paradoksets Værk, og det kan være til stor Trøst for dem, der i senere Tider ikke kan finde Klarhed, at Dobbeltspillet er ældgammelt. Det forekommer mig at være en betydningsfuld Fejl hos mange Tiders Historieskrivere, at de ikke regner med, at historiske Personer er Mennesker før de er historiske. Myte og Storhed, den Storhed, som opstaar ved Forenkling, er af uomtvistelig Værdi. Men jevn menneskelig Vurdering vilde nu og da maaske have været af endnu større Værdi, fordi den kunde have overflødiggjort forskønnende eller tilsmudsende Gætværk.

I vor første Historie er et af de største Paradokser det Menneske, der altid siden er blevet hyldet som Nordens Apostel, Ansgar. Det almindelige Billede viser den fromme, den gudhengivne. At Ansgar har været baade from og gudhengiven, er der heller ikke Grund til at tvivle paa. Men Fromheden og Gudhengivenheden delte han med mange andre fra sit Kloster og fra sin Orden, og disse Egenskaber er ingenlunde mærkelige, i hvert Fald ikke mærkelige nok til at udhæve ham.

Naar Ansgar kaldes Nordens Apostel, er det symbolsk rigtigt, men historisk en Overdrivelse. Ansgar var ikke den første, der forsøgte at bringe Evangeliet herop, og han naaede ingenlunde at kristne Danmark, end sige Norden. Hans Indsats var vel

stor, men begrænset af Omstændighederne, Og naar Ansgar tidligt blev erklæret for Helgen, hvilket jo skal være et Vidnesbyrd om hans Fromhed og om hans Underværker, er Kanoniseringen sket paa Ting, vi ikke kan kontrollere.

At Ansgar var from, er ikke noget at prise ham for, derfor var han Munk. Men vi staar her over for et meget ejendommeligt Tilfælde, noget som kunde give en moderne Psykolog en Del at tænke paa, om blot vi havde en lille Smule mere Kendskab til Personen. Det meste, vi ved om Ansgar, ved vi fra hans Efterfølger som Bisp i Bremen-Hamborg, Rembert. Rembert har skrevet Ansgars Levned. Denne Bog er tilegnet „de hellige og i Christi Kjærlighed højt agtede Fædre og Brødre, som stride for Gud i Corbies hellige Kloster." Og i Fortalen til Bogen staar der, at de indledende Kapitler er nedskrevet for at tilbagevise enhver Mistanke, som kunde opstaa eller som maaske allerede fandtes i Anledning af, at Ansgar som ganske ung Munk, Lærer og Præst flyttede fra sit gamle Corbie til dets Datterkloster Ny Corvey i Westfalen. Det var Skik, at en Munk skulde blive ved det Kloster, hvor han var optaget; og blev han forflyttet, plejede det at ske paa Grund af en eller anden Utilbørlighed. Naar Rembert (Ansgars Efterfølger) har villet bandlyse denne Mulighed, behøver hans Ønske ikke at dække over en virkelig Usømmelighed fra Ansgars Side, men kun at antyde det temmeligt indlysende, at Ansgar har været et Undtagelsesmenneske, der sikkert i Ungdomsaarene har været vanskelig at omgaas, medens han i modnere Alder, maaske i Kraft af sin Klogskab, blev Omgængeligheden selv. Rembert fortæller i sit første Kapitel om „den menneskelige Skrøbelighed", som indsneg sig i Ansgar ogsaa efter at han i Drømmesyn havde set Kaldet, ogsaa denne fromme Undskyldning taler om en paa een Gang stærk og vanskelig Yngling. Men andre end Rembert, først og fremmest Adam af Bremen og Handelsannalisterne, fortæller om Ansgar, og hvis vi lægger sammen, hvad vi kan vide, staar vi da over for dette Paradoks eller denne Samling af Paradokser, som vi maa prøve at stille ind i Tidens Ramme.

Ansgar, krigerisk er hans Navn, det samme som det nordiske Asgeir; fredelig og velsignelsesrig blev hans Gerning. Blodig var hans Drøm, Haabet om Martyrdøden; jevn og ligetil, om end pinefuld, hans Død paa almindelig Sotteseng. Efter alt at dømme har han været rigt vant; hans Far har rimeligvis været Hofmand hos Karl den Store; han selv gik ind til et Levned i de tarveligste Kaar; end ikke en Opvarter kunde han faa med sig. Ivrig efter mest ydmygt at tjene Gud som Nordens Missionær,

blev han hurtigt hædret med et Pallium, Ærkebispens fornemme Krave. Uden at Kildeskrifterne har søgt at tegne et virkeligt Menneskebillede af ham, kan vi se Undtagelsesmennesket, Geniet, for os af de Ting, der maa regnes for at være Kendsgerninger. 4 Aar gammel kommer han i Klosterskole, fordi der efter Moderens Død ikke var noget andet at stille op med Drengen, 15 Aar gammel er han Medbestyrer af den samme Skole, hvori han som Purk sattes ind. 22 Aar gammel vies han til Præst, et Par Aar før fastskreven Regel og Lov. 25 Aar gammel sendes han som Missionær til det Land, som af Alverden betegnedes som Barbarernes. Han kommer som Hofpræst for en Landsforræder, Harald Klak, men er selv til det yderste trofast. 30 Aar gammel bliver han Biskop, nogle mener endog Ærkebiskop. Han foretager Rejser til det yderste Norden, til Svenskernes By Birka (Björkö) i Mälaren. Han vender tilbage sejrrig og sidder som godt aflagt Biskop i Hamborg, oplever Plyndringen, Brandstiftelsen, i sit 44. Aar, flygter, optages af en Storbondekone, begynder ensom og udstødt Missionsgerningen igen, bliver Kejserens Mægler med Nordboerne, trækker sig tilbage til sit Stifts sikre Bo, bruger tre Maaneder til roligt og værdigt og paa frommeste Vis at forberede sig paa Afslutningen af sit Liv, der havde været saa indholdsrigt, saa fuldt af smaa Sejre, saa spækket med Nederlag, et raffineret, nervetyndslidt Intellekt, seende sin Chance til at blive Mandfolk ved at mødes med sin Modsætning, Barbariet, Danernes Barbari, en sjældent ærlig, himmelvendt Sjæl med stor Sans for jordiske Realiteter. En fornem Asket, udstaaende de mest brutale Orgier af barbarisk Gudedyrkelse i Vin og Blod. En stor Elsker af Jesus Christus, men lige saa stor en Kender af hans Modsætning, Gud Mammon. En mærkelig Evne til at virke ved at være, ikke efterladende noget værdifuldt Skrift, men ansporende mangfoldige andre til at skrive over hans Liv. Et Mandfolk med andre Ord, en Aandens Mand, der kunde have været Krøbling uden at tabe derved, en renhjertet Forkynder af den Glæde, han selv havde oplevet og oplevet saa gennemgribende, at hans Væsen straalede deraf, saa ikke een af Barbarerne vovede at løfte en Haand imod ham. Saadan var det Vidunderbarn, det paa een Gang forkælede og sjæleligt forhutlede, fordi et Vidunderbarn altid bliver forhutlet, det selvbevidste og det svage, det stærke og det ydmyge, som kom til os for som den tredje i Rækken og den mest sejrrige at tale om Jesus af Nazareth.

Den Kong Godfred, eller Göttrik, som Saxerne kaldte ham, om hvem det fortælles, at han byggede det første Dannevirke, fordi han var Danernes Konge og ønskede sine

egne og sit Lands Interesser beskyttet, havde mange store Fejder udenlands. Vi har ikke historisk Materiale nok til at danne et Portræt af ham. Naar de andre kalder ham Barbarkongen, maa det ses paa historisk Baggrund. Dels var Danerne ikke kristne, dels tog det Tid for Civilisationen at naa nordpaa. Men en mægtig Konge har han været. I 804 tog han til Rerik (det nuværende Wismar) for at plyndre det, og hjemførte de vendiske Købmænd til Slistorp, hvilket er Slesvig eller Hedeby. Den stormægtige Kejser Karl, som døde 814, laa i ustandselig Fejde med Danernes Konge Godfred, og frygtede, saa vidt man ved, et Indfald i selve Kejserbyen Aachen. Det var Vikingetider. Lige som Godfred for at værge sig og sit havde bygget Vold mellem Ejder og Sli, saadan havde Karl den Store for at have et Værn mod Danskerne bygget Borg nord for Elben i det senere Itzehoe. Karl den Store var en ivrig Kristen, mens Godfred sikkert var mere ivrig Handelsmand end troende Hedning. Karl den Store havde set det som sin Pligt at kristne de Lande, han efterhaanden ved Vaabenmagt undertvang sig. Saaledes indførte han Kristendommen i Saxernes Land, hvilket vil sige Landene omkring Elben, eller prøvede derpaa. Historiske Beretninger gaar ud paa, at han indførte Tvangsdaab, Tvangskristning. Og for den Historie, vi i Øjeblikket beskæftiger os med, er det af Interesse at vide, at Kejser Karl paa et Tidspunkt har bortført ca. 5000 Saxere til andre Egne, og at nogle af disse Saxere for at blive oplært i den rette kristne Tro kom til Klostret Corbie, hvorfra vor Nordens Apostel Ansgar er udgaaet. Rembert fortæller, at Ansgar var særdeles fortrolig med saxisk, det er noget i sig selv overraskende, men maaske har det Forklaringen i Kejser Karls brutale Kristeniver. Saxisk Maal og dansk Tunge laa dengang ikke saa langt fra hinanden, og Ansgar har saaledes ikke haft større Sprogvanskeligheder under sin Missionsrejse til Norden.

Da den danske Konge Godfred dør eller bliver myrdet i 812, kommer hans Brodersøn Hemming paa Tronen. Og denne Hemming sluttede hurtigt Forlig med det tyske Kejserhof. Men Hemming regerer kun eet Aar, og vi er straks inde i en af de første forfærdelige Kongefejder, som har hjemsøgt og ødelagt Danmark tidligt i vor Historie. Godfreds Sønner, som efter Overleveringen havde trukket sig tilbage til Skaane, men havde fuld Ret til Kongenavnet, kom i Strid med et andet Kongsemne, Harald Klak, eller, som han altid kun omtales, Harald. Uden at lægge for meget ind i det, kan vi i Harald se den første store Forræder mod vor Grænse; thi da han ikke mere kunde klare sig over for Godfredsønnerne, søgte han Hjælp hos den tyske Kejser, Karl den

Stores Efterfølger, Ludvig den Fromme, og var dermed den første, som tilkaldte fremmed Støtte til at bilægge indre dansk Strid. Vi skal ikke komme ind paa Harald Klaks Historie, kun nævne dette, at han tre Gange har ansøgt Kejseren om Støtte, og at han den tredje Gang betalte sin Støtte med en kristen Daab. Der findes mange Beretninger om den storslaaede Fest, som dannede Rammen om den danske Konges Daab i Ingelsheim nær Frankfurt i Aaret 826. Men hvad der er af Interesse i denne Sag, er Skolemesteren Ansgars Udnævnelse til Hofpræst for Barbarkongen.

Den Willibord, som indlagde sig stor Fortjeneste i Frisernes Lande, og den almægtige Ærkebisp Ebo af Reims, som faa Aar i Forvejen havde været paa Missionsgerning i Norden, havde intet kunnet opnaa; men nu haabede den virkeligt fromme Kejser Ludvig den Fromme, at en Hofpræst i hvert Fald kunde udvirke noget. Saa vidt vi kan se, har Kejseren her taget fejl baade af den danske Halvkonge Harald Klak, som kort Tid efter blev fordrevet fra Landet, og af den unge Præst, han af Corbies Abbed fik anbefalet, nemlig Ansgar. Kejseren har været klar over, at Forholdene i de Danskes Rige var særdeles vanskelige, og derfor har han givet den nydøbte Harald et Len i Frisland op til Weserfloden, hvortil Danskerkongen kunde trække sig tilbage, naar Situationen var for truende. Men han har ikke været klar over, at den usædvanligt begavede, kun 25-aarige Præst opfattede sin Mission saa alvorligt, at det for ham nærmest maatte blive en Pine, kun at være Hofpræst for en Halvkonge, hvis Karakter næppe har været ulastelig. Om Harald Klak ved vi, at han virkeligt efter at være fordrevet fra Danmark trak sig tilbage til Lenet i Frisland, hvorfra hans Sønner senere vendte hævnlystne tilbage. Om Ansgar ved vi meget lidt fra de første Aar af hans Missionsgerning. Rembert fortæller, at „vor ærværdige Fader og Hyrde" Ansgar snart maatte bo blandt Hedninger, snart blandt Kristne, hvilket vil sige, at han har fulgt den fredløse Konge, til hvem han var knyttet som Hofpræst. Men er end Ansgars Resultater i det ydre meget smaa, har vi dog fra disse de første Aar et henrivende Levn at holde os til, — han *købte* 12—14 vornede Drenge og begyndte med dem en Skole, et Opdragelseshjem i den nye Tro. Vi kan med nogen Sikkerhed gaa ud fra, at der har været Kristne i Slesvig-Hedeby, da Ansgar kom dertil. Gravene viser jo, som omtalt i forrige Artikel, at Kristne og Hedninger har levet dèr samtidigt. Historiske Beretninger viser, at Storkøbmænd fra Dorestad i Holland, tilhørende kristen Bekendelse, var kommet til Hedeby. Ren bar Bund har Ansgar altsaa ikke haft; men et Slags, omend meget omtvisteligt, Bevis for

hans Trosivers Renhed kan vi maaske se deri, at den Kirke, han fik Lov at bygge, laa *uden* for Hedeby, laa nord for Slien, lidt østlig for det, der nu hedder Slesvig, og at han altsaa ikke har følt sig tilknyttet den besiddende kristne Klasse i Hedeby. Om han havde gjort det, vilde han vel have haft Børn nok fra disse Huse til sin Skole. Men han *købte* sine Drenge. Han var virkeligt udsendt til Hedninger.

Her er det vanskeligt at afgøre, om Nordboerne var saa fredelige, at de ikke ønskede at øve Vold paa en Person som Ansgar, om Hedebys internationale Handelspræg havde skabt en Atmosfære af Tolerance, som tillod en selv meget fjernliggende Religion, eller om Ansgar virkeligt har været et saa ualmindeligt helligt Menneske, at han jog Djævlene paa Flugt. Men kan vi end ikke i disse første afgørende Aar finde noget klart og forklarende Billede paa Tilstanden, da oplever vi et Par Aar derefter noget, som i egentligste Forstand er opbyggeligt.

Som nævnt er det ikke alene Aand, men ogsaa Handelsinteresser og politiske Ønsker, Ansgar har været engageret til. Og naar den svenske Kong Bjørn med sit Sæde i Birka har bedt Kejser Ludvig den Fromme om at faa Prædikanter sendt til Sverige, „fordi saa mange længtes efter Daaben", er det næppe saa megen Kristenlængsel som Chancen for bedre Handel, der har dikteret ham hans Anmodning. Det er vitterligt, at Ansgars Mission og det kristne Arbejde betød meget for Handelslivet i Hedeby. Det staar fast, at det var Handelsskibe, som tog sig af Ansgars Færd til Sverige 830, — kristne Missionærer alene var det ikke værd at plyndre. Men Skibene, hvormed Ansgar og hans Mænd, faa har de været, tog til Sverige, blev plyndret under Sveriges Kyst af Vikinger. 40 Bøger, samlet sammen til Brug ved Gudstjenesten, gik til Grunde sammen med al anden personlig Ejendom. Alligevel opgav Ansgar ikke. Med et Par Mænd vandrede han til Fods, hvor Vejen nu har ligget, gennem Sveriges stenede Skovegne, og kom til Birka. Selv om en materialistisk Historieopfattelse vilde kunne vise, at der samtidigt med Ansgars Ankomst mødte rige Handelsskibe med erfarne Agenter ombord, kan denne Stordaad i Aandens Tjeneste alligevel ikke udslettes. Drømmesyner fra Barndomsdagene havde indgivet ham Haabet om at komme til at ofre det legemlige Liv for Kristi Skyld. Mon han nogensinde har været saa nær ved Muligheden som under denne farlige Vandring? Det blev ham forment. Kun sit Aandens Liv fik han Lov til at yde sin Mester fuldtud. Og selv om jeg gerne vil indrømme, at der er overdrevet i Skildringen af det Hove, som fandtes nær ved hans Plads, saa kan man

SVP.

alligevel ikke komme bort fra, at den Kirke, der blev rejst paa Birkø efter hans Ønske eller maaske hans Befaling, maatte faa en særlig stærk og hvid Glans, fordi der kun faa Stenkast derfra hang Skeletter og Menneskehoveder, som var ofret til de andre Guder.

I det hele taget, blot man vidste lidt mere om ham, – Ansgar er en af de opløftende Skikkelser i Menneskenes Historie efter Kristus. Da han allerede 831 vender tilbage fra Sverige, bliver han Biskop i Hamborg. Der staar Strid om, hvorvidt han allerede paa det Tidspunkt blev Ærkebisp. Det eneste, vi ved, er, at Saxernes Lande efter Karl den Stores Tvangskristning blev delt i forskellige Stifter, og at Hamborg med Magt over Nordalbingien var eet af dem. Vi kan da se Ansgar som en lidt skuffet Missionær, trukket tilbage til det Bispesæde, der var Kejserens og Pavestolens Løn for hans Arbejde. Han havde Ansvaret for de Kristne nordpaa, han delte Ansvaret med Ebo af Reims; de to var Pavens Legater i Slavernes, Svenskernes og Danskernes Lande. Selv om vi intet ved om hans Arbejde i de Aar, har vi en begrundet Ret til at gaa ud fra, at han ikke har ligget paa den dovne Side. Men naar vi ser paa Danmarks Forhold fra samme Tid, kan vi ogsaa vide, at hans Vilkaar har været mere end vanskelige. Selv om det ingen Steder omtales direkte, selv om han aldrig fik nogen verdslig Ros derfor, kan vi vide, at Biskop Ansgar har været sin Tids store Diplomat mellem Syd og Nord. Vi har Udtalelser om, at han havde en ikke ringe Indflydelse paa den Kong Haarik, en Godfredsøn, som endeligt fordrev Harald Klak. Men vi ved ogsaa, at samme Kong Haarik ingenlunde var modtagelig for Kristendommen, skønt han havde stor Sympati for den Person, Rembert altid taler om som Hr. Biskoppen.

Vikingetid var det, og danske Skibe drog baade med Hæder og Skam paa Langtogt, — vi ved, hvilke Lande der blev taget dengang, og at Normandiet kun er eet af dem. Men at Nordens Apostel i Aar 845 skulde være en af dem, der haardest kom til at lide derunder, har vi maaske i den daglige Historieerindring tænkt lidet over. At Vikingetiden har rummet store Vanskeligheder og at Vikingerne har været farlige, er jo aabenlyst den Dag i Dag. Ogsaa Kejseren vidste det dengang; og lige som han i sin Tid gav Harald Klak et Len i Frisland til at komme tilbage til, naar det kneb, gav han den ærværdige Biskop Ansgar et Kloster med tilliggende Jorder, Tyrholt (eller det nuværende Tourhout i Flandern), for at han kunde trække sig tilbage dertil. Hvor lidt Ansgar har regnet med dette sit Tilholdssted, ser vi af hans Værgeløshed i 845, da

Danerne med 600 Skibe kommer sejlende ind ad Elben og ødelægger og brandstormer Hammerborg (Hamborg).

Men igen en Gang viser Ansgar sig som den store Aandens Helt, i Virkeligheden et Menneske, der ikke søger sit eget. Han naaede at flygte, dog kan hans Flugt ikke have været Fejghed. Det fortælles jo ogsaa, at han forsøgte at gøre Modstand mod Indfaldet, da Grev Bernhard, som havde Byens Kommandantur, ikke var til Stede, — Ansgar flygtede, ikke for Døden, som han nemt kunde have faaet, Martyrdøden, men for en Uværdighed, han ikke kunde være oplagt at kæmpe imod. Og vi ser saa igen, som paa Rejsen til Sverige, den opløftende og skønne Udholdenhed. Ansgar bliver optaget af en Bondekvinde og begynder paa hendes Gaard en ny Missionsskole, faar købt sig Drenge dertil, og sender dem ud, naar de ved, hvad de skal vide. Vi maa gaa ud fra, at disse Drenge er sendt nordpaa. Og selv om deres Spor ikke er synlige, har de dog været at se ikke i Sandet alene. De historiske Rammer om dette er Ansgars frygtelige Oplevelse, da han kommer tilbage fra Sverige og ser det tysk-frankiske Rige splittet. Men naar vi skal tale om vort Lands Historie, behøver vi ikke altid at komme ind paa, hvad der skete syd for vore Egne. Vi kan nøjes med en Mærkelighed, som, selv om den ikke er meddelt eller ment som saadan, fortæller en stor Del om Nordens Apostel. Efter mange Kongestridigheder i Danmark og endnu flere i Tyskland stod Ansgar som en Urokkelighed, som Manden der var selvskrevet til Ærkebispeembedet i Bremen, som Manden der var selvskrevet til at tage paa Inspektionsrejse i Sverige, hvor han finder Kristendommen i Forfald, som den eneste Mand, der kan sendes til Barbarernes Konge, den unge Haarik. Og saaledes ser vi da til sidst den trosivrige Ansgar gøre sin store borgerlige Pligt ved at være Mægler mellem de Tyskes Kejser og de Danskes Konge. Han naaede ingenlunde at kristne Danmark, men han naaede, at den unge Kong Haarik tillod Bygningen af en Kirke ogsaa i Ribe. Og skulde Navnet „Nordens Apostel" alligevel være berettiget paa Ansgar, da maatte det være af een særlig Grund: han opnaaede Tilladelsen til, at der maatte ringes med Klokke fra Slesvigs og Ribes Kirke. Det skete omkring Aar 860. At vore Forfædre er flygtet langt ind i Skovene af Angst for den aandemanende Malmlyd i Skyen, er ikke svært at forstaa. Men i Betragtning af, at Guds Kværn maler langsomt, er det heller ikke svært at forstaa, at Ansgar et Par Aar efter paa sit Dødsleje maatte sige, at han intet havde naaet. Thi saadan arbejder Aandshelte, uden at kende Høsten af den Sæd, de har saaet.

Men har Ansgar kun set lidet til Frugterne af sit eget kirkelige Arbejde, har han endnu mindre kunnet vide, hvad hans Gerning politisk skulde komme til at betyde. Vi har ingen Grund til at formode bestemte politiske Synspunkter hos Ansgar, endnu mindre politisk Ærgerrighed, – dertil har han for ofte været for uselvisk. Naar han optraadte som Mægler mellem den tyske Kejser og de danske Konger, var det ikke af nationale Grunde, men i Visheden om, at de tyske Kejsere, som var kristne, havde større Værd end Nabofyrsterne, som ikke var kristne. At hans Mægling, hans Fredsbudskab, skulde kunne betyde en Ulempe for Danskerne, har han næppe tænkt paa. At han som den første Ærkebisp over Hamborg-Bremen, under hvis Stift de danske Kristne kom til at høre, skulde være med til at bygge Grunden for en Strid, der strakte sig gennem Aarhundreder, har han ikke drømt om, – hans Rige har kun i ringe Grad været af denne Verden. Og om han havde anet Muligheder for det Tilbagefald til Hedenskabet, som synes at have været en Kendsgerning ikke blot i de vendiske, men ogsaa i de danske Lande, vilde han sikkert have sørget for en bedre Befæstning af sit Arbejde i Nord.

Kristendommen, Ansgar prøvede at bringe til Norden, har vel vist sig at være den Religion, der kunde tilfredsstille de fleste Folkeslags aandelige Behov. Men derved, at den i sin Indførelse støttedes af politiske og merkantile Interesser, kom dens bedste Mænd uforvarende til at blive medspillende i statslige Skuespil, der ikke inderligt kom dem ved. Saadan kan vi gaa ud fra, at Ansgar mere var Missionær end Politiker, da han gik ind paa at følge Harald Klak til Danmark, den Harald, som blev døbt, mest fordi Kejseren mente, politisk Fred var lettest opnaaelig, naar Folkene havde samme Gud, – for Ansgar har i denne Forbindelse *Gud* været det vigtigste Ord. Og som Menneske er han sagesløs i den Strid, vi i anden Anledning skal se som Frugten af Kristendommens Indførelse i Danmark.

KAMPENES BEGYNDELSE

I

Hvis Kong Godfred har bygget det første Dannevirke omkring Aar 800, hvad mange Historikere mener, er der dog næppe Grund til at se det som noget egentligt nationalt Grænseværn, men snarere som en lokal Beskyttelsesvold mod de Vender, fra hvis Lande han kunde vente let forstaaelige Hævntog, eftersom han selv rigeligt havde hjemsøgt dem og beriget sig ved Plyndringer af deres Byer. Vel var fra hans Tid Ejderen fast som Danmarks egentlige Grænse mod Syd. Men dels foretoges i hans Tid og i et Par Aarhundreder derefter de store Vikingetog, der kastede Bold med Begrebet Nation, og andre Stammers Hærgninger i vore Egne skulde i lange og blodigt urolige Tider gøre det usikkert, hvor Grænsen vilde blive fastlagt, naar Freden engang kom, — dels, og det er det væsentlige, var det tre Slags Folk, der stødte op til vor Grænse. I Sydøst var det Venderne med deres vigtigste Stamme, Abotriterne; i Midten, i det egentlige Holsten, var det Saxerne; og i Sydvest, i Ditmarsken, var det Friserne. Og Forholdet til disse Folk skulde i de nærmeste Aarhundreder skifte saa meget, at hverken sikkert Fjendskab eller sikkert Venskab kunde grundlægges.

De danske Kongeslægter havde ikke fast Sæde. Skjoldungerne havde haft deres Bopæl i Lejre. Gudfred og hans Sønner, Haarikerne, med hvem Ansgar havde at kæmpe og at mægle, synes at have boet i selve Grænseegnen, maaske i det egentlige Hedeby, maaske i en Borg nord for Slien. Den næste fremtrædende Kongeslægt, begyndende med Hardeknud og hans Søn Gorm, havde derimod Kongsgaard i Jelling.

Kongeætterne opstod af Storbondeslægter, og hverken deres Antal eller deres Omraader kan skimtes under Historiens Taage. Undertiden er Billedet en sand Forvirring af Jarler med Magt og Konger uden Magt, af Stimænd og fremmede Fyrsters Egenraadighed. Ofte er vort Land som andre Lande i hine Tider fremmede Riger Skat skyldig; til andre Tider hjemsøger vore Forfædre med Underlæggelse som Følge Nabolande eller fjerne Kyster. Nu og da dukker en Skikkelse op, som synes at samle Fred og Styrke i sin Person.

Om man vil finde politiske Linjer i de Tider, er der kun Tale om Enkeltmandspolitik, næsten aldrig Partiers og knap nok Nationers. Det ligger i Samfundets Natur, Kongen

og hans Hird af frie Mænd og Hæren af købte Vaabendragere var det, som værnede eller tabte Riget eller øgede det. Vel var Kongerne, ogsaa Usurpatorerne, folkevalgte eller anerkendt paa Tinge; vel var Folket ret frit stillet, naar vi ser bort fra Trællene — og vi har mange Eksempler paa, at det satte sig op mod Kongens Vilje, ikke alle Fyrstemord skyldes Slægtninges Rænkespil — men det var Kongen, som repræsenterede Landet udadtil med Ordet eller med Sværdet, og over for Verden var det hans Mening, der gjaldt, hans Interesser, der som oftest vandt.

Saaledes kom da ogsaa Fyrsternes *Ægteskaber* til ofte at spille afgørende Roller. Og naar vi tænker paa, at baade Vender, Saxer og Franker sydfra var interesserede i vort Grænseland, saa den ene Konge giftede sin Datter bort til en vendisk, den anden til en saxisk, den tredje til en frankisk Kongesøn, i alle tre Tilfælde for at stifte Fred med den ene Part til Værn mod en anden eller to andre, — saa forstaar vi, hvilket Grundlag for senere Forviklinger i Form af berettigede og uberettigede Arvekrav der er blevet dannet i disse de første historiske Aarhundreder.

2

Om Ansgar maa vi tro, at han intet politisk Rænkespil drev, og at hans Mæglinger mellem tyske Kejsere og danske Konger kun førtes for Evangeliets og Kulturens Skyld. Men ikke alle Kirkefyrster har haft Ansgars rene Sind; mange af dem har set mere paa jordisk Magt end paa Guds Ære. — Paa den anden Side har heller ikke alle Konger, som modtog Daaben, ladet sig døbe af Kærlighed til Ordet alene. Politiske Fordele, udtrykt i tyske Kejseres og Kongers Støtte, har spillet en Rolle; nu og da har de tyske Fyrsters Pres ogsaa været haardt. Begge Dele til stor Skade for Danmark. Kirkens Magt var stor i hine Tider. Naar der sad dygtige Mænd i Ærkesædet, kunde den ofte overgaa Kongers og Kejseres. Ogsaa store Dele af Danmark blev bundet deraf, saa at nogle af vore første alvorlige nationale Kampe kom til at gælde den danske Kirkes Frigørelse. Saaledes kommer da i Tiden mellem Ansgars Mission og godt og vel Aar 1050 et nyt Motiv ind i Forvirringen i vort Grænseland, Kampen mellem Tro og national Uafhængighed, — thi endnu helt op til det 12. Aarh. er Grænselandet Danmarks *vigtigste* Landsdel.

3

Det er i Afsnittet om Ansgar nævnt, at han ingenlunde kom til at kristne hele Norden eller Danmark alene, Danmarks Kristning foregik meget langsomt, og det maa siges til vore Forfædres Ros, at der kun er gjort ringe Forsøg paa at tvangskristne. Til deres Ros, sagde jeg; — lad det være en Høflighed, selv om det altid er farligt at gøre en Dyd af en Nødvendighed. Sagen er, at der var langt større Interesser for et handledygtigt Folk end denne, at skifte Religion.

Det var Vikingetider. Vi behøver ikke at søge noget Forsvar for vore Forfædres Plyndringstogter til Normandiet og England og op ad de tyske Floder; ej heller har vi for disse fjerne Bedrifter Grund til at føle os stolte over at være af deres Slægt, — men moralsk Forargelse er der heller ingen Grund til. Danerne var langtfra ene om at plyndre. Menneskelig Moral skifter fra Slægt til Slægt og fra Stand til Stand; ogsaa i vore Dage skifter Begrebet Ære fra Tid til Tid og fra Land til Land.

Vikingefærdene bliver ofte, ligesom de tidligste nordiske Landnamstider, tolket som Tegn paa vor Stammes Udlængsel. Der er vel en Del om det. Men det gælder for næsten alle smaa Landes Folk og til alle Tider. Der er ogsaa i vore Dage forholdsvis flere Udvandrere og Kolonisatorer fra de smaa Lande end fra de store. Men Vikingefærdene taler foruden om Udlyst og krigerisk Mod tillige om stor Velstand, i hvert Fald i visse Samfundsklasser; maaske taler de ogsaa om Overbefolkning. Velstanden ses alene paa Skibenes Mængde. Det kan ikke siges at være nogen lille Flaade, den hvormed Kong Haarik 845 ødelagde Hamborg og jog Ansgar paa Flugt, den talte 600 Skibe. De danske Flaader, som vovede sig helt ned til Hildesheim, har heller ikke været ringe. Og stort var Landet jo ikke, med de vigtigste Havne ved Nissum og Hjerpsted og Ejderen. Saa selv om ikke alle Togter har kunnet føre til Sejr, har Vikingerne i Forhold til Landets Størrelse været enormt godt udrustede.

Vikingetogterne har vel kun undtagelsesvis været Kongernes Sag. Mest har de været store Frimænds Eventyr. Svend Tveskæg maa sikkert betragtes som Vikingeeventyrer, før han betragtes som Konge. Men om Knud den Stores Togt til England kan det siges, at det blev gjort for at skaffe Plads til et Menneskeoverskud, — han skulde bare have sendt det til Østersøkysterne, hvor der havde været Chance for et varigt dansk Rige.

Ogsaa i de tidlige Vikingetider kan vi regne med en Slags Overbefolkning, i hvert

Fald i Sønderjylland. Naar Svenske, Nordmænd, Friser, Vender og Tyske søgte til Landet for Hedebys Handels Skyld, kan vi ogsaa være vis paa, at mange Danske fra Øerne, Skaane og Nordjylland har søgt dertil. De har ikke sat sig tydeligt kendelige Spor, fordi de som Befolkningen her var danske, men selv om vi ikke har noget blot antydende Tal at holde os til, kan vi af de mange nye Bynavne eller Bebyggelsesnavne slutte til en stor Forøgelse af Befolkningen.

Vi har faa Levn fra denne Tid. Men Vaaben og Redskaber viser mest det tydeligt nordiske Præg, som ikke gaar syd for Ejderen. To Ting til viser Fundene: Rigdom i Smykker af Guld og Bronce og Sølv, undervejs fra Efterligningen til et rent dansk eller fælles nordisk Udtryk, og de viser Hedenskabets Sejglivethed, i Gravhøjene med Urnerne.

4

Mærkeligt er det ikke, at Hedenskabet holdt Marken. Vikingefærdene vil næppe kunne udlægges som kristelige Handlinger. Men da de bragte Rigdom til Lands og deres Udøvere Chancen for det store Eventyr, blev de foretrukket for Daaben.

De danske Konger, Gudfredsønnerne, Ansgar havde med at gøre, lod sig ikke døbe. Og kort efter at Ansgars Mission var endt, kom svenske Fyrster og erobrede Hedeby — og Danmark. Naar det hedder Danmark, er det nok kun Grænselandet, det eneste virkeligt givtige Omraade. Disse svenske Konger, hvoraf Olaf, Gurd og Gnupe omtales nøje, var alt andet end kristne, – den lille Menighed i Birka var næsten uddød, og Svenskerne blev kristnet langt senere end Danskerne, skønt disse var længe nok om det.

Kongernes Hedenskab var ikke Grund nok til Folkets Fastholden ved den gamle Tro. Der var en anden og for jevn Mand dybere Aarsag, som laa parallel med Kongernes Aarsag til ikke at modtage Daaben: — den kristne Kirke krævede Afgifter. Og da den kristne Kirke kom i Forbund med fremmede Fyrsters Vaabenmagt eller i hvert Fald politiske Indflydelse, var ogsaa andre end direkte kirkelige Afgifter med i Omvendelsens Følge, saa det ikke er mærkeligt, at Folket holdt ved det gamle. (Kun Ansgar synes at gaa forbi uden at rammes af disse Betragtninger.)

Her skal jo kun optrækkes Hovedlinjerne, og Detaljer skal undgaas. Men skal Hovedlinjerne vises, som fører frem til den Tid og det Sted, hvor vi igen kan fæstne os ved et menneskeligt Portræt, er det nødvendigt at nævne nogle Milepæle undervejs. Thi selv i den almene Forvirrings Periode følger Udviklingen bestemte Love.

Den første Milepæl, vi kort vil standse ved, staar ved Aar 934, altsaa godt hundrede Aar efter Ansgars Ankomst til Danmark. I det Aar, fortæller en ret paalidelig Historieskriver, Saxeren Widukind, drog den tyske Kong Henrik I med sin Hær mod Danerne og tvang deres Konge til at modtage Daaben. Denne Konge var Svenskeætlingen Gnupe, og naar han var Hedning, har det meste af Folket omkring ham sikkert ogsaa været det. Naar tillige, som det fremgaar af Gottorpstenen, Kong Gnupes Hustru har været dansk, ser vi deraf foruden Hedenskabets Vedholdenhed ogsaa, i hvor ringe Grad det nationale var blevet noget bevidst, thi disse Svenskekonger havde dog brændt Danernes vigtigste By.

For Danmarks Vedkommende betød Henriks Togt, at Kongen maatte anerkende ham som Overhoved, endvidere, at en Del af Riget skulde yde ham Skat.

Evangelium og Krav om Mønt fulgtes ad. Og for Danmark var det et Held, at Henrik kun levede tre Aar efter denne Erobring (han døde 937), og at den indre dynastiske Tvedragt syd for Elben kom til at forspilde Frankernes Magtchancer mellem Elben og Ejderen.

En ny Milepæl, hvis Rejsning er umuligt at tidsfæste, lader os et Øjeblik standse ved den Kongeslægt, som fordrev de svenske Herskere.

Danmark betyder jo Danernes Grænse, før det kommer til at betyde hele Riget. Vi ved da ikke, hvor meget af Riget der blev underlagt de svenske Hedebyfyrster, – om det kun var selve *Marken,* Grænseegnen, eller om det ogsaa omfattede Øerne, – hvor langt det gik op i Jylland, o. s. v. — Kun saa meget er sikkert, at der samtidigt har været andre Konger i Danmark, — hvor mange og hvor, ved vi ikke, — og at en Konge fra Jelling, Hardeknud, engang har fordrevet den svenske Kong Gnupe, som ved sin Daab havde gjort Danmark skatskyldig til Tyskerne. Denne Hardeknud var Far til Kong Gorm, hvis Hustru var Thyre.

Meget er drømt og digtet om dem, maaske fordi Folket var glad for at faa hjemmefødte Herskere. Drømmenes Thyre har faaet Navnet Danmarks Bod. Dels ved vi ikke sikkert, hvad det sprogligt betyder, — om hun var den smukkeste Dronning, eller en virkelig arbejdsom Kvinde, – dels ved vi ikke med Bestemthed, om hun har bygget noget af Dannevirke (i saa Fald Kampestensmuren), altsaa om hun har bødet paa Danmark.

Men selv om vi maa indrømme, at hendes Navns Klang er af legendarisk Overjor-

diskhed, maa vi ogsaa gaa ud fra, at en Kvindeskikkelse i historisk Tid ikke ganske uden Grund vil faa dette Ry, og Sandsynligheden taler for, at hun, — maaske sammen med Sønnen Harald, — har iværksat Arbejde ved Grænsens Befæstning og villet genrejse Kong Gudfreds gamle Vold. Vi kender intet til hendes Karakter og hendes Gerninger ellers, men det er næppe urigtigt, at vi forestiller os hende som en af de stærke Kvinder, der løfter den Ansvarets Byrde, Manden af Ligegyldighed eller Mangel paa Evne har ladet ligge. Og der er heller ikke Spor i Vejen for, at hendes Søn Harald, som fik det stygge Tilnavn Blaatand, har tvunget sin svage Far til at rejse det smukke Mindesmærke, den endnu bevarede lille Jellingesten, med Indskriften: Gorm Konge gjorde dette Mindesmærke over Thyre, hans Kone, Danmarks Bod. — (Naar der tvistes om, hvem Navnet Danmarks Bod skal gælde, Gorm eller Thyre, og vi intet ved med Bestemthed, er det dog mest berettiget, at det tillægges Thyre, hvem Overleveringen har givet et stort Navn, og ikke Gorm, af hvem ingen Bedrift erindres.)

Drømmenes Thyre har været Hedning, selv om der i hendes Tid igen er opstaaet nye kristne Menigheder i det sydlige Danmark, forøvrigt i hele Jylland. Ærkebisp Adaldag i Hamborg-Bremen oprettede i 947 de tre første danske Bispedømmer, Slesvig, Ribe og Aarhus, og indsatte tyske Bisper. Deres Betydning har dog sikkert mere været af politisk end af religiøs Karakter, — om de overhovedet har haft nogen Indflydelse. Thi først omkring Aar 960 har Kong Harald „med en stor Mængde af sit Folk", som det staar skrevet, modtaget Daaben. Naar han senere paa den store Jellingesten roser sig af at være den Harald, som gjorde Danerne kristne, — hvilket atter er en Overdrivelse, — kan det være svært at se, om dette Udtryk dækker over Stolthed eller Fromhed. I det hele taget er disse de første danske litterære Efterretninger, — Runestenene, — ærgerligt kortfattede. De fortæller os Navnet og en enkelt Handling, men intet om Personen under Navnet, og intet om Motivet bag Handlingen. De kan aabne Vejen for Drømme, men ikke for Viden. Krønikeskrivere fra andre Lande, der er blevet civiliserede før vort, kan fortælle en Del, men enten er de svækket af Mangel paa Stedkendskab, eller farvede af fremmede politiske Synspunkter. Kun de korte juridiske og kirkelige Dokumenter kan vi holde os til. Og bag de politiske Handlinger kan vi ane noget af Mandens Karakter eller Tænkemaade eller Dygtighed eller Anlæg.

Naar Professor Arup kalder Harald for Grundlæggeren af det danske Kongedømme, er det i nogen Grad berettiget: Harald *samlede* Landet fra Skaane til Ejderen, og han

underlagde sig Norge. Dette sidste behøver ikke at udlægges som en krigerisk Akt, for i de Tider var der næsten lige saa ofte norske Konger i Danmark som danske i Norge.

Haralds Bedrift ved at samle Danmark kan betegnes som national. Haralds Politik — ikke at billige Vikingetog — maa kaldes landsgavnlig. Hans Interesse for Østersøområdet fornuftigere end senere Kongers Englandsinteresser. Han synes at have været overbevist om sin Menings Ret, ellers vilde han ikke være kommet ind i den blodige Strid med sin Søn Sven (Tveskæg), der som Eventyrer og med mange Vaabenfolks Ønske bag sig vilde ud paa Vikingetogter, Harald vilde Ro og Fremskridt i Landet.

Kong Harald har sikkert været en Civilisationens Mand, — alene den store Jellingesten er Udtryk for en fint udviklet dekorativ Sans. Men europæisk moderne Civilisation dengang hørte nøje sammen med Kristendom. Og her er det for os ved Grænsen triste: — Kong Harald har kunnet se, hvordan vendiske Fyrster, der modtog Daaben, tillige blev afhængige af tyske Herskere, enten blev de direkte skatskyldige, eller Kirkens Ejendom unddroges Rigets Love. Derfor har Harald sikkert vægret sig længe ved at modtage Daaben. Men da han har gjort det — og sikkert under et politisk Pres — (thi Æren for Daaben tillægges Tyskernes Kejser, Otto I), har han ikke været stærk nok til at hævde det danske Riges Selvstændighed. Det bliver den tyske Kejser, som bestemmer, at de Ejendomme, som tilhører eller kommer til at tilhøre de danske Kirker, ikke skal betale Skat til Kejseren, hvilket betyder, at andre danske skulde det.

Danerne har ikke haft Lyst til at finde sig i dette Aag, de takket være Missionen var kommet ind under. Og efter Kejser Otto I's Død begynder Befrielseskampen. (Tyske Annalister taler om de oprørske Daner, hvilket viser, at Tyskerne slet ikke opfattede Danmark som et selvstændigt Rige mere.) Men Kejser Otto II ikke blot værger sig mod de danske Indfald i Holsten; han slaar Angrebene tilbage og besætter Egnen omkring Slesvig, og i de næste Aar, efter 970, bliver det Tyskerne, der bygger Borge og Værn ved Slien.

Et bedre Eksempel paa et Grænselands særlige Vanskeligheder kan ikke tænkes, — et Grænseland, som kun kan beskyttes ved Kløgt.

5

Men længe skulde denne ydmygende Stilling ikke vare.

To Runestene fra Slesvigegnen fortæller om en Strid ved Hedeby, ledet paa dansk

Side af en Kong Sven. Det er Sven Haraldsøn (Tveskæg), Englandserobreren, Eventyreren, Vikingernes Vovehals, der sammen med Olaf Trygvason lagde an paa England. – Nogle mener, at hans Eventyrlyst gik saa langt, at han endog plyndrede Hedeby i et Vikingetogt. Det kan næppe have været Tilfældet, thi da havde han ikke givet sig Tid at sætte Runesten over sine Hirdmænd. Snarere maa man se hans Kamp som Udslag af Lyst til at befri Danmark for de tyske Baand, hans Fars Daab havde lagt paa Landet. I hvert Fald, Svens Kamp ved Grænsen har været sejrrig, – maaske fordi det tyske Kejserrige var ved at opløses efter Kejser Ottos Nederlag i Italien. Vi har Vidnesbyrd om, at Danerne hærgede Holsten og Byerne ved Elben.

Om Sven Tveskæg var Kristen eller Hedning, faar staa hen. For Danmark var han i det meste en lidet værdifuld Konge. Sjældent var han hjemme. Han brugte sin Tid og sine Kræfter til Erobring af England, en Erobring, der dog ikke kunde holde Stand gennem Tiderne. Han havde i sin Eventyrlyst lagt sig ud i aaben Strid med sin Far, Harald, der døende maatte flygte til Julin. Længe lod han Grænserne ligge aabne for Fjenders Indfald. – Kun i dette ene tjente han Landet, at han med sit Slag ved Hedeby befriede Egnen for Tyskervældet.

Det er just ikke noget opbyggeligt at hæfte sig ved, at Missionen under Svens Regering, fra 985—1018, fik særdeles trange Kaar i Danmark. Men det skyldes de politiske og økonomiske Følger, Missionen bragte med sig, dette, at de Kristne ogsaa havde en Slags verdslig Pligt over for det Land, Tyskland, hvorfra Missionen var udgaaet.

Svens Søn og Efterfølger, Knud den Store (1018—1035), en langt værdifuldere Konge, fortsatte Striden, ikke mod den nye Religion, men mod de Danskes Afhængighed af den tyske Ærkebispestol Hamborg-Bremen. Een Gang led han, Danmarks og Englands Konge, Nederlag, fordi han stod over for en for dreven Diplomat, Bisp Unwan, men en anden Gang vandt han en for Grænselandet stor og vigtig Sejr i Forliget med Kejser Konrad II. Dette Forlig fandt Sted 1025. Fra tysk Side omtales det, som om Kejser Konrad som Pant for Venskab gav Knud Slesvig og Grænseegnen. Tyskerne har altsaa regnet med enten Ejendomsret eller i hvert Fald Højhedsret over Grænseomraadet. Forholdet har været det, at Kejseren har lovet at holde sine Fingre væk fra det Danmark, den mægtige Kong Knud ellers havde saa lidet Tid tilovers for. Og som en ny Besegling af Venskabet finder vi Brylluppet mellem Kong Knuds Datter og Kejser Konrads Søn et Par Aar derefter.

Der blev en Tids Fred om Grænsen.

Saaledes ser vi da igen et tydeligt Tilfælde af Grænselandets Skæbnebesvær, — Handel, Vikingelyst, Religionsskifte og nære personlige Forbindelser er bestemmende, — og Resultatet bliver, naar alt falder til Ro, at Danernes Grænse som et Par Aarhundreder i Forvejen staar fast som Grænsen Dannevirke-Ejderen.

6

Det Tidsafsnit, vi her flygtigt har overset, strækker sig over to Aarhundreder, fra Ansgars Komme 826 til Forliget mellem Kong Knud og Kejser Konrad II 1025, og endnu kan vi ikke sige, at Danmark er et virkeligt kristent Land, ej heller kan vi paa Grund af Religionens Betydning endnu danne os et Billede af Grænselandets særlige Karakter. Meget synes at være forspildt. Thi mens i den Tid det tyske Rige splittedes, samledes det danske, og Styrke burde have været vor Lod, men blev det ikke endnu.

Civilisation er et internationalt Fluidum, som langsomt eller hastigt breder sig over mange nationale Kulturer, ligesom mange af Civilisationens Kendetegn er opstaaet af forskellige Kulturers Overskud. Civilisationen, som bringes til et ret nyt Land, kan betyde gode Impulser, være befrugtende, naar der ikke som i europæisk Kolonihistorie mest bliver Tale om at lære nye Folkeslag at slaa ihjel paa ny Maade,

Der er ingen Tvivl om, at det virkelystne danske Folk — Virkelysten ses jo bl. a. af de vældige Vikingefærd — i Tiden efter Aar 1000 vilde have været særdeles velegnet til at modtage den Civilisation, som kom i Kristendommens Følge, om ikke Forholdene ved vor Grænse havde været saa vanskelige og indviklede, som de var.

Havde Danerne staaet over for eet samlet Folk, een stærk Kultur, kunde der være blevet Tale om en reel Styrkeprøve med Vaaben eller Aand, hvor Modstanderne kunde have hvæsset sig paa hinanden. Det er en betydningsfuld Del af Baggrunden for alle senere Grænsekampe hos os, at der under de første Kampe har været i hvert Fald to Slags Modstandere, Vender og Tyskere (de sidste delt i Saxer og Franker). Ogsaa senere, helt op i nyeste Tid, har Danskerne været vant til to Slags Modstandere ved Grænsen, skønt de nu tilhørte samme Folk: Holstenerne og Stortyskerne.

Selv om det ene af de tre sydlige Grænsefolk, Friserne, i hine Tider begyndte at indvandre til vore Egne og at blande sig med vor Stamme, var der stadig to Folkeslag tilbage, stødende op til Grænsen: Venderne og de tyske Saxer, et hedensk og et kristent

Folk. Og kort efter Kong Knud den Stores Død i 1035 begyndte atter Venderne at falde ind i Danmark som Hævn over Danmarks Erobringer i de slaviske Egne ved Oder og Weichsel, og Indfaldene i Danmark var Indfaldene i *Slesvigs Land.*

Atter var der Urostider, Orlogstider. Og dog kan vi Nordboer i de Tider se noget oplivende i dette, at den norske Konge, Magnus Olafsøn eller Magnus den Gode, bliver kaaret til Danmarks Konge efter Knud den Stores Efterfølger Hardeknud, som dør i 1042 efter kun syv Aars Regering. Det er Tegn paa en ureflekteret nordisk Samhørighed, som glæder, – selv om Slutresultatet bliver negativt, – et Tegn paa, at nordisk var ved at blive en Realitet. – Det var Nordmanden Magnus, som udkæmpede og vandt den store Sejr for Danmarks Grænse paa Lyrskov Hede Aar 1043.

Kampen var mod Venderne. Med Spænding har vi som Børn læst Beretningerne om denne Kamp, og med lige saa ivrig Spænding som Voksne læst Kommentarerne hertil.

Selv har jeg mange Gange staaet paa Lyrskov Hede og set de brede Sandveje forforsvinde ind i Disen. Tog jeg hjemmefra i Solskin, var det aldrig Klarvejr, naar jeg naaede til Lyrskov. Det har da ikke været svært at se Hære slaas under Taagen eller, naar et Vindpust peb gennem Lyngen og de forkrøblede Fyrre, at høre Vaabengny, saa jeg fik Del i manges Glæde over det mytiske Slag. Lyrskov Hede er mest Hedeørken. For dansk Fantasi har den imidlertid været en frugtbar Oase.

Slaget, som stod der, har ikke været saa stort, som det blev gjort til af de Skjalde, der gerne vilde lovprise deres Herre, og som udmaler, hvor stort Ravnenes Begær kan mættes af Vendernes Lig. Alligevel er det et vigtigt Slag, for saa vidt Skandinavien den Dag i Dag betyder noget i Europa. Thi efter dette Vendernes Nederlag kom ikke flere nævneværdige vendiske Indfald over vor Grænse. Og ligesom Kong Harald Blaatand havde den norske Hakon Jarl til Støtte og Kong Sven gjorde Erobringer i England ved Olaf Trygvasons Hjælp, saadan blev det her Nordmanden Magnus, der, da det kneb for Danmark, hjalp os ud af Kniben.

Men Frænde er Frænde værst. Den Sven, som kaldes Sven Estridsøn, og som af Magnus den Gode fik overdraget Jarledømmet over Danmark, – Kong Magnus maatte jo passe Norge og have en Forvalter hernede, – han begyndte en Broderstrid mellem Danmark og Norge eller dansk og norsk Kongeslægt, som ikke burde have været, Striden fortsattes, og en af dens Følger blev, at Harald Haarderaade, Magnus

den Godes Farbroder og Efterfølger, kom ned og ødelagde Hedeby, saa det aldrig mere skulde opstaa, saa kun det nye, opvoksende Slesvig var tilbage.

Jeg tænker, at disse korte Standsninger ved Milepælene kan være nok som en Samling Baggrunde for Grænsekampene og tillige en Forklaring paa, at en Grænsevogter var nødvendig.

7

Naar man sammenligner det danske Rige med andre Lande, kunde man jo synes, at det ikke var større, end at eet virkeligt Overhoved var nok. Men ogsaa naar vi ser bort fra de Urosbaggrunde, jeg i dette Afsnit har prøvet at give et Indblik i, maa vi tænke paa følgende Ting: dels blev hele Rigets Kongemagt sent befæstet, — til Gengæld varigere end i noget andet Land —, dels var Kongen endnu oftest kun den første blandt Ligemænd; dels endelig var Interesserne i Skaane, paa Øerne, i Nordjylland og i Slesvig saa forskelligartede, at Jarlen som Kongens Provinsguvernør var noget ganske naturligt.

Hvornaar Grænsejarlen først optræder, ved vi ikke. Men næsten alle fremmede, der kom til vort Land, fortæller om en Grænsevogter. Han faar mange forskellige Navne: Hertug, Greve, Præfekt o. s. v., men vi kan ikke lægge juridiske Tolkninger i dem, da de enten er dikteret af Ukendskab eller af Sammenligninger med beslægtede Stillinger i de besøgendes Hjemland. Om Danmark i tidligere Tider har været inddelt i Jarledømmer, saa ikke blot Grænsevogteren var til, ved vi ikke med Bestemthed. Men efter at Danmark havde haft norske Konger, synes det at være blevet almindeligt at bevare Jarledømmet ogsaa i andre Egne af Landet. Skjalm Hvide var Jarl over Sjælland; Oluf Hunger var en Tid Jarl over Slesvig; Knud Lavard indsatte sin Bror Erik som Jarl over de sydlige Øer.

Jarlens — altsaa i dette Tilfælde Grænsejarlens — Hverv har først og fremmest været af militær Art, i mindre, men ogsaa i nogen Grad, af administrativ Art.

Før Knud Lavard kender vi næsten kun Grænsevogtere af Navn. Han er den første og den største gode Grænsevogter.

Han er tillige den første, som omtales som Hertug, den Betegnelse, hvortil de fleste af de senere Tiders Stridigheder og Ulykker skulde knyttes. Naar Knud Lavard kaldes Hertug, kan det være hans egen Skyld, da han paa Grund af sin tyske Opdragelse har indført dette Navn i Stedet for det gamle Jarl. Sprogligt betyder Navnene det

samme. Naar han af sin Samtid kaldes enten Jyllands eller hele Danmarks Hertug, *kan* det betyde, at der til hans Ombud er lagt større Myndighed end til de Grænsevogtere, danske Konger tidligere har indsat, at han har været en Slags Rigskansler med særlig Magt, fordi Grænsens Bevogtning var noget saare vigtigt. Men det kan ogsaa simpelthen komme af, at Knud Hertug i Kraft af sin personlige Charme og Styrke som Danmarks ubestridt mest fængslende Person har faaet den Tids Annalister til at omtale ham som mere, end han magtmæssigt og juridisk var. Han havde simpelthen i sin Tid ikke sin Ligemand. Derfor vil vi ogsaa prøve at lære denne store Grænsevogter nærmere at kende.

KNUD LAVARD

I

Lavard betyder Brødgiveren, et oldnordisk Ord, der er det samme som det engelske Lord. Naar en Hertug eller Jarl paa en farlig og udsat Post, — ikke af Eftertiden, — men af sin egen Samtid faar dette Tilnavn, maa han have været en usædvanlig Personlighed. Mange Høvdinge og politiske Stormænd har øvet Bedrifter, der kan maale sig med Knud Lavards; de er da ogsaa blevet mindet paa særlig Maade, men ingen med det milde Navn Lavard, som ikke gaar i Arv.

Vi er ved Knud Lavards Tid kommet saa langt frem, at der er tydelige Forskelle paa dansk Skik og Brug og fremmed Skik og Brug. Knud Lavard holdt meget af det fremmede, og at han alligevel i saa høj Grad vandt Folkets Kærlighed, er et stærkt Bevis paa, at hans Personlighed har haft en særegen Styrke, hvis Art vi ikke kender, men hvoraf vi kan ane en Del. Han var Dansker, men ingen typisk Dansker. Han forenede i sin Person og i sin Gerning fremmed Erfaring og europæisk Udsyn med de bedste Egenskaber i det danske Folk, hvortil han under Opvæksten kun havde været saa løseligt knyttet. Hans Finhed maa have været mere end de slebne Manerer, han havde lært udenlands; men som alle Tiders bedste Patrioter havde han ved at være udenlands faaet Baggrund for og Rum til sin Patriotisme. Hans Finhed maa have ligget i hans Væsen, ellers vilde han ikke have bevaret det jevne Folks Kærlighed ogsaa efter Døden, thi hans store Gerninger holdt ikke saa længe; dem sørgede hans Slægt for at ødelægge.

Legendedannelserne, der hurtigt fik ham gjort til Helgen, overdriver vel hans Sinds Renhed og hellige Karakter, og det er let forstaaeligt, fordi han lyser mod sine Modstanderes Mørke. Legender er dannet for — og maaske af — enfoldige Mennesker. Enfold er en god Ting og skal være selve Nøglen til Paradiset. Men legendarisk Enfold er ikke saa god, naar det ved Hævd bliver til Magt og Myndighed. Vi vil da ogsaa se, at Knud Hertug i et og andet er lidt forskellig fra det Billede, der er tegnet ind i Overleveringen, og forstaa, at han ikke var Helgen alene. Vi vil se, at hans Dannelse og Kløgt har haft mindst lige saa stor Betydning som hans gode Tro og hellige Enfold. Nogen ringe Kriger var han heller ikke, tværtimod maaske sin Tids mest moderne Hærfører i Norden. Endvidere maa vi regne med, at han indirekte har været medskyldig

i den Skæbne, som kom til at overgaa ham, — det grusomme Mord i Haraldsted. Alligevel, — om Danmark havde haft mange Grænsevogtere af Knud Lavards Art, nationalt befæstede, men i Besiddelse af Udsyn og modent Verdensborgerskab, som kunde betyde forpligtende Rygrad for det nationale, vilde meget have set anderledes ud. Mangen Strid vilde være undgaaet, og i Stedet for Forvirringens Taage vilde vi have kunnet glæde os over det ligefremmes Klarhed. Ikke alt, hvad Knud Lavard udførte, var klogt og fremsynt; men han var ung, da han optog sin Gerning, og han gennemførte den med Mod, thi han blev kastet midt ind i den største Forvirring, som havde raadet i lange Tider i Danmark og Grænselandet, og som kun skulde overgaas af den Borgerkrig, hans egen Død skulde blive Anledning til. — Saadan er da som saa ofte før den stærkes, den samlendes Tid indrammet af den tragiske Svaghed og Splittelse.

2

Den Sven Estridsøn, som først havde været Magnus den Godes Jarl over Danmark og siden gjorde Oprør mod sin Konge og dennes Efterfølger og selv blev Danmarks Konge, havde mange Sønner, — dog ikke alle ægtefødte, — som alle skulde være Konger efter hinanden. Fire af dem er i hvert Fald blevet navnkundige, om end paa forskellig Maade. Det er Kong Knud den Hellige, Oluf Hunger, Erik Ejegod og Niels.

Knud Lavard var Søn af Erik Ejegod; han var Erik Ejegods og Dronning Bodils eneste ægtefødte Søn. — Baade hans Far og Farfar havde Hang til løse Forbindelser.

Knud den Hellige var blevet myrdet i Odense i det sidste Slag af en indre Tvedragt. Ved hans Side stod Broderen Erik, som senere blev Konge. Men først blev Oluf, som havde været Jarl i Sønderjylland, hentet hjem fra sit Fangenskab i Flandern og gjort til Konge. Erik, som var *for* Knud og *mod* Oluf, flygtede til Sverige for at redde sit Liv. Men da Oluf døde i Aar 1095, faa Maaneder efter at hans myrdede Broder Knuds Lig var gravet op for værdigt at blive skrinsat, blev Erik kaldt tilbage og af Folket kaaret til Konge.

Oluf nævnes ved Tilnavnet Hunger. Om han har været en slet eller god Konge, er vanskeligt at sige; men der var Misvækst i Danmark under hans Regering, og Folket led Nød.

Om Erik, hans Broder og Efterfølger, virkeligt har været en god Konge, hvad Navnet Ejegod jo angiver, er ogsaa vanskeligt at afgøre, da Misvæksten under hans Regering

hørte op, Folket har følt Lettelsen og de bedre Kaar og naturligt knyttet det til den Konges Gerning, som stod ved hellig Knuds Side. Roskildemunkene, som ellers skulde kende Kong Erik fra nærmeste Hold, taler meget ublidt om ham som en Hersker, der gav mange ubillige Love. Men det kan tyde paa, at Erik Ejegod har villet fortsætte sine Forgængeres Anstrengelser for at frigøre den danske Kirke og dermed store Dele af det danske Folk fra den tyske Ærkebispestols Tryk.

Helt vaagen for Øjeblikkets Nødvendigheder har Erik Ejegod næppe været. Thi havde han end paa Grund af sine mange løse Forbindelser en Del Synder at angre, saa han personligt følte Trang til en Pilgrimsfærd, saa vilde han ikke, om han havde set, hvad der truede det Danmark, der var betroet i hans Hænder, være taget ud paa det Korstog, der betød hans Død, og som i heldigste Tilfælde i hvert Fald maatte betyde, at han et Par Aar ikke havde Haand i Hanke med Landets Styre. Erik Ejegod døde paa Cypern, undervejs til Palæstina, i 1103. Derefter kom en anden af Sven Estridsøns Sønner paa Tronen; det var Kong Niels, som fik det triste Tilnavn den Gerrige, og som i hvert Fald ikke har leveret Stof til dansk Heltedigtning.

Denne Kong Niels, som regerede i 30 Aar, har maaske for Rigets indre Anliggender været en god, dygtig og fornuftig Konge. Han indlod sig ikke paa Eventyrtogter, og det kan være klogt; men han tog for ringe Vare paa Landets Udenrigsbesvær, og under hans Regime begyndte paany Vendernes voldsomme Plyndringer, først paa Øerne, siden i Slesvigs Land. Det fortælles, at Røveriet var saa frækt, at Kongen ikke vovede selv at overnatte i Slesvig By, naar han var paa Grænsebesøg, for nu er Kongesædet flyttet fra Jylland til Sjælland; – Slesvig var blevet virkeligt Grænseland.

Alle disse Forhold har Knud Lavard først ikke kendt hjemmefra, – i hvert Fald ikke nøje. Da hans Far og Mor drog paa Pilgrimstog, ja maaske endnu før, blev han sat i Pleje hos Sjællands Jarl Skjalm Hvide, hos hvem han blev opdraget; og senere blev han sendt til Saxerkongen Lothars Hof, hvor han fik den sidste Drengealders og den første Ungdoms Uddannelse.

Naar Knud Lavard senere skulde blive Danmark saa god en Søn og saa aarvaagen, om end nu og da lidt for ilter en Grænsevogter, skyldes det foruden hans personlige Egenskaber og Anlæg sikkert den Viden, han indhentede sig i sin tidligste Ungdoms Omgangskreds: Kong Lothar, senere Kejser Lothar, havde dengang samme Fjender som Danerne; ogsaa han maatte slaas med Venderne.

Hertug Knud har da haft Lejlighed til dels at følge Grænsekampene fra et tysk Standpunkt, dels at se, hvor farligt det vilde være, om Danmark ikke kom til at leve i Venskab med Naboen mod Syd. Og i de Slutninger, han drog deraf, ser vi ham som den første store, virkeligt kongelige og storladne Figur i vor Historie, selv om han ikke blev Konge. Om bare senere, ogsaa i vor Tid, nogle flere havde tænkt paa, at en Grænse er et Skel mellem Lande og ikke en Linje, der betyder, at her hører Verden op! Det var den unge Knud Lavards Kløgt, at han mente, Venskabspagt *for* noget var bedre end Fredspagt *mod* noget.

Nu, da Knud blev Hertug, havde Kong Niels med Tilnavnet den Gerrige foraarsaget en Strid, som betød en kedelig, men absolut unødvendig Ulykke for vort Land: —

Øerne og Sønderjylland hjemsøgtes af Vendernes Knes Henrik. Denne Kong Henrik var en Ætling af det danske Kongehus. Hans Mor, Kong Gudskalks Dronning, var en Halvsøster til Kong Niels og Erik Ejegod, altsaa et af Sven Estridsøns mangfoldige Børn. Og efter Gudskalks Drab i 1066 flygtede hun med sit Gods til Danmark. Senere hjalp Danske og maaske ogsaa Saxere hendes Søn Henrik til at erobre Vendernes Land, saa han blev vendisk Knes. Men et Udslag af Gerrighed fik Kong Niels til at nægte at udbetale Henrik den mødrene Arv, som fandtes i Danmark. Følgen var, at Henrik plyndrede det Land, hvor han som Barn med sin flygtende Mor havde fundet Ly og Venskab. Naar nogle mener, at Kong Niels har været en særdeles fornuftig Konge, kan det være svært at forstaa, hvorfor han da ikke har sørget for at bringe denne Smaating i Orden, saa den unge Grænsehertug Knud ikke havde behøvet at bekrige sin egen Fætter, — for det var Venderkongen Henrik jo.

Det vil vist være retfærdigst, ogsaa at tage denne Ting med ind i Knud Lavards Historie: — hans storladne Fyrstelighed voksede paa Baggrund af den regerende Konges Smaalighed, og omvendt syntes Kongens maaske fornuftige Gerrighed for smaatskaaren paa Baggrund af den folkekære Hertugs Storladenhed; Knud Lavard bliver ikke lille af, at dette betænkes.

Eet Karaktertræk kan vi fra Begyndelsen af spore hos Hertugen, — det er *Mod*.

Han er født omkring 1095 og var saaledes kun omkring 20 Aar gammel, da han blev Slesvigs Hertug. Men den Gang har han *kendt* Grænsekampen og dens Vilkaar. Sikkert har han ogsaa kendt andre, lidet opmuntrende Forhold: — han har vidst, at han ikke havde nogen Støtte i sin egen nærmeste Slægt. Smaatskaarent Sindelag, snevre person-

lige Interesser, Slægtsstrid har omgivet ham. Efter alt, hvad vi nu bagefter kan se, har han kun haft een virkelig Støtte inden for den udstrakte danske Kongeslægt, hans Farbrors og Modstanders, Kong Niels' Dronning, Margrete Fredkulla (Fredspigen), som et Par Aarhundreder igennem har haft saa stærkt et Navn i Folkeoverleveringen, at man har tillagt hende en Del af Dannevirke, den saakaldte Margretevold. Direkte Støtte havde han som voksen Mand ikke af hende, men alene det, at hun ikke var imod ham, betød noget positivt. Klogeligt, fremsynt, anende en mulig Strid mellem Hertug Knud og Kong Niels' Søn Magnus, havde hun sørget for, at Knud ved Kongesønnens Daab kom til at staa Fadder, selv om han ikke var myndig endnu. Men det kom ikke til at hjælpe. Gudsønnen maatte dræbe sin Gudfar. – Hertug Knud har heller ikke mødt nogen Forstaaelse eller Interesse for sin Idé, maaske har han ikke engang omtalt den for andre end sin Fosterfader, Skjalm Hvide. Vi ved med Bestemthed saa meget, at Knud af Kong Niels meget dyrt *købte* Jarledømmet, det vil sige selve Ombuddet som Grænsevogter. Almindeligvis udlægges dette, at Knud Lavard maatte købe sit Ombud, som Tegn alene paa Kong Niels' Paaholdenhed. Saa galt kan det ikke have været. Knud Hertug har ogsaa faaet sine Rettigheder; vi ved blot ikke nøje hvilke, lige saa lidt som vi ved, hvor han har de Rigdomme fra, der gjorde ham i Stand til at købe Ombuddet. En eller anden Form for Skat, maaske Slesvigs Told, har han haft Lov til at opkræve. Rimeligvis har han haft Indtægter af store Jorder ogsaa.

Men kender vi end ikke Prisen, han maatte betale, ved vi end ikke nøje Grænserne for hans Rettigheder og Pligter, saa berettiger Øjeblikkets Vanskeligheder og hans senere Gerninger os til, bag de sparsomme historiske Overleveringer at se Træk af hans Karakter og Sind.

Det Mod, som altid hørte med til ham, viser sig her støttet af noget andet: – Selvsikkerheden, Bevidstheden om det personlige Kald. Han er kommet til Sønderjylland med en Mission. Og han har ment sig i Stand til at udøve denne Mission. Uden denne Selvtillid vilde en 20-aarig ikke tilkøbe sig Landets sværeste Post i en Tid, hvor Fjender plyndrede ind over Grænsen.

Mod og Selvtillid er saaledes de to første Karaktertræk, vi ser hos den unge Hertug, og disse Egenskabers Format vokser for os, naar vi igen husker, at han ikke kunde vente videre Støtte fra det øvrige Land.

Men da Knud jo blev Helgen, kan det være naturligt her at undersøge, om der af hans Forhold til Kirken, for saa vidt det har eksisteret, vises os nye Karaktertræk.

Jeg for min Del vil tro, at hans Martyrium mere er en erfaren Verdensborgers end en Helgens. De fleste af de Kirkebygninger, man har tillagt Hertug Knud, viser sig at være bygget eller forbedret af ham, – selv om han uden Tvivl har støttet Kirken, selv om det staar fast, at han under sine mere eller mindre krigeriske Udflugter til Vendernes Land altid har kunnet finde Læ i Novum Monasterium (Neumünster).

Knud Lavard har alene opfattet sin Gerning som en national og civilisatorisk. Om man saa vil sige, at hans Retsind var en Del af hans Kristendom, eller omvendt, der er saare lidet som tyder paa, at hans kirkelige Interesser har været store.

Naar han alligevel blev Helgen, er det ikke underligt. I Landene sydpaa, hvorfra hans Helgenkaaring jo skulde støttes, saa man op til ham for hans personlige og fremskredne Dannelses Skyld. Og vi maa huske paa, at den Maade, hvorpaa Knud Lavard kom af Dage, var saa oprørende for Alverden, ogsaa for de Mennesker, der maaske aldrig endnu havde hørt hans Navn nævne, at alle maatte sige, her var faldet en uskyldig. Naar han derfor ret hurtigt blev gjort til Helgen og hans Livsmesse skulde skrives, var det da naturligt, at man tillagde ham Kirketjenester, han ikke havde udøvet. Miraklet, som berettigede Helgentitlen, groede jo hurtigt ind i Folkebevidstheden; det var Kilden i Haraldsted Skov, der sprang, hvor hans Blod havde flydt. Men forøvrigt er det „*Vita*", det Levned, som skildres i Sct. Knuds Messe, meget fattigt paa kirkelige Bedrifter, skønt det har Lovord nok tilovers for ham.

Naar Danskerne saa hurtigt kunde gaa med til at tro paa hans Hellighed, kan det ogsaa i væsentlig Grad skyldes, at hans personlige moralske Vandel var saa lysende ren paa Baggrund af hans Fars, Erik Ejegods, og hans Farfars, Sven Estridsøns, Udskejelser.

Ellers er der ringe Aarsag at finde til hans Helgenkroning. Tværtimod vises Tegn paa, at hans Forhold til Kirken har været køligt. Formodentligt har han frataget Slesvigbispen en Del Indtægter; – Forholdet har i hvert Fald ikke været Venskab, hvad vi kan se deraf, at Slesvigs Bisp efter Knuds Drab stillede sig paa Kong Niels' Side i Kampen mod Knuds Bror, Jarlen Erik.

Nej, ydmyg Fromhed vil vi have svært ved at føje til Knuds Træk. Hvad vi derimod kan se af hans senere Arbejde, er en for Datidens Norden meget moderne Indstilling, –

han var lynsnar som Feltherre, saglig, snarraadig i Rettergang, praktisk, vidtskuende i Administration.

Hvordan Knud Lavards Forhold til Borgerskabet skal udlægges, kan være vanskeligt at vide. Trods den fremmedprægede Fornemhed, der er omtalt, og den Strenghed, som endnu skal omtales, nød han den jevne Mands Yndest. Skønt fyrstelig i sin Færd, blev han Laugsoldermand for Byborgernes Laug i Slesvig, det senere Sct. Knudsgilde. Det var en usædvanlig Stilling for en fyrstelig Person. Konger og Hertuger kunde være Ærespatroner, men at gaa ind i selve Lauget betød en Slags Ligestilling med Borgerne. Hvorfor har Knud Lavard gjort det? Fordi han følte for lidt Støtte hos ligestillede i Rang? For at ærgre Kirkens Folk? – Ærgret dem har han i hvert Fald. – Eller har han gjort det ud af en virkelig naturlig Samfølelse? – Noget kunde tyde paa det. Thi Knud Lavards Kløgt var fri for enhver Antydning af Skepsis. Det var hans Art at møde Mennesker med Tillid; det blev en Ledetraad i hans Liv og Gerning – og det blev den direkte Anledning til hans Død. Jeg tror derfor, det er forsvarligt at tolke hans af moderne Indstilling dikterede jevne Forhold til Borgerskabet som noget positivt i hans Karakter.

Endnu et Træk maa vi fremhæve: Hertug Knud har haft en stor Ærgerrighed. Ogsaa den viser sig tidligt. Ærgerrighed er en Evne, der driver Mennesker til Handling. Og det er vanskeligt at sige, om Ærgerrigheden er dikteret af en sund, naturlig Funktionslyst eller af et fjernt, forfængeligt Maal. Ogsaa med Ærgerrigheden, Viljen til Magt, har Knud Hertug forberedt sin egen Skæbne. Men vi ved ikke, om han har gjort det, fordi han vilde se sig selv mægtig, eller fordi de andre ikke kunde taale at se, han var det.

Knud Hertug havde i sine senere Aar alvorlige politiske Nederlag. Man siger, at det var, fordi han vovede sig for langt ud. Det kan være Tilfældet. Men det kan ogsaa tænkes, at det skyldtes manglende Støtte fra dem, der burde have staaet ved hans Side.

Saadan tegner sig da Billedet af Hertugen, der kun 20 Aar gammel købte sig sit vanskelige Ombud, – en god Patriot med fremmede Vaner, men dybt nationalt forpligtet, begavet, modig, vidsynet, i Forhold til sin Tid moderne, overbevist om sin Gernings Ret, lysende af Selvtillid, men ogsaa fyldt af naturlig Tro paa sine Medmennesker; og alle disse Karakterens Traade holdt sammen af en stor Ærgerrighed, der, saa længe han levede, ikke gav ham Hvile.

3

Da Knud som 20-aarig bliver Hertug over Slesvig, kommer han ind i den Forvirring, vi har prøvet paa at skildre i Begyndelsen af dette og i hele det foregaaende Afsnit. Og kort Tid efter fortæller Historieskriverne om ham, at han skaffede Ro og Orden i Landet. Det vil sige, at han gjorde op med Røvere og Plyndrere og hele det Hærfølge, som er i deres Kølvand. Og naar vi tænker paa, hvad der er skrevet om i de sidste Par Afsnit, ved vi, at det ikke er Smaating, han har udrettet. Er det saa mærkeligt, at den Konge, hans Farbror Kong Niels, som ikke havde forstaaet at holde Venderne borte fra Landet, bliver misundelig paa den meget unge Hertug?

Vi vil prøve at vise nogle Ting, der gjorde ham til de retfærdselskendes Ven samtidigt med, at de kunde skaffe ham Fjender.

Hertug Knud var som nævnt opdraget hos Saxerkongen eller Hertugen Lothar, som senere blev de Tyskes Kejser; og i den Tids moderne Civilisation var Tyskerne foran Danerne, ifølge Naturens Love. Han fandt det mere bekvemt at gaa i fine Klæder, og han gjorde det. Men naar det fortælles, at han saarede Kong Niels ved paa et Møde kun at gaa halvvejs hen imod ham, behøver det ikke at være Hovmod fra Knud Lavards Side; det kan lige saa godt betyde, at Kongen har studset over at finde Hertugen finere klædt, saa Kongen ikke har vovet at gaa videre. Eller det kan simpelthen være det, at Hertug Knuds stærke Person i Øjeblikket har virket saa meget, at de tilstedeværende gav efter og først bagefter har fundet paa nedsættende Tanker. Jo renere et Menneske er, des større Urenheder digtes der om hans Person. Han har i hvert Fald ikke nøjedes med selv at gaa i gode Pelse, men ogsaa sendt sine Slægtninge deraf.

Om de meget priste retfærdige Love, han indførte, ved vi reelt kun lidet; det synes, at han har hyldet den rimeligste Fremgangsmaade, hvorved enhver Forbrydelse undersøges nøje, Straffen udmaales hurtigt og Bestikkelse udelukkes.

Ikke alle Legendedannelser har Rod i Virkeligheden, men de fleste af dem bygger paa noget, som er sket, og saadan vil vi fortælle et Eksempel: En Bonde havde klaget over en Stormands Plyndringer, og Hertugen dømte Røveren paa Gerningerne. Det viste sig, at Røveren var af høj Byrd, og han kom til Hertugen og klagede over Dommen, han havde faaet; han kunde ikke dømmes som et almindeligt Menneske. Hertugen indrømmede det og lod derfor rejse en Galge højere end alle andre, saa Røveren

af høj Byrd kom til at hænge nogle Alen over de gemene Røvere. – Dette er naturligvis en Folkelegende, men den kan ikke opstaa, uden at Knud Lavard i sin Færd har givet Grundlag for en Tro paa, at saadant kunde ske. At en og anden Stormand har følt sig brøstholden over Domme, som kunde danne Grundlag for den Slags Legender, er forstaaeligt i en Tid, hvor Plyndringer var en næsten anerkendt Næringsvej. Det er lige saa forstaaeligt, som at jevne Mænd, der ikke havde Lejlighed til store Plyndringer, jublede.

Hertug Knud har været et stort Forretningstalent. Vi ser saaledes, at han har indført en ny Ind- og Udførselstold for Slesvig, som kom ham og Byen tilgode. Men for at denne Told skulde indkræves paa virkeligt effektiv Maade, byggede han Befæstninger et Stykke ude, hvor Slien er smallest, saa ingen Skibe kunde slippe ind til Slesvig, – baade for en Grænsevogter og en Byhøvedsmand en prisværdig Gerning. Men han opnaaede derved tillige at fornærme Biskoppen, som hidtil havde opkrævet en Del af Tolden. Hans merkantile Retsind – for Told skulde under alle Omstændigheder kræves – skaffede ham Fjender. Hans Klarsyn, der adskillede kirkelig og verdslig Indflydelse, gavnede Byen Slesvig mere, end den gavnede ham selv, om ogsaa hans Indtægter øgedes ved Byens Velstand.

I det hele taget viser de fleste af de historiske Beretninger, vi kan lide paa, at Knud Lavard, Brødgiveren, fortjener Navnet, fordi han i sin Færd var redelig og væsentligt uselvisk, og han formaaede at sætte Arbejde igang. Hans retfærdige Tankegang var noget grundlæggende for ham; den stillede Krav, som gik foran personlig Vinding.

Jeg vil nævne et enkelt Tilfælde, hvor Knud Lavard i hvert Fald ikke selv har haft noget som helst ud af sin Redelighed og heller ikke havde Chance for at faa det. Han var blot redelig, fordi det var hans Natur. – Det er i hans Hertugtids 12. Aar. Da har hans Farbror, Kong Niels, indgaaet et Forbund med Polens Hertug Boleslav, hvis Datter skulde giftes med Knud Lavards Gudsøn Magnus. Kong Niels havde forpligtet sig til at yde den polske Hertug Hjælp mod den vendiske Pommerfyrste Vratislav. Denne Kamps Enkeltheder vedkommer ikke os. Kun denne Fase af Kampen har Interesse: – Vratislav ser sig til sidst overvundet og indleder ved Stralsund en Forhandling med den danske Kong Niels. Kong Niels lover ham frit Lejde, men har ikke i Sinde at holde Løftet. I Kampen mod Vratislav deltager ikke blot Kong Niels og den polske Hertug Boleslav, men ogsaa Danmarks Grænsehertug Knud; og da han opdager, at Kong Niels

ikke vil holde sit Løfte til Vratislav, protesterer han. Og Saxo fortæller, at Hærfolket gav ham Medhold. Et givet Løfte skulde holdes. Men Knud selv eller hans Grænseegn kunde intet vinde i denne Sag. Det var alene et Retsspørgsmaal for ham. At dette øgede Kong Niels' Uvilje mod Knud, siger i første Øjeblik mere om Kong Niels end om Hertug Knud.

Vi kan ikke vide, hvornaar Hadet mod Knud Lavard endeligt er begyndt, men vi kan tro, at det har været der, før han har givet direkte politisk Anledning dertil. Den politiske Anledning staar i Forbindelse med hans militære Forsøg paa at værne Grænsen.

De Angreb, der fra dansk Side ofte rettedes mod Knud, gik som nævnt ud paa, at han var for tysk i sin Færd. Angrebene skal ikke tages som Udtryk for andet end Misundelse. Knud Lavard har kun indført tysk Skik, hvor han mente, det betød en Forbedring af dansk Sædvane. Saadan blev han ogsaa en betydelig Fornyer af dansk Hærvæsen ved at indføre Rytteriet som den vigtigste Vaabenart.

Knud Lavard har været en saa fredelig Natur, at de, der har meddelt hans Historie, mindst har fæstnet sig ved hans Erobringer, selv om de var betydelige. Vi har derfor ikke noget nøje Billede af hans Hærvæsen. Det Ledingsudbud, han kunde raade over i Tilfælde af, at Fjenden stod ved Landets Grænse, har været over 100,000 Mand; men Knud Lavard har gjort sine Erobringer med langt mindre Styrker, – med det stærkt bevæbnede Rytteri, den faste, brynjeklædte Hird, han havde om sig.

Desuden var Knud Lavard, trods sin Ungdom, en fremragende Strateg og Feltherre.

En af de første Opgaver, han havde at løse – ved Siden af den interne, at skaffe Orden – var at sikre Riget mod Vendernes Overfald. Det vil erindres, at Overfaldene paa Knuds Tiltrædelsestid skyldtes hans Fætter Henrik, der af Kong Niels ikke fik sin mødrene Arv. Knud Lavards Fremgangsmaade var aaben og fri. Han tilbød Venderkongen Fred, fordi han i Fornuftens Navn ønskede Fred, – han havde jo heller ikke naaet endnu at faa udbygget Slesvigs og Sliens Befæstninger. Henrik afslog Fredstilbudet. En Stund efter stod Knud Lavard med sin Rytterhær i Fjendens Land, og efter kun faa Dages Kamp tiltvang han sig Freden.

Saadan vandt han ved Hurtighed. Men i Overensstemmelse med hans Karakter var det, at han søgte at bevare Freden ved Venlighed. Han ordnede Henriks Arvesag og nøjedes med at lade ham blive Lensherre.

SVP
1938

Det er den første politiske Handling, der kan vække hans Modstanderes Had, – og der er mange Modstandere: – Kong Niels, hans Søn Magnus, Ubbe Jarl, Henrik Skadelaar og mange andre Høvdinge. Thi at en ganske ung Hertug i en Haandevending overvinder den Fjende, Landets Konge i Aarevis har følt sig ude af Stand til at bekæmpe, er for stor en Bedrift at se paa for smaa Mennesker.

Om hele Danmark havde staaet bag denne Grænsekamp, kunde Knud Hertug maaske have holdt sit selvsikre Mod lidt i Tømme.

Det uselviske og opofrende, Kirkemessens Vita beretter om, behøver vi ingenlunde at forklejne, – der findes til alle Tider Mennesker, som er mere ærgerrige for deres Idés Skyld end for deres egen, men ærgerrige i hvert Fald. Og det er ikke svært at forestille sig, at Hertug Knud een eller anden Gang har tænkt: — Bare jeg havde Magten! Og det er ingenlunde usandsynligt, at han nu og da har ladet dette Ønske komme til Orde.

Senere Tider har anerkendt ham som den Tids stærkeste Personlighed i Danmark; han selv har ikke været mindre sikker paa, at saadan var Forholdet; men hans Ungdom har endnu ikke haft Plads til den sidste Evne, som vilde have gjort ham til den helt store Statsmand, – den diplomatiske Besindighed.

Har Knud Lavard begæret Danmarks Krone? Sikkert har han det. Han har ment sig selvskreven til den. Og han var det. – Har Knud Lavard intrigeret mod den herskende Kong Niels og hans Søn Magnus? Næppe; dertil var han for vis paa, at Magten maatte gives ham. Og han, der ikke ønskede, at et Løfte om frit Lejde til en fjendtlig Fyrste skulde brydes, vilde ikke have kunnet øve nogen mislig Gerning mod selv de svageste af den danske Kongeæt. Kun ved Arbejdet vilde han vinde frem; Folkets Yndest, hans Gerningers og Sejres Lykke bar ham; og naar dette gav ham selv Overmod og hans Modstandere yderligere Bitterhed, er det desværre kun naturligt.

Eet Skridt har han foretaget, som synes helt uklogt, – selv om vi ikke med Bestemthed kan vide, om han har handlet mod Retten. Han indsatte sin Bror Erik (den senere Kong Erik Emune) som Jarl over de sydlige Øer (sikkert Als, Ærø og Langeland), og det har nok været en Embedsbesættelse, der tilkom Kongen alene. Formodentligt har Kongen ogsaa forsømt disse Øer, saa Knuds Gerning har maaske været moralsk begrundet, men juridisk forsvarlig har den næppe kunnet være.

Og dog har hans Modstanderes misundelsesgule Giftbæger ikke været fuldt endnu.

Rimeligvis har de ikke vovet aaben Protest, da hans Magt og Yndest var for stor. Først det næste store politiske Træk kom til at afgøre hans Skæbne.

Da hans Fætter, Venderkongen Henrik, døde, opstod der Strid mellem hans Sønner, som begge dræbtes i Borgerkrig. Og da ogsaa Henriks Sønnesøn Zwinnike blev dræbt, drog Knud Lavard igen ind i Vendland, underlagde sig det og betvang de farligste Nabofyrster. For helt at fuldbyrde denne Erobring, lod Knud sig 1129 af Tyskernes Konge Lothar – hans Ungdomsven – krone som Vendernes Konge eller Knes, som det hedder, idet han anerkendte Tyskerkongen som Lensherre for disse vendiske Lande.

Kunde en dansk Konge taale, at hans Grænsejarl, hans haandgangne Mand, havde saa megen Magt, at han var Konge (Knes) over et Naboland og samtidig var agtet i den Egn, hvor han havde sit egentlige Hverv, og at han samtidig havde været i Stand til at slutte en betydningsfuld Fred med den tyske Nabokonge? Kunde en dansk Konge, der maaske i det Indre havde udrettet en Del for alment Samfundsstyre, finde sig i en saadan Rival?

Det er den af Knud Lavards Gerninger, Eftertiden alvorligst har bebrejdet ham, at han, der var dansk Hertug, lod sig gøre til Lensmand under Tyskerkongen. – I mine Øjne en vag Bebrejdelse, naar man tænker paa, at danske Konger i Slægtled efter Knud Lavards Død aflagde Ed til den tyske Kejser. Thi det var ikke som dansk Grænsehertug, han aflagde Lensmandsed til Kong Lothar, men som *vendisk* Knes. Og Vendernes Skæbne var endnu saa uafgjort, at det er let at tiltro Knud Lavard Ønsket og Visheden om, at Tyskerkongen og han skulde dele de vendiske Lande. Knud Lavards Gerning tyder ikke paa Uklogskab – han har kun tænkt paa Grænselandets Vel og villet sikre dets Forposter –, men hans Modstanderes Sneversind, der forbød dem at tænke paa Rigets Helhed før personlige Interesser, taler om Dumheden. De giver ikke Knud Lavard Tid til at sikre og befæste Erobringerne; de yder ham ingen Støtte, de mægtige Mænd i Danmark. Tværtimod, – da Grev Adolf af Schauenborg i Efteraaret 1130 overfalder Alberg, kan Knud ikke forsvare sin Borg, hvad der normalt vilde have været en ringe Sag for ham, fordi han maa vende sig nordpaa og forsøge at dæmpe den Gæring, der i Danmark søger at ødelægge hans Værk. – Saa lidt havde ansvarlige danske Mænd Øje for Vigtigheden af Grænsens Sikring.

Vi ved, hvordan det gik. Først Mødet i Ribe, hvor man bebrejder Knud Lavard hans Magtsyge, og nogle Uger derefter Snigmordet i Haraldsted Skov. Men er end Folke-

legenden og alt det, der gennem Aarhundreder har fristet Digterne, mere poetisk Ædelhed end historisk Sandhed, kan vi dog, med tidligere Træk in mente, se Knud Lavard for os den 7. Januar 1131, da han før sin bedste Manddom, kun 36 Aar gammel, sank for Snigmordernes Stik. Han, den haardt angrebne og fejgt svegne, var sikker i sin Sag og i sin Samvittigheds Ret, og han rejste ufortrødent til Roskilde, til Fjendernes Egn, for at holde Jul. Han tog imod Indbydelsen til Haraldsted i god menneskelig Tillid, fordi han ikke regnede med en Gemenhed, han ikke selv vilde have begaaet.

De gode græd og de onde lo, hedder det. Historien gav Danmark en dyr Hævn for dette Drab paa den første store Grænsevogter: — 26 Aars blodig Borgerkrig: — syv Konger i hurtigt Skift efter hinanden, fem af dem dræbt, kun to død en naturlig Død. Land og Grænse hærget. Og det er kun en ringe Trøst, at Borgerkrigen endte med, at Knuds Søn Valdemar, med Tilnavnet den Store, fik Magten derefter.

DET STORE DANNEVIRKE

I

Var ej Lov i Landet, da havde den mest, som mest monne gribe, — staar der i Valdemar Sejrs jyske Lov af 1241. — Lige efter Knud Lavards Død kom en saadan Tid, hvor den havde mest, der greb mest, altsaa Lovløshedens blodige Tid. Og Aarsagen dertil maa ses i Knuds Drab og det alene. Følelserne i Danmark delte sig, dels efter hvad klogt var, dels efter hvad selvisk var; i nogen Grad ogsaa efter Overleveringens Smaatskaarenhed.

Erik, den Broder, Knud Lavard havde gjort til Jarl over de sydlige Øer, vandt Støtte paa Øerne og anerkendtes som Konge, mens Niels og hans Søn, Knud Lavards Morder, søgte Tilflugt i Jylland og blev kaaret til Konge der. Nørrejylland har altsaa paa den Tid haft liden Fornemmelse af, hvad det drejede sig om ved Grænsen. Men ogsaa til Slesvig kom Kong Niels og hans kongekronede Søn Magnus i de nærmeste Aar efter Knud Lavards Død. Umiddelbart skulde man have ventet, at Slesvigs Borgere, der var saa nær knyttede til den dræbte Hertug, vilde have øvet Modstand mod Hertugens Morder. Naar det ikke skete, skyldtes det først og fremmest, at Kong Niels havde sin Støtte i det mægtige slesvigske Præsteskab, som jo havde været Knud Hertug imod, Borgerne har da ikke straks kunnet komme til at øve den Hævn, de havde Lyst til.

Som vi husker fra forrige Afsnit, stod Hertug Knud i nært Venskab til Tyskerkongen Lothar, og han havde som Venderknes anerkendt Lothar som sin Lensherre. Erik, Knuds Broder, som nu havde faaet Øboernes Støtte mod Knuds Fjender, huskede dette Venskab og bad Lothar om Hjælp. Lothar lovede det, og han sendte en Hær til Ejderen som Tegn paa, at det gamle Venskab skulde vare ud over Graven. Men det er alligevel kun faa Mennesker i Historien, der har haft Lyst til at kæmpe for et Venskab, hvis ene Part er borte. Og da Kong Lothar med sin Hær stod ved Ejderen over for den danske Kong Magnus, som havde dræbt Knud Lavard, sluttede Tyskerkongen alligevel Forlig og drog hjem med sine Mænd.

Vi ser her af dette Forlig, hvor uretfærdigt der i alt er handlet mod Knud Lavard. Det bebrejdedes ham haardt, at han, som var dansk Hertug, havde anerkendt en Tyskerkonge som Lensherre, — det glemtes med Vilje, at det ikke var som dansk Hertug, men som vendisk Konge, han var gaaet ind under Lensbaandet. — Magnus, hans Mor-

der, derimod, fik uden Protest Lov til som dansk Konge at anerkende Lothar som Overherre, som Lensherre, en for vor Nation langt farligere Indrømmelse.

Vi vil ikke følge denne Borgerkrigenes Tid i Enkeltheder, men alene ved at nævne Data faar vi et Indtryk af Forvirringen. Disse Data fra de 26 skæbnesvangre Aar: —

1134 — Kong Niels kommer efter Fodevig-Slaget som en færdig Mand til Slesvig; denne Gang har Borgerne i Knud Lavards By haft mere Mod og Styrke; Kong Niels dræbes i Slesvigs Gader. Hans Søn Magnus er i Forvejen dræbt. Knud Lavards Broder, der i Forvejen havde Øernes Støtte, bliver Enekonge og regerer som Kong Erik Emune fra 1134—1137.

1137 — Kong Erik Emune slaas ihjel paa Tinge ved Ribe; Skylden siges at være hans Strenghed, vel en Arv fra hans Broder Hertug Knud. Hans Søstersøn Erik Lam bliver Konge, men maa først gennemkæmpe en alvorlig Strid med sin Slægtning Oluf Haraldsøn. Erik Lam regerer 9 Aar og dør 1146 en naturlig Død, — en sjælden Ting for Konger i den Tid.

1146 — Underjordiske Slægtsstridigheder har fortsat sig. Nu deles Riget for Alvor. Magnus' Søn bliver Jydernes Konge. Erik Emunes Søn Sven bliver Konge over Øerne. Kong Sven gør sin Fætter, Knud Lavards Søn Valdemar, til Jarl over Sønderjylland. Samtidigt gør Knud Magnussøn en Søn af Henrik Skadelaar, Knud Lavards haardeste Modstander, til Jarl. Kongerne kæmper, og Grænsehertugerne kæmper mod hinanden, og der gik nogen Tid, før Valdemar sejrede.

1157 — et mærkeligt Forlig, der tredelte Danmarks Rige. Knud Lavards Søn Valdemar havde gennem sine Sejre faaet Mod til ogsaa at opkaste sig som Kongsemne. Nu var der tre. Maaske var de tre jevnbyrdige, siden de prøvede et Forlig, et uholdbart. Valdemar, Hertug Knuds Søn, fik Jylland. Sven, Knud Lavards Brorsøn, fik Skaane. Knud Magnussøn, Hertug Knuds Morders Søn, fik Øerne. — I Sandhed et besynderligt Trekløver, det som i vor Historie hedder Sven, Knud og Valdemar. Strid var naturligvis uundgaaelig. Men det naturligste vilde vel have været, om de to Fætre af Knud Lavards Æt havde sluttet sig sammen mod Morderens Ætling, Det blev ikke Tilfældet. Først havde Valdemar stillet sig ved Siden af sin Fars Morders Søn; snart efter blev det hans Fætter, der skulde blive Lovbryderen. Forliget mellem de tre Konger i 1157 skulde kun vare ganske faa Dage. Blodnatten i Roskilde den 9. August gjorde Ende paa det. Sven Eriksøn (der som Tilnavn senere fik Grate) fortrød sit Forlig, brød Freds-

eden, overfaldt sine Medkonger og naaede at faa Knud dræbt, mens Valdemar undkom. Kun to Maaneder efter maatte den svigefulde Sven bløde paa Grate Hede. Og Valdemar, Knud Lavards Søn, var Enekonge i Danmark.

Denne Valdemar, som var født faa Dage efter sin Fars Drab og altsaa kun 26 Aar gammel blev Danmarks Enekonge, fik Tilnavnet den Store. Han regerede 1157—1182, og med ham begyndte det, vi kalder Valdemarernes Storhedstid.

De Perioder, der gaar over i Historien som et Folks Storhedstider, er ikke altid af entydig Karakter. Baggrunden for Storheden er ofte en forfærdende Splittelsens og en frygtelig Nederlagets Tid. Saadan kommer da ofte *det blot nogenlunde* til at virke som noget straalende. Men vi har ingen Grund til at forklejne Valdemar den Stores Gerning, fordi han virkeligt viste sig at udrette noget stort og klogt for det danske Land og Folk, og hans egen Gerning blev ikke mindre af, at han ved sin Side havde en af Nordens største Skikkelser, den mægtige Bisp Absalon.

Kong Valdemar havde i høj Grad selv været medskyldig i Borgerkrigens blodige Forløb. Disse Borgerkrige havde for hele Landet været ødelæggende, og ikke mindst ødelæggende for Grænserne. I de 26 uheldige Aar havde snart den ene, snart den anden danske Konge eller Høvding henvendt sig til saxiske Hertuger eller holstenske Grever om Hjælp mod de hjemlige Modstandere. Ingen af dem havde taget Hensyn til den samlede nationale Nødvendighed, — heller ikke Valdemar.

Naar Valdemar den Første alligevel skulde blive en saa stor og god Konge for det danske Rige og den danske Sag, naar han i senere Kampe skulde vise, at han forstod at lade Helhedens Interesse gaa foran snevre personlige Interesser, kan vi tænke os, at han har været i Besiddelse af en Del af de Egenskaber, der havde gjort hans Far, Knud Lavard, virkeligt stor. Han har rimeligvis fra ganske ung Alder følt Selvtilliden og været overbevist om sin personlige Styrke og Ret, saa han ikke har skyet noget Middel for at naa frem til den Stilling, hans Gerninger bagefter gør ham selvskreven til.

2

Kong Valdemar den Store blev i Kraft af sine Sejre hurtigt en Figur, Historieskrivere og Digtere gerne beskæftigede sig med. Det er derfor ogsaa kun naturligt, at der ofres vidtgaaende Skildringer paa Baggrundene for hans Person, d. v. s. paa Tilstandene i det Land, han omsider blev Enehersker over.

Een siger, at der fandtes ikke een rigtig bebygget Landsby mellem Vendsyssel og Ejder; en anden siger, at samtlige Byer var plyndret. De Danskes Nød og Elendighed skildres i endeløse Jeremiader. Sandt er det i hvert Fald, ogsaa naar vi anvender mere nøgterne Toner, at Landet var ødelagt, hærget; thi naar Kongerne og Høvdingerne kun tænkte paa at slaas indbyrdes, hvordan kunde de saa have Tid og Kræfter til at modstaa udenrigs Fjender? I disse Borgerkrigens Aar har Vendernes Plyndringer været sæsonmæssige Begivenheder; helt fremmede Landsbynavne paa Lolland vidner endnu om, at der i den Tid er grundlagt Landsbyer af Vender, altsaa samtidigt med at Danskerne ikke havde Tid tilovers til at fordrive Insurgenterne.

Det for Danmark ulykkelige i denne Tid og noget for al Grænsekamp bestemmende er imidlertid, at Venderne presses sydfra, at deres gamle vendiske Lande, grænsende op til de holstenske, bekriges af Saxerne, ja ikke blot bekriges, men koloniseres, saa Venderne enten maa trække sig tilbage til det Østen, hvorfra de er kommet, eller søge nyt Land. Og store Skarer Vender har da benyttet sig af Borgerkrigen i Danmark og prøvet at vinde Land der.

Kong Valdemar har vel, før han blev Enekonge, været fortrolig med disse Forhold. Men nu faar han Ansvaret for, at de ikke maa vare ved. Han maa tage personlig Stilling til den mægtige Welfer-Hertug Henrik Løve og Holstenernes Hertug Adolf den Anden, som i Forening trænger Venderne østpaa og dermed ogsaa i Forening gør de vendiske Lande til nye tyske Kolonier. Kong Valdemar kan naturligvis ikke endnu, efter at Danmark er svækket af de lange indre Krige, selv vove noget Hærtog mod Venderne; men fast besluttet paa, at der skal skaffes Tryghed i Landet og først og fremmest ved Grænsen, køber han i 1169 af Henrik Løve Løftet om, at Venderne ikke mere maa falde ind over de danske Grænser. Dette var et Forlig i Overensstemmelse med den Aand, der havde ledet hans Fars, Knud Lavards, Gerninger; og paa samme Vis sørgede Valdemar for, at Grev Adolf af Holsten blev hans Mand.

Der er imidlertid her to Ting, vi et Øjeblik maa fæstne os ved. Den første Ting er, at Danmark nu for Alvor kan siges at være blevet et kristent Land, — selv om endnu for kort Tid siden en og anden Høvding i Danmark sendte Offergaver til Swantevit paa Rygen for at formilde ham. Og da Kong Valdemars Far Knud Lavard i denne Tid blev helgenkronet, er det ikke mærkeligt, om Kong Valdemar ogsaa har set en stor Opgave i dette, at være Kristendommens Tjener. Denne Opgave kan han have følt

befæstet af Venskabet med Bisp Absalon. Men dette hans Forhold til Kristendommen kom ogsaa til at betyde et nærmere Forhold til den tyske Kejser, der jo var Kristendommens ypperste verdslige Herre. Og selv om vi ikke her skal omtale den interne Kirkestrid, der raadede i disse Tider, maa vi ikke undlade at nævne, at Kong Valdemar den Store i Efteraaret 1162 paa Kirkeforsamlingen i Dôle bekendte sig som Kejserens Lensmand, idet han, som der staar, „lagde begge sine Hænder i Kejserens og hyldede ham som sin Herre". Og dette maa ikke udlægges som Tegn paa national Afhængighed. Det er ene og alene Udtryk for, at de kristne Landes Fyrster anerkendte den største iblandt lige som Overmand. Og flere tidligere danske Konger havde aflagt tilsvarende Ed. — For Grænselandet kunde en saadan Ed imidlertid blive skæbnesvanger, fordi de tyske Kejserhuses Interesser i saa høj Grad svingede mellem Nord og Syd.

Den næste Ting, vi her maa lægge Mærke til, og det er afgørende for Grænsehistorien, er dette: — at Saxere og Holstenere, det vil altsaa sige Tyskere, trænger Venderne bort fra Egnen syd for vor Grænse, — at der fra de Tider ikke mere er Tale om, at Vender grænser op til os. Er der Fred, er alting godt. Er der Ufred, har Danerne sydpaa nu kun een Fjende, Tyskerne. En betydningsfuld Vending i Grænselandets Historie.

Selv om vi naturligvis ikke maa fæste alt for stor Lid til de Historieskrivere, der er engageret enkeltvis af de enkelte Helte i de Tider, kan vi alligevel i Saxos Danmarkskrønike spore, hvor betydningsfuld denne Vending har været. Vi kan spore det i Beretningen om een stor Begivenhed: — i Aaret 1169 har Kong Valdemar sammen med Biskop Absalon ført Krig mod Rygen, indtaget Arkona, hjemført dets Rigdomme og derefter forsøgt at tvangskristne det vendiske Rygen. Ifølge tidligere Forlig med Henrik Løve og den holstenske Greve burde Kong Valdemar have sendt Halvdelen af Udbyttet fra Arkona til Henrik Løve. Han gjorde det ikke; han følte sig selv mægtig nok til at beholde det hele. Men det affødte naturligvis usikre og ustabile Forhold, for Henrik Løves haandgangne Mænd, de holstenske og mecklenborgske Grever, protesterede derimod og ønskede i den Anledning at overfalde Kong Valdemar. Overfaldet blev ikke til noget. Kong Valdemar mødtes Sommeren 1171 med Henrik Løve og anerkendte, at Hertugen naturligvis skulde have sin Andel i Byttet. Til Gengæld maatte Henrik Løve love, at passe paa de oprørske Vender. Det viser, hvilken stærk Mand Kong Valdemar har været, at han, i samme Øjeblik han indrømmer, han har begaaet en Uret, vinder en Fordel for sig selv.

Men et interessant Udslag af dette Forlig med Henrik Løve er i Historieskrivningen fra den Tid følgende: – Kong Valdemar havde ved sine Sejre og ved sin Oprettelse af Orden i Landet vundet sig Folkets Yndest, og det blev da kortsynet og ensidigt opfattet som en Graadighed fra Henrik Løves Side, at han krævede Dele af Byttet fra Arkona. Henrik Løve bliver for Saxe et Symbol paa tysk Graadighed, selv om han var i sin fulde Ret. Det er første Gang, der for Alvor er Tale om Tyskerne som det eneste Naboland mod Syd, og det er første Gang, der er Tale om en ufornuftig fjendtlig Indstilling.

Kong Valdemar har været i Besiddelse af større Omtanke end Historieskriveren Saxe; han har med sine Forlig ikke blot vundet for Landet paa kortere Frist; han har de sidste 10 Aar af sin Regering kunnet arbejde i virkelig Fred.

3

Dog det, der i denne Forbindelse har størst Betydning, er, hvad den store danske Konge har gjort for Grænselandet.

En samtidig Historiker og stor Officer, der flere Gange har set og været sammen med Kong Valdemar, Sven Aggesøn, skriver i sin Danmarkshistorie: Skønt Valdemar har udført mangen mindeværdig Daad, straaler hans Minde dog især ved tre Bedrifters Stjerneglans. For det første tvang han med Kraft de hidtil ubetvungne Rygboer til at lade sig genføde i den hellige Daabs Bad. For det andet opførte han først af alle et Taarn af brændte Tegl paa Sprogø. Endelig byggede han paa Daneværks Vold en Teglstensmur; men dette Værk hindrede dog Døden ham i at fuldføre.

Sven Aggesøns Beretning er nedskrevet 5—6 Aar efter Kong Valdemars Død og turde kaldes autentisk. Paa en Blyplade over Kong Valdemars Kiste i Ringsted Kirke staar paa Latin omtrent samme Beretning, — baade, at han kristnede Venderne paa Ry (d. v. s. Rygen), og at han byggede Teglstensmuren paa Dannevirke. Den senere Meddelelse menes at være indføjet efter den oprindelige Plades Anbringelse. Der er næppe heller Tvivl om, at Kong Valdemar som Søn af en Helgen og selv Kristen, har ment, at hans største Bedrift var dette, at han bragte Kristendommen til en vendisk Ø. Men hans nationale Storhed og Klarsyn viser sig deri, at han har tænkt paa Danernes Virke mod Syd. Først skaffer han Fred med dem, der er; dernæst skaber han Værn mod dem, der kan komme. Som god Arvtager af de bedste og mest særegne An-

SVP. 1938.

læg hos hans Far anvendte han i Grænseværnet det mest moderne, som fandtes; det var Teglstenen.

Vi i vore Dage har maaske svært ved at forestille os, hvad denne Revolution i Bygningsmaaden betød, eller at det overhovedet var en Revolution. Men Overgangen fra de vanskeligt fundne Kampesten til den let formelige og let bindelige Mursten af brændt Ler var virkelig en samfundsmæssig Revolution. Ler havde vi nok af i Danmark; dermed havde Isens Moræner forsynet os; kun Initiativet savnedes, og det kom, naturligvis som noget fremmed, formidlet af Kong Valdemar den Store, til os.

Vor Historie melder lidet om, at Dannevirke har været udsat for direkte Angreb. Vi ved ikke, om det har holdt Stand, eller om det er blevet indtaget. I Grunden er det først i 1864, vi hører om, at de ældgamle Volde bruges som Skanser. Men rimeligvis er denne Historiens Tavshed om Voldenes Anvendelighed i Krig et Vidnesbyrd om, hvor mægtige de har været. Og i hvert Fald den Mur, Kong Valdemar den Første, den Store, har bygget, har været et af sin Tids mest imponerende Bygningsværker. Teknikere kan i Dag regne ud, hvor meget denne Tids primitive Ovne har kunnet brænde; og de Millioner af Sten, langt større end vore Dages Teglsten, der er anvendt, giver en Anelse om den Virksomhed, Kong Valdemar, alt mens han kæmpede med Vender og forligede sig med Tyskere, har sat i Gang. Der er i Dannevirkeegnen fundet en Del Ovne, som tyder paa, hvad der er ganske naturligt, at Stenene er blevet brændt helt i Nærheden af det Sted, hvor de skulde bruges. Helt nøjagtigt kan vi ikke følge denne Murstensvolds Forløb. Men enten er den bygget ovenpaa eller ganske tæt ved Siden af det gamle Dannevirkes Hovedvold; og den strækker sig i en krum Linje fra Nordøst til Sydvest, omkring 4 km. Murens Højde har været gennemsnitlig 7 m, dens Tykkelse mellem 2 og 2½ m. Foran den har, hvor ikke Sumpe overflødiggjorde det, været vandfyldt Voldgrav. Intet Steds i Nordeuropa har der paa den Tid været lignende Fæstningsværk at se. Vor Tids Krigsmetoder med Bomber og Granater kan naturligvis smile ad en saadan Vold, men Buer og Spyd og Egerambukke har ikke kunnet komme forbi dem.

Fordi der kun er faa Spor tilbage af den, maa dens Betydning dog ikke udslettes for os. — Kun ved Røde Kro, sydvest for Slesvig, staar ud til en Eng et lille Stykke Mursten tilbage. I fjerne Tider har man nedbrudt Volden for paa en bekvemmere Maade end den, Kong Valdemar havde anvendt, at finde Sten til Nybygninger. Og i 1864, da Danskerne skulde forbedre Skanserne, blev ogsaa meget ødelagt.

Det, som er det store ved dette Kong Valdemars Dannevirke, er, at det er bygget i en Tid, hvor Angreb vel kunde tænkes, men ikke var aktuelle. Det var et Fremtidsværn. Og det, som samtidigt bliver det nationalt betydningsfulde, er, at Muren bygges i den Tid, hvor dansk og tysk for første Gang staar over for hinanden som de to eneste Bejlere til Grænselandet.

VALDEMAR SEJR OG GRÆNSELANDET

I

Det er et mærkeligt fælles Træk i næsten alle Landes Historie, at de store Herskere, hvis Skikkelser lyser gennem Tiderne med Legendens Glans, de Fyrster, der bærer Sejrenes og Heltebedrifternes gyldne Kaabe, tillige er dem, der er blevet mest skæbnesvangre for deres Lande, fordi det sejrende Mod kun sjældent var ledsaget af den sejrbevarende Fornuft. Fra Alexander den Store til Napoleon gælder det; fra Knud den Store over Valdemar Sejr til Kristian IV og Karl XII her i Norden. Uden at ville drive pacifistisk Agitation, kan vi deri ikke undgaa at se, hvordan Krige, især Erobringskrige, i historisk Tid er af det onde for ethvert Folk, ja, er direkte livsfjendtlige for den folkelige og statslige Organisme, — i den klare historiske Tid vel at mærke, i den Tid, hvor et Folk føler sig som et Folk og føler andre Folk som Naboer, i visse Tilfælde som Fjender.

Et Folk bliver ikke en levende Organisme, før det en Tid lang har levet under fælles Skæbne; det er aldrig naturfødt, men kulturgroet; den nationale Ensartethed, ikke at forveksle med det moderne Begreb Ensretning, tager Tid, den er ikke nogen Drivhusplante, men en Frugt af en godt dyrket Ager udsat for Vejr og Vind og den naadige Sol. Og paa den Tid, da Kong Valdemar den Store byggede det sidste stærke Dannevirke, da *var* det danske Folk en Organisme, havde været det en Tid, og den milde Ejderflod var Rigets statslige og folkelige Grænse mod Syd, mere befæstet i Folkets Bevidsthed end nogensinde før, ogsaa mere klar i sin Betydning, fordi der nu kun var Tyskere syd for den.

Det kunde være blevet lykkelige og lykkevarslende Tider for Danmark; det blev noget andet, det blev Storhedstider. Kong Knud Valdemarssøns og Valdemar Sejrs store Togter langs Østersøen kommer ikke denne Historie ved; de skal blot holdes in mente. Arkonas Erobring, Toget til Estland og andre Bedrifter kommer ikke til at visne. En Skikkelse som Biskop Absalon, der kæmpede ved Valdemar den Stores Side og ledede hans Søn, den unge Kong Knud, vil altid være æggende for dansk Tanke og Fantasi, ligesom Valdemar Sejr maa vedblive at være det. Men endnu var der for meget Eventyrblod i Statsmændenes Aarer til at de tilfulde havde Besindelsens Ro, som alene skulde kunne sikre dem Erobringerne i al Fremtid, — de glemte Grænsens Alvor.

Der er intet mærkeligt i, at Danske som Tyske deltog i Koloniseringen af de store vendiske Strøg i Østtyskland, — det var kun paa nærmere Hold, hvad de senere Aarhundreder har vist os af europæisk Kolonipolitik. Det er ogsaa højst rimeligt, at baade Absalon og Valdemar Sejr har ført visse Felttog af kristen Trostilskyndelse, ellers vilde næppe Venderfyrsten Jarimar paa Rygen senere have vist Danskerne saa stor en Troskab. Men naar Krigen føres ind i et civiliseret Naboland, beror det paa alvorlige Brist i diplomatisk Evne. Naboer er nu engang til at leve Dør om Dør med og ikke til at slaas med. Vist var Grunden til, at Valdemar Sejr tabte de fleste af sine Erobringer, ikke blot hans Skyld, men det var heller ikke alene Fjendernes Skyld.

Vi maa se, hvordan det gik.

2

Det var nu blevet Skik, at Kongens ældste Søn, endnu mens Faderen var i Live, blev kaaret til Konge. Saaledes blev Valdemar den Stores Søn Knud allerede kronet tolv Aar før sin Fars Død, altsaa 1170 (Knud var Konge fra 1182 til 1202), og hans yngre Bror Valdemar blev Hertug af Slesvig. Men Valdemar var for ung, blev først myndig til at overtage sit Embede 1187, altsaa i sin Bror Knuds femte Regeringsaar.

I Visen om Knud Lavard synges jo, — Ak, Danmark, paa Rænker du aldrig dig forstod —. Desværre er vi ligesom andre Lande nødt til at tage Rænkesmedene i Betragtning ogsaa, selv om de er den Bestanddel af Historien, vi helst saa slettet. Ikke blot havde Danmark lige overstaaet en rænkefuld Borgerkrig; Dragesæden, Knud Lavards Morder Magnus havde saaet, var langtfra luget op endnu. En af Magnus' Sønnesønner, den ved Roskildeblodbadet 1157 dræbte Kong Knuds uægte Søn, *Valdemar,* skulde blive en særdeles kraftig Plante af den Sæd. Hjulpet storsindet af sin Fætter Kong Knud, var han blevet Bisp i Slesvig. Kong Knud viste ham endog den Tillid at lade ham forvalte Hertugdømmet, indtil den unge Valdemar blev myndig. De to Valdemarers Kamp, Bispens og Hertugens, er et tragisk Eksempel paa, hvordan Rænke avler Rænke.

I de første Aar efter 1187, da den unge Hertug Valdemar selv kom ned for at overtage sit Hertugdømme, synes Forholdet mellem ham og hans Fætter, den ti Aar ældre Bisp, at have været fredeligt godt. — Efter de senere Begivenheder er det at forstaa, hvorfor det har været godt: — Bisp Valdemar har haft den største Magt og Myndighed,

men efterhaanden som Hertugen voksede til og viste sin Dygtighed, – han var i Aand og Styrke sin Fars, Valdemar den Stores, og sin Farfars, Knud Lavards, Arvtager, – voksede Skinsygen i Bispens Sind. Af ydre Tegn har vi intet at fæstne os ved. Det skulde da være det, at Bisp Valdemar i sin grænseløse Ærgerrighed, skønt dansk Bisp, lod sig vælge til Ærkebiskop af Bremen.

Dette *maa* have irriteret den nationalt stolte Hertug. Hans Far havde engang aflagt Ed til den tyske Kejser, men hans Bror havde nægtet det, dels fordi de tyske Lande var svage af indre Splittelse, dels fordi Biskop Absalon havde indblæst Folket en stærk national Selvstændighedens Aand. Den Aand var ogsaa den unge Hertugs, og derfor har han følt sin Fætters Skridt som et Skridt bort fra Fædrelandet. – En anden Ting kan have gjort sig gældende, den unge Hertug har uden Tvivl været en større Feltherre end den ældre Bisp, og han har forstaaet at vinde sig Folkeyndest allerede ved det lille Felttog, han 1184 foretog i Holsten. Den lette og hastige Sejr var snarere hans end Bispens, som ogsaa var med.

Allerede fire Aar efter Hertugens Tiltræden ser vi det første aabne Brud. – Først sender Paven Udsending for at mægle mellem Bisp og Hertug, – resultatløst. Samme Aar, 1191, forlader Bispen Slesvig, drager nordpaa og samler i Sverige en Hær mod Kong Knud og Hertug Valdemar.

Det er den typiske Frillesøns grænseløse Ærgerrighed, dikteret af den borgerlige Mindreværdsfølelse. Thi Biskop Valdemars Maal var at blive Konge i Danmark, i hvert Fald Medkonge. Skønt først støttet og respekteret af den regerende Kong Knud, kender han intet til Følelse over for Fædrelandet; alene hans egen Magt spiller en Rolle for ham. – Han forregnede sig, selv om han, landsforræderisk som han var, havde prøvet at sikre sig Hjælp til sin Gerning sydfra, fra Danmarks nationale Modstandere. Kun een af hans sydlige Sammensvorne, Grev Adolf af Holsten, kom ham til Hjælp. En stakket Frist har den ærgerrige baaret Kongenavn; han havde givet sig det selv. Men da han fra Sverige rykkede ind i Danmark 1192, blev hans Oprør slaaet ned af Kong Knud. Der kom vist Forhandling i Gang; men som uværdigt, skønt helt forstaaeligt Svar paa Bispens Rænke indbød Hertug Valdemar ham under Lejde til Aabenraa, brød Løftet, lænkede ham og lod ham bringe til Søborg, hvor han fik 14 Aar til at overveje sine Gerninger uden dog at have Tid nok til at forbedre sig. – Da den holstenske Greve hørte om Bispens Fængsling, vendte han om og trak sig tilbage med sin Hær.

3

Begivenheder af den Art er betydningsfulde for et Folks Psyke eller i hvert Fald for den fælles nationale Tankegang, Folkets Reaktion, naar det føler sig stillet over for en Modstander.

Vi Danske har præcist lige saa meget at rose os af og dadle os selv for som alle andre Folk, men Ros og Dadel gælder forskellige Ting i de forskellige Lande.

Hvor meget det danske Folk i 1192 havde tilfælles med det danske Folk af i Dag, kan ingen med Bestemthed sige, og vi skal vel vogte os for at istemme alt for høje Toner over Blodets Fællesskab; eet ved vi imidlertid med uangribelig Bestemthed, at Folket dengang, som nu, bestod af almindelige Mennesker.

Og det er da en saare menneskelig Ting, at der i det danske Rige opstod en Foragt, ja et Had, mod det fremmede Nabofolk, der i en lidet tiltalende Sag gjorde sig solidarisk med en Forræder af vort eget Folk, – et Had, hvis Berettigelse ikke forsvinder ved at vor egen Konge nogle Aar senere gør Indfald i Nabolandet.

Jeg vil altid være forsigtig med at give noget Folk almene Karaktertræk, thi den fælles Kultur, som sammenbinder et Folk, eensformer ikke Individernes Sjæleliv. Alligevel vil jeg allerede her finde det berettiget at gøre opmærksom paa en Slags Linje i Grænsekampen, – den skæbnesvangre Betydning i fremstaaende Mænds Uvederhæftighed af egoistiske Hensyn.

Naar Bisp Valdemar i sin rænkefulde Magtsyge dengang intet kunde opnaa, var det fordi Danmark var et stærkt Land; tyske Konger og Kejsere, med Barbarossa i Spidsen, bejlede til dets Gunst. Men i Tider, hvor Landet er mindre stærkt, mindre samlet, kan den enkeltes Frafald foraarsage næsten uoprettelige Ulykker. Ethvert uforsigtigt Frafald illustrerer, hvor tvingende nødvendig det nationale Sammenhold til alle Tider maa være.

Men, – for allerede nu at tegne Pile, der peger frem mod vore Dage, – mange Danske har ikke været klar over vort Grænselands ganske særlige Karakter: – et ringe, helt smalt Stykke Land som den eneste Bro til Verden (til alle andre Sider er jo Havet Grænse); en lille Strimmel Jord, hvis Befolkningstal altid er strengt begrænset af Naturen, skal alene tage imod hele Trykket fra et Rige, der er mange Gange større. Et Landkort kan fortælle meget om den Skæbne, der *maatte* blive Grænselandets, – den tyske

Mentalitets Fremtrængen, en Fremtrængen naturligvis, hvis Styrke i væsentlig Grad bestemmes af vor egen Evne til Modstand. I de nationale Kampe er det langtfra altid Vaabnene alene, der bestemmer; den moralske Støtte har det afgørende Ord. Den moralske Støttes Hovedpille er i denne Sag den naturlige og bevidste nationale Enhed bag det smalle Grænselands Bevidsthed.

Et Frafald i det danske Grænseland, hvad enten det var i Bisp Valdemars Tid eller det sker i vore Dage, er alvorligere end et Frafald noget andet Sted i Riget, thi det er et Angreb paa selve Rigets Sokkel, den, hvorpaa Danmark staar plantet ind i Verden.

Men endnu en Ting i denne fjerne Tid peger frem mod Forhold, der skulde gøre sig gældende gennem de kommende Aarhundreder: — den danske Mangel paa Skepsis.

Selv om vi vel ikke helt kan forsvare at tale om den alt for gode Tro paa Medmenneskene som et virkeligt dansk Karaktertræk, har vi Lov til at pege paa, hvor tidligt denne gode Tro dikterede dansk Politik i Grænselandet og dermed, hvor ofte Troen og Tilliden blev misbrugt. I visse Tilfælde har der været Tale om blaa Naivitet, i andre om direkte Uforstand og Kortsynethed; oftest imidlertid om naturlig Tillid hos Mænd, der ikke selv vilde skuffe en vist Tillid.

4

Bisp Valdemars Forræderi kom til at øge den holstenske Grev Adolfs Had til Danskerkongen Knud og Slesvigs Hertug Valdemar. Fra Bispens Tilfangetagelse 1192 til Kong Knud VI's Død 1202, da Hertug Valdemar blev Danmarks Konge, har hvert Aar bragt Fejder. Grev Adolf løsrev Ditmarskerne fra Danmark og gjorde Indfald i Danmarks vendiske Kolonilande. Til sidst, i Aarene fra 1199 til 1201, har saa den danske Konge og Hertugen ført deres Hævntog, som de lod gaa ud over flere end den holstenske Grev Adolfs Lande. — Vi skal ikke nøje komme ind paa denne Krigshistorie, blot omtale, at Valdemars Erobringer endnu ikke var fuldendt, da han efter Knuds Død den 2. November 1202 bliver Konge. Lauenborg holdt Stand endnu til August 1203. — Paa det Tidspunkt var saa Kong Valdemar Sejr ikke blot de Danskes og Venders Konge, men ogsaa Nordalbingiens Herre, det vil sige Herre over Landet nord for Elben. Hans Magt var saa stor, at Welferkejseren, Henrik Løves Søn Otto, saa sin Fordel i en Venskabspagt med den danske Konge. Pagten besegledes som sædvanligt dengang med gensidigt Ægteskabsløfte. Valdemar ægtede ganske vist aldrig Kejser Ottos Brordatter,

som Aftalen var, men Valdemars Søster Helene blev gift med Kejserens Bror, Vilhelm den Tykke. Af dette Ægteskab opstod Kong Valdemars trofaste Støtte i de senere Nødstider, Otto af Lyneborg.

Alle disse Erobringer vedkommer kun i ringe Grad Grænselandet; Krigen var ført af hele Danmarks Styrke og uden for dets Grænse; de indgaar som Led i den lange Række Erobringer fra Hamborg til Reval, som kom til at give Kongen Navnet Valdemar Sejr. Et Par Aartier syntes jo alt at lykkes for ham.

Hvad der her imidlertid har stor Interesse, er Administrationen af det nyt erobrede Land.

Valdemar havde ikke indsat nogen ny Hertug i Slesvig, da han selv blev Konge; han styrede altsaa selv baade som Konge og Hertug. Det kunde være naturligt, at Landet i alt blev en Helhed. Men de erobrede Lande syd for Ejderen lagde han direkte under Danmarks Rige, uden nogen Forbindelse med Slesvigs Grænseland.

Det er vanskeligt nu at afgøre, hvad der vilde have været det klogeste. I Forhold til Valdemar Sejrs mægtige Erobringer var Landene mellem Ejder og Elbe ikke store, — men de var de vigtigste. Efter den Skæbne, Valdemar fik, Tilfangetagelsen, som ikke var til at forudse, er det umuligt at afgøre, om de erobrede Lande vilde have været til at holde. Vi maa formode, at Kongen har følt sig sikker i sin Sag; han havde ikke blot sin egen Vaabenmagt at stole paa, — den indre tyske Strid støttede ham ogsaa. Han har været saa tryg i sin Sejrstilstand, at han ikke har regnet med Ejderen som Danmarks Grænse mere og dermed heller ikke med sin egen Hertugby Slesvigs store Betydning. Efter Erobringerne og Befæstningerne af det nye Land knytter han Lybæk helt fast til sin egen Person. Et handelsmæssigt klogt Træk, fordi Lybæk laa langt bedre paa Vejen til den store Østersøhandel; men *grænsepolitisk* et uklogt Skridt, fordi Slesvigs danske Handelsstand blev slaaet ud.

Vi maa forstaa disse Valdemar Sejrs Erobringer syd for Ejderen som Udslag af tre Ting. For det første som en naturlig Fortsættelse af Felttogene mod Venderne, der ganske vist paa det Tidspunkt af Tyskerne var trængt langt østpaa; for det andet som Hævntog mod den holstenske Grev Adolf, der støttede Danmarks Landsforræder, Bisp Valdemar; for det tredje som Udslag af den Tids Statsmoral, der kun byggede paa den stærkeres Ret.

Men selv om vi betænker disse nøgterne Ting, kommer vi ikke udenom det usæd-

vanlige i Valdemar Sejrs Kongeskikkelse. Som Hærfører er han moderne, hurtig og naadesløs; men naar Sejren er vundet, plejer han at være mild; selv de argeste Fjender, han fanger, bliver efterhaanden løsladt. Han lader ikke de nye Lande oversvømme af danske Embedsmænd; tværtimod, — han indsætter holstenske Adelige i de højst betroede Stillinger, fra Grever og nedefter; og han tænker i alt for ringe Grad paa at sikre Fremtiden ved at lægge Magten over disse Lande paa danske Hænder. Kun Overhøjheden og de vigtigste Indtægter tog han sig af. For saa vidt Metoder, der er anvendt i nyere Tiders omfattende Kolonipolitik, men for tidlige og for tankeløst anvendt dengang. Af næsten hver Elskværdighed efter Sejrene opnaaede Kong Valdemar kun Skuffelse; ogsaa i den tyske Kejserstrid maatte han deltage, fordi Welferhuset, han havde sluttet Forbund med, svigtede ham, saa han til sidst valgte at støtte det andet Kejserhus, Stauferne.

Den gamle snedige og ærgerrige Biskop Valdemar var blevet frigivet, efter Pavens Bøn, og han søgte igen, med Welfernes Støtte, at vinde Indflydelse i Danmark. Det førte til, at Kong Valdemar igen maatte fare haardt frem. I 1216 byggede han Bro over Elben og udvidede derved sit Magtomraade næsten til det ukontrollable. Han havde Fodfæste i Egne, hvor han ikke kunde vente Støtte.

I det hele taget var Kong Valdemar vel en stor Krigsmand, i Kamp modig og i Sejr storsindet, men han havde i sit Væsen ikke saa lidt af det, der karakteriserede hin Hannibal, der nok forstod at sejre, men ikke at udnytte Sejren. Saadan har han ikke haft Øjnene aabne for den store Forskel mellem Holsten og Slesvig.

Efter Erobringen indsatte han sin Søstersøn Grev Albert af Orlamünde over de vigtigste Landomraader nord for Elben. Denne Grev Albert var Kongen personligt hengiven, men hverken han eller Kongen selv indsaa det vanskelige ved at beherske det gamle holstenske Ridderskab, — det første Tegn paa det Adelsdømme, der i alle Tiders Grænsekampe skulde spille saa stor en Rolle, det specielle tyske, som vel en Tid lod sig holde nede ved Magt, men som aldrig kunde være til at lide paa i mulige vanskelige Tider. Kong Valdemar har virkeligt kun troet paa Magtens Ret, men glemt at tænke paa Magtens Omskiftelighed.

Endvidere synes Kong Valdemar at have lært meget lidt af sine Erfaringer: Welferkejseren svigtede ham, hans frigivne Fætter Bisp Valdemar brød sit Ord, den besejrede Grev Adolf af Holsten forsøgte nyt Oprør, — alligevel omgaas Kong Valdemar paa

tryg, fyrstelig Vis de Fyrster, han har besejret, for Eksempel den Grev Henrik af Schwerin, hans Tillidsmand Grev Albert havde bekæmpet.

Trods alle Ulykker, Kong Valdemar kom til at bringe over Landet, var han meget, meget afholdt. Han var ikke blot i Kraft af sine Sejre en uangribelig Napoleonsskikkelse; han vandt sig ikke blot ved sin Dronning, Dagmar, ny Yndest i Folkets Sind; — han maa have haft Karaktertræk af mere bestaaende Art.

Jeg har nævnt eet af dem, — hans gode Tro, Tillidsfuldhed over for Medmenneskene. Et andet Træk er utvivlsomt hans religiøse Trosiver, der har virket stærkt i det nye kristne Land, en Iver, der var blevet vakt, da han som Dreng og Yngling saa Bisp Absalons sidste store Bedrifter. De første Aartier af hans Regering viser mest Krigeren, men de sidste Aartier viser Lovgiveren, Manden, der ogsaa deri er dansk, at han er rede til, indad at vinde, hvad udad tabes: — Jydske Lov fra hans Dødsaar 1241 er jo et Storværk for sin Tid. Den dybe Retfærdighedstrang, Kong Valdemar giver Udtryk for, eller i hvert Fald billiger, i Jydske Lov, den menneskelige Forstaaelse for Folkets, Almenhedens Vel, denne Lovbog aander, taler om menneskelige Værdier, ogsaa den yngre, sejrrige Konge har ejet. Deri, i Arbejdet for Landets indre Styrkelse, efter at mangt og meget af det ydre var gaaet tabt, i denne mandige Overvindelse af Bitterheden, kan vi se Valdemar Sejrs Storhed og tillige den Ansvarsbevidsthed, han som Konge har følt for sit Land.

Han vokser i Storhed, naar vi tænker paa den Skæbne, der kom til at gennemskære Tiden for den udad sejrende og den indad byggende Konge, — Tilfangetagelsen paa Lyø.

5

Engang i fjerne Tider gik Jagten over fra at være Hvermands Nødværge og Hvermands Livsnødvendighed til at være faa Mænds Lyst, Sport og Fornøjelse. Inden for Jagten som inden for andre Sportsgrene har der fra Begyndelsen af, saa langt vi kan følge Historien, været Tale om det, vi i Dag kalder Sportsaand, den ridderlige Kappelyst, den uselviske Ydelse for det bedst mulige Resultat inden for Arten, og det kammeratlige Sammenhold. Vi vilde i vore Dage sige, at Gentlemansind er nødvendig paa en god Jagt.

Og vi har al god Grund til at tro, at den Kong Valdemar Sejr, der i 1223 indbød til

Jagt paa Lyø, af Sind og Opførsel har været en Gentleman. Han var en af Europas mægtigste Herskere, tillige en af de rigeste; han førte et Hof, hvis Fornemhed ingen i Norden havde drømt om. Han yndede den gode Sport Jagten som Hvile mellem Krige og Regeringsarbejde, en sund Mandfolkeidræt, der udløste Humøret og gav nye Kræfter, og han havde rundt i Riget sikret sig store Vildtreservater. Der var dengang mere Skov i Danmark end nu, naturligvis ogsaa mere og mere forskelligartet Vildt. Kun sjældent ser vi nu en Falk sejle i Luften, — Kong Valdemar havde mange Falkelejer rundt i Riget, hvor Fuglene kunde opdrættes til Jagten paa Smaavildt. Af Storvildt var der Daa, Kronhjort, Vildsvin og vilde Heste, i hvert Fald i Reservatet paa Lyø.

Naar Kong Valdemar var paa Jagt, var han naturligvis ikke alene og heller ikke bare fulgt af sin Søn, den *unge* Kong Valdemar. Naar saa stærk en Mand som Kong Valdemar var jaa Jagt, var Jagtmiddagen, Festen efter Dagens Sport, naturligvis ikke den mindste Fornøjelse. Og naar Kong Valdemar var paa Jagt, gik han naturligvis ud fra, at hans indbudte Jagtgæster oprigtigt glædede sig med ham.

Kun Smaaborgersind kan fortænke Kong Valdemar i, at han efter Jagten paa Lyø den 6. Maj 1223 slog sig løs og drak mere end ellers til dagligt godt er; al Verden var da ogsaa enig i at fordømme Jagtgæsten Grev Henrik af Schwerins nedrige Adfærd. Grev Henrik af Schwerin var indbudt af Kong Valdemar til Jagt, — igen et Tegn paa Valdemar Sejrs Storsind. Den sorte Greve kendte ikke Gentlemanlov; om Natten brød han ind i Teltet til Kongen og Kongesønnen og tog dem til Fange og bortførte dem over Havet efter først at have sænket de danske Skibe.

Desværre har vi ikke nogen Beretning om, hvordan det den Nat saa ud i Kong Valdemars Sind, men vi kan tænke os til en Del. Og hans Storhed vokser for os, naar vi tænker paa, at det danske Folk, som nu maatte taale mange Ydmygelser, trofast holdt fast ved sin Konge i de 2½ Aar, han sad fangen og Landet var uden Regent.

Lad os citere et Par Vers fra samtlige Viser. Først et Vers af en Klagesang under Fangenskabets Tid:

Klag, Danmarks høje Høvdinghær,
fordum berømt i Heltefærd,
nu ligger dorsk din djærve Skare
og vælger Fred for Strid og Fare!

Din Konge stjal man dig en Nat,
nu Tyven er til Højbords sat, —
du Varde i det vilde Hav,
o frels os fra den aabne Grav!

(Oversat fra Latin af A. D. Jørgensen 1879.)

Og Slutningen af en samtidig dansk Folkevise, der viser Befrielsens Glæde i Folket da Kongen Vinteren 1225 vender tilbage:

Kongen stander i Fremmerstavn,
han ser sig ud saa vide,
saa glade vare alle de danske Mænd,
deres Herre var løst af Kvide.

Saa glade var alle de danske Mænd,
deres Herre var frelst af Nøde,
som Englene vare den Paaskemorgen,
da Krist stod op af Døde.

Saa glade vare alle de danske Mænd,
deres Herre var kommen til Lande,
som Englene vare hin Paaskemorgen,
da Kristus monne opstande.

Skønnere kan et Folks Forventning ikke udtrykkes, paa een Gang højtideligt til det bristefærdige og jevnt til det af Hvermand fattelige.

Følelsen i denne Vise er sand, thi det danske Folk *ventede* og valgte sig ikke nogen Konge.

6

Hvad dette Kong Valdemars Fangenskab kom til at betyde for Grænselandet, er næsten uoverskueligt. Det var jo ikke Meningen, at Kongen og hans Søn skulde dræbes, thi derved vilde intet vindes, i hvert Fald intet Land; Meningen var, at han skulde løslades for den højest mulige Pris.

Interesserne syd for Danmarks ældgamle Grænse, Ejderen, var stærkt delte. Grev Albert af Orlamünde forblev paa Kong Valdemars Side; senere kom Otto af Lyneborg, Valdemars Søstersøn, trofast støttende til. Men de andre nordtyske Fyrster, først og fremmest naturligvis Schwerinerne og Schauenburgerne, ønskede Valdemars Indflydelse fjernet fra Nordalbingien. Valdemar skulde først afstaa alle Lande mellem Elbe og Ejder og dernæst betale en mægtig Sum Penge til den sorte Greve i Schwerin for at blive frigivet. — Imidlertid ønskede Kejseren, der sad i Italien og naturligvis nu glemte sin Venskabspagt med Valdemar, ikke, at de nordtyske Fyrster blev for mægtige. Der opstod Strid mellem Greverne og Kejseren, og Tiden trak ud. Det indre tyske Spil vedkommer os ikke her, kun Slutresultatet har Interesse for Grænsen. Greverne sejrede. Da Kong Valdemar i December 1225 kommer paa fri Fod, har han maattet fraskrive sig Retten til alt Land mellem Elbe og Ejder og Levensaa og maattet love, at han aldrig vilde yde Støtte til sine Tilhængere Grev Albert af Orlamünde og Grev Otto af Lyneborg for at genvinde det tabte.

Kongesønnen maatte indtil videre sidde som Gidsel.

Nu sker der imidlertid igen en Ting, der forstørrer Valdemar Sejrs Billede for os: da han er vendt tilbage til sit Land og er blevet modtaget i den Stemning vi før har omtalt, løser Paven ham fra den Ed, han for sin Befrielses Skyld har maattet aflægge, — et Tegn paa, at den mægtige Hellige Stol som de fleste andre dybt misbilligede den Schwerinske Greves Adfærd. Og Kong Valdemar begynder Kampen for at erobre det tabte tilbage. Først synes Sejrslykken at være med ham en Tid; han tilegner sig Ditmarsken igen; hans Ven Grev Otto af Lyneborg besætter Lauenborg, han selv erobrer Itzehoe, men hans tidligere Besiddelser ønsker ikke hans Herredømme mere. Hans gamle Fjender har under hans Fangenskab faaet Luft under Vingerne igen, og de slutter sig sammen mod ham. I Sommeren 1227 har vi Slaget ved Bornhøved, Valdemar Sejrs Nederlag som Hersker over Egnene syd for vor Sydgrænseflod.

I Betragtning af det endelige Udfald har Bornhøvedslaget ikke stor Betydning for os i denne Forbindelse, men da vore nationale Modstandere ynder at betragte netop dette Slag som en Milepæl i deres Glædeshistorie, vil vi kort omtale det.

Kong Valdemar og hans Hær stod den 22. Juli 1227 ved Bornhøved i Holsten over for store Hære, ledet af Greven af Holsten (hans gamle Fjende Adolf), Greven af Schwerin (som havde taget ham til Fange), Hertug Albert af Sachsen, Ærkebisp Ger-

hard af Bremen, Henrik af Rostock og Herrerne af Hamborg og Lybæk. Midt under Slaget, som Danskekongen syntes at vinde, falder Ditmarskerne, købt af Holstenergreven Adolf, Danskerne i Ryggen. Den danske Hær splittes, Kongen selv bringes saaret bort. Nederlaget var stort, men de andres Sejr ikke ærefuld, fordi den var købt ved Svig. — I hvert Fald har Danskerne ikke noget at skamme sig over ved Udfaldet af Bornhøved-Slaget. Og dets endelige Resultat var da, at Ejderen, som før, laa fast som Danmarks Grænse. Og derefter var der Grænsefred, saa længe Kong Valdemar levede.

Saa var det, Valdemar Sejr begyndte Lovgivningsarbejdet, alt mens han i sin storladne Glemsomhed var med til at forberede en ny og farlig Grænselandspolitik.

Men lad os en Stund vende os bort fra Grænselandets Kamp til det, der har med dets Fred at gøre.

KLOSTER

I

Hernede i Grænselandet hedder det kun Kloster, det hele, baade Byen og Kirken og Klosteret Løgumkloster; saa stærkt har Munkenes Bo præget Egnen, at Folkebevidstheden har fundet Stedbetegnelsen Løgum overflødig. — Naar der her skal gives en kort Skildring af dette Sted, skønt Graabrødrene eller Hvidbrødrene, som de ogsaa kaldtes efter deres lyse Kutter, aldrig blandede sig i Grænsekampene, da er det, fordi dette Fredens Hus just begyndte at rejse sine Mure over Bredeaadalens Enge i den Ufredens, Kampenes Tid, vi lige har omtalt.

Den ses milevidt borte, den høje Korskirke, hvad enten man kommer sydfra, østfra eller vestfra, — kun fra Nord skal man paa Grund af Bakkedraget ved Nørre Løgum nærmere til, før den toner frem.

Løgumkloster er ganske vist kun en lille Flække, men den har dog en Del Forretningsgader med ret høje Huse. Alligevel, naar Kirkens høje og fornemme Profil dukker op ude i Engene, anes ingen Bebyggelse omkring den; den ligger som en ensom Borg, hvilende i sig selv, uden noget at vogte, uden noget at frygte fra det flade Land, der kan overses fra dens Glugger. Kun den spinkle gotiske Korsrytter røber, at det er en Kirke. Denne Landskabets mærkelige Indramning giver Nutidsmennesket en næsten sand Fornemmelse af, hvordan der har været omkring Klosteret, da det for ca. 750 Aar siden blev bygget. Et og andet har forandret sig i Landets Linjer; der har dengang været mere Skov end nu, skønt næppe megen Højskov. Ogsaa dengang vil Rejsende fra Øst og Syd have set den stolte Kirke i sin Ensomhed, det vil sige i sin virkelige Natur i Overensstemmelse med den skarpe Klosterordens Lov. Men dengang har Klosterfløjene, hvoraf nu kun een er tilbage, givet Bygningen i Engdisen en endnu mægtigere og kompaktere Karakter, — nu er det jo oftest som et tæt, blaat Stykke Taagemur, der er blevet staaende ogsaa efter, at Solen har spredt Disen.

En Gennemgang af Kirkens Arkitektur vilde vise specielt danske Træk, og en nøjere Gennemgang vilde vise specielt Løgumske Træk til Forskel fra de andre danske Klostre af samme Orden; men mere end det specielt nordiske og danske ses dog det fælleseuropæiske.

Løgum Kloster er ligesom Sorø, Tvis, Holme, Vitskøl, Ryd (i Angel, senere udslettet til Fordel for Slottet Lyksborg), Øm, Aas og Knardrup Klostre, rejst af Cistercienserordenen. Og hvor i Verden disse Klostre findes, fra Citeaux i Frankrig, hvorfra Ordensnavnet stammer, til Løgum i Sønderjylland, er de lagt i ensomme, menneskefomme Egne, altid ved en Flod, en Aa eller en Bæk, og i Nærheden af Skov.

Der har inden for den katolske Kirke været mangfoldige Reformationer før det store Opgør paa Luthers Tid, der ikke var Reformation, men sand Omvæltning, Revolution.

Det kan vel vanskeligt hænge sammen med Tilfældigheder alene, at Danmark var særdeles modtagelig for Reformationerne. Men lad os tage Tilfældighederne med i Betragtning ogsaa og derefter nævne mulige konkrete Aarsager.

Reformationerne inden for de forskellige Ordener er saa godt som altid gaaet i Retning af yderligere Strenghed, mere gennemført renlig, kristelig Vandel, hvilket jo bl. a. maatte føre til mindre Indblanding i verdslige Forhold. — I Erindring om de Tilfælde, vi alt har nævnt, hvor mægtige Kirkemænd alt for uønsket aktivt greb ind i verdslige Forhold, — ikke mindst den gridske Bisp Valdemar, — er det ikke underligt, at Danskerne holdt en Del af de strengt reformerte Munke, som holdt sig til deres Klosterliv alene.

Endvidere havde Landets bedste Mænd som i sin Tid Knud Lavard og senere Bisp Absalon, — skønt den sidste selv var særdeles aktiv i Politik, — holdt med dem, der ønskede Renhed inden for Kirken.

Saa var der det rent praktiske, at jo enklere Munkelivet førtes, des mindre skulde Folket yde i Afgifter.

Alligevel, naar vi ser, at en streng reformert Orden som Cistercienserne i Danmark anlægger 11, men i Norge kun 3 og i Sverige kun 6 Klostre, kan man ikke lade være med at søge efter noget typisk dansk i Tilfældet. Det støttes ogsaa af den Kendsgerning, at baade Norge og Sverige dengang var lige saa kristne Lande som Danmark, og deraf, at det første danske Cistercienserkloster laa i Skaane, altsaa med Muligheden for Indflydelse nordpaa ogsaa.

Men hvilket Træk i det danske Gemyt skulde disse Tal tyde paa?

— Den Rejsende i fremmede Lande bliver altid ført til eet eller flere Gudshuse, — om han da ikke søger dem selv. Saadan har ogsaa jeg besøgt Kirker for Seværdighedens Skyld, Kirker baade her og udenlands. Kun faa Kirker har virket saa behageligt paa

mig som Løgum Klosterkirke nu efter at den ved Restaureringen er ført tilbage i nærmest mulig Nærhed af sin oprindelige Skikkelse. Først den sagnagtigt skønne Hentur, hvor Kirkeskibet over det flade Land fanger Synet som et stort anlagt, men behersket Billedes betydningsfulde Midte. Dernæst Øjeblikkene i det vældige, majestætiske, men rolige og derfor ogsaa saa jævne Kirkerum. Til sidst, paa Hjemturen, en længe varende Fornemmelse af at have været i Selskab med en sjælden Harmoni.

Dette skyldes naturligvis Cistercienserordenen, dens Regler og dens Byggevaner; men naar denne Orden fik saa stor en Udbredelse i Danmark, er jeg næsten overbevist om, at det hænger sammen med det Anlæg af jævn Logik, vi Sønderjyder saa tydeligt maa anerkende som et Særpræg hos Danske. Den jevne Logik, der ganske vist ofte har faaet højtidelige Udtryk, men som tillige har banet sig Vej helt ud i den simpleste Jargon, hvis Formuleringer vi ikke vil nævne, men som i sin Djærvhed kortfattet udtrykker en almen danske Opfattelse: *det* for sig, og det *andet* for sig.

Og netop Cistercienserordenen havde den klare Linje, der maa have tiltalt den Tids Danske, som den vilde tiltale vor Tids, — de var *kun* Munke for Vorherre, og de søgte ikke verdslig Magt for sig selv.

At Klosteret saa, næst Konge og Hertug, blev en af Landets rigeste Godsejere, til sidst med omkring 26,000 Tønder Land, er et af de Paradokser, der kun gør Historien morsommere.

2

En tilsyneladende mærkelig, men dog helt menneskelig Skæbne har forfulgt de fleste store Munkeordener: — opstaaet af Trang til at tjene Gud alene, en Trang saa brændende, at Ordensfaderen følte hellig Ret til at opstille faste Regler for det daglige Liv, blev de næsten alle i Tidens Løb til aandelige Mekanismer, hvis Mangel paa Indhold maatte ægge unge Idealister til Fornyelsesarbejdet, til Reformeringen.

Saadan er Cistercienserne en reformeret Gren af den gamle Benedictinerorden, hvilende paa denne gamle Ordens Regler, men fornyende dem, styrkende dem over for Tidens Forhold. Denne nye Orden stiftedes i Aaret 1098 i Citeaux i Frankrig, ledet af Abbeden Robert af Molenu, der trækker de strenge Ordensregler op i tydelig Understregning. De Klosterbrødre, der sammen med Abbed Robert aflagde det nye Løfte, svor at aflægge sig „Overklædninger, Skindskjorter og Klæder af fine, tynde Stoffer, Hætter og Benklæder, Kamme og Sengetæpper og Sengeklæder". Deres eneste Kød-

spise er Fisk (derfor ligger alle deres Klostre ved Vandløb). Kvinder maa ikke komme inden for Klosteret. Al Tiende, der ydes Klosteret, tilfalder i lige store Dele Bispen, Præsten, Klosterets Gæster og Kirken (til Istandsættelse), — Munkene selv maa intet eje. Hvad Munkene skulde leve af, maatte Klosteret selv arbejde sig til; de maatte heller ikke tigge; derfor maatte Klostrene – som Løgum — ligge langt fra andre Menneskeboliger, for at der ikke kunde blive Tale om at krænke andres Ejendomsret.

Munkene i Løgum, flyttet til Egnen i 1173 fra Seem ved Ribe, byggede en Mølle ved Bredeaa; de drev Fiskeri, de ryddede Skov og drev Agerbrug, — det vil sige, det var ikke altid Munkene selv, eller det var sjældent Munkene selv. De havde deres Kloster og deres Ordensregler at følge. Det grove Arbejde, der efterhaanden blev mangfoldigt, besørgedes af *Lægbrødre*, som tilhørte Klosteret i alt og nød dets Rettigheder i alt — undtagen i dette, at de ikke kunde blive klerikale Munke. Det er disse Lægbrødre, der har bygget Kirken og Møllen og mange Gaarde; det er dem, der har sat Garn efter Ørreder i Bredeaa, og det er dem, der har røgtet Munkenes Falkeleje i Nørre Løgum Krat, — for et Falkeleje havde de ogsaa, maaske for at sælge Jagtdyrene, maaske for at have noget at medgive fornemme Gæster som Gave.

De fornemme Gæster, — Munkene selv maatte ikke være fornemme, de skulde være ligetil som deres Kirke og Kloster. Kirkens Klokker maatte ikke være for prægtige og tunge; farvede Ruder maatte ikke findes, ej heller kunstfærdige Flisegulve; alt skulde staa i den sobre Fattigdoms Tegn.

Det er Cistercienserordenens alvorligt overholdte Regel, at alt, hvad andre maatte yde Klosteret i Form af Afgifter, kun blev *forvaltet*, ikke ejet af Munkene. Men naar vi saa ser de store, statelige Kirkebygninger, er det ubegribeligt for os, hvor Rigdommene til disse Arbejder kom fra. Alene Murstene og Bjælkeværk har kostet enormt, og for Løgums Vedkommende er der tillige Tale om særlig sindrig Bearbejdning af Søjlerne. Selve Arbejdet har krævet store Rigdomme, enten Munkene personligt nød godt deraf eller ej. I Løgum Klosters Annaler finder vi da ogsaa et Utal af klerikale og verdslige Grundlæggere og Støtter for Klosteret, som viser os, at Klosteret selv er bygget for fremmede Midler, medens Møllen, Agerbruget, Skovhugsten var Grundlaget for det daglige Liv, og Bedrifternes Overskud blev henlagt til Reparation og Udbygning af Kirke og Kloster.

Til at begynde med er det de Ribebispe, Stefan og Radulf, der er mest aktive; de

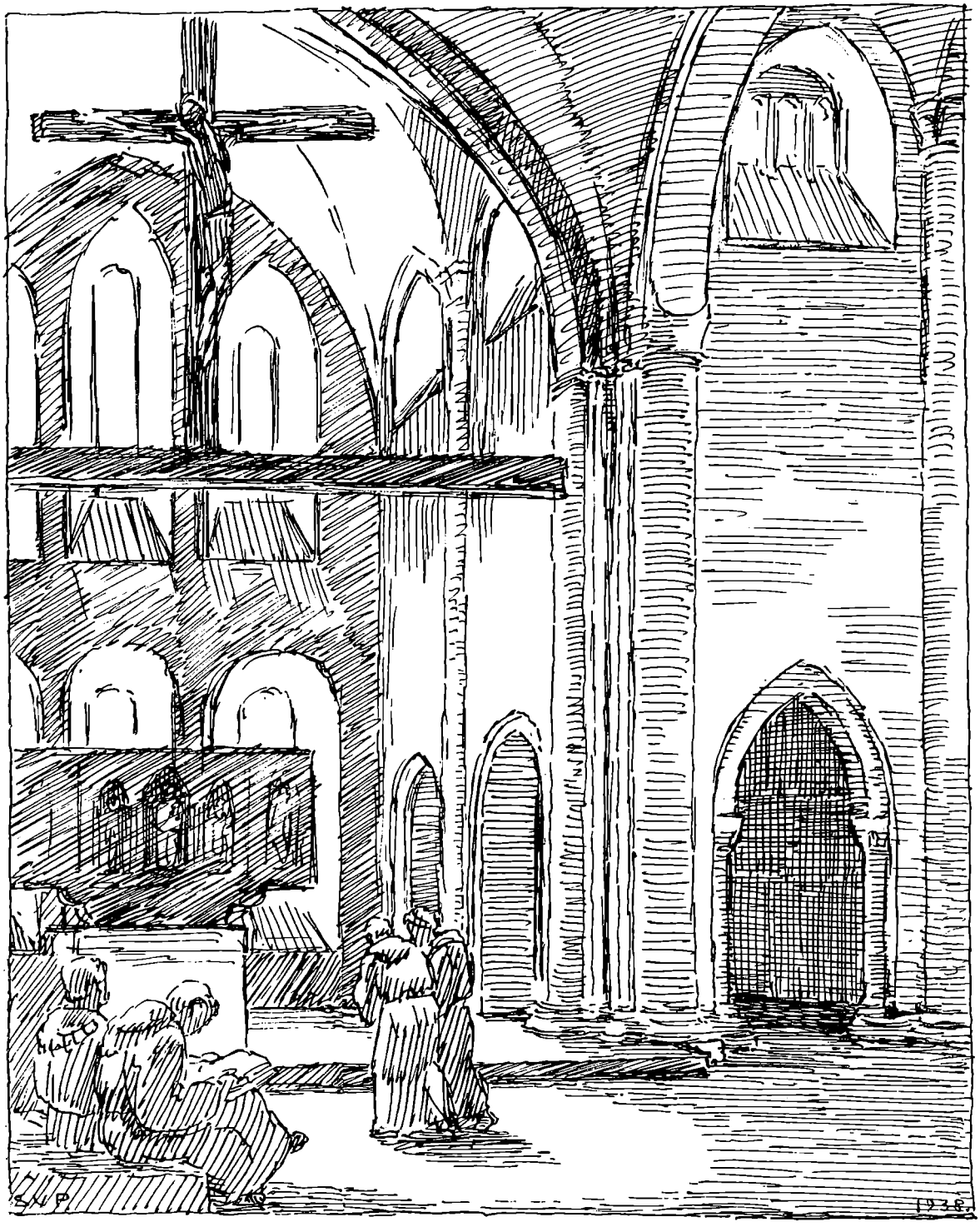

nævnes begge som Klosterets Grundlæggere. Senere har flere Ribebisper støttet Løgum. Men Kongerne – fra Valdemar Sejr til Erik Glipping – har ogsaa skænket Klosteret Gaver; Hertugen i Slesvig ligesaa, ja, endog Greven af Holsten gav Gaver til Løgum.

Desværre er det os ikke muligt at fremfinde Beviser eller Tegn paa Løgum Klosters usædvanlige Fortrin; men alene det, at ikke blot tre Bisper fra det nære Ribe, men ogsaa Bisper fra andre Egne af Landet foretrak at blive begravet i dette Klosters Kapeller, tyder dog paa en Slags Udmærkelse. Og da vi ikke i de historiske Levn kan finde sikre Vidnesbyrd, vil vi nøjes med at formode en dyb Forpligtelse hos dette Steds Munke, da de havde omdøbt det danske Navn Løgum til *locus dei,* Guds Sted.

Der er nu igen for den nutidige Besøgende over det høje røde Kirkerum den uverdslige Majestæt og den ujordiske Enkelhed, som tvinger i hvert Fald den rolige og aabne Beskuer til en Stund ikke at tænke paa sig selv, ej heller bare paa historiske Levn, men paa noget andet, der da naturligst bliver selve Hovedpersonen i Skuet, – den Gud, til hvis Ære Huset er bygget.

Oplivende er det at tænke paa, at bag de flittige Møllehjul ved Bredeaa, bag Lægbrødrefiskerne, bag Mønsterbondegaardene levede Klosterets lysklædte, udad fattige, indad rige Brødre som Evighedens Fredsværn, der gav jevn Mand Haab i Trængselstider og Stormænd Trøst efter Nederlag. Et Aandens Bolværk i Ufredstider.

Vi ser ikke Løgum Kloster blande sig i Grænsekampen, skønt det mægtigt er til Stede. Vi ser heller ikke Fjenden angribe det, skønt der var meget at vinde. Vi ser det ikke deltage i Intriger, skønt der sikkert livligt er bejlet til dets Gunst. Det har trygt – indtil videre – stolet paa Himlen, som Folkevisen, der samtidigt voksede op til Berigelse for Folkets Sjæl, troede paa Mennesket og gav sig til at rime om dets Komedier og Tragedier.

EPISODER FRA DET UROLIGE AARHUNDREDE

1

I Aaret 1241 døde Valdemar Sejr. Da tabte Danmark Danmarks Krone, blev der sagt. Aar 1340 dræbte Niels Ebbesen Grev Gert; da befriedes atter Danmark.

Hvad der skete i dette Aarhundrede, er ingenlunde noget enestaaende i Verden; de fleste Lande, ikke mindst vort Naboland, kan opvise tilsvarende Tvedragtens Tragedier. Tværtimod kunde man maaske sige: — Slægtsstrid, ladende haant om alle nationale Ansvar, laa dengang i Luften; da de europæiske Riger omsider var blevet dannede, skulde de først inden for de egne Grænser opleve samme Rystelse, som de ydre Krige før havde betydet, Men det ligger i Sagens Natur, at et lille og udsat Land som Danmark kom til at lide mere under de indre Fejder end større Lande som f. Eks. Tyskland, fordi det danske Rige bestaar af Kerne alene og ikke har eller havde Reserver at sætte til af.

Der er ingen Grund til at lægge Dybsindigheder ind i det Faktum, at den blodige Uro begyndte som Broderstrid; ogsaa det hørte Tiden til, og for Danmarks Vedkommende gjaldt det endog, at alle Baggrunde for en saadan Strid var tilrettelagt i den uheldige Magtfordeling mellem Konge og Grænsehertug. Naar vi alligevel finder denne Strid saa rystende tragisk, er det, fordi ingen af de tre Valdemarsønner, — Erik, Abel og Kristoffer, — ellers kan siges at have været ringe Personer, hverken hvad Karakter eller Begavelse angaar. Hver for sig havde de Evner, der midt under Striden kom Landet til Gode; men tilsammen besad de ikke den Ligevægt, der skulde til for at føre Faderens Rige frem mod gode Tider.

2

Valdemar Sejr havde ladet sin ældste Søn Erik krone til Konge, medens den mellemste, Abel, blev gjort til Hertug i Sønderjylland, og den yngste, Kristoffer, fik Lolland og Falster som Len.

Som nævnt i Kapitlet om Valdemar Sejr var denne paa sine gamle Dage med til at lægge Grunden for en ny, skæbnesvanger Grænsepolitik. Trods alle daarlige Erfaringer af sine Venskabspagter sluttede han en ny med sin tidligere saa haardnakkede Fjende

Grev Adolf af Holsten og beseglede Pagten ved at lade Sønnen, Hertug Abel, ægte Grev Adolfs Datter Mechtilde. Altsaa al sin moderne Indstilling til Trods fastholdt han en gammel Tids Tankegang i afgørende Forhold. Og lige som i tidligere Aarhundreder disse politiske Pagtægteskaber havde inddraget Danmark i tyske Stridigheder, der ikke kom os ved, saadan kom dette nye Ægteskab til at lægge Grunden først til nærliggende Arvestridigheder og senere til hele den Ideologi, der kan betegnes ved Navnet Slesvig-Holstenisme, det Kunstprodukt, der, paa tværs af baade danske og tyske Interesser, ofte nok har udgivet sig for at være Natur og Virkelighed.

Det danske Folk fik hurtigt Følgerne at mærke, men kunde ikke tiltænke Heltekongen den uforsigtige Daad; derfor digtede Sagnene og Viserne Legenden om Kong Valdemars Uvilje mod Brylluppet, — desværre er det kun Legende. I hvert Fald, allerede det første Aar efter Kong Valdemars Død udbrød Broderkrigen. Vi kender ikke dens direkte Anledning, men selve Spørgsmaalet om Magtfordelingen og den økonomiske Administration har givet Anledning nok. Saa længe Kong Valdemar levede, var der ikke Tvivl om, hvem Kronegodset og Kongelenet i Sønderjylland tilhørte. Men efter hans Død har hans Sønner, Konge og Hertug, med lige stor Styrke gjort Krav derpaa.

Det er nedslaaende at læse de spartanske Beretninger, der er nedlagt i de gamle Aarbøger. Lad os tage et Par Eksempler fra Rydaarbogen (Ryd Kloster i Angel), der er Begivenhederne paa nærmeste Hold:

1241. . . . fra den Stund gav de sig hen til at fejde indbyrdes og lægge hverandre døde, saa de blev til Spot for alle Nabofolk.

1242. Der opkom Fejde mellem Brødrene Kong Erik og Hertug Abel.

1243. Dette Aar førte Kong Erik sin Hær mod sin Broder Abel ved Kolding.

1246. Kong Erik førte en Hær mod sin Broder; denne drog ham imøde med en tysk Hær, men der blev sluttet Vaabenstilstand for en Tid.

1247. Odense blev stukken i Brand af Tyske. Kong Erik brændte hele Svendborg By.

Saadan kunde vi blive ved et Slægtled igennem, og selv om vi ikke havde andre historiske Kilder end disse lapidariske Optegnelser, vilde vi have et Indblik i Striden. Rydaarbogens nationale Sindelag røbes i den først citerede Sætning, at hvad der skete, fik vore Fjender til at godte sig. — Nu, vore Fjender *kunde* godte sig, selv om deres egne Lande var eller havde været hjemsøgt af lignende Fejder. Ganske vist kunde Landene

syd for os sikkert opvise en mere udviklet Bykultur end vi, men de var ikke som Danmark naaet frem til den indre Konsolidering, det jevne Folk, al Uro til Trods, havde udvirket: — Danmark var et for sin Tid veldrevet, godt udnyttet Landbrugsland med en Eksport større end noget andet Land. Baade Franskmænd, Hollændere og Englændere hentede saaledes hvert Aar tusindvis af danske Heste. England sendte unge Bønder til Landet for at lære Agerdyrkning og Kvægavl. Hvor meget Krigen end naaede at ødelægge, var Danmark en god Bid at sætte Tænderne i. Og nu skulde Kongesønnerne til at sætte al denne naturlige Rigdom over Styr. — Intet Under, at nationalt sindede Arbejdsmunke begræd Landets Skæbne.

Optegnelserne viser ogsaa tydeligt, hvad Striden drejede sig om: — Magtfordelingen. Naar Erik førte sin Hær mod Abel ved Kolding, maa det være, fordi Hertugen har haft denne Bys Indtægter eller en Del af dem, det vil sige, han havde Indflydelse ogsaa uden for det egentlige Hertugdømme. Men Kongens og Hertugens Rettigheder greb ind i hinanden. Saadan sad Hertug Abel med Svendborg og Faaborg. I det eneste alvorlige Forsøg paa en Slags fredelig Løsning af et Mellemværende, i 1245, deler Brødrene Kongeslægtens Arvegods paa Als mellem sig; Mageskifte med Mulighed for klare Grænser blev der ikke gjort Forsøg paa.

Af andre Stridsemner kan nævnes Kongens Ret til overalt i Riget, altsaa ogsaa i Hertugdømmet, at vælge sig Mænd, der skulde aflægge ham Troskabsed, et Forhold, der naturligvis maatte være en Torn i Øjet paa Hertugen, især naar han da var Kongens Bror. Endelig kan der have været Strid om Arvefølgen, thi heller ikke den havde Kong Valdemar faaet fastlagt. Det var blevet Skik, at Kongen udnævnte sin næstældste Søn til Hertug. Om denne Skik var blevet fast Lov, var Danmark blevet skaanet for mange Ulykker, thi det hører dog til Undtagelserne, at Kongesønner forraader Landet. Abel har derimod hævdet Arvefølgen for sin Slægt, — der var indgiftet i det holstenske Grevehus.

Men hvad Aarbøgerne først og fremmest røber, er Broderstridens *Hensynsløshed over for Landet selv*. Byer plyndres og brændes, Fremmede trænger ind, og Brødrene undser sig ikke ved at indhente udenlandsk Hjælp i Striden med hinanden. Saaledes i 1246: Brødrene Abel og Kristoffer gaar sammen mod Kong Erik; Abel tager sin Svoger, den unge Grev Johan af Holsten, med, og Kong Erik faar Støtte af den unge Greve af Schwerin, Efterkommer af den sorte Greve, som kun godt tyve Aar i Forvejen paa

forsmædelig Vis havde fanget Kong Valdemar. Paa den Maade blev Landets næsten naturlige Fjender taget med i en Strid, der, om den overhovedet skulde være ført, i hvert Fald burde have været afgjort inden for Landets Grænser.

Den stærkeste var Kong Erik. Ganske vist ødelagde Hertug Abel ved holstensk Hjælp i 1247 Odense og indtog Ribe, men Kongen hævnede sig hastigt, fik ikke blot Ribe tilbage, men erobrede ogsaa alle Abels Godser paa Fyn og tog Broderen Kristoffer til Fange, mens hans Forbundsfælle, Greven af Schwerin, faldt ind i Holsten. Men han kunde kun være eet Sted ad Gangen, og selv om han var stærk, maatte han finde sig i, at Lybækkerne indtog København.

Hvor Initiativet til Striden har ligget, er, som nævnt, ikke til at bestemme. Nærliggende vilde det være at give Hertugen Skylden; men det er sikkert uretfærdigt. Hovedskylden er sikkert at søge i Kong Eriks krigslystne Sind. Han fik Tilnavnet Plovpenning, fordi han vilde aftvinge Skaaningerne Plovskat; han søgte at brandskatte Friserne i Sønderjylland; over hele Landet klagedes over de høje Skatter, Krigene nødvendiggjorde, – alligevel blev han ved. Han førte Felttog mod Femern, og han tænkte paa Korstog til Estland. Trods sin Herskesyge og sin Hang til denne Verdens Goder var han i Besiddelse af stor Fromhed, en Middelalderskikkelse af hensynsløs Kraft og godlidende Tro. Han elskede Krig, men naar Freden var sluttet, troede han som sin Far paa den overvundnes Loyalitet. Som Sejrherre gik han ud af Broderstriden, idet han i 1250 tvang Abel til fuldkommen Underkastelse, og han forberedte et Felttog ind i Holsten, forfølgende sin Fars Erobringspolitik. Før han naaede frem, tog han godtroende og tillidsfuldt ind hos sin Bror Hertug Abel. Under dette sit Ophold i Slesvig blev Kong Erik taget til Fange og myrdet. Der var begaaet Brodermord, sagdes der i Danmark.

3

Hvad der er sket Natten til den 10. August 1250, er det umuligt at faa fastslaaet. Men den Dansker findes vel ikke, som kan færdes i Engene langs det smalle Sliløb op mod Mysunde uden paa den ene eller den anden Maade i Sindet at blive Vidne til det frygtelige Drama. Der ligger en Sandhed i al Folkeoverlevering, ogsaa hvor den former Legender. Folkets urekflekterede Retsfølelse skaber Helgener og Djævle uden Psykologiens Overgangsfarver mellem sort og hvidt; men kan vi end se det uberettigede i For-

søget paa, efter Kong Eriks Død at gøre ham til Helgen, maa vi dog indrømme, at den Mand, der misbruger vist Tillid, er sortere end den, der, om end tankeløst, viser Tilliden. Derfor maatte Folket i sin Digtning tage Parti for Erik, mod Abel.

Een Overlevering siger, at Hertug Abel lod Kong Erik fængsle efter et Mundhuggeri; en anden siger, at Kongen sad og legede Tavlebord med en saksisk Ridder, da Abel gav Ordre til, at Broderen skulde fængsles. Begge Overleveringer giver Abel direkte Skyld. Om han har haft det, vides ikke. Men i hvert Fald blev Kongen den Nat lænket i en Baad ført op ad Slien. Den stolte Hersker har vidst, at hans Time var kommen; han bad om en Præst og fik det.

Danmarks mærkeligste Skriftemaal, — en lænket Konge føres i Land i Nærheden af en lille Landsby ved Slien; en fattig Præst, der aldrig havde drømt om at blive saa høj en Herres Skriftefader, vækkes og kaldes til Stranden. I Høstnatten har han ikke nøje kunnet se Kongens Træk, og Kongen ikke hans; men den Slags er ikke vigtigt, naar et Menneske forbereder sig til Døden; Dødsskibet ligger og venter faa Favne fra Land. Med samme raske Selvfølgelighed, hvormed Kong Erik havde plyndret og brændt Byer, befalede han nu sin Sjæl i Guds Haand, for efter en kort, rastløs Kongetid at være sikker paa at komme til at tjene den evige Konge, af hvem, saadan fortælles der, han var en Ven. Maaske har kun Ordene husvalet Sindet, de Ord, der kan høres i Sivene langs Slien ved Nattetid endnu, — Pater, in manibus tuis — — —. Maaske har Præsten naaet at salve Kongens Hoved med den sidste Olie, — i saa Fald saas det ikke af de Fiskere, der nogle Timer senere, ved Daggry, fik Kongens Lig i deres Vod.

Hvad der skete derefter, kan synes ubegribeligt. Abel blev valgt og kronet til Konge; men selv om han maaske ikke selv har givet Anledning til Kongens Drab, selv om han endog offentligt rensede sig for alle Beskyldninger, gjorde han sig til eet med Kongemorderne ved at beskytte de Riddere, der stod anklaget for Mordet. Folkestemningen rejste sig imod ham, og den dræbte Kong Eriks Billede steg forklaret frem.

En ubegribelig Mand, Kong Abel, usædvanligt begavet, i Virkeligheden fredsæl, ordenskær; naar vi ser bort fra hans Forhold til Broderen, finder vi ikke Tegn paa Brutalitet hos ham. Præsteskabet var ham naturligt imod, men selv Klosteraarbøgerne maa indrømme ham, at „han styrede godt nok i det verdslige". Hans Arbejde for at opretholde Ro og Orden i Riget var spildt Arbejde. Da han havde været Konge i 22 Maaneder, førte han sin Hær mod Friserne for at lægge deres Landomraade ind under de

almindelige Bestemmelser for hele Hertugdømmet; hans Hær led Nederlag, og han selv blev dræbt af frisiske Bønder ved Husum Bro den 29. Juni 1252.

Der var ny Forvirring i Riget, men Folket glemte den politiske Uro for den retfærdige, nu tilfredsstillede Hævnfølelse over Brodermorderen. Det var et Himlens Tegn, at han blev dræbt efter saa kort en Regeringstid. Kong Erik blev endnu mere hellig; hans Lig blev taget op af Graven og ført til Ringsted, mens Abels Kiste maatte begraves i en Sump uden for Slesvig; en Pæl blev rammet igennem den for at mane den urolige Aand i Jorden. Ligemeget hjalp det; lydhøre Øren hører endnu ved Midnat Hovslagene fra Kong Abels vilde Ridt mod Mysunde.

4

Nu er Heksekedlen for Alvor kommet i Kog.

Kong Abel havde sendt sin unge Søn Valdemar til Paris for at studere; da han var paa Vejen hjem for at blive valgt til Konge og Faderens Arvtager, blev han fanget af Ærkebispen i Køln, som holdt ham tilbage og krævede en stor Sum Løsepenge. Disse Penge naaede Abel ikke at faa betalt inden sin Død, og hans Farbror, Kristoffer, den tredje af Valdemar Sejrs Sønner, benyttede Lejligheden til at lade sig vælge som Konge, sikkert støttet af Folkestemningen mod Abel.

Dermed indlededes den næste store Fase i Grænsekampens Historie. Thi naturligvis vilde Abels holstenske Dronning Mechtilde ikke finde sig deri. Hastigt fik hun de holstenske Grever til at støtte sig mod Kong Kristoffer; Slesvig blev plyndret, Øerne blev hjemsøgt, een af de holstenske Grevers Tilhængere, Henrik af Æmeltorp, indtog Møn, erobrede Skelskør og hærgede rundt omkring paa Sjælland. De holstenske Grever løskøbte den unge Valdemar Abelsøn, og i Aaret 1253 maatte Kong Kristoffer overlade Valdemar Hertugdømmet som Len; samtidigt maatte han pantsætte Land til de Hjælpere, han selv havde været nødt til at tilkalde fra Danmark.

Dermed skulde Sagen være afgjort paa nogenlunde fredelig Vis. Men Striden mellem Kongehuset og Hertugslægten var begyndt, den Strid, der mere end noget andet gennem de kommende Aarhundreder gjorde Grænselandets Skæbne saa bitter. Og ved første mulige Lejlighed blussede den op.

Hertugdømmet var overladt Abels Søn Valdemar som *Len*, og Hertugen havde aflagt Ed til Kongen. Der var hverken Tale om Arvefølge eller Slægtskrav. Da derfor Hertug

SVP 1938.

Valdemar døde barnløs 1257, efter kun at have været Hertug i fire Aar, skulde Lenet tilfalde Kronen. Men Enkedronning Mechtilde ønskede at bevare Hertugdømmet for sine to yngre Sønner Erik og Abel, og igen fik hun de holstenske Grevers Støtte til Angreb paa den danske Konge.

Fejden mellem Valdemar Sejrs Sønner havde ikke kunnet undgaa at dele det danske Folk i forskellige Lejre; mest følelig var Splittelsen naturligvis hos Landets verdslige Stormænd; men ogsaa Kirken var inddraget i Striden; og hvor langt Danmark var kommet bort fra Tanken om et trygt befæstet Rige, ser vi deraf, at Kong Abels Dronning Mechtilde ikke blot kunde faa sin holstenske Familie til at hjælpe sig, men ogsaa blev støttet af Sjællands Bisp Jacob Erlandsøn og af Rygens Fyrste Jarimar, hvis Slægt ellers havde været den danske Krone tro.

Hele Landet er udsat for Angreb, men mest svinger Kampene frem og tilbage i Grænselandet; og da Kong Kristoffer uventet dør efter syv Aars Regering i 1259, er hele Riget i Oprør. Hurtigt kom det naturligvis paa Folketunge, at Kongen var forgivet; vi ved intet derom, — men ogsaa uden dette var Gift det, der fandtes rigeligst af i Landet.

Saadan havde den store Valdemars tre Sønner i Løbet af 18 Aar alle været Konger, men ved deres indbyrdes Strid kun været med til at forberede Danmark en ond Skæbne.

5

Den Dronning Margrethe, Kristoffers Enke, der nu stod med Ansvaret for det danske Rige, er ikke gaaet over i Historien med samme Glans som hendes Navne, der levede et halvandet Aarhundrede senere; rettere sagt, hun er i Folkets Bevidsthed nærmest glemt. Det er vist lidt uretfærdigt, thi hun har dog lagt en Del Kløgt for Dagen.

Efter en Snes Aars Borgerkrig er meget af Landet ødelagt; hendes Svogers, Hertug Abels, Slægt, repræsenteret af hendes Svigerinde, den ærgerrige Mechtilde, og støttet af udenlandske, holstenske Grever, lægger an paa Riget. Hendes Søn Erik (Glipping) er umyndig; alt hviler paa hende, kun de jydske Bisper staar paa hendes Side. Hun har kun eet at gøre, — at søge Fred. Og hun betaler Freden dyrt: — hun gør Abels næstældste Søn Erik til Hertug i Slesvig, og Begyndelsen til Abelslægtens Arvekrav paa Hertugdømmet er gjort. — Dronning Margrethe synes bagefter at have fortrudt det,

formodentlig i Bevidstheden om, at Holstenerne fra nu af vilde bestemme Kursen i Slesvig; — og da hun føler sig nogenlunde sikker, prøver hun paa ved Vaabenmagt at udslette sin Fredshandling. Men i Slaget paa Lohede 1261 blev baade hun, den unge Konge og Slesvigs Bisp taget til Fange.

Danmark var uden Styre; den mægtige Bisp Jacob Erlandsøn luftede sin Hævn. Aldrig har Danmark været Undergangen saa nær. Mod Syd stod Holstenerne paa den kongefjendtlige Hertugs Side; samtidigt foranledigede Jacob Erlandsøn, at Dronning Mechtilde blev gift med Sveriges Regent, Birger Jarl, saa Danmark blev trængt baade fra Syd og Nord.

Enkedronning Margrethe havde da ikke andet at gøre end at bede Slægtninge sydfra (hun kom selv fra Pommern) hjælpe sig. Kampen syntes haabløs, men hun opgav ikke; og Danmark skal være hende taknemmelig for hendes Kløgt og Udholdenhed, thi selv om hendes Søn ikke, da han blev Konge, kom til at betyde alt for meget, var han dog med til at bevare Riget et Stykke frem, til der kom bedre Tider for Danmark.

Dronning Margrethe bad fra sit Fangenskab sin Mands Slægtning Hertugen af Brunsvik komme til Hjælp og være Formynder for den unge Konge indtil videre.

Hjælpen kom og Fred blev sluttet. Det for Grænselandet vigtigste Resultat var, at Hertugen, Abels Søn, fik tilkendt Øen Als og alt Krongods i Sønderjylland, — vigtigt dansk Land tilfaldt den Hertugslægt, der var blevet Modstander til det danske Kongehus og dermed til det danske Rige.

Omtrent samtidigt overgav Abels Enke Mechtilde sit Arvegods mellem Ejder og Sli til sin holstenske Slægt, saa Holstenerne nu ogsaa juridisk havde faaet Benet indenfor i Danmarks Rige. Og selv om der ikke har været nævneværdige Sammenstød mellem Kong Erik Glipping, efter at han var frigivet, og hans Fætter Hertug Erik, ser vi i de Aar, hvor dybt Broderstriden har gravet sit Svælg, — Kong Erik udbygger og befæster *Koldinghus* „til en Port og Nøgle for Riget". Deri ligger Fjendskabet udtrykt; og symbolsk er det da ogsaa, at Hertug Erik i de samme Aar af Slesvigs Bisp tilkøber sig Slottet Gottorp, det Slot, som kom til at give Navn til den alt for længe standende Strid.

Endnu et Kongemord, Mordet paa Erik Glipping i Finderup Lade 1286, smykker denne Fornedrelsens Kavalkade.

6

Om vi fulgte denne Historie Aar for Aar, vilde det blive Gentagelser af triste Gentagelser, hvis Slutsum for os kun vilde vise Holstenernes tiltagende Betydning i vort Grænseland, Kampen mellem Kongehus og Hertughus, det vil sige den forlængede Broderstrid, vedvarende til Landets Ødelæggelse; fremmede Fyrster kaldtes til Hjælp fra begge Lejre, og deres Betaling var oftest Pant i dansk Jord.

At Danskerne, Folket selv, ikke i Længden kunde bære alt dette stiltiende, er let nok at forstaa. Det er ogsaa højst forklarligt, at man dengang har haft Lyst til at gribe til en Slags Katastrofepolitik. Og man gjorde det, da man i 1326 valgte Abelætlingen, den unge Hertug Valdemar, til Danmarks Konge, vel i Haab om, at Striden saa kunde bilægges. Men man erindrede ikke, at Abelslægten var saa stærkt engageret til vore Modstandere, Holstenerne.

Prisen, den unge Hertug maatte betale for Danmarks Krone, var: *Sønderjylland.* Det maatte han overdrage den holstenske Greve Gerhard (Gert). Bestemmelsen lød, at „Hertugdømmet Sønderjylland aldrig maatte forenes med eller indlemmes i Danmarks Rige og Krone, saaledes at en og samme var Fyrste over begge."

Saa langt var Danmark kommet, det ærekære og stolte Land, der hidindtil, selv i de alvorligste Nederlag, ikke var kommet dybere ned, end at Ejderen var dets faste Grænse mod Syd! Og alt dette virkeligt Frugt af noget *ikke* indviklet, *ikke* økonomisk indfiltret, men af noget isnende klart, — Broderhadet!

Er vi først saa vidt, kan vi ikke undres over, at hele Danmark kort Tid efter, udpint som det var, oversvømmedes af Holstenerne og andre Tyskere, ligesom hver Fodsbred Jord var pantsat.

Det øvrige Danmark overvandt tilfulde dette urolige Aarhundredes Følger; — Grænselandet ikke, dertil havde det været for udsat. Danmarks Befrielse begyndte, som hvert Barn ved, med Niels Ebbesøns Daad. Men det var Mænd af Niels Ebbesøns Art, der havde støttet de Fremmede mod den danske Konge. Nu saa de, at Fremmedherredømmet var lidt voldsommere end ønsket. For Danmark havde de ønsket lidt Ro, ikke dets Udslettelse, som Grev Gert, ud fra sit Synspunkt, pønsede paa. Niels Ebbesøn blev da en Nationalhelt paa at slaa den kullede Greve ihjel Natten til den 1. April 1340.

Men det er en Historie, som henhører under andre Afsnit af Danmarks Historie, og

Grænselandets Skæbne kunde den ikke paa væsentlig Vis ændre.— Striden Danmark-Gottorp var blevet uundgaaelig.

7

Naar hele dette urolige Tidsafsnit behandles saa kortfattet, er det, fordi det meste i Forvejen er Hvermandseje. Og selve Handlingernes enorme Fart har gjort, at ogsaa de paalideligste Kilder fra hine Tider ikke har haft Tid til at give os Billeder af de enkelte Personer, der enten trak i Snorene eller selv optraadte i det tragiske Spil.

Af Valdemarsønnerne ser vi gennem Historiens Taage nogenlunde tydelige Billeder. Erik, den romantiske Kriger; Abel, den haarde, maaske kyniske Rationalist (hvis Anlæg gik i Arv til hans Sønner, der snusfornuftigt førte deres Politik uden at begære Danmarks Trone); og Kristoffer, ikke ulig Erik, men mere brutal og hensynsløs. — De øvrige Skikkelsers Træk udviskes af Begivenhedernes heftige Vejr. Men om Enkedronning Mechtilde skulde fremtræde som noget i Retning af det, Klosteraarbogen fra Ryd kalder hende, „den Djævelens Kvind", da er sikkert intet ondt sket dermed; thi i en Dronnings Moral maa det vel staa, at hun er knyttet til det Land, over hvilket hun har været Dronning, ogsaa efter at hun er blevet Enke. — Om Erik Glippings Mor, Kristoffers Enke, Dronning Margrethe, gælder det derimod, at hun, saa længe hun havde Magt, udnyttede den kløgtigt og, skønt endnu mere fremmed for Danmark end Mechtilde, anvendte sin Kløgt i Danmarks Tjeneste.

Af de øvrige fortjente Grev Gert en fyldigere Omtale. At han har været ond ved Danmark, er een Ting, men at han for sine egne Interesser har været en usædvanlig dygtig Mand, er uden for al Tvivl. — Der er bare een Ting, der forhindrer os i, dybere at beskæftige os med ham og hans Anlæg, — at han ikke var vor aabne Modstander, men købt af vore egne, som forraadte os.

Nok om det. Saa meget har vi i hvert Fald fortalt om det urolige Aarhundrede, at Læserne har set, hvordan fremmed Liv, tysk Liv under holstensk Navn, er svømmet ind over vor Grænse. Vi finder Følgerne endnu i Familienavne baade hos adelige og borgerlige. Og hvis man ikke troede paa, at Sygdom tillige betyder Regeneration og at Blodsfornyelse nu og da ikke er af det onde, — endvidere, hvis man ikke kendte mangfoldige parallele Tilfælde fra andre Lande, vilde man være nødt til at sige, at det kun var trist.

Nu, — det tragiske i Affæren lader sig ikke udslette af det triumferende Smil, vi straks af anden Aarsag kan møde med; men Glæden over det berettigede Smil kan heller ikke udslettes af Erindringen om de tragiske: — det er for de fleste Historikere ude i Verden, Historikere, der kender den Tid, vi just har strejfet, næsten ubegribeligt, at der endnu er et Land og en folkelig national Enhed, der hedder Danmark. Den danske Natur, hvis Karakteristika vi ikke tør nævne, for ikke at dræbe dem med Navnet, har gennemlevet, overstaaet og rejst sig af en Undertrykkelse, ved Siden af hvilken Napoleons Undertrykkelse af de tyske Lande kun var som en Barneleg. Et dybt og uforklarligt aandeligt Fællesskab har, uden Gestus, organiseret den indre Modstand; ingen besnærende eller ildnende Ideologi har samlet Folket, den stærkeste Ideologi i den Sag var Folkevisens Mildhed; — der kan da kun være Tale om, at Folkets Art har villet det saadan.

Og naar nogle tyske Ideologer i vore Dage ynder at kalde Dansken for et tysk-skandinavisk Konglomerat eller, mere fredeligt udtrykt (hos Louis v. Kohl) Ny-Dansker, — da mærker vi, hvor fjernt vi staar fra de Ideologier, der prækes, og hvor meget vi er hjemme i den Verden, der hævder sig uden forkyndte Ideologier. Og et vigtigt Land i den Verden hedder Danmark.

Dengang var Danmark kommet langt ud i Uføre, og folkeligt kom det til at tabe en Del af sit Grænseland; men at det kunde rejse sig igen og værge sig, viser, hvor meget det tillige var blevet sig selv.

VALDEMAR ATTERDAGS FORSØG PAA SAMLING

I

To store Skikkelser lyser i det næste Aarhundrede op paa Baggrund af Splittelsens Tragedie,— det er Valdemar Atterdag og hans Datter Dronning Margrethe, i Sind hinanden lig, i Evner hinanden jevnbyrdige.

Vi har i alle foregaaende Kapitler set, hvordan det snevert dynastiske spillede en næsten afgørende Rolle i Folkets Historie; Kongeslægtens mere eller mindre private Forbindelser havde storpolitisk Betydning. Endnu en kort Tid skulde dette vare, saa først begynder Herskerne for Alvor at føle Ansvaret over for det Folk, de styrer, og Fyrsteslægters Familiespørgsmaal bliver rundt i Verden mindre vigtige for Landenes Liv.

Men dette, at det dynastiske var saa vigtigt, kom jo ogsaa til at betyde, at Danmark i sin Politik blev i saa høj Grad knyttet til og afhængig af Nabolandets Politik og ligefrem tvunget til nu og da at følge fremmede Metoder.

I Danmark var der kun een Kongeslægt, i Tyskland mangfoldige Herskerslægter, Konger, Kurfyrster, Hertuger, Grever. Selv det lille Land, vi forstaar ved Holsten, var delt. Denne Opdeling hang sammen med Lensvæsenet, det saakaldte Feudalsystem, hvori Kejseren som den store, guddommelige, af Rom signede Hersker tildelte Fyrsterne deres Lande som Len, mens de enkelte Lensoverhoveder igen uddelte mindre Len til Grever og Adelsmænd. Og alle disse smaa eller store Len var mest arvelige, om end deres Ret skulde stadfæstes for hvert nyt Slægtled.

I Danmark fandtes ikke noget tilsvarende; det var paa tværs af vor Udvikling. Her var Forholdet omvendt, — de danske Konger i det 11. og 12. Aarhundrede hyldede den tyske Kejser som deres Lensherre, men de senere Konger sagde sig fri af dette Forhold. Kun for Sønderjyllands Vedkommende sker der langsomt en Forandring. Det sker ikke med Knud Lavards nye Titel af Hertug; men Indførelsen af denne nye tyske Titel peger frem mod den senere Udvikling. Oprindeligt var Hertugen Kongens og Rigets Embedsmand og Grænsevogter, og første Gang han omtales som Lensmand har hans Stilling ikke været ændret. Først da Holstenerne gennem Abelslægten faar Magten i Sønderjylland, ja, en Tid lang i hele Danmark, rejses Kravet om Arvelen i tysk Forstand, og det hjælper føje, at Erik af Pommern hundrede Aar efter søger at hævde, at

Danmark aldrig har haft Lensvæsen; Grænselandets Skæbne var beseglet ved Pantsætningen under Kristoffer II.

2

Valdemar Atterdags Navn har i Folkebevidstheden faaet en mærkelig Klang paa een Gang blandet og ren. Det rene i Klangen kommer af, at ingen kan undgaa at anerkende hans sjældne Format; det blandede ligger i Uoverensstemmelserne i Bedømmelserne af hans Karakter.

Et Kalkmaleri i Næstved Kirke viser den fromme; hans Samtidige, den hellige Birgitte, kalder ham en Ræv. Baade Stormænd og Smaamænd i hans egen Tid klagede over hans dyre Skatter, og han fik Tilnavnet den Onde; Arild Huitfeld, der 200 Aar senere skrev Danmarks Riges Krønike (udkom 1595—1604) havde allerede gravet saa meget i de nøgterne Kendsgerningers Lag, at han skriver om ham, — „hand vaar begaffuet med naturlig Viisdom og Forstand, haffde oc aff Forfarenhed, huad der hørte til Regering, saa vaar hand oc driffuende oc en durrig Mand til huad hand skulde giøre oc dertil sparede ingen Flid". Holberg gaar endnu videre, — „Hvad man end kan sige om denne Konges Qualiteter, saa var de saadanne, som just behøvedes paa de Tiider," skriver han 130 Aar efter Huitfeld, og fortsætter med Lovord. Igen 150 Aar efter Holberg (1880) udgiver C. E. F. Reinhardt en paa grundige Kildestudier bygget Biografi, hvori Valdemar Atterdag fremstilles som den store Konge, Historien har bedømt alt for uvenligt; og i vore Dage vil vi mest af alt være tilbøjelige til at se Valdemar Atterdag som den største af de danske Konger, der har baaret Navnet Valdemar.

Denne Udvikling kan synes mærkelig, men er dog ganske forklarlig. Dels krævede de Opgaver, Valdemar Atterdag løste, saa store Ofre fra Folkets Side, at det let kunde komme til at glemme Helhedens Vel for de nærliggende Byrder. Dels var Kong Valdemar nødt til at fare haardere frem for at naa sit Maal, saa han har vist Metoder, der ikke umiddelbart tiltalte. Dels endelig, og det er vel det væsentligste, blev Valdemar Atterdags Person og Indsats Indledning til en ny Tid i Danmark, Renaissancen med en ny Statsmoral og tillige en ny Opfattelse af Mennesket.

Det er ofte nok hævdet, at alle Kulturstrømninger kom til os sydfra, ligesom Landet syd for os har faaet Strømningerne endnu længere sydfra. Der er imidlertid i alle store Kulturbevægelser ogsaa andre Træk at spore end Vandringsstrømmen: — de samme

Fænomener opstaar samtidigt uafhængigt af hinanden i mange forskellige Lande, men tillige kan et enkelt Land før andre vise nye Tiders Udslag uden derfor at paavirke andre. Saadan betød Valdemar Atterdags Indsats, at Danmark meget tidligt blev revet ud af Middelalderens Vaner. – Men netop fordi han derved blev en Overgangsfigur mellem gammelt og nyt, blev han forhadt.

Noget af det nye var hans *stornationale* Tanke; skønt sønneløs, gennemførte han værdifuldt Arbejde for Rigets Samling baade i Skaane og i Sønderjylland. Han brød det dynastiske Hensyn, og han indvarslede dermed Forandringen, som betød, at danske Konger i Fremtiden var Danmarks Konger, ligegyldigt fra hvilket Fyrstehus uden for Grænsen de maatte stamme. – Et lille Aarhundrede efter Valdemar Atterdags Død kom den første Oldenborger for at grundlægge det Kongehus, der som et af de længst levende Dynastier i Europa, i 300 Aar, til 1863, skulde styre Danmark.

3

Valdemar Atterdag var Kristoffer II's yngste Søn, og han kaldtes i sin Ungdom, som han tilbragte i Sydtyskland, for Junker Valdemar.

Det Danmark, Valdemar Atterdag overtog, var ikke noget Danmark, – det var Aalborghus med Vendsyssel og Himmerland, og det fik han som sin Dronnings, Helvigs, Medgift. Men Konge var han.

Den Stemning, som havde staaet bag Niels Ebbesens Mord paa Grev Gert, var den samme, som bar Ønsket om en ny dansk Konge, efter at Landet i otte Aar intet Overhoved havde haft. Nogle ynder at kalde Tilstanden i disse otte Aar fra 1332—1340 for en Republik. Betegnelsen Anarki er nok mere passende, et Anarki, hvis nationalt opløsende Kræfter ikke formindskedes af den Kendsgerning, at Befolkningen kom ind i en Slags Velstand, fordi der i hvert Fald ikke var Krig. Men dette Anarki blev udnyttet af Holstenervældet; det kom til at betyde Undertrykkelse baade økonomisk og kulturelt; og det var naturligt, at det ønskedes fjernet baade af Adelsmand og Bonde.

Desværre var jo dette Holstenervælde ikke en Følge af almindelig krigerisk Erobring, i saa Fald vilde der maaske have været stærkere Haab om at fjerne det, nej, det beroede paa *Pantsætning,* en Pantsætning, der ganske vist var gennemført uden større Blodsudgydelse.

Pantsætningen var Slutresultatet af Hertug (Kong) Abels Ægteskab med Mechtilde

af det holstenske Grevehus, – Familiebeskyttelsen, der blev til Familiekrav og hensynsløs Udnyttelse og Udsugning af Danmark under svage Kongers Regime. – Nu var ganske vist Abelætlingen, der var Hertug i Slesvig, saa godt som uden Land, den nyvalgte danske Kong Valdemar Atterdag venlig sindet; thi hvad Danmark fik at føle under Holstenervældet, tyngede jo ikke mindre paa Hertugdømmet; — Slesvig By og Gottorp Slot var forlængst givet bort i Pant.

De, der nu skulde raade over Danmarks Jord, maatte *købe* den; den kunde kun udløses ved at Pantesummen betaltes. Saadan udløste som meddelt Kong Valdemar Aalborg med Vendsyssel og Himmerland for de Penge, hans Dronning, Hertugens Søster Helvig, bragte med i Medgift, nemlig 24,000 Mark lybsk. Han kom paa Tronen efter en Aftale med Panthaverne, de holstenske Grever; derfor var det ogsaa dem, der bestemte, i hvilken Rækkefølge Landsdelene skulde indløses. Og Grænsehertugen var med i Regnskabet; det var jo oprindeligt hans Familie, der havde hidkaldt Grevernes Hjælp. Han maatte da betale for Kong Valdemars Indløsning af det nordligste Jylland ved til Gengæld at give Greverne Kalø i Pant for en Indløsningssum af 10,000 Mark, og Slesvig, d. v. s. de hertugelige Besiddelser, for 32,000 Mark. Samtidigt maatte Kong Valdemar indrømme Greverne Pant i Fyn for 41,000 Mark. – Disse, efter vore Forhold svimlende Millionbeløb var jo skruet saa højt i Vejret, for at Holstenerne ret kunde hævne sig for Drabet paa Grev Gert.

Hvilken Konge har nogensinde overtaget saa lille et Rige med saa svære Gældsposter? — Ingen!

Personligt ejede Kong Valdemar meget lidt; Skatter, Tiender og ekstraordinære Afgifter alene kunde føre Landet tilbage til sig selv. Og Valdemar Atterdag er Manden, i hvem Genrejsningens Arbejde personificeres, Manden, der forstod at bruge Folkets Kræfter til dets Befrielse. Han har i Begyndelsen brugt sin Forstand mere end sit Sværd.

Holberg holdt jo af at spotte, og han fandt, en af Hoveddyderne hos Valdemar Atterdag var hans Stejlhed over for Kirken; men maaske lader Holberg her Ønsket gaa frem for Sandheden. I hvert Fald synes det, at Valdemar Atterdag har begyndt sin Kongebane med at søge og slutte Venskab med Kirken i Landet. Sikkert har han gjort det af Klogskab, fordi Kirken endnu var den Magt, der havde mest Indflydelse paa Befolkningen; men han blev aldrig heller selv saa stærk, at han for Alvor kunde sætte sig op mod denne Magt.

Samtidigt gav han en Amnestilov, gældende alle de Personer, der havde været med til at fordrive hans Far, Kristoffer II, af Landet, og alle dem, der havde voldt hans Venner ondt. Dette var et klogt Træk indadtil; derved bortryddede han Urosmomenter.

De første Aar gik det da ogsaa godt. De jydske Bønder og den jydske Smaaadel betalte villigt den overordentlige Sølvskat, inddrevet af Kong Valdemars tro Mand Stig Andersen. Allerede i Løbet af knap tre Aar var en Fjerdedel af Jylland indløst, det vil sige, Pengene var betalt til Hertugen, der igen skulde betale til Greverne. I Løbet af endnu fem Aar var yderligere 2 Fjerdedele indløst, saa Jylland var Kongens helt ned til Kolding.

Samtidigt vandt Hertugen, der endnu følte sig venlig mod Kong Valdemar, Tønder og Tørning Len ved at udløse Grevernes Pant deri, — men han naaede ikke videre; Mellem- og Sydslesvig forblev Holstenernes Pant.

4

For at forstaa en Smule af Valdemar Atterdags ejendommelige Karakter, er det nødvendigt at vende os mod andre Sider af hans Kongegerning.

Valdemar Atterdags Klogskab var ikke lig med haardkogt Snusfornuft; da Indløsningen af Jylland skred saa godt frem, blev han ikke ved paa samme rolige, ihærdige Vis. Maaske vilde det heller ikke have været ham forundt, fordi Naboerne blev urolige for hans Fremmarch. Han skred til Indløsningen af Sjælland, der gik vanskeligere. Saa solgte han — gennem sin endnu trofaste Stig Andersen — Estland for at faa Penge til Indløsningen. Han fik Tid til en Rejse til det hellige Land og til et Krigstog i Mecklenburg og Brandenburg; han udmærkede sig, fik Rygen og Rostok anerkendt som danske Len; han havde Lyst til at genvinde Resten af Danmark ved Vaaben, nu da han havde vundet saa meget ved Penge. — Men han tænkte ikke paa, at Landet var træt af Krig, og at hans første Aars Medgang var betinget af Fredsælheden. — Hertugen meldte sig paa hans Fjenders Side; hans hidtil trofaste Mand, Stig Andersen, sluttede sig til de jydske Oprørere; hans tidligere Drost, Eventyreren Klaus Limbæk, Lensherre paa Kalø, ligesaa.

Valdemar Atterdag skal ind i alle de pinlige Petitesser, der netop har været hans Anlæg imod. Paa een Gang nøgtern Rationalist og kynisk Eventyrer, Drømmeridder, — det var ham, der elskede Tove i Gurre, — og klar af Magtvilje, ærgerrig, og styrket af

Ærgerrigheden, saa den ikke gjaldt ham selv, men gjorde ham til Tjener for en Sag, — opdraget til Pomp og Pragt ved Kejser Ludvig af Bayerns Hof, vant til smaa Intriger, at se dem og løse dem, men ogsaa vant til at have store og mægtige Maal for Øje, — han skal bruge sin Forstand til at betale et lille Riges Gæld, mens han dog i sine Aarer føler Lysten til noget andet end saa hverdagsgraa en Gerning.

Han viser sig at være en god Feltherre, han forstaar at reorganisere den danske Hær; men det gamle Krigerideal er ikke mere hans. Krigseventyr kan være godt som Afledning, men har for ham ingen Værdi i sig selv. Han tilhører den nye Tid, — det gælder om at tænke i *Riger,* store, stærke, samlede Riger, hvis Navn betyder Glans. Og efter en halv Snes Aars Eventyr med Krige i Grænseegnene og uden for Danmark begynder han for Alvor sit Samlingsarbejde.

5

Det tilhører en anden Del af Danmarkshistorien, hvordan Kong Valdemar fik knyttet Skaane og det nordlige Halland til Danmark igen. For Grænselandets Vedkommende gælder det, at han efter Eventyraarene først og fremmest satte alt ind paa at tilbagevinde som personlig Ejendom, hvad der før havde været Krongods. Og da hans Svoger Hertug Valdemar dør 1364 og hans Søn, Henrik Valdemarssøn, bliver Hertug, er Kongen stærkere i Sønderjylland end Hertugen.

Hertugen selv havde meget lidt Land; de holstenske Grever havde endnu den sydlige Tredjedel i Pant, og Resten var enten pantsat til udenlandske Stormænd, eller det var paa Kongens Hænder. Hertug Henrik har været en meget svag Mand over for Kongen, — det Venskab, hans Far, Hertug Valdemar, en Tid lang af Fornuft nærede for Kong Valdemar, maatte Hertug Henrik vise af Svaghed. Eet af Resultaterne var, at Hertugen maatte overlade Kongen Langeland for et meget ringe Pant.

Om Kong Valdemar ikke havde haft saa mange Jern i Ilden, eller maaske rettere sagt: — om der ikke var saa mange, der var imod, at det danske Rige blev saa samlet og stærkt, som han søgte at gøre det, kunde han maaske nu have fortsat den rolige og for hele Landet saa vigtige Indløsning af Grænselandet. Men han maatte have frie Hænder for at kunne klare sig mod Svenskerne og Hansestæderne, og derfor maatte han 1365 slutte Fred og Venskab med Arvefjenden, de holstenske Grever. Tvistemaal, der maatte komme Kongen og Greverne imellem, skulde afgøres af en Slags Voldgifts-

ret bestaaende af fire Mænd, to udnævnt fra hver Side. Kong Valdemar har med det samme villet slaa en Handel; for idet han udnævnte Adelsmændene Valdemar Sappi og Klaus Limbæk, opnaaede han at faa indløst to Slotte paa Fyn, og Øerne Ærø og Taasinge. — Der var ikke meget tilbage af Danmark, som ikke var hans nu.

Men længe skulde Freden ikke vare. Hansestæderne besluttede i 1367 et nyt Angreb paa Valdemar Atterdag, krævende større Handelsret i Skaane. Og naar een af Modstanderne rørte paa sig, var de der alle, udefra og indefra. Utilfredse danske Stormænd, med Kongens Tillidsmand Klaus Limbæk i Spidsen, Hertug Albrecht af Mecklenburg og hans Søn, den svenske Konge Albrekt, samt de to holstenske Grever Henrik og Klaus; til sidst naturligvis ogsaa Grænsehertugen.

Kong Valdemar tog ikke Krigen op med sine mange Fjender, — han var jo paa Forhaand omringet; nej, han rejste ud af Landet og indsatte en klog og paalidelig Statsmand, Ridderen Henning Podebusk fra Rygen, som Statholder, mens Kongen var borte. Denne Statholder maa prøve at tage Kampen op mod de indtrængende Fjender.

Naturligvis lykkes det ikke. Men vi ser nu, hvor meget mere Statskløgt der er kommet til Landet, — i Stedet for, som for et Slægtled siden, efter Nederlaget at pantsætte Landet, fandt den danske Regering paa at bringe Splittelse i Fjendernes Lejr ved at slutte en Særfred med Hansestæderne. Freden i Stralsund 1370 var dyr; Hansestæderne skulde raade over de kongelige Borge i Skaane i 15 Aar, og det betød bl. a., at en meget vigtig Indtægtskilde, Sildefiskeriet i Øresund, gik tabt for Danmark.

Først 1372 er Valdemar Atterdag igen i Landet. Han har stadfæstet den dyre Fred med Hansestæderne ganske vist, men det er ikke en Flygtning, der vender tilbage, og ikke en slagen Mand, der ber om Læ. Det er en Statsmand, der har indset, at Misforstaaelserne, der samlede sig omkring hans Navn, vilde have gjort Kampen unødig haard; derfor fjernede han sig for en Tid og kom først igen, da han var den eneste, der kunde redde Stillingen.

Erfaren og snild som Krigsherre bruger han Resten af den danske Hær og sætter den ind, hvor der er Mulighed for Sejr, vinder hurtigt Gram Slot og Flensborg By, forsoner sig med Hertugen og slutter Fred med de holstenske Grever og de jydske Stormænd. Vi ved næsten intet om Kampen forud, men Freden er typisk for Valdemar Atterdag: — de holstenske Grever maa opgive alt, hvad de havde vundet i den sidste Krig, og Stormændene maatte give Afkald paa hver Stump Krongods, de havde bemægtiget sig

bag Kongens Ryg, — Valdemar Atterdag var virkelig stærk; han fortsatte maalbevidst sit Samlingsarbejde og støttedes deri af den barnløse Hertug Henriks Svagelighed. Det lykkedes Kong Valdemar at blive Formynder for Enkehertuginde Rihardis Gods, og paa den Maade fik han Styret over det meste af Als og Sundeved; det lykkedes ham at tvinge Ejdersted-Friserne til at betale Skat; ja, det lykkedes ham i 1374 at faa den syge Hertug til at overdrage ham, Valdemar, Retten til at indløse Gottorp, og da Hertugen kort Tid efter døde, tog hans Enke straks til Kongen og overdrog ham Tønder Slot.

Dette er i store Træk Valdemar Atterdags kloge, energisk gennemførte politiske Livsgerning: — af et pantsat Rige at skabe et Land, der til mere end 9 Tiendedele er frikøbt. Ogsaa ham fristede Eventyret udenlands, ogsaa han elskede lange Rejser, men hvad enten man, som nogle, vil gaa saa langt at tale om Kynisme og Desillusion, eller man vil nøjes med at tale om en klar og rummelig Hjerne, — Valdemar Atterdag forstod som oftest, *hvornaar* der var Tid til Eventyr og hvornaar der var Tid til Saglighed og hurtig, men overlagt Handling. Og han er tillige den første danske Konge, der fuldtud har forstaaet, hvad et Riges Samling, Samlethed, Enhed om en naturlig Kærne, betyder; derfor var han ogsaa saa vaagen over for Grænsespørgsmaalet, som han var, han, der dog holdt mest af Sjællands Gurre.

Men een Ting synes alle gode danske Konger fra hin Tid at skulle være fælles om, — de forraades for ofte af deres egne betroede Mænd; saadan gik det ogsaa Valdemar Atterdag, skønt han bedre kunde bære det end de fleste andre. Naturligvis var der under Pantsætningens Tid kommet adskillige holstenske Stormænd ind i Landet, — deriblandt ogsaa den Klaus Limbæk, der snart var Kongens Drost, snart hans ivrige Modstander, snart igen hans Domsmand, for atter at blive hans Fjende. Klaus Limbæk var først de holstenske Grevers Pantforvalter paa Kalø; senere blev han dansk Adelsmand. Snedig og ærekær som han var, kom han og hans Slægt til at sidde inde med store Slotte og betydelige Jorder i Grænselandet, Omraader, der sammen med andre holstenske Besiddelser gennem Tiderne skulde komme til at staa det danske Styre haardt i Vejen.

Alligevel, — i Aaret 1374 var Kong Valdemar Atterdag naaet saa vidt, at han snart kunde ventes at være det samlede Danmarks Eneherre. I Sønderjylland sad han inde med hele den nordlige og den vestlige Del og med Indløsningsretten til Gottorp Slot

og Gods. Kun den sydøstlige Del med Flensborg og Slesvig By var endnu i Grevernes Hænder.

Som sædvanlig prøvede Valdemar Atterdag Forhandlingens Vej; den nu mere end 70-aarige Konge vilde først forsøge Besindigheden. Det var ogsaa det bedste, om han kunde forlade Livet i et Øjeblik, hvor hans Land stod uden Fjender. Hans eneste Søn var død; han havde kun to Døtre, Ingeborg og Margrethe. Men om der ingen Fjender var, var det heller ikke saa svært at overtage Riget, hvem der saa end maatte blive valgt. — Endnu en Ting var gunstig for Rigets Samling til Sli og Ejder: — med Hertug Henriks Død var den sønderjydske Hertugslægt (Abels Slægt) uddød; der var ikke nye Hertugemner. Om det lykkedes Kongen at udkøbe Grevernes Pant og Krav af Sydslesvig, var dermed hele Landet samlet under eet Styre; Hertugdømmet vilde ikke opstaa mere, en alvorlig, vedvarende Trusel for den indre Fred vilde være afskaffet.

Aldrig har Danmark været saa nær den styrkende Helhed. Ganske vist vilde Greverne ikke gaa med til Forhandling, men selv den Kamp, der syntes i Vente, kunde ikke rykke det gode Maal fjernere, fordi Valdemar Atterdag var saa stærk, som han var. — Men det er spildt at tænke paa, hvad der vilde være sket, om Kampen var blevet ført; thi Valdemar Atterdag døde paa sit Yndlingsslot Gurre midt under Forberedelsen til Kampen, den 24. Oktober 1375; — saa klog og stærk var han dog ikke, at han selv kunde bestemme Tidspunktet for sin Bortgang, ellers var det nok blevet lidt anderledes, — at ikke alt det, der var Stormandsværk og som lovede en god Fremtid, med eet kom til at se ud som var det gjort forgæves.

SVP. 1938.

SVP.
1938.

DRONNING MARGRETHE OG HENDES EFTERFØLGERE

I

Det er jo ikke sjældent, at man gennem Forældrene kan lære Træk af Børnes Karakter at kende; men det er heller ikke sjældent, at det omvendte er Tilfældet, — at man gennem Barnet bedre lærer Faderen eller Moderen at kende, idet Antydninger hos den ene Part lader Klarheder hos den anden træde frem. Og netop naar det drejer sig om Historie fra en lidt fjernere Tid, kan det sidste klart være Tilfældet, — for hvert nyt Slægtled, der rykker frem, bliver det overleverede Materiale fyldigere og mere fyldestgørende. Saadan er der hos Valdemar Atterdag Anlæg, vi kun kan ane, naar vi holder os til den Historie, der omhandler ham, men som vi ser klart maa have været til Stede, naar vi sammenholder dem med mere tydeligt udtalte Ejendommeligheder hos hans Datter, Dronning Margrethe.

Saadan nævnte vi Muligheden for en vis for sin Tid ganske ny Desillusionering hos Valdemar Atterdag som ung Konge. Han skulde have erhvervet sig denne Skepsis hos Kejser Ludvig af Bayern, hvis omskiftelige Skæbne han i sin Ungdom lærte saa nøje at kende. Hans Indstilling over for Tilværelsen skulde have været mindre højtidelig end gængs var; hans moralske Principper mere løstsvævende end andres. Hvorvidt dette er sandt eller er en senere Tids Bagklogskabs Bedømmelse, ved vi ikke. Men vi ved, at Valdemar Atterdag som den virkeligt store Politiker var hensynsløs i Kampen for at naa sit Maal. Og naar vi ser paa hans Datter, Dronning Margrethe, der ofte blev omtalt som den snedige, forstaar vi, i hvor høj Grad han og hun har forstaaet at spille paa de menneskelige Instrumenter, der var til Raadighed.

At Dronning Margrethe var i Besiddelse af en vis Desillusionering, at hun var mindre højtidelig end haandfast, er let at forstaa. Som ganske lille Barn bortlovede hendes Far hende som Svenskerkongens Sønnehustru. Valdemar Atterdags Fjender prøvede at forhindre dette politiske Ægteskab, fik Svenskerkongen til at bryde Løftet og i Stedet at tage en holstensk Grevedatter til Hustru for sin Søn. Da denne Grevedatter var undervejs til sit Bryllup, lod imidlertid Valdemar Atterdag hende fange og holdt hende fangen i to Aar og fik udvirket, at hans egen Datter Margrethe alligevel blev gift med Haa-

kon, som skulde være Norges Konge. Da var hun kun ti Aar gammel. Men hun har kendt til, hvad der er sket. Det hellige og højtidelige ved Ægteskabet har nok næppe betydet meget for hende. Desuden var Kong Haakon en svag Mand uden større Magt i sit Rige, ofte nok led den unge Dronning legemlig Nød og Sult. Saadan fortæller et Brev om, hvordan hun sælger et Gods, hun har faaet i Morgengave, blot for at faa det allernødvendigste. Tidligt dør Kong Haakon; Dronning Margrethe sidder tilbage, ung Enke, med sin lille Søn Oluf, da hendes Far, Valdemar Atterdag, dør.

Blot med disse faa Træk af hendes Ungdoms Historie maa man kunne forstaa, hvilken sjælden Kraft denne Kvinde har siddet inde med. I Stedet for at vende tilbage til Fædrenehuset, kaster hun sig ud i den politiske Kamp om Danmarks, hendes Fædrelands, Krone. Maaske har hendes Ansigt ogsaa haft disse Drag af Mildhed og Skønhed, som senere Tider har yndet at tale om; men først og fremmest har Viljens og Selvhævdelsens og den klare Beregnings Træk præget hende. Maaske har Drivkraften været Løvindens, der vil sørge for sit eget Barn. En stor Ærgerrighed maa hun ogsaa have haft; men først og fremmest har hun været i Besiddelse af en Statsmands Pligtfølelse, som virkeligt er forbavsende hos saa ung en Kvinde. Og hendes menneskelige Storhed viser sig mest deri, at hun, som i Grunden ikke havde Haab om at vinde meget i Livet, saa energisk tog Kampen op efter sin Far.

Thi Kamp var det fra første Øjeblik.

2

De fleste danske Stormænd og de holstenske Grever tænkte ved Valdemar Atterdags Død naturligvis sidst paa Dronning Margrethe af Norge og hendes Søn Oluf. Deres Blik faldt først paa Margrethes Søstersøn, Albrecht af Mecklenburg, der ligesom Margrethes Søn Oluf endnu var umyndig. Denne Albrecht var en Søn af Valdemar Atterdags ældste Datter Ingeborg og Hertug Henrik af Mecklenburg. Og støttet af alle de tyske Adelsmænd, der under Pantsætningens Tid havde faaet Sæde i Danmark (deriblandt naturligvis ogsaa de forræderiske Limbækker), indgik Holstenerne et Forbund med Hertugen af Mecklenburg: — Holstenerne skulde have overdraget Hertugdømmet Sønderjylland og Panteretten paa Fyn. Til Gengæld skulde de hjælpe den unge, umyndige Albrecht til Danmarks Trone.

Saadan kom det ikke til at gaa. Maaske har en Del af de danske Stormænd alligevel

SVP. 1938

efter Valdemar Atterdags Død indset hans store nationale Betydning; i hvert Fald samlede de sig lydhøre om Dronning Margrethes Agitation. Hun ønskede sin umyndige Søn Oluf valgt til Konge. Og hun vandt. Første Maj 1376 blev Oluf valgt til dansk Konge.

I første Omgang havde Margrethe altsaa sejret hurtigt og nogenlunde let med de danske Stormænds Støtte. Men det Grænselandsspørgsmaal, hendes Far ikke naaede at faa løst, maatte hun indtil videre lade ligge. Ved hendes Fars Død var kun Sydslesvig i Holstenernes Besiddelse. Hun prøvede at løskøbe det, men det lykkedes hende ikke; tværtimod, Holstenerne vandt mere og mere Indflydelse i Hertugdømmet ved at faa de indvandrede tyske Adelsmænd til at afstaa deres Besiddelser til Greverne. Saadan kom Øen Als, Tønder Slot, Haderslev Hus og Friesland paa Vestkysten ind under Grevernes Magt. Dronning Margrethe kunde ikke give sig i Kamp med Greverne endnu; hun benyttede da nøjagtig den samme Metode, som hendes Far begyndte sin Kongebane med: — hun gjorde sig gode Venner med hvem det var muligt at blive Venner med, — ja, hun vandt endog holstenske Adelsmænd for sig, saa de ydede hende Tjeneste.

Det kommer ikke denne Del af Historien ved, men det skal nævnes for hendes Formats Skyld: — som man vil erindre, maatte Valdemar Atterdag i 1370 ved Freden i Stralsund afstaa de skaanske Godser til Hansestæderne for et Tidsrum af femten Aar. Kun faa havde regnet med, at disse Godser nogensinde skulde komme Danmark til Gode igen. Men da Traktattiden udløb i 1385, genvandt Dronning Margrethe dem uden Udgydelse af en Draabe Blod. Hun øgede derved baade Rigets Magt og dets Indtægtskilder, og, ikke mindst, sin egen Indflydelse.

Oluf, hendes Søn, var i Forvejen Konge af Norge; nu saa Dronning Margrethe Muligheden for, at han ogsaa kunde vinde Sveriges Krone, fordi de svenske Adelsmænd var utilfredse med det mecklenborgske Kongehus. At Oluf blev Konge i Sverige vilde sige, at hans Mor, Dronning Margrethe, skulde herske over Danmark, Norge og Sverige. — Det er naturligvis denne Politik, der førte til Unionen, som er Dronning Margrethes Storværk, og den vedkommer Grænselandet kun i ringe Grad, men dog i nogen: —

For at være sikker paa Sveriges Krone, maatte Dronning Margrethe være betrygget mod Indfald i Ryggen, altsaa fra Holstenernes Side. Og for at opnaa denne Tryghed, overlod hun i 1386 Sønderjylland som *arveligt Len* til Holstenerne. Det blev Grev Gerts (den kullede Greves) Sønnesøn Gerhard, der fik Lenet.

Umiddelbart kan dette Dronning Margrethes Skridt, ud fra et Grænselandsstand-

punkt, se ud som et Slags Forræderi, en Given-Afkald i hvert Fald. Men det Anlæg, som nogle kalder Snedighed og andre bare Snille, lod sig ogsaa se ved denne Lejlighed. Hertugdømmet blev ikke pantsat, det blev ikke bortgivet mod Betaling, det blev *bortforlenet* paa en Overenskomst, hvori der ogsaa stod, at de, der havde Herredømmet i Len, skulde yde Riget „Mandskab og Tjeneste". Og formelt, juridisk, betød Forleningen først og fremmest en Stadfæstelse af, at Hertugdømmet stod under dansk Højhedsret, – et Forhold, man efter det sidste Aarhundredes Frem og Tilbage godt kunde være lidt i Tvivl om.

At Dronning Margrethe saa ikke alligevel har set det farlige i at lade fremmede faa Styret over et dansk Land, der i Forvejen var oversaaet af fremmede Impulser,— det er Sagens triste Revers. Efter almen politisk Tankegang maatte dette hendes Skridt, der sikrede hende Herredømmet over Sverige, anses for klogt, og der var da heller ingen Grænser for, hvor dybtgaaende holstenske og lybske Krønikeskrivere skildrede hendes Snedighed.

Derefter gaar Margrethe frem i Storhed over Skandinavien. Hendes Søn Oluf dør 1387, en smertelig Ulykke for hende, men hendes Sejrs Bane brydes ikke, hun bliver kronet som alle tre Landes Herskerinde. – Da hun har hersket i 20 Aar, opnaar hun (i 1396) at faa sin Søsterdattersøn Erik af Pommern kronet som sin Efterfølger; endnu staar hun som hans Formynder.

I Sønderjylland sker intet. Dronningen holder sig paa god Fod med Holstenerne – Timen er ikke kommet endnu –; da Erik af Pommern krones, maa den unge Hertug Gerhard igen aflægge Ed som Lentager.

Naar Dronning Margrethe ikke foretog sig noget for at forandre det uheldige Forhold med Sønderjylland som Len under fremmed Styre, var det ingenlunde, fordi hun havde opgivet Landet, men fordi hun klogeligt regnede med den Forgængelighedens Lov, der nu var ved at kræve sine Artikler overholdt inden for det holstenske Grevehus, – det var ved at uddø. Og kunde disse – engang saa nødvendige, men i Længden ubehagelige – Lensherrer (nu havde de ovenikøbet tvunget Slesvigs Bisp til at aflægge Ed), kunde de uddø af sig selv, var det jo baade en lettere og en billigere Maade at genvinde Landet paa, end om hun skulde prøve en Krig paa Spørgsmaalet.

– Igen taler den klare, beregnende Kløgt ud af hendes Gerninger, og man forstaar bedre og bedre de Modstandere, der til sidst frydede sig over hendes Død. –

Da Hertug Gerhard – han, der to Gange havde aflagt Lenseden – i 1404 falder i en Kamp mod Ditmarskerne, mener Margrethe, at Tiden er inde, for nu er der af det holstenske Grevhus ingen andre tilbage end Biskop Henrik af Osnabrück. Det vil sige, Hertug Gerhard og hans Hertuginde Elisabeth havde tre umyndige Sønner, men Hertugen havde ikke ønsket Bispen af Osnabrück som Formynder for Børnene, hvorfor de blev sendt til Danmark for at blive opdraget. Og da Biskoppen alligevel gjorde Arvekrav gældende og indtog Holsten, gjorde Enkehertuginde Elisabeth den unge danske Konge, Erik af Pommern, til Formynder for den umyndige Hertugsøn.

Bispen nøjedes med Holsten; Sønderjylland maatte Enkehertuginden passe, – men hun kunde det ikke uden Dronning Margrethes Hjælp.

Det tegnede ret lyst for Dronning Margrethe. Hun (dvs. Kong Erik) fik Formynderskabet over Hertugen (dermed over Hertugdømmet); Enkehertuginden bød Friserne adlyde Dronningen; Margrethe indløste Haderslevhus, ogsaa et af Limbækkernes Slotte fra før, Trøjborg vesterude; hun skænkede det til Bispestolen i Ribe, – maaske af Fromhed, maaske for, ligesom Faderen, at holde sig gode Venner med Kirken. Ogsaa Møgeltønder fik hun ind under Ribes Bispestol. (De „kongelige Enklaver" vesterude, alle Skolebørn skal plages med og ikke kan forstaa, stammer derfra.) Endvidere erhvervede hun to Borge, Svavsted ved Ejderen og Stubbe paa Svansen, tilhørende Slesvigs Bispestol.

Vinding efter Vinding! For os Danske er det en naturlig og glæderig, selvfølgelig Gang, fordi denne stolte Dronning ved Kløgt og ved Magt og ved personlig Charme kun genvinder, hvad der før var vort. Men underligt er det ikke, at Holstenerne og Resten af Hertugslægten saa med Ængstelse paa hendes voksende Magt, og at tidligere Modstandere ved Ejderen nu sluttede sig sammen mod den stærke Dronning. Saaledes kaldte nu Erkehertuginde Elisabeth, efter Tilskyndelse fra sin ellers saa forhadte Svoger Bisp Henrik, sin Søn tilbage fra Danmark, for at han ikke skulde præges for meget af den store Dronnings Aand.

Det begyndte med, at Bispen og Enkehertuginden søgte at friste Skæbnen ved at vinde Flensborg for sig; de indbød Byens Borgmester og Raadmænd til Forhandling, men tog dem til Fange for paa den Maade at faa Byen til at overgive sig. Resultatet af denne List var, at Kong Erik indkaldte det danske Rigsraad til Dom i Sagen; Bisp Henrik og Enkehertuginden blev dømt til en Bøde paa 10,000 Mark lybsk, og for denne

Sum skulde de som Pant overlade Flensborg med Borgen Nyhus til Dronning Margrethe og Kong Erik.

En samtidig holstensk Krønike vil vide, at Dronning Margrethe omtrent samtidigt har forsøgt, ved List at vinde Gottorp. Hvorvidt det er i Overensstemmelse med Sandheden eller ej, kan vi ikke mere afgøre, og just *den* Kilde bliver ikke træt af at omtale Dronningens Snedighed. Kun saa meget er sikkert, at den store Dronnings voksende Magt gjorde et saa provokerende Indtryk, at Holstenerne om Vinteren 1409—10 begyndte at angribe Danskerne; de faldt ind i Flensborg, de fangede Bispen af Slesvig og overfaldt hans to Borge. Efter et halvt Aars Smaafejder skaffede de Enkehertuginden Penge, saa hun kunde tilbyde at tilbagekøbe Flensborg; men Danskerne nægtede at modtage Løsesummen. Holstenerne tilkaldte Forstærkninger; Greveslægtens Overhoved, Grev Adolf af Schauenburg, kom til Hjælp. Det trak op til rigtig Krig. — Stort blev det dog ikke til, en Sejr for Kong Erik ved Erobringen af Als og Ærø, og et Nederlag for en anden dansk Hær ved Eggebæk i Vestslesvig, og der var atter efter faa Maaneders Forløb Vaabenstilstand.

Ved denne Forhandling som ved de fleste andre blev det Dronning Margrethe, der gik af med Sejren. Foreløbig skulde hver Part beholde sine Erobringer; Flensborgs Skæbne skulde dog først afgøres Aaret efter. I Mellemtiden fik Dronningen indløst Aabenraa og alle dets Tilliggender, og hun var dermed i Besiddelse af hele Nordslesvig.

Hvem der er Opfinderen af de langstrakte Vaabenstilstande i Stedet for afgjort Fred, ved vi ikke, — givet er det, at Dronning Margrethe vandt ved at vinde Tid. I Marts 1411 besluttedes der paa et Fredsmøde i Kolding, at Vaabenstilstanden skulde vare i fem Aar. I de fem Aar skulde Flensborg være i dansk Værge; Holstenerne skulde tilbagegive Bispen af Slesvig de to Borge Svavsted og Stubbe mod at Kong Erik tilbagegav Øerne Als og Ærø. Men hvad der var det vigtigste i Overenskomsten, og et Punkt, der taler tydeligt om den store Dronnings diplomatiske Kraft, var dette, at hele Mellemværendet inden de fem Aars Udløb skulde optages til Drøftelse i Nyborg, hvor Sagen skulde afgøres efter *dansk* Ret.

Det var en virkelig Sejr for Danskerne. Og underligt er det ikke, at Holstenerne, da de — meget sent — blev klar over det, uden videre brød Overenskomsten og samlede sig Forbundsfæller for at bekæmpe Danskerne.

Igen beretter de holstenske Krøniker om dansk List og Løftebrud, thi Resultatet af

SVP. 1938.

Fjendtlighederne blev *dog,* at Flensborg overgav sig i Dronning Margrethes Hænder, — ikke som Følge af nogen militær Sejr, men som Følge af *Forhandling,* den sidste diplomatiske Bedrift, hun ydede Danmark. Dronning Margrethe havde faaet tilkaldt en Voldgiftsmand, Hertug Ulrik af Mecklenborg, der tilkendte hende og Danmark Retten til Flensborg By og Slot; men ogsaa Byens Borgere ønskede hendes Regimente, og hendes Indtog i Byen den 24. Oktober 1412 vilde have været et Triumftog, om ikke en endnu stærkere Hersker just havde fejret sine Sejrsorgier bag Byens Mure, — Døden, den sorte Død, huserede. Faa Dage efter Stadfæstelsen af Voldgiftsdommen indhentede Pesten ogsaa den stærke Dronning; hun døde ombord paa et Skib midt paa Flensborg Fjord den 28. Oktober 1412.

Saa skulde hun da, ligesom sin Far, ende sit Liv lige før Samlingsværkets Fuldendelse; men i Modsætning til Faderen gik hun straks over i Historien som den *gode,* den tilbedte, og ikke blot den stærke og sejrrige. — Et mærkeligt Paradoks: Eneherskeren over tre Lande, Danmark, Norge og Sverige, skulde ikke naa at faa det eneste Led til og fra den sydlige Verden i Lave. Det skulde dog synes en Smaating, men det var en besværlig Smaating.

3

Vi maa, inden vi kort omtaler Erik af Pommern, igen engang pege paa det nye, der er kommet frem, — de dynastiske Særinteresser er i Danmark ved nogenlunde at svinde bort til Fordel for den samlende Statstanke.

Mandslinjen af den danske Kongeslægt var uddød med Valdemar Atterdag; Erik af Pommern, Margrethes Fostersøn, var hans Datterdattersøn. Men Erik af Pommerns nordiske Opdragelse gjorde ham ikke blot til loyalt Statsoverhoved, men til ivrig, glødende Dansker.

Nu vilde det næsten være ligegyldigt, hvilken Konge vi pillede ud af Rækken og stillede op efter Dronning Margrethe, det vilde for enhver være svært at løfte hendes Arv. — Erik af Pommern kom til at spille den lidet taknemmelige Rolle som den store Dronnings Efterfølger. Og han gik ind i Rollen i den Forstand, at han følte det som sin Pligt at sammenholde de tre nordiske Riger og at fuldende Grænselandsarbejdet, som baade Kong Valdemar og Dronning Margrethe havde maattet efterlade ufuldendt.

Dette sidste var hans Hovedopgave, og ingen anden dansk Konge har sat saa megen

Kraft ind paa Foreningen af Hertugdømmet med Kongeriget. Kong Erik havde lært meget af sin store Fostermoder, og han holdt hendes Navn i Ære. Men eet er at lære og opmærksomt tilegne sig, hvad andre kan; et andet er, af Naturen at have det Snille, den Smidighed, der prægede Valdemar Atterdag og Dronning Margrethe og som satte dem i Besiddelse af en betryggende Magt; et andet er, altid at skulle *vise* denne Magt.

Der er ikke direkte *Fejl* at paavise i Kong Eriks Tænkning; men Rethaveri er altid, ogsaa hos den, der *har* Ret, en Form for Indskrænkethed. – Saadan har der sikkert ogsaa ofte været Uoverenstemmelser mellem Dronning Margrethe og ham, – han *prøvede* at vinde Sejre ved Vaaben, hun *vandt* Sejrene ved Snille, og undertiden maatte hun bøde paa, hvad han havde fejlet.

Kong Erik har rimeligvis kæmpet en Overbevisningens Kamp, og hans Indsats er ikke at foragte, men han manglede den Klogskab, som alligevel i Statssager er vigtigere end den gode Vilje.

Dronning Margrethe var ikke *fornærmet,* fordi Modstanderne brød en Aftale; at være fornærmet hjælper ingen Vegne; hun følte sig frem og satte ind, hvor Modstanderen var svagest. Kong Erik derimod gik med Lidenskab ind for det ene retspedantiske Spørgsmaal efter det andet. Og det er nu engang ikke en ny Ting i Verden, at *Ret* mellem Folkene er et saare omtvisteligt Spørgsmaal, et svingende Begreb.

Kong Erik havde *Ret,* da han paa et Fredsmøde i Nyborg 1413 hævdede, at Holstenerne havde tabt deres Lensret over Hertugdømmet, fordi de havde baaret Avindsskjold mod Lensherren. Og derfor krævede han, paa Rettens Grund, at Hertugdømmet skulde tilfalde Kronen. Han fik Domskendelsen paa sin Side, fik den endog stadfæstet af Kejser Sigismund.

Men at Holstenerne ikke havde i Sinde at rette sig efter denne Dom, vidste Erik meget vel, og det kan da synes ubegribeligt, af hvad Grund han vilde tirre dem med at faa Dommen fældet. Han vidste, at naar Vaabenstilstanden udløb 1416, vilde der være Krig; derfor benyttede han Tiden til at bygge Befæstninger, først og fremmest Duborg i Flensborg, og i Sydslesvig Kongsborg og Friserborg. Det var vel betydelige Bygningsværker, men der skulde stærkere Befæstninger til at standse den Strøm, der havde vendt sit rasende Løb mod Danmark.

Kong Erik af Pommern stod som Hersker af tre Lande, – Sverige, Norge og Danmark; han blev i sine utallige og utrætteligt førte Krige tvunget til at kræve Hjælp og-

saa fra Broderlandene for at forsvare det smalle Grænseland. Men han tabte. For sig selv tabte han Rigernes Kroner og forlod Landet, saa Danmark atter et Par Aar var uden Regent, hvorefter hans Søstersøn, Kristoffer af Bayern (1440—48) blev valgt til Konge. Men værre var det, at han for Danmark maatte overgive Hertugdømmet Sønderjylland.

Kong Erik har forspildt flere Chancer end mange Herskere, der i Historien har faaet langt ringere Navn end han.

Den tyske Kejser Sigismund var hans Ven og gode Støtte. Kong Erik var som Fyrste langt rigere end Modstanderne, de holstenske Grever. Modstanderne svækkedes af de bøhmiske Hussitter, der gjorde Indfald i Tyskland. Flere og flere af de danske Stormænd kom til at staa paa hans Side; ja, endog nogle af de indvandrede holstenske Adelsmænd var til at begynde med rede til at yde ham Støtte. Han havde kloge, dygtige og paalidelige Mænd ved sin Side, først og fremmest Erik Krummedige, Jens Pedersen og Morten Jenssøn, der ydede tapper Krigstjeneste. Han havde i alt væsentligt Retten paa sin Side og mange Fyrsters, ja, endog Pavens Sympati. Men han manglede i skæbnesvanger Grad, hvad man kan kalde Orienteringsevne i Statssager, og hvad Kløgt og Statsmandssnille angik, var hans Modstandere, de holstenske Grever, ham langt overlegne, — i det hele taget er Grev Gert (den kullede) og hans Efterkommere maaske de største Politikere, Tyskland har haft.

Manglen paa Orienteringsevne viser sig tydeligst deri, at Kong Erik næsten aldrig passede paa, kun at have een Fjende ad Gangen, — det endte med, at han forlod Landet truet af fire Fronter: Svenskernes Opstand under Engelbrekt, danske Stormænds Opstand, Holstenerne og Hansestæderne.

I sine 25 Regeringsaar har han afholdt mindst tyve Fredsmøder, hvoraf i hvert Fald enkelte bød paa Chancen for varig Fred, men som alle endte resultatløse, fordi han var for stædig og maaske for sikker paa sin egen Vaabenmagt.

Han var ikke opmærksom paa, at de to Modstandere mod Syd (Holstener og Hanseater) altid let vilde kunne forenes, og at disse Modstandere langt lettere end han kunde hidkalde Hjælp fra andre tyske Egne, — altsaa at det var bedst at bevare eller opnaa Venskab med dem. Han vandt vel nu og da Sejre, der ikke var ringe, men han endte med, af Hertugdømmet kun at have Haderslev og faa Besiddelser vesterpaa tilbage.

Han, og hans Folk, har ingenlunde draget Nytte af de Erfaringer, Tiden bød paa:

adskillige af de indvandrede Holsteneres Efterkommere var ikke utilbøjelige til en Fordanskning, saadan f. Eks. Klaus Limbæk den Yngre. De fleste fandt det vel bedre at tilhøre den store nordiske Union end den schauenborgske Grevefamilies lille Holsten, der aldrig kunde blive særligt rigt, omgivet som det var af de frie Hansestæders Handelsmagt. Kong Erik *kunde* have givet Hertugdømmet Sønderjylland sammen med Grevskabet Holsten som *dansk* Len til Greverne og derved sikret Rigets Højhedsret derover, det blev ham tilbudt, men han nølede i Haab om at vinde Landet helt for sig.

Hans Kamp for Sønderjylland var vel ført ud af ærlig Patriotisme, men han glemte, at den Slægt, der nu havde Hertugdømmet, *ikke* var dansk, men holstensk, tysk, uden Antydning af national Forpligtelse over for Riget, — at der altsaa vilde være Tale om aabent Fjendskab, naar der ikke skabtes et fornuftigt Forlig. I Stedet for at skabe dette Forlig var han med til at saa det næsten uudryddelige Fjendskabs Sæd ved de evindelige Krige og ved sin maniske Pukken paa sin Ret til Hertugdømmet.

Erik af Pommerns Tid afgiver en god Illustration til Forskellen mellem historiske Handlinger og historiske Paragraffer:

Det var rigtigt, naar han hævdede, *at* Lensvæsenet ikke kunde have noget med dansk Statsordning at gøre, *at* der aldrig havde været *Arvelen* i Danmark, *at* Lenet Sønderjylland var overgivet Holstenerne som Pant, men at Pantet var indløst og at de senere Lensmænd havde tabt deres Ret ved at bære Vaaben mod Riget. Det var rigtigt, at han fik baade Kejserens og Pavens Stadfæstelse af sin Ret.

Men det var lige saa uomtvisteligt, *at* Grev Gert i 1326 fik Hertugdømmet i Pant, *at* Danmark i 1339 og 1375 havde maattet anerkende de holstenske Grevers Ret til Gottorp, *og at* det ikke lykkedes de to store Samlingsregenter, Valdemar Atterdag og Dronning Margrethe, at genvinde Landet. Og det var uomtvisteligt, at Abelslægten, mod dansk Lov og dansk Sædvane, havde haft Hertugdømmet i Arv i næsten 150 Aar, og at den holstenske Greveslægt derefter gjorde Arveføigen til et fast Krav for sig. Men allermest uomtvisteligt er det, at denne Greveslægt i disse Aar ved Erobring og Adelsmænds Frafald tog Bid efter Bid af det danske Grænselands Jord, og at den nye danske Konge ved sin Tiltrædelse i 1440 maatte overlade den unge holstenske Greve Adolf Sønderjylland som *Arvelen,* paa tværs af dansk Ret.

Ganske vist betød dette fremdeles, at Landet var dansk og under den danske Krones Overhøjhed. Men den Tid var forbi, da saa smal en Flod som Ejderen kunde danne

virkeligt Skel mellem to Folk; og den danske Anerkendelse af en tysk Fyrsteslægt som Lensmænd over et helt igennem dansk Land, – for Befolkningen var, med Undtagelse af nogle Indvandrere, dansk til Ejderen, – betød, at Sluserne for fremmed, og ofte fjendtlig, Paavirkning var aabnet.

„Schleswig-Holsteinismen" var ved at blive skabt.

ANDEN DEL

RIBE-OVERENSKOMSTEN AF 1460

I

Christian af Oldenborg, det lille Grevskab op mod Femern, blev Danmarks Konge paa følgende Vis: — Kristoffer af Bayern, der af det danske Rigsraad blev valgt til Regent efter den landflygtige Erik af Pommern, gav blankt op over for Sønderjylland og overlod Styret af Hertugdømmet til Hertug Adolf, gav ham endog 1443 Ærø og Haderslev, de sidste Dele af Hertugdømmet, der var underlagt Kronen. Fra 1443 til 1460 var Hertugen saaledes Eneherre i Grænselandet. Hertug Adolf var den sidste Ætling af Grev Gert den Stores Slægt, og med ham vilde den holstenske Greveslægts Mandslinje uddø. Han prøvede da paa at faa sin eneste Søsters Søn, den unge Grev Christian af Oldenborg, til Efterfølger baade som Hertug af Slesvig og som Greve af Holsten. Men allerede 1448 døde Kristoffer af Bayern, ligeledes uden Arving. Hertug Adolf, som var en dygtig Regent, blev af det danske Rigsraad opfordret til at overtage Danmarks Krone, — en aarhundredgammel Grænsestrid vilde dermed være bilagt. Men Hertugen nægtede det, og ved sit Afslag blev ogsaa han en af Aarsagerne til den senere Holsteinisme. Thi da Grev Christian af Oldenborg blev valgt til Danmarks Konge, havde Hertugen afæsket ham en Erklæring om, at han vilde overholde den gamle Aftale fra 1326, at Hertugdømmet og Kongeriget ikke maatte have samme Styre.

Det oldenborgske Kongehus begyndte altsaa sin Regering i Danmark med at fraskrive sig den danske Krones Ret over Sønderjylland, en Handling, der, som Tiden skulde vise, ikke blot maatte føre til Løftebrud, men som ogsaa var aldeles paa tværs af Folkets Indstilling. Det danske Folk, med jydske Bønder i Spidsen, havde gerne set Hertug Adolf som Rigets Konge, ikke fordi han var Holstener, men fordi han var en dygtig Regent. Da Hertugen sagde nej, tog Danskerne mod den, han anbefalede. Hertug Adolf var ikke uvenlig over for Danmark, men han var Holstener og kunde ikke føle nogen national Forpligtelse over for Grænselandet. Han hjalp sin Nevø Kong Christian til at udbygge Danmarks Magtstilling, men han arbejdede lige saa naturligt og ihærdigt paa at styrke Forbindelsen mellem sit Grevskab Holsten og Hertugdømmet Slesvig, og under hans Regering, indtil han døde i December 1459, gik den holstenske Indflydelse i Sønderjylland voldsomt frem. Det følte s i Embedsbesættelser; den danske

Adel var under Pantsættelsestiden fortrængt af Holstenere, og den vendte ikke mere tilbage. Den øverste kirkelige Myndighed var paa tyske Hænder endog i Haderslev. Retssproget blev næsten overalt plattysk; Jydske Lov blev oversat til dette Sprog. Ejderens gamle Grænse udslettedes mere og mere, vel ikke i Folkesindet, men dog saadan, at de kunde faa Ørenlyd, der talte om et Slesvig-Holsten, og saadan at de sydligste Egne af Sønderjylland stod over for en Afnationaliserings-Fare.

Alt dette ikke som Følge af en folkelig Udvikling, men som Følge af en Administrationsfejl, der avlede nye Fejl, et ureglementeret Hjul i en Maskine, der fik hele Værket til at gaa forkert.

Det er vanskeligt nu at afgøre, hvad Hertug Adolfs Hensigter har været, da han sagde nej til den danske Krone og alligevel saa ivrigt støttede sin Søstersøn. Det er umuligt at afgøre, hvorfor han ikke sørgede for en Efterfølger, da han dog oprindeligt havde været saa ivrig for at faa Christian af Oldenborg som Arvtager. Oprindeligt har han ikke ønsket Sønderjyllands Tilslutning til den danske Krone, men arbejdet for en nøjere Forbindelse mellem Holsten og Slesvig. Har han senere tænkt sig Muligheden af et forenet Danmark, Slesvig og Holsten? Eller har han bevidst tænkt den slesvig-holstenske Tanke, som Historien ikke har kunnet give ham Ansvaret for?

2

Hertug Adolf havde ikke sørget for at faa sig en Efterfølger, men han havde hjulpet den nye danske Konge til saa stor Magt, at denne, Kong Christian, ikke var til at komme udenom ved Hertugens Død 1459. Der var som nævnt ingen Arving paa den holstenske Mandslinje; men den schauenborgske Gren gjorde gennem Grev Otto Arvekrav gældende. Disse Krav kunde kun gælde Holsten, mens Kong Christian og hans Brødre kunde gøre Krav paa Slesvig, fordi i Hertugdømmet ogsaa den kvindelige Linje havde Arveret. Disse Arveforholds Indviklethed er imidlertid kun af juridisk Interesse; hvad der derimod er betydningsfuldt, er Udfaldet af Herredagen i Ribe 1460, Udfaldet og dets Forudsætning.

Herredagen bestod væsentligst af Ridderskabet fra Holsten og Slesvig. Dette Ridderskab var for begge Landsdeles Vedkommende i Hovedsagen tysk. Hertug Adolf, der ogsaa var Greve i Holsten, havde haft en haard Kamp at udstaa mod de mægtige holstenske Riddere, endda de var hans Landsmænd. Det for Danmark alvorlige var

netop, at den gamle danske Adel i Slesvig enten var svundet ind til fattig Lavadel eller helt flyttet bort, saa Borge og Herregaarde nu var besat af Holstenere, — hvilket atter vil sige, at Kongen og Rigsraadet i Spørgsmaalet om Hertugdømmets Styre stod over for et holstensk og ikke et dansk Krav. Overenskomsten af 5. Marts 1460 er da ogsaa affattet paa Tysk.

Denne Ribe-Overenskomst — og det en Maaned senere underskrevne Frihedsbrev fra Kiel — bærer det uundgaaelige Inkonsekvensens Præg, og man tør trygt gaa ud fra, at Kongen og det danske Rigsraad ikke har haft nogen særlig fremsynt Jurist ved Haanden. Vi kan her lade de mangfoldige økonomiske Forpligtelser forblive ufortalte; til Gengæld maa vi se nøjere paa det politiske Resultat.

Der var en Tid, hvor Holsten og vendisk-sachsiske Fjender for Dansken betød det samme. Der kom en anden Tid, der gav Lejlighed til baade Venskab og Fjendskab ved Ejderen. Og endnu en Tid, Valdemarernes, hvor danske Erobrere ofte var Herrer over Landet mellem Ejder og Elbe. Og endelig en Tid, hvor Danmark ikke blot tabte disse sydligste Erobringer, men ogsaa maatte se sine egne Landomraader pantsat til og delvis hærget af fremmede. Der kom en Tid, hvor holstenske Grever fik Herredømmet over Slesvig, over Grænselandet. *Men der havde aldrig været en Tid, hvor Folket syd for Ejderen og nord for den havde følt nogen sand Samhørighed.* Den naturlige Folkegrænse var Ejderen; denne Flod var Grænsen mellem tysk og dansk Skik og Brug. Ved Hertugvalget efter Adolfs Død viste sig jo ogsaa Forskellen i Arveretten nord og syd for Ejderen, — i Slesvig havde som nævnt Spindesiden ogsaa Arveret, i Holsten kun Mandslinjen. Men det, som førte til det for os skæbnesvangre Resultat, Sammenføjningen af Slesvig og Holsten, var forberedt af Adelen i begge Landsrele, Ridderskabet, som havde Ret til at kaare Landsherre.

Mange Møder gik forud for de afgørende Møder i Ribe og Kiel. Den gamle Greve af Schauenborg og hans Søn mødtes med de holstenske Stæder og Riddere og gjorde Arvekrav paa Holsten gældende. Den naturlige Adskillelse kunde have været genoprettet. Men Kong Christian og hans Brødre Mauritzius og Geert, Grever af Oldenborg, hævdede, at deres Krav var mere berettiget, da de dog var afdøde Hertug Adolfs Søstersønner. Lang Tid syntes Stemningen at svinge frem og tilbage. Naar Kong Christian til sidst blev valgt, skete det ved en Overrumpling.

Kong Christian havde ikke selv givet Møde ved nogen af de holstenske Herredage,

men sendt sin Broder eller en anden Udsending. Paa disse Herredage, holdt i Februar 1460, blev det besluttet at udskyde den endelige Afgørelse til efter Paaske. Mødet i Ribe, hvori foruden de holstenske Riddere og Kongen ogsaa 17 Medlemmer af det danske Rigsraad deltog, kom i Stand paa tværs af denne Aftale, og dets Udfald, som senere blev bekræftet i Kiel, blev bindende, saa Kongen kort Tid efter drog ind i Holsten og tog Borge og Slotte i Besiddelse. Til sine Brødre, der havde lige Arvekrav med ham, maatte han love at udrede store Pengesummer; ligeledes maatte han betale Schauenborgerne et større Beløb for at faa dem til at frafalde ethvert Krav paa Holsten. Ogsaa denne Petitesse skulde afstedkomme Ulykker; Kongen kunde ikke overkomme sine økonomiske Forpligtelser; Gang paa Gang maatte han sende sin Dronning Dorothea til Slesvig eller Holsten for at ordne pinlige Mellemværender. Men det betød kun lidet i Forhold til den Misère, den politiske Overenskomst skulde danne Grundlaget for.

3

Hovedindholdet af Ribe-Overenskomsten 1460 er kort fortalt dette: Kong Christian vælges som Hertug af Slesvig og Greve af Holsten – *„ikke som Konge af Danmark, men formedelst den Gunst, disse Landes Indvaanere have til Vor Person.“*

Disse Lande kan ikke arves af nogle af Kongens Børn eller Slægtninge. Landenes Indbyggere (d. v. s. Ridderskabet) skal frit vælge Efterfølgeren.

Men denne Efterfølger skal vælges blandt Kongens Børn eller rette Arvinger.

Landenes Stænder har altsaa deres Privilegier til at kaare Landsherren, men Privilegierne er ikke lig med fri Valgret, – kun Kongens rette Arvinger kan komme i Betragtning. Kongen skal betragte Slesvig-Holsten som en Del af Unionen og sende en Drost til Slesvig og en Marsk til Holsten.

„Disse Lande love vi, af al vor Formue at holde i god Fred, *og at de blive evig sammen udelt.*“

4

Hermed er den nye Fase begyndt.

Idet Slesvig og Holsten slaaes sammen til en samhørende Del af Unionen, løsrives Hertugdømmet Slesvig fra det danske Rige. Ikke folkeligt, men politisk og juridisk. De

kommende Aarhundreder skulde tilfulde vise, hvor uholdbart Standpunktet var, uden Hjemmel i Historie og Virkelighed, en Lapsus i en Konges Hjerne, der ikke var indstillet paa danske Statstanker.

Det er uden Tvivl Kong Christian, der har Hovedansvaret for Ribe-Overenskomsten, – direkte derved, at han var magtsyg og drømte Stormagtsdrømme, indirekte derved, at Holstenerne frygtede hans Indfald i Landet, om han ikke blev valgt. Men hvem der end har Skylden for Tanken om Landenes Udelelighed, Kongen eller Ridderskabet eller begge Parter i Forening, – Overenskomsten kunde kun føre til Splid. Kong Christian havde slaaet sit Brød for stort op.

Selv om det maa indrømmes, at Kong Christian ved sin Død 1481 kunde efterlade sig Billedet af en stærk og sejrrig Hersker, maa det ikke forties, at hans Fejltrin og Nederlag var store for Danmark, for Norden og for Grænselandet. Der gaar Ry om hans store Højde; men som Statsmand ragede han ikke tilsvarende op blandt sine Omgivelser. Skønt han tabte Sveriges Krone, var hans Berømmelse i Udlandet stor, og den tyske Kejser Frederik III var hans Ven. Hans Karakter synes at have været en sær Blanding af Mod og Fejghed, – han var ikke utapper i Krig, men til vanskelige Forhandlinger sendte han ofte sin Dronning. Han viste sig ofte god og retfærdig mod undertrykte, men til Tider var han grusom i sine Straffe, som da han efter et af Frisernes Oprør lod deres Anfører levende firdele og mangfoldige radbrække. Et sikkert, uselvisk Maal og en stærk Vilje kunde have tøjlet Karakterens Modsætninger. Men han var til det yderste ledet af Øjeblikshensyn og evnede ikke i noget Forhold at ane de mere vidtrækkende Følger af en Handling. Ligesom han efterlod sin Arving det nordiske Unionsspørgsmaal uløst, var ogsaa Grænselandets Forhold ved hans Død et uopklaret Forhold. Saa længe han levede, hobede uløste Problemer sig op.

Ved Ribe-Overenskomsten af 1460 indrømmede han Ridderskabet Retten til at kaare Landsherren, – i 1474 tager han imidlertid Holsten og Stormarn sammen med Ditmarsken *i Len af den tyske Kejser,* hvorved Ridderskabets Valgret betydeligt indskrænkedes og Holsten ogsaa bliver et Hertugdømme.

Han maa i 1460 tilkøbe sig sit Herredømme over Slesvig og Holsten, men har ikke Pengene, hvorfor Ridderskabet, som har kaaret ham, maa kautionere over for hans Brødre og de schaumborgske Grever. Det vil sige, at han pantsætter de fleste af sine Besiddelser. Samtidigt tvinger Uroen i Sverige ham til at paalægge alle Landsdele

store nye Skatter. Han kan ikke overkomme sine Forpligtelser. Adelen optræder som Udsugere af de lavere Stænder for at faa de Penge ind, han skulde betale. Han faar sin Broder, Grev Geert, til Fjende, kan paa Grund af Forholdene i Sverige ikke holde sit Løfte om at komme til Hertugdømmerne en Gang om Aaret, forsoner sig saa med sin Broder og – som den letteste Udvej – indsætter han ham som Statholder i Hertugdømmerne, paa Trods af alle Aftaler. Broderen rejser Bønder og Borgere mod Ridderskabet, – ikke af Idealitet, men for selv at faa sine Penge ind. Det kommer igen til Brud mellem Kongen og Broderen og atter til Forsoning. Under Krigen med Kong Karl i Sverige og i den dermed følgende Pengenød bliver Kongen afhængig af Hansestæderne; Danmarks og især Norges Handel ødelægges. Midt i det hele, 1474, rejser han med mægtigt Følge til Rom, ikke paa en Pilgrimsfærd, men paa et Triumftog, hvor han modtages med Pomp og Pragt af Fyrster undervejs og af Paven selv. Hjembringer to Buller, den ene med Privilegiet til Oprettelsen af Københavns Universitet, den anden med Fordømmelsen af de slesvig-holstenske Ridderes Renteaager, saa han, skønt først brugende Bullen seks Aar efter, faar sin Gæld nedbragt fra 450,000 til 20,000 Mark og saaledes omsider bliver Herre over Ridderskabet. Snart er han den fjerne, krigsførende Herre, snart den venlige Landsfader, der bygger Hospital for fattige; snart sender han sin kloge Dronning til Forhandling med Stænderne, snart møder han selv og holder Landsting, anklagende for Folket brutale Adelsmænd som Pogwisch'er og Rantzau'er, der havde mishandlet Smaafolk. Kong Christian døde 1481, kun 55 Aar gammel; da havde han kort forinden pantsat Hertugdømmerne til sin Dronning, formodentlig for at hun kunde fremme Valget af sin Yndlingssøn Frederik (I) til Hertug. Det holstenske Ridderskab havde Kong Christian da midlertidigt faaet knægtet; men det maa betragtes som et Tilfælde, at han døde med en Slags Sejrens Glorie om sin Pande. Thi den Mangel paa Stabilitet, der havde præget hele hans Styre, lagde Grunden til ny Uro, der ogsaa vilde være brudt ud, om han selv havde levet blot et Par Aar endnu.

5

Som Historiens haarde Dom over Christian I staar Aarstallet 1460. Thi vel er Ribe-Overenskomsten kun et Dokument, der som andre Dokumenter lader sig forskelligt tolke, vel var dens Absurditet og dens Uholdbarhed indlysende, men dens Ordlyd om Slesvig-Holstens Udelelighed lader sig ikke slette, og til den Dag i Dag har disse Ord

betydet Kamp. Vi skal nu Kapitel for Kapitel se, hvordan Systemet Slesvigholsteinismen udvikler sig til Skade for Danmark og Danskheden og aldeles paa tværs af den folkelige Virkelighed.

Men vi maa samtidigt se dette Fejltrin i en større Sammenhæng. Hundrede Aar i Forvejen vilde en rask lille Krig kunne have afgjort Tvisten, — vel at mærke om vi havde den rette Mand ved Styret, — eller en klog Raadgiver kunde have afværget Ulykken. Nu var en rask lille Krig ikke mere saa ligetil. Om end det tyske Rige endnu var i høj Grad splittet, saa var der dog langt større og stærkere Blokdannelse end før. Nye Tider var kommet ogsaa for Krigsførelsen; Ildvaabenet forandrede alt. Danmark var i nogen Grad afhængig af et godt Forhold til Tyskland. Unionen med Norge var fast nok, men den betød ikke Støtte udadtil; Unionen med Sverige var snart hel, snart brudt og kostede bestandigt dyre Kræfter. Af Forbindelserne med enkelte tyske Smaafyrster kunde Danmark heller ikke vente sig noget i et givet vanskeligt Øjeblik. Yderligere isoleret blev Danmark under Christian I's ukloge Politik over for Hansestæderne.

Naar Sammensmeltningen af Holsten og Slesvig imidlertid blev saa farlig, naar Fejltrinnet ikke lod sig rette, var det tillige af andre, ikke politiske, men kulturelle Grunde. Danmarks Forbindelse med Omverdenen var ved at komme ind i sit nye faste Leje: — Forbindelsen var blevet Tyskland.

I den første danske Kulturperiode i historisk Tid havde Danmark kun ringe eller ingen Forbindelse med det tyske. Dette var ganske naturligt: — det vendiske Folkebælte laa og spærrede Vejen til det tyske. Til langt op i Middelalderen gik Danmarks kulturelle Forbindelser alene vestpaa til England og Frankrig, især til Frankrig. Højtbegavede Danske drog til Paris for at studere; en Overgang var der et dansk Hus i Nærheden af Paris' Universitet, saa stærk var Strømmen af danske Studerende. Denne Forbindelse vestpaa — over Land gennem Nordvesttyskland, eller over Havet fra Ejdermundingen eller fra andre Vesterhavshavne — forklarer maaske, at Danmark saa tidligt fik en national Bevidsthed, en Folkefølelse, der altid lod det tyske være noget fremmed, ja, *det* fremmede.

Om man lægger Vægt paa en national Selvstændighed, da er den fjernere Forbindelse bedre end den nære, thi den fjerne Forbindelse vil ikke betyde noget Afhængighedsforhold, og den fjernere Kultur vil heller ikke kunne omplantes i hjemlig Jord. Den fjernere Forbindelse kan ægge til Selvbesindelse.

At en Mand som Bisp Absalon, der naturligvis havde studeret i Paris, var national begejstret, var ikke mærkeligt, ej heller at hans Skriver Saxo var det. Men ogsaa ude i Folket har den nationale Rejsning gjort sig stærkt gældende. Glæden over det danske kommer ofte til Orde i Folkeviserne, f. Eks. i Sangen om Erik Menveds Bryllup i 1296:

Der var Glæde i Frue Kloster,
de Nonner læste og sunge.
End var der mere i Kongens Gaard:
de legte med danske Tunge.

Det er et meget tidligt Udtryk for Kærligheden til Modersmaalet, der er saa langt bedre end Kirkens Latin, og vel at erindre et Udtryk fra en Tid, hvor der ikke havde været Tale om noget kulturelt Pres udefra.

Men ligesom Danmark havde sin aandelige Forbindelse vestpaa og saaledes nationalt modnedes op imod Frankrigs og Englands Kultur, saa var de økonomiske Forbindelser i lige saa høj Grad dirigeret den Vej. Frankrig, England og Danmark har i de Tider lært hinanden Landbrug. Frankrig og England købte Kvæg og Heste hos os; vi fik Redskaber eller Idéer til Redskaber derfra.

Alt dette forandredes imidlertid, da de vendiske og nordtyske Hansestæder kom frem og udviklede deres Handel, erobrede Østersømarkedet, blev Aftagere af nordiske Varer og efterhaanden tiltvang sig Handelsmonopoler paa Skandinavien, saadan at danske Herskere ofte blev bundne til disse Købmandsstæder. De forretningsmæssige Forbindelser var lagt om. Men da samtidigt de vendiske Folk var fortrængt og Danskerne nu kun havde Tyskere og Ditmarskere til Naboer, og da, efter mange uheldige Smaakrige, nordtyske Fyrster fik stigende Indflydelse paa Hertugdømmets Forhold, blev ogsaa den kulturelle Forbindelse knyttet nærmere og næsten ensidigt til Tyskland. Denne Udvikling tog et Par Aarhundreder, og den var sikret paa det Tidspunkt, da den nye slesvigholstenske Fase begyndte.

Paa denne Baggrund maa Ribe-Overenskomsten ses, hvis den skal forstaas i sin fulde Rækkevidde. Det drejer sig ikke bare om Styret af de to Lande Slesvig og Holsten, deres Udelelighed eller ikke, — ved selve Anerkendelsen af deres Samhørighed lukkedes Døren op for en kulturel Strømning sydfra, og alle Hæmninger var borte. Der havde — uundgaaeligt — før været Paavirkning sydfra; nu blev der Mulighed for Pres.

Det var Grænselandet, der maatte bære og lide under dette Pres. Vi har nævnt Plattyskens Fremtrængen; snart viser sig alvorligere Tegn. Og den nye Vending kom til at betyde, at den danske sønderjyske Befolkning ikke tilfulde fik Del i den nye nationale Rejsning, der begyndte med næste Slægtled og som fik sine smukkeste Udtryk i Christian Pedersens og Anders Sørensen Vedels Arbejder, — en national Rejsning, der svarede til den, Saxo fandt Ord for, og som just i Grænselandet vilde have betydet den nødvendige Rygrad.

Saaledes blev Grænselandets Folk i den nye Tid, som brød ind over Europa, Renaissancen, Frigørelsen, knyttet sammen med et fremmed Folk, et overmægtigt, mens det efter urolige Aarhundreder mest af alt trængte til en inderligere Forbindelse med Kongeriget.

DITMARSKERNE

I det vestlige Slesvig, fra Tønderegnen til Ditmarsken, ser vi en Byggeskik afvigende fra de østlige Egnes og fra det øvrige Danmarks. Gaardene ligger paa høje Varfter, Jordvolde, der hæver sig saa højt over Marskengene, at de er beskyttede mod Oversvømmelser. Der kan være ret stor Variation i Husenes Konstruktion; baade fire-, tre-, to- og een-længede Gaarde findes; men fælles er Stald- og Ladebygningens vældige, høje, straatækte Tag. Paa Afstand ligner disse Gaarde Borge; deres Rejsning pryder i Landskabet. Men ogsaa deres Farve er af en ejendommelig alvorlig Virkning. Under det høje, tunge Tag staar Murene i mørkerøde Sten, føjet sammen med lysende, stærkt kalkblandet Mørtel.

Denne Byggeskik kaldes frisisk, og den kan følges ned gennem Nordvesttyskland til Holland.

Nu har ogsaa tidligt et frisisk Folkeelement banet sig Vej op over Ejderen og skudt sig frem mod Nord langs Slesvigs Vestkyst. I ældre Tid bevaredes for disse Frisere, der stod direkte under Kongen, en Særlovgivning; men efterhaanden er nord for Ejderen Særpræget udslettet. Derimod har et med Nordfriserne nært beslægtet Folk, Ditmarskerne, mellem Ejderen og Elben, længe bevaret sine Ejendommeligheder og sin Selvstændighed. Baade tyske og danske Fyrster har gennem Aarhundreder bejlet til Ditmarskernes Gunst, men oftest forgæves. Flere Gange har de optraadt svigefuldt, som da de i Slaget ved Bornhøved faldt Valdemar Sejr i Ryggen og saaledes afgjorde Krigens Udfald til Tyskernes Fordel. Dog vilde det være urigtigt at opfatte det svigefulde som en Folkefejl; Ditmarskerne har, saa længe de bevarede Kræfterne, alene kæmpet for at opretholde deres Selvstændighed. Og alene deres Byggeskik lader os ane noget af den Sejghed, der har været deres Karaktertræk: — før en Gaard kunde bygges, maatte Hundreder af Kubikmeter Jord køres sammen og hobes op til Vold. Der maatte bygges Diger mod Havet. Altid truede Stormflod og Oversvømmelser. Livet levedes i bestandig Spænding og Fare.

Ditmarskerne bestod af Sachsere og Frisere, men den stadige fælles Fare gav fælles Folkepræg og fælles Livslov.

Officielt hørte Ditmarskerne under Bremens Ærkebispestol, men de havde skabt og

bevaret deres selvstændige Styre. Deres Samfundsordning var baseret paa *Slægterne,* en Slags Klanvæsen. Adelen fik ikke, som i Holsten og Slesvig, Indflydelse. Den Frihedstrang og Stolthed, Ditmarskerne viste udadtil, gjorde sig i lige saa høj Grad gældende indadtil. Længere end andre Steder bevaredes her Blodhævnen som Ret. Folket valgte selv sine Fogeder og til Landsognene Edsvorne, der forvaltede Kirkegodset og var Bøndernes Raadgivere. Alle vigtigere Spørgsmaal afgjordes ved en Landsforsamling i Byen Meldorf. Til sidst valgtes foruden 48 Dommere ogsaa en permanent Centralkomité til Varetagelse af løbende Forretninger med Nabolandene.

Naar dette frie, selvstændige Folk ikke i Længden kunde faa Lov til at leve i Fred, skyldtes det først og fremmest dets store Rigdomme. Naar ikke Oversvømmelser ødelagde for meget, var Marskens Græs saa fedt et Foder, at Stude og Faar til Udførsel trivedes bedre her end andre Steder. Desuden havde Ditmarskerne ved Hævd skaffet sig et Slags Monopol paa Fiskeriet ved Helgoland, og deres energisk drevne Handel huggede føleligt ind i Naboegnenes Markedsmuligheder. Omkring Aar 1500 var det først og fremmest Danskerne, der saa skævt til Ditmarskerne, men tidligere havde det lige saa ofte været Holstenerne, Sachser og Hansestæder.

Uenigheden kom allerede kraftigt frem i 1498. Den danske Kong Hans og hans Broder Hertug Frederik (I) vilde have Del i Ditmarskernes rige Fiskeri; men Ditmarskerne var ubøjelige. Aarsagen til Danskernes Krav var tydeligt nok Hansestædernes økonomiske Tryk paa Danmark; en Andel i Ditmarskernes Handel vilde hjælpe en Del. Det er derfor klart, at Kong Hans og Hertug Frederik ikke fandt Støtte for Kravene hverken i Hamborg eller Lybeck. Et krigerisk Overfald blev altsaa eneste Udvej, om et Resultat skulde opnaas.

Til sidst sendte da de danske Regenter et Ultimatum til Ditmarskerne. De krævede 15,000 Mark i aarlig Skat, Anerkendelse af deres Overhøjhed og Tilladelse til at bygge Borge i de vigtigste ditmarskiske Byer. En eventuel Antagelse af dette Ultimatum vilde nok have lagt Ditmarsken ind under den danske Union, men Landets Velstand vilde formodentligt ogsaa have været Slut, fordi den just var betinget af Landets Frihed og Selvstændighed.

Imidlertid tænkte det frihedselskende Bondefolk ikke paa at antage noget Ultimatum eller at gaa ind paa nogen Forhandling. Det modige Afslag kan synes ubegribeligt. Ditmarskernes Udrustning var meget sparsom. De danske Regenter havde foruden den

hjemlige Milits faaet den „sorte Garde“ til Kampen. Den sorte Garde var kendt Europa over for sine mange Sejre. Denne Hær var en af den nye Tids Frembringelser, Kejser Maximilians Landsknægte, de fædrelandsløse Erhvervssoldater, der betaltes med lidt Sold og Ret til Plyndring. Landsknægtenes Udrustning med Gaffelgeværer var Tidens bedste, og for den sorte Gardes Vedkommende gjaldt det, at den var øvet i Krig; Kejseren havde brugt den baade i Ungarn og i Tyskland. Men de smaat bevæbnede Ditmarskere følte sig endnu sikrere med deres allierede end de danske Regenter med deres Garde. Ditmarskerne havde Vejret og Havet at stole paa, – foruden egen Behændighed og Hjemmevanthed, naturligvis.

I og for sig har Ditmarskerslaget den 17. Februar Aar 1500 ikke meget med Grænsekampen at gøre, men ved dette Slag viste sig alligevel en Del nye Træk, som gør, at det skal omtales.

Det ser ud til, at Ditmarskerne har haft et Slags Forbund med Hansestæderne; men da Kong Hans og Hertug Frederik i Begyndelsen af Aaret 1500 for Alvor aabnede Striden, stod Ditmarsken alene. De danske Regenter blev støttet af Fysterne fra Lauenborg, Braunschweig og Lüneburg, og Angribernes samlede Mandskab med den sorte Garde var op imod 15,000 Mand, mens Ditmarskerne selv ikke kunde møde med mere end omkring 5000 Mand.

Man er den Dag i Dag ikke sikker paa, hvor Slaget har fundet Sted; en saa navnkundig Affære har i Tidens Løb faaet mange Egne til at tro sig selv som Aastedet. Stormfloder og Oversvømmelser har slettet Sporene. Men efter al Sandsynlighed har Slaget – forøvrigt et ikke rammende Udtryk – fundet Sted i Nærheden af Hemmingsted.

Danskerne havde en af de første Krigsdage erobret Byen Meldorf; det gik let, men den sorte Garde har næppe været blid ved den erobrede By. I hvert Fald fik Danskernes Fremrykning Ditmarskerne ud af Gaardene til en forbitret Modstand. Og den 17. Februar led Garden og Danskerne et ubeskriveligt Nederlag.

I Folkemunde hedder det, at der over hele Ditmarsken lød et Rædselsraab: „Waar di, Bur, de Gaar de kumt!“ (Vogt dig, Bonde, Garden kommer!) Men inden tre Timer var gaaet, lød det omvendt:

„Waar di, Gaar, de Bur, de kumt!“

I hvert Fald havde Danskerne ikke regnet med nogen Strategi, – først 59 Aar efter

lykkedes det Hærføreren Johan Rantzau at besejre Ditmarskerne efter en nøje lagt Slagplan. Her, i Februar 1500, drager den sejrsbevidste dansk-holstenske Hær ind i Kampen ad en Digevej. Tøvejret er sat ind, Snesjask med Vind fra Nord. Den lerede Vej paa Dæmningens Ryg bliver hurtigt bundløs. Neden for Dæmningen er paa begge Sider Grøfter; i Engene staar Vand. En i og for sig stærk Hær sjasker i ynkelig Gaasegang i Regn og Slud frem mod Fjenden og møder en Skanse, en Jordvold, hvorfra der skydes med lette Kanoner. Front kan der ikke blive Tale om, ej heller hurtig Flugt, for Vejen er eet Pløre. „Kampen" maa tages paa Stedet, og Kampen blev derfor de overlegnes forfærdende Nederlag. Ditmarskerne havde aabnet nogle Sluser, saa Druknedøden blev sikrere end Kanonilden. Omkring 500 Ditmarskerbønder fik i Løbet af et Par Timer ødelagt Hæren paa de 15,000. Ved Hjælp af lange Spyd, forsynet med Tværplader, kunde Bønderne springe gennem Oversvømmelsen og over Grøfter og hugge ned for Fode af de svært bevæbnede Soldater, der sank i Dynd eller kæmpede med Bølgerne. Mere end Halvdelen af den sorte Gardes 4—5000 Mand omkom; en tilsvarende Del af den øvrige Hær maa være blevet dræbt. Menige Soldater er ikke navngivne, men over 70 holstenske og slesvigske Adelsmænd opgives som faldne, — fire af Slægten Heesten, fire von der Wisch, tre Ahlefeld'er o. s. v. Henimod Kampens Slutning, da Udfaldet var givet, skal Hans Ahlefeld være styrtet frem mod Fjenden, indsvøbt i det danske Rigsbanner, som Aarhundreder derefter opbevaredes i Kirken i Hohenwörden. Han selv og hans Væbnere led Døden som de fleste andre.

At et Slag, hvori nogle faa Hundrede frie, letbevæbnede Bønder overvinder en stor, moderne udrustet Hær, faar Betydning ogsaa udadtil, er let forstaaeligt. Saadan har uden Tvivl de svenske Bønder følt sig opmuntrede til deres Oprør ved at høre om Kongens Nederlag. Ligeledes har ganske givet Bønderne i Mellemtyskland faaet fornyet Mod til deres Opstande ved at høre om Ditmarskernes Sejr. En dansk Konges og Hertugs ubesindige Krigsfærd har altsaa spillet en Rolle i en historisk Udvikling, hvis skæbnesvangre Udfald blev Nedsablingen af de tyske Bønder under Luthers og Guds Velsignelse.

Til Danmark skulde en lignende Bondeopstand ikke komme, af Grunde vi senere skal se. Men det for Danmark og Grænselandet betydningsfulde i Ditmarskerslaget er det samlede Ridderskabs Deltagelse. Vi maa deri ikke se nogen national Aktion, — langtfra. Hans Ahlefelds sidste Kamp er kun et vagt Symbol. Men det samlede og ind-

flydelsesrige Ridderskab stod paa Regenternes Side, og de Slægter, der ofrede Blod i Ditmarsken Aar 1500, er Slægter, der i de kommende Aarhundreder fik Indflydelse paa Danmarks Udvikling. Nogle blev eller forblev tyske og kom til at skade Danskheden i Grænselandet. Andre blev danske, først i den Forstand, at de loyalt fulgte Kongen, senere paa den Maade, at de gik ind i dansk Tankegang og Følelse og blev aktive for deres nye Fædreland, som blev deres eneste, — f. Eks. Ahlefelderne.

En tilsvarende Linje vilde vi kunne finde inden for Borgerskabet og Almuen, men den Tids Sædvane har ikke overgivet os Navnene.

Det vigtige er imidlertid, i hine Brydningsaar at se, i hvor høj Grad det nationalt bevidste bliver lig med det trufne Valg i kulturel Indstilling. Thi er det end sandt, at tysk — eller plattysk — Sprog trængte frem ikke blot i Grænselandet, men ogsaa i det øvrige Danmark, naar det gjaldt Administration, saa er det endnu mere sandt, at det just er ved den store tyske, europaomspændende Kulturbølge, Reformationen, at Forskellen mellem tysk og dansk *Kultur* skarpest træder frem.

HERTUGDØMMERNES FØRSTE DELING

I

Christian I havde to Sønner, Hans og Frederik, der begge blev Konger. At den første Oldenborger ikke naaede at blive dansk, er ikke underligt. Men hans Børn og Børnebørn skulde i bevidst national Henseende komme til at te sig besynderligt. Hans og hans Søn Christian II vandt for deres Danskheds Skyld en stor Del af Folkets Yndest, mens Frederik I og hans Søn Christian III bevarede deres tyske Indstilling og støttede og befordrede al tysk Indflydelse i Landet. Først med den femte oldenborgske Konge, Frederik II, begyndte en fastere Danskhed at komme til Orde inden for Kongehuset.

Kong Hans' Danskhed skyldes maaske den mere selvstændige Opdragelse, han fik, en Del ogsaa det Ansvar over for hele Norden, han fik ved at blive valgt til Tronarving i Danmark, Norge og Sverige. Han har ikke som den yngre Bror Frederik været under Moderens Indflydelse. Dronning Dorothea, to Kongers Hustru (hun var først gift med Kristoffer af Bayern) og to Kongers Mor, tog tidligt den yngste Søn Frederik til sig som sit Hjertebarn. Hun bevarede til sin Død en ikke ringe Indflydelse og udfoldede i hvert Fald en ivrig politisk Virksomhed. Først sikrede hun Frederiks Valg som Medhertug i Slesvig og Holsten, og senere arbejdede hun paa Rejser til Rom for at sikre Unionen med Sverige, hvilket ganske vist ikke lykkedes hende.

Baade Samtid og Eftertid har haft modstridende Anskuelser om Kong Hans. Men set i det store og hele maa det dog indrømmes, at han var Landet en god og gavnlig Regent.

Kong Hans var ikke den Eventyrer som Faderen Christian I. Vel havde Sønnen ogsaa Træk af Faderens magtsyge Karakter, men de var parrede med Anlæg, han arvede efter Moderen. Den første Oldenborger var ødsel over alle Grænser. Hans Enkedronning og hans ældste Søn derimod var præget af borgerlig Fornuft, der i visse Forhold ligefrem drev dem til Gerrighed.

Mens Christian I ved sin ubesindige Politik i alt for høj Grad havde gjort Danmarks Finanser afhængige af Hansestæderne, førte Kong Hans bevidst og konsekvent sin Politik i Retning af en Frigørelse fra Lybeck og de andre Hansestæder. Han arbejdede i mange Aar hen imod Krigen og tog den (1510—12), og Freden i Malmø viste, at han

sejrede. Flere Gange maatte han slaas paa to Fronter, idet Sverige og Lybeck var Forbundsfæller. Men hans Politik var saa vel funderet, at han maatte naa sit. Til Gennemførelsen af sine Planer byggede han en Krigsflaade (nogle af Skibene byggedes i Sønderborg); det var den første Statsflaade i hele Europa. Hidtil havde Handelsskibene maattet gøre Tjeneste i Søkrigene, og saadan blev det en Tid endnu; men den Konvoj, Kong Hans kunde yde sine Skibe, gjorde ham til Herre over Østersøen, selv om han ikke vandt Sverige for sig.

Med sin Kamp mod Hansestæderne havde Kong Hans ikke noget ydre magtpolitisk Maal; en indre Styrkelse var hans Plan. Ethvert udenlandsk Monopol kunde kun svække dansk Handel og Haandværk. Derfor støttede han engelske og hollandske Handelsflaader, der sejlede paa Danzig og Reval og saaledes erobrede en stor Del af Lybecks Marked. Samtidigt lukkede han op for udenlandske Haandværkere, der kom og lærte fra sig og satte nye Erhverv i Gang. Han hævdede af Klogskab de frie Borgeres frie Handelsret, og hans Søn Christian II, der 25 Aar gammel blev Vicekonge i Norge, arbejdede efter de samme Planer.

Det demokratiske i denne Tankegang er dog kun noget relativt. Det var den europæiske Renaissances nye politiske Tankegang, der her som i andre Lande kom til Udtryk.

2

Middelalderen havde faaet sit politiske Præg af Ridderskabets, Adelsvældens Indflydelse paa Landets Styre. Og vi har ogsaa hos os talrige Eksempler paa, hvordan Adelen kunde baste og binde Herskerne. Det Blodbad, Kong Christian II bortskyllede Sveriges Adel i, er et barbarisk, men konsekvent Udslag af en Tankegang, alle den Tids Fyrster nærede og havde næret gennem et Par Slægtled, — Tanken om den stærke Kongemagt.

Christian I havde haft samme Tankegang, men mere som en fantastisk Drøm, og han evnede ikke i Praksis den hensynsløse Konsekvens, der førte hans Søn Hans til Sejr og hans Sønnesøn Christian II til Fald.

Italieneren Macchiavelli udformede den nye Magtpolitiks Filosofi, Intelligensens Forsvar for Nævens Brutalitet, og den Tankebrønd, hvoraf alle senere Tiders Diktatorer og Diktatorfilosoffer har øst, — Retfærdiggørelse af Viljen til Magt.

Nu var Kong Hans ingen Filosof, men en Realpolitiker, der fulgte Tidens Strøm og

i meget kom til at følge den til Gavn for Landet. Om han havde udstrakt sit Arbejde ogsaa til en varmere Interesse for Grænselandet, vilde det have været til Lykke for os.

Det første, hvorved Kong Hans lader den nye Tankegang komme frem, er i selve Landets Administration. Ganske langsomt taber Stænderne, der beherskedes af Ridderskabet, deres Indflydelse paa Landets Styre. Ogsaa Rigsraadet taber Magt. I Stedet bliver det Kongens eget Kancelli, der regerer, og Kancelliet udnævner han selv. I Hertugdømmet er endnu de indvandrede holstenske Adelsmænd stærke, men oppe i Kongeriget gaar de tilbage. Omfangsrig Magt i alle vigtige Embeder faar den danske Adelsslægt *Bille,* men desuden adler Kongen dygtige Borgere og giver dem store Embeder og slutter derved stærke Mænd til sig.

For sent opdager den gamle Adel Forvandlingen. For at styrke sin egen Magt mod Adelen har Kongen her, som i andre Lande, vundet Borgerskabet for sig. Og den erhvervsmæssige Opblomstring giver Herskeren Vind i Sejlene.

Som nævnt byggede Kong Hans Krigsflaade, men ogsaa paa anden Maade var han moderne indstillet. Saaledes støttede han Bogtrykkerkunsten, der i København først og fremmest repræsenteredes af Hollænderen Gotfred van Ghemen. Det var ikke blot latinske Bønnebøger og franske Ridderromaner, som udkom; allerede 1506 blev Peder Laales Ordsprog udsendt og i 1514 Christjern Pedersens Saxoudgave. Bogtrykkerkunsten kom i det hele taget den nye nationale Rejsning til Gode. Men Kong Hans indsaa ogsaa hastigt denne Opfindelses praktiske Betydning og tog den kløgtigt i Brug. For at hans Undersaatter kunde vide, hvad han havde udrettet med Krigen mod Lybæk, lod han Fredsdokumentet fra Malmø (1512) trykke og sprede ud over Landet.

Paa Linje med dette store og dygtigt gennemførte Arbejde for at styrke Kongemagten laa ogsaa Kong Hans' mange Forhandlinger med Pavestolen. Han opnaaede Bekræftelse af gamle Rettigheder til at besætte vigtige kirkelige Embeder, – en Vinding, der ogsaa kunde være kommet Grænselandet til Gode, om ikke en anden af Renaissancens Strømninger, Reformationen, snart skulde ændre alle disse Forhold.

3

Den Ros, Samtiden gav Kong Hans, at han var dansk og fulgte jævn dansk Skik, kan desværre ikke udstrækkes til en Ros for hans danske Sindelag og Omtanke, naar det gjaldt Grænsespørgsmaalet.

Længe før Hans var blevet voksen, havde hans Far faaet ham kronet til Arving af Danmarks, Norges og Sveriges Kroner samt til Hertug af Slesvig og Holsten, — saafremt han da var Kongens eneste levende Søn. Men senere kom jo Frederik til. Ved Christian I's Død 1481 sad Dronning Dorothea inde med Pantet i Hertugdømmerne samt Del i Slotslovene over hele Landet. Det betød, at saavel Rigsraad som Stænder ved det nye Kongevalg og ved Hertugvalget var afhængige af denne stærke Kvinde. Og hun brugte sin Magt til Fordel for sin yngste Søn. Hans blev ganske vist valgt til Konge, men han maatte finde sig i at dele Regentværdigheden over Hertugdømmerne med sin umyndige Bror. Dronning Dorothea gennemtrumfede i 1482 Frederiks Valg som Medhertug, efter at hun først havde skænket begge Sønner sit Pant i Landet, — en stor, men i Længden betydningsløs Gave.

Indtil Aar 1490 regerede Kong Hans selv som Hertug, idet han overtog Formynderskabet for sin yngre Bror. Men da Frederik blev myndig, maatte en Deling finde Sted, baade af Magten og af Landet.

Paa det Tidspunkt havde Kongen og hans Kancelli ganske vist allerede Hovedmagten i Kongeriget, og om lidt mere Fremsynthed var kommet til Anvendelse, vilde vel den naturlige Deling, — Adskillelse af Slesvig og Holsten med Ejderen som Grænse, — være blevet gennemført. Men Kong Hans var ikke opmærksom paa Faren; han havde ikke til sit Ønske om den styrkede Kongemagt faaet føjet en Valdemar Atterdags eller Dronning Margrethes mere uselviske Tanker om det hele Rige.

Desuden var hans stærke og dygtige Mor imod denne Deling. Skønt sikkert ønskende at være loyal mod Danmark, skønt udvirkende meget godt for Landet f. Eks. i kirkelig Henseende ved at støtte de danske Observantklostre og saaledes bekæmpende kirkelig Usundhed, var og blev hun tysk, og det var hende kært at følge den hohenzollernske Tradition ved at give sin Søn Navnet Frederik. Hun havde ikke en klar Fornemmelse af Slesvigs Danskhed og Holstens Tyskhed, men tænkte paa Hertugdømmerne i Overensstemmelse med gammelt tysk Lensvæsen.

Skønt Dronning Dorothea støttede Sønnen Hans i Styrkelsen af Kongemagten, det vil sige mod Adelen, var hun ikke uforstaaende over for det slesvigholstenske Ridderskab, der hævdede Hertugdømmernes Udelelighed.

Naar dette Ridderskab vilde holde fast ved Ribe-Overenskomsten af 1460, var det næppe med det for Øje, der maatte blive Følgen, nemlig voksende tysk Indflydelse i

Slesvig. Maalet var Bevarelsen af Ridderskabets Magt, som vilde være stærkest, naar Holsten blev revet løs fra det tyske Forbund og Slesvig fra Danmark. En Tilknytning af Holsten til Danmark var lige saa lidt ønsket som en Tilknytning af Slesvig til Tyskland. Og Hertugdømmernes Uafhængighed af henholdsvis det danske og det tyske Rige kunde kun sikres ved deres Udelelighed.

Saaledes kom den nye Tids Strømninger ikke Hertugdømmerne til Gode, og for en Gangs Skyld var Grænselandet ikke Port for nye Idéer.

Tværtimod, ved Delingen 1490 blev — om end kun for en Tid — middelalderlige Tilstande knæsat paany. Der kunde altsaa ikke være Tale om nogen reel Magtdeling mellem de to Brødre, og for at fastholde dette, skulde alt Kirke- og Adelsgods forblive udelt under Hertugernes fælles Regering; de kirkelige Len skulde bortforlenes af begge, ligesom Skatter kun maatte paalægges af begge i Forening. Kun Indtægter af Byer og af Bøndergods kunde opdeles, dog saaledes, at hver Part havde lige mange Indtægter fra Holsten og Slesvig, for at der ikke skulde kunne være Tale om Antydning af virkelig Landedeling. De to Dele fik Navn efter Hovedslottene, — den segebergske og den gottorpske. Hertug Frederik fik Lov at vælge først og valgte den gottorpske Part.

Det Landkort, som derved opstod, er et af de mest forvirrede, Historien har set. Til den segebergske (Kongens) Del hørte Midtslesvig med Byerne Flensborg, Aabenraa og Sønderborg, desuden Als og Ærø og Femern, og i Holsten Rendsborg, Segeberg, Oldesloe, Hamau og Haseldorp. Til den gottorpske (Hertug Frederiks) Del hørte det nordlige, sydlige og vestlige af Slesvig Land og Byerne Haderslev, Tønder, Slesvig, Rundtoft, Eckernførde, Kiel, Itzehoe, Pløn, Oldenborg og Neustadt. Ligeledes deltes Gæsteretten til Klostrene. Overhøjheden over Hamborg og Ditmarsken maatte Hertugerne derimod være fælles om.

4

At en saadan Deling vilde føre til Uroligheder, laa i Sagens Natur. Kong Hans havde paa Grund af sine Krige med Sverige og Hansestæderne ikke megen Tid tilovers for sin Del af Hertugdømmerne. Hertug Frederik derimod tilbragte al sin Tid paa Gottorp og samlede omkring sig den fornemste tyske Adel, ligesom han i alt var tysk indstillet. Men dertil kom, at Dronning Dorothea havde taget fejl af sin Søn Kong Hans. Hun var ikke tilfreds med Delingen, men havde haabet, at Hans vilde overlade Frederik begge Hertugdømmer.

Noget lignende har aabenbart den unge Hertug regnet med. I hvert Fald opstod snart en Bitterhed i Hertugens Sind. Denne Bitterhed gav sig mange Udslag. For Eksempel begyndte Frederik hurtigt at drage Paralleller mellem sin hertugelige Arveret og sin Arveret som Kongesøn og kaldte sig aabenlyst for „Arving til Norge"; desuden forlangte han Len i selve Kongeriget.

Ogsaa disse Krav viste, at Hertug Frederik var forankret i gammeldags Tankegang. Men hans Krav blev afvist af Kongen og Stændermødet, — denne nye Institution, Kong Hans havde indrettet til Brug mod Adelen. Og i 1494 fik Hertug Frederik et klart og tydeligt Svar i Stændermødets Dokument over det danske Riges Udelelighed. Kun Skade, at Hertugdømmet Slesvig dengang ikke mere hørte til det danske Rige.

I hvor høj Grad Hertugdømmet Slesvig var kommet bort fra Kongeriget, ser vi ogsaa af Hertug Frederiks og Slesvig-Holstens Stilling til Danmarks store Krig med Lybeck.

Christian I havde efterladt sig ubetalt Gæld til Lybeck; Kong Hans havde ladet lybske Skibe opbringe, og under Forhandlingen efter en Konflikt forlangte Lybeck Erstatning. Ved disse Forhandlinger repræsenterede Hertug Frederik og et Par danske Stormænd Kong Hans. Til Stede var ogsaa Pavens fornemme Legat Raimund, der var sendt nordpaa for at skaffe Penge til en Krig mod Tyrkerne. Et nødvendigt Grundlag for den rette Stemning til at give Penge til Rom var Fred i Landene. Raimund foreslog da, at Kong Hans skulde betale Lybeck den forlangte Erstatning; til Gengæld skulde Lybeck mægle Fred mellem den svenske Rigsforstander og Kong Hans, der virkeligt var forurettet af Svenskerne.

Skønt Kong Hans havde givet sine Udsendinge Instrukser om ikke at indrømme nogen økonomisk Forpligtelse, gik Hertug Frederik og de danske Forhandlere ind paa Kardinalens Forslag og kautionerede selv sammen med nogle holstenske Adelsmænd for det ret betydelige Beløb. Overenskomstens Gyldighed gjordes naturligvis afhængig af Kongens Ratifikation, der skulde foreligge i Løbet af 14 Dage.

Kong Hans gik kun nølende og uvillig ind derpaa. Og naar han overhovedet skrev under, var det, fordi hans Dronning paa det Tidspunkt sad fangen i Stockholm og en mulig lybsk Intervention maaske kunde lette ham Arbejdet med at faa hende fri, — der snakkedes for aabenlyst om hans Sendrægtighed i dette Spørgsmaal, og Rygterne om hans lidt for nære Forhold til Fru Edele Bille tog Fart.

Men Kong Hans var ikke, vistnok paa Grund af Gerrighed, særlig nøjeregnende

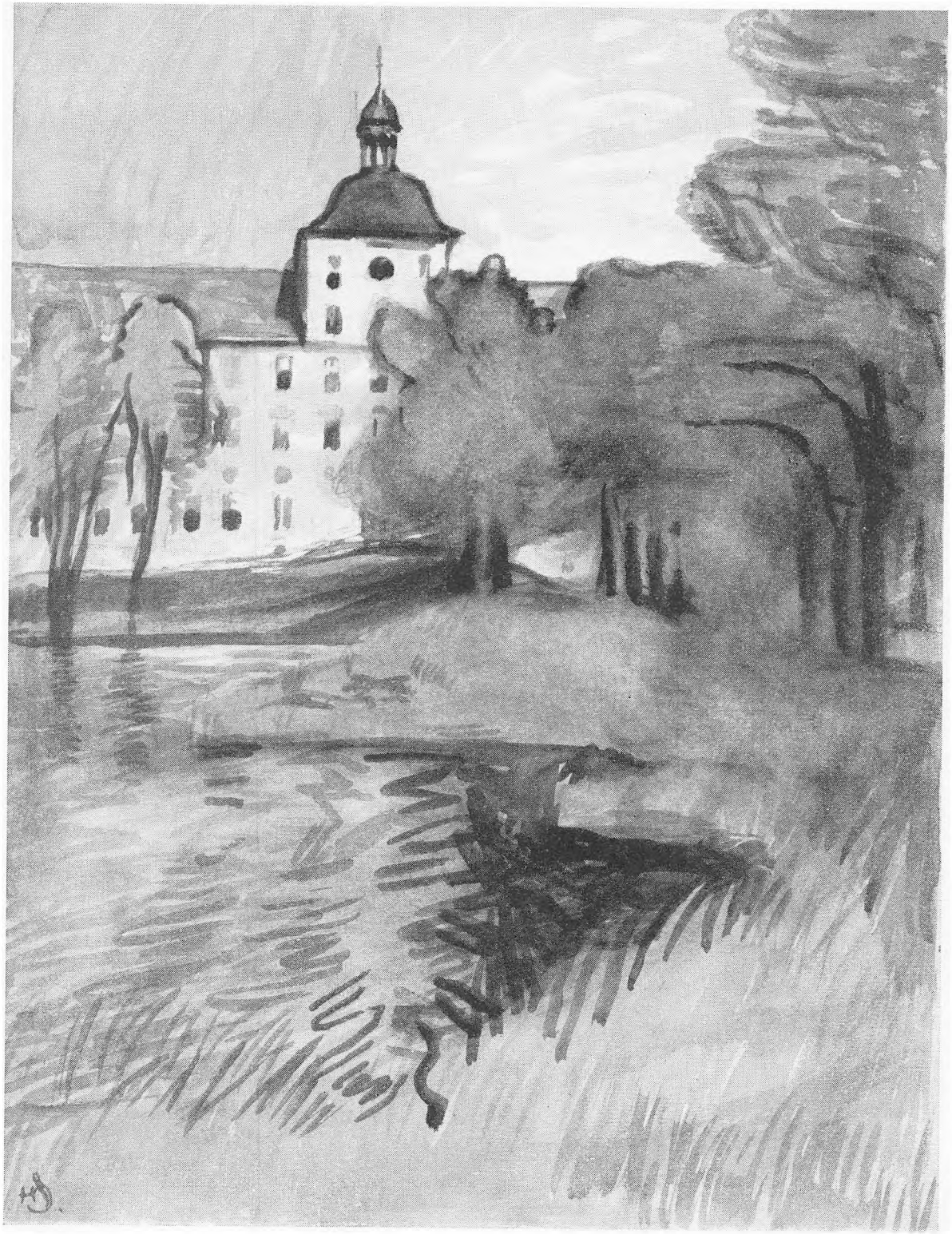

i Pengesager, i Modsætning til Broderen Frederik, der vel knapt havde nogen større Dyd end økonomisk Paapasselighed. Og da Dronning Christine kort Tid efter denne Overenskomst kom ud af sit svenske Fangenskab uden Lybeckernes Hjælp, følte Kong Hans ikke nogen Pligt til at holde Aftalen. Tværtimod lykkedes det ham endog ved et Møde med Broderen, hvori ogsaa tyske Fyrster deltog, at faa Overenskomsten kendt ugyldig, da han ikke kunde være forpligtet over for en Aftale, han ikke havde billiget, eller over for en Kaution, han ikke havde bedt om!

Hertug Frederik betalte selv hele Beløbet for at udfri de Adelsmænd, der havde maattet gaa i Gældsfængsel derfor. Men han glemte ikke sit Krav; det kølige Forhold, der havde været mellem Brødrene, blev til slet dulgt Fjendskab. Og er der end ikke nogen direkte Forbindelse mellem dette Pengespørgsmaal og Hertugdømmernes Neutralitetserklæring i Striden mellem Danmark og Lybeck, saa kan vi dog regne med, at et varmere Forhold mellem de to Regenter vilde have forhindret denne nye Understregning af Danmarks og Slesvigs Adskillelse.

Da Krigen med Lybeck for Alvor brød ud, maatte Kong Hans bøje sig for Hertug Frederiks og den slesvig-holstenske Adels Aftale med Lybeck om Neutralitet i Striden. Han gjorde det nødigt, fordi vigtige Magtkilder derved var bundne, og den eneste Fordel, han havde deraf, var, at ogsaa de kongelige Besiddelser i Hertugdømmerne var beskyttede, mens Krigen stod paa.

Men for Grænselandet er denne, maaske økonomisk gavnlige, Neutralitet ikke uden alvorlige Perspektiver. Hertugdømmerne kom ikke med ind under den vesteuropæiske Kulturindflydelse, der efter Hansestædernes langsomme Tilbagegang gjorde sig gældende i det øvrige Land. Her kom den nye Tids Strømninger ensidigt fra Syd, og Renaissancens Tegn hos os er faa.

Et i Slesvig trykt *Missale* er ganske vist noget af det skønneste Boghaandværk, der nogensinde er lavet i Norden; men det var i København, den nye Tids Kulturspredning havde sit Centrum, og Dønningerne, der dengang naaede ned til os, var faa.

Da den nye Konge, Christian II, skulde vælges til Hertug, var det første, han fik overrakt, den Regning, Kong Hans ikke havde faaet betalt. Han maatte gaa ind paa at udrede Beløbet ved en Forskrivning. Men som alle ved, var det grumme lidt, han kom til at beskæftige sig med Hertugdømmets Trivsel; han havde vigtigere Ting at tage vare paa, – skønt han gjorde det slet.

BRYDNINGSTIDER

I

Den Uro, der kom til at præge hele den europæiske Verden fra Slutningen af det 15. til midt op i det 17. Aarhundrede, er i almindelig Tradition væsentligst knyttet til aandelige Bevægelser som Renaissance, Humanisme og Reformation, og Reaktionerne mod disse nye Strømninger. Naar imidlertid saa mange Steder just disse aandelige Bevægelser kom til at foraarsage voldsomme ydre Omvæltninger, var det fordi der samtidigt med den aandelige Nyorientering fandtes haardt materielle og nøgternt sociale Fornyelsesforsøg. Og i Virkeligheden var den af senere Tider saa højt lovpriste Renaissance en Forvirringens og Uklarhedens Tid. Deri ligner den andre Brydningstider; men naar dens Gæring aldrig førte til den klare Vin, skyldes det først og fremmest den Sammenblanding af aandeligt og materielt, ogsaa dens bedste Mænd lod sig forlede til. Der er intet i Vejen for, at en materiel Bevægelse kan bæres af Uselviskhed, og at en aandelig Strømning kan være gennemført Egoisme; men hvergang en aandelig-religiøs Tanke tages i det materielles Tjeneste, bliver det endelige Udfald Urenhed for begge. Renaissancetiden er et af Historiens tydeligste Eksempler derpaa, — baade den religiøse og den materielle Frigørelse blev noget halvt.

Ligegyldigt, hvor stort eller hvor lille et Landomraade af Europa man vil vise fra en saadan Tid, maa den almene og altomfattende Stemning antydes. Ganske vist lader der sig ikke drage nogen Forbindelseslinje mellem de nu rigeligt tilstrømmende indiske Krydderier eller det amerikanske Guld og den hertugelige Administration i Grænselandet; men naar Slesvigs Bønder i 1523 paa Urnehoved Tingsted var ved at gaa til Selvtægt, var det Udslag af en ny Livsopfattelse, der gjorde sig gældende over det meste af Europa og som var skabt af de Milieuforandringer, den udvidede Verden var Aarsag til.

Vi har ikke store Vidnesbyrd om Folkelivet paa den Tid fra vore Egne, men ved at drage fælleseuropæiske Træk med ind i Billedet af Hertugdømmerne, forstaar vi en Del af Befolkningens aandelige og materielle Kaar, — baade naar de fulgte Tiden og naar de gik paa tværs af den.

Uden Hensyn til, hvordan Folkets Vilje og Indstilling har været, har Slesvig Land

maattet finde sig i et Styre og en Kulturpaavirkning, der sammenblandede dansk og tysk, og just i de alvorlige Gæringstider kom Hertugdømmet ind under tyskpræget Reaktion. I samme Grad som Landet blev forskaanet for en ny Tids Onder, blev det hæmmet i at modtage samme nye Tids Goder. Vi maa se hvorledes.

2

Mærkelige er de Slyngninger af Aand og Stof, der danner Europas Kulturbillede fra den Tid. Som godt et halvt Aartusinde i Forvejen Vikingetogterne havde været Udslag af eventyrlysten Ekspansionstrang og Missionsrejserne Følgen af Vilje til aandelig Udfoldelse, kom nu de store Opdagelsesrejser og Reformationstankerne for at udvide Menneskenes geografiske og aandelige Verden. Som i hine fjerne Tider kom ogsaa nu Aand og Mammon, Renhed og Urenhed, Nytte og Skade til at følges ad. Som engang Katolicismen kunde bruges af danske Konger (saavel som af andre Landes Regenter), kunde ogsaa Reformationen nu bruges i politisk Øjemed, og hvad den nye Tids Verdenserobring førte med sig af usunde Biomstændigheder, savner ikke Paralleller i den „heroiske" Vikingetids moralske Forfald. — Prostitutionen er for Danmarks Vedkommende Barn af samme Tid som den inderligste Forkyndelse af Guds Ord. Det samme Europa, der lovpriste Himlen for det nye Evangeliums Velsignelse, led under Forbandelsen af en udbredt Syfilis (end ikke Reformationens Hovedmand, Martin Luther, undgik den). Politisk gror Side om Side med nye demokratiske Tendenser et Herskertyranni uden Mage i Historien. Et Fredens Evangelium avler Europas blodigste Borgerkrige, og saa videre, — det er Modsætningernes Tid.

Modsætningstidens mærkelige Udslag ses ogsaa i Sammenfiltringen af smaa og store politiske Forhold. I den mindste lille Strid i det høje Nord inddrages al Verdens Fyrster med Kejser og Pave i Spidsen. En simpel Familietvist faar vidtrækkende stats- og kirkepolitiske Følger. Der bliver Sammenhæng mellem den mægtige Kejser Karl V's Felttog i Tunis og belejrede, udsultede københavnske Borgere, mellem Henrik VIII's Kamp mod Paven og danske Bønders Opstand, mellem det franske Kejserhus og Øresundstolden. En Strid i det ene Land forlanger en Strid i det andet, en Fred her fremskynder Freden der. Og mens disse vidtspændende Forviklinger før beroede paa fyrstedynastiske Spørgsmaal, hænger de nu sammen med et nyt Røre i Folket.

Selve Reformationstanken er gammel, og hvad vi kalder Reformation, var i Virkeligheden noget helt andet, var Revolution. Som Cistercienserordenen (f. Eks. i Løgumkloster) var opstaaet af Trang til Fornyelse og Inderliggørelse af en ældre Orden, saadan er hele Ordenshistorien fyldt af Fornyelsesforsøg, Reformeringer. Ogsaa den Augustinerorden, Luther tilhørte, var et Par Slægtled før hans Optræden blevet grundigt reformeret. En Fællesbetegnelse for de reformerede Klostre, – der jo ogsaa fik Indflydelse paa Kirketjenesten og dermed paa hele Folket –, var Observans. Observans betyder Iagttagelse, og den havde, kort sammenfattet, to Formaal: en nøjere Overholdelse af Ordnernes Regler, og et inderligere Bibelstudium. At disse Reformeringer var nødvendige, har vi talrige Vidnesbyrd om. Var den katolske Kirke ved sin stærke verdslige Magtstilling i mange Forhold blevet overfladisk, naar det gjaldt selve Læren, – hvad det jevne Folk maaske næppe saa klart, – saa var de gejstlige i deres daglige Liv med deres mangfoldige Udskejelser ikke i mindre Grad kommet bort fra oprindelig Strenghed og Tugt.

Det er muligt, at Dronning Dorothea og hendes Søn Kong Hans af Danmark har støttet Observansklostrene mindre af religiøs Iver end af Gerrighed; men det er givet, at en ivrig slesvigsk Bisp som Gotskalk Ahlefeld ikke vilde give Love mod Munkes og Præsters Hor, Drik og Havesyge, om der ikke var Anledning dertil. Selv om det vilde være uretfærdigt at kæmme alle gejstlige over een Kam, kan man ikke undgaa at føle Sympati for den Folkerejsning, der tog til Orde mod mange af Kirkens Vildfarelser, ogsaa naar denne Folkerejsning generaliserer lidt vel meget.

Men mod selve Uhumskheden havde Kirkens bedste Mænd ogsaa rejst sig, og derfor var Reformeringen i Gang. Hvad der imidlertid laa uden for den almene Kirkes Omraade, var de nye, saakaldt nationale Strømninger. Dannelsen af nationale Landskirker, f. Eks. i Danmark, med Kongens og Raadets Ret til Besættelse af vigtige kirkelige Embeder, stod i Virkeligheden mindre i Forbindelse med den nationale Vækkelse end med de økonomiske Baand, den hellige almene Kirke havde knyttet om Landene. Og i dette Spørgsmaal havde Fyrster, Adelige og Almue fælles Interesse, omend de forskellige Stænders Reaktion var forskellig. Fælles var Uviljen mod at sende Penge til Rom for den nye Aflad, der umiddelbart før Reformationen blev udskrevet. Men medens det jevne Folk, trods alt, maatte punge ud til Afladshandlerne og saaledes blev fattigere, kunde Fyrsterne tjene paa Handelen. Baade Hertug Frederik (I) og Kong Christian II

har faaet rigelig Betaling for den Tilladelse, de gav til, at Afladshandelen blev gennemført i Hertugdømmet og Kongeriget. — Ogsaa disse Brydninger var internationale.

Stærkest i deres internationale Karakter var dog de aandelige Brydninger. Udvekslingen mellem de europæiske Universiteter var ganske vist en gammel Sag, men de nye Tider befordrede Studierejserne, fordi Forbindelsen mellem Landene blev mere levende. Antydningsvist kan nævnes noget saa haandgribeligt som Christian II's Arbejde for at anlægge ordentlige Veje, og Forbedringen af de engelske, nederlandske og skandinaviske Skibe. Den hastigere Befordring, de øgede Bekvemmeligheder undervejs, men ogsaa det voksende Kendskab til andre Landes Forhold, og den næsten gridske, men naturlige Trang til at spørge nyt i en Tid, hvor saa meget nyt opstod, fordelte hurtigere end nogensinde før det nye Aandsindhold over Verden. Allerede 1527, kun to Aar efter de tyske Bondekrige, gennemtvinges Reformationen i Sverige, og i Danmark og Hertugdømmerne har den gæret endnu før.

3

Gennem Aarhundreder havde Universitetet i Paris staaet som al Lærdommens Moder, og det blev da heller ikke degraderet nu, — vor danske Christian Pedersen holdt meget til der og lod sine første Skrifter trykke der; og selv Martin Luther tænkte endnu efter Aar 1520 paa at flytte til Paris. Men paa Grund af Senkatolicismens mange Reformforsøg kom flere og flere Nordboer nu til tyske Universiteter og ikke mindst til den unge Læreanstalt i Wittenberg, hvor Martin Luther og hans bedste Mænd virkede.

I Tyskland var Oprøret mod Rom mere end 100 Aar gammelt. Det var dels et alvorligt religiøst, dels et, maaske lige saa alvorligt, nationalt. Men paa Luthers Tid kom dertil en ny social Side, Bøndernes og Borgernes Oprør.

Det tyske Oprørs endelige Udfald med Bøndernes Undertrykkelse i 1525 har i andre Lande ingen direkte Paralleller, men det havde stærke Virkninger rundt omkring.

Martin Luthers Kamp var begyndt med et internt personligt Opgør. Han var af Natur uegnet til at tilhøre en fast sluttet Orden; og naar der aldrig er opstaaet en urokkelig protestantisk Konfession, men utallige protestantiske Sekter, skyldes det først og fremmest hans stærke Individualismes Mangel paa Evne til at danne eller underordne sig noget givet. Hans frodige og for hele Verden saa befrugtende Personlighed var i Bund og Grund anarkistisk. Hans Rige var ikke af denne Verden.

Saa længe alene det hinsidige fik Lov til at tage hans Kræfter, kunde han inden for Klosterets Mure og for saa vidt ogsaa inden for Kirkens faste Rammer arbejde for det, der var det væsentligste for ham, – hans egen og andre Menneskers Frelse. Men ved den første Berøring med Religionens ydre Apparat og dets Forhold til Samfundet bragtes han ud af den aandelige Ligevægt, hans oprigtige Fromhed og Gudsfrygt dog betød. Allerede en saadan Ubetydelighed som hans 95 Sætninger mod Afladshandelen i 1517, – og de blev ogsaa iagttaget af Danske, – fik ham til at overvurdere sine egne Evner som Medlem af et verdsligt Samfund. At hans aandelige Kamp har været i Bund og Grund ærlig, kan vi være sikre paa, men vi maa i den Anledning ikke glemme, at hans Raadløshed, naar det gjaldt verdslig Administration, var skæbnesvanger.

Oprindeligt maatte Luther støttes af Almuen, som længtes efter Befrielse, baade aandeligt og materielt.

Saa fik hans Lære, og ikke uden hans egen Skyld, Udløbere af religiøs-kommunistisk Art, først og fremmest ved Gendøberen Münzer, Bøndernes Fører. Luther maatte tage Afstand fra denne „Vranglære".

Samtidigt med Luthers religiøse Oprør mod Rom opstod (eller genopfriskedes) et nationalt Oprør inden for den stolte, men forgældede og fattige tyske Adel. Dels ærlige, dels uærlige Bevæggrunde bragte de to Bevægelser sammen; Luther var ikke Manden, der kunde holde rene Linjer i denne Verden, dertil var den anden ham for kær.

Da Luther ser de verdslige, haandgribelige Følger af sin aandelige Mission, nemlig Bøndernes Oprør mod Øvrigheden, ved han til sidst ingen anden Udvej end at bede de verdslige Øvrigheder slaa Bønderne ned. Og Europa oplevede Tragedien, Bondekrigen 1525.

Dette er ganske vist et indre tysk Anliggende, men det er betegnende for Tiden, ogsaa naar det gælder andre Lande.

Martin Luther kan ikke have Ansvaret for den sociale Opstand i Tyskland, men vel for dens Sammenblanding med hans teologiske Reformation. Men er end i Tyskland denne Sammenblanding forstaaelig og nogenlunde forsvarlig, saa bliver Virkningerne i Nabolandene om ikke mindre forstaaelige, saa dog mindre forsvarlige, fordi Idéerne bruges for aabenlyst i Magtens Tjeneste.

4

Tre danske Konger, Christian II, Frederik I og Christian III, har faaet deres Navn knyttet til disse de store Brydningstider. Mærkelige Skikkelser var de alle tre, ogsaa vanskelige at karakterisere alle tre. Allerede i deres Levetid har Dommen over dem haft forskellige Toner, og senere Tiders Forskning har ikke bragt Klarhed, om end nye Dokumenter vidner om nye Karaktertræk. De var vidt forskellige i Anlæg og Begavelse; men noget fælles for dem er, at den almindelige Mangel paa Omhu for Grænselandets nationale Skæbne skyldes deres naturlige eller tvungne Stilling til den Tids Europa-omspændende Spørgsmaal, ligesom ogsaa de Mænd, de havde ved deres Side, nødvendigvis i deres Tankegang var ledet af deres forskellige Indstilling over for det nye.

Det oldenborgske Kongehus var jo nyt i Landet, og kun det store Undtagelsesmenneske paa ondt og godt, Christian II, følte paa den Tid dansk. Hans Farbror, Frederik I, og hans Fætter, Christian III, havde kun ringe hjertelig Interesse for det danske. Men hvorvidt Christian II's danske Tankegang virkeligt skyldtes Følelsen af national Samhørighed eller blot var et Led af hans Idé om den stærke Fyrstemagt, det vil ingen Historiker og intet nyt opdaget Dokument kunne oplyse os om. Christian II's historiske og aktuelle Charme er hans Gaadefuldhed, — den Gaadefuldhed, der ogsaa tilslører de Ulykker, han bragte over Landet, og de Haab, han vakte.

Hvad enten man vil foretrække Udtrykket en begavet Karakterløshed eller en karakterløs Begavelse og dertil føje Tillægsordene usædvanlig eller overordentlig, maa een af disse to Betegnelser kunne gælde for den Figur, Christian II gjorde udadtil. Men dermed er intet sagt om Dybderne i hans Væsen, som ogsaa har været usædvanlige.

Det Blodbad i Stockholm, der kun ganske periferisk rører Hertugdømmets Historie, har sikkert i lige saa høj Grad været hans Raadgiveres Værk (først og fremmest Ærkebisp Gustav Trolles) som hans eget. Og man maa ikke glemme, at det kun set med vore Øjne var Barbari, mens en lignende Fremgangsmaade dengang var om ikke almindelig saa dog kendt. Desuden var der virkeligt Tale om mange Fjender blandt de henrettede.

Lige saa lidt som man kan tage Stockholmer-Blodbadet i 1520 som et gyldigt Grundlag for Bedømmelsen af Kong Christians moralske Habitus, lige saa lidt kan man reelt bruge hans Kærlighedsforhold til Dyveke og hans Afhængighed af hendes Moder, Fru

Sigbred, dertil. Der maa her i Tidens Løb have sneget sig en Sentimentalitet ind, som ikke har noget med det historiske at gøre. Naar en af Kong Christians trofaste Mænd, Erik Krummedige, i den vanskelige Stund i Foraaret 1523 sender Kongen sit Opsigelsesbrev med den Begrundelse, at han ikke vil, at Sigbred skal dømme over hans Hals, maa dette tyde enten paa en falsk Følelse eller paa en enorm Angst. Thi det skulde dog være utænkeligt, at den danske Adel, eller ogsaa kun Resterne af den, for Alvor skulde frygte Fru Sigbred i det Øjeblik, Kongen selv var ved at opgive sit Rige.

Snarere har det været saadan, at de Tilhængere, Kong Christian har haft inden for den danske Adel, kun har været hans Tilhængere med Forbehold og, for de flestes Vedkommende, af personlige Hensyn. Thi i hele sin politiske Kamp fortsatte han med blind Hensynsløshed sin Fars, Kong Hans', Linje: — med Borgerskabet, mod Adelen, for den stærke Kongemagt.

Derfor har Christian II kun haft ringe Interesse for Grænselandet, hvor Ridderskabet var saa stærkt. Han blev ganske vist ved sin Tiltrædelse som Konge 1513 ogsaa valgt til Hertug af Slesvig og Holsten og overtog formelt Forvaltningen af de kongelige Landsdele, men han bekymrede sig ikke videre for Hertugdømmerne, før han havde faaet bygget sin stærke Kongemagt op nordpaa. Og da han omsider viste Grænselandet Interesse, var det i Overensstemmelse med, hvad han havde opnaaet i Norge, Sverige og Danmark, — uden om Hertug Frederik og det slesvig-holstenske Ridderskab fik han sin Svoger, Kejser Karl V, til at stadfæste hans Lenshøjhed over Hertugdømmet Holsten, hvilket vil sige, at hans Farbror Frederik skulde modtage Holsten af ham som Len. — En Politik, der naturligvis ikke lod sig gennemføre.

5

Mens Kong Christian sloges med sig selv og den svenske og danske Adel, mens han vandt sig Venner i Folket og lod Fru Sigbred skaanselsløst raade over Rigets Finanser, sad hans Farbror Frederik og forvaltede Hertugdømmerne i eget og i Kongens Navn. Naar denne Frederik I ofte er blevet fremstillet som en Ræv, er det maaske ikke helt uretfærdigt; det har nok været saadan, at han saa sine egne Evners Begrænsning og derfor ventede paa, at hans Modstander skulde gaa over sine Grænser.

Hans virkelige Modstander var Kong Christian II, som var skabt til at gaa over alle Grænser. Derfor blev det ogsaa let for Frederik I at blive Danmarks Konge, da alt

brød sammen for Christian II; men derfor kom Frederik I's Regeringstid ogsaa til at betyde Reaktion mod det nye, Christian II havde søgt fremmet i Riget. Det nye var Borgeres og Bønders forholdsvise Ret og Frihed over for Adelen. Under Kong Frederik I faar Adelen de fleste af sine gamle Rettigheder tilbage. Men dette sker først og fremmest, fordi den nye Konge personligt var afhængig af Adel, nemlig af den slesvigholstenske.

Saa længe Christian II var regerende Konge, kunde det paa Grund af de mange Krige og hans mærkeligt eksplosive Handlesæt være vanskeligt at se Linjerne for hans Politik klart. Men i Aarene efter hans Flugt fra Land og Rige skulde Uroen om hans Navn vise, hvad han havde været, og selv den stærkeste Reaktion mod ham kunde ikke udslette Sporene af hans Arbejde. Den stærke Kongemagt, Kong Hans og Christian II havde gennemført, brød ganske vist under Frederik I sammen, men dette stærke Kongedømmes Følgesvend, de ufrie Stænders, Bøndernes og Borgernes, Opvaagnen, lod sig ikke trænge tilbage mere. Ej heller kunde hans Fars og hans egen Indsats i Kampen mod Lybeck bortelimineres. Endeligt maatte hans Efterfølgere i mange Forhold bruge hans Vaaben.

Frederik I var hans Modstander fra Begyndelsen af, og han var det først og fremmest af personlige Grunde, thi naturligvis vilde Christian II lige saa lidt som Kong Hans indrømme Frederik nogen Arveret til Norge eller andre Dele af de forenede Kongedømmer. Frederiks Modstand voksede dulgt gennem Aarene; han forargedes skinhelligt over Kongens Liv. Skønt han kun kunde være interesseret i selv at overtage en stærk Kongemagt, vilde han hellere støtte Adelen end sin Nevøs nye Idéer. Han havde ikke Interesse for Danmark og boede altid, ogsaa da han blev Konge, paa Gottorp.

Ofte har Frederik I's Spil været fordækt.

Christian II havde i sin levende Interesse for alt nyt indkaldt reformatoriske Præster fra Tyskland, deriblandt Luthers Ven og senere Modstander Dr. Andreas Karlstadt. Christian II støttede de Folk, der arbejdede med Bibeloversættelsen, først og fremmest Christian Pedersen. De lutherske Tanker blev et Led i de ufrie Stænders aandelige Oprejsningsarbejde. — Hvad Frederik I i sin Haandfæstning maatte gaa ind paa, var en stærk, nationalt selvstændig Kirke, men en *katolsk* Kirke, hvori de store Embeder alene skulde tilfalde Adelen. Hans Rigsraad var katolsk, men Bisperne maatte afgive

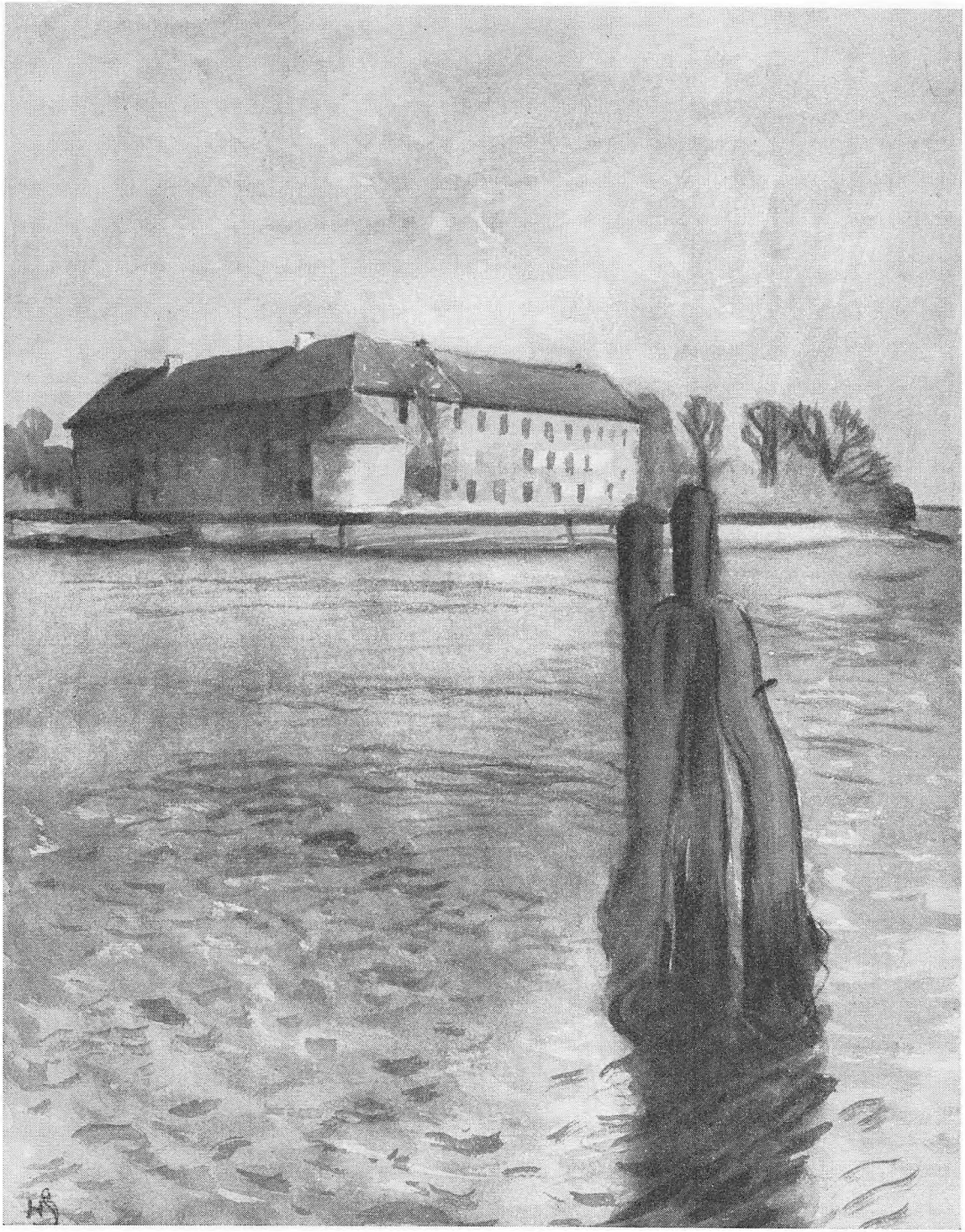

det meste af deres Magt. I Haandfæstningen staar udtrykkeligt, at den danske Adel ønsker sine gamle Privilegier stadfæstet — *som Tilfældet er i Hertugdømmerne.*

Hertugdømmerne blev altsaa Mønster for Danmarks Statsindretning under Frederik I, men netop Hertugdømmerne var det eneste Sted i Europa, hvor Ridderskabet endnu sad inde med den store Magt, udstrakt Pante- og Skatteret, Hals- og Haandsret over Bønderne. Frederik I omgikkes kun Mænd af dette tyske Ridderskab. At Almuen, i hvert Fald i Slesvig, har været paa Christian II's Side, altsaa for det nye, mod Adelen, har vi Bevis for i den Landdag paa Urnehoved i 1523, hvor Bønderne forsøgte at gøre Oprør. Det blev ikke gennemført. Urnehoveds Saga som Sønderjyllands Landsting fra Historiens Morgen var udspillet med en svag, forgæves Trækning. — Frederik I oprettede efter Adelens Ønsker nye Ting i hvert Stift, og dertil havde kun Stormændene Adgang.

Men Frederik I har ikke ment det alvorligt med sin Katolicisme; han har kun fulgt sine raadgivende Riddere, som afskyede de demokratiske Strømninger, der trængte ind fra Lybeck. Da han først var blevet kronet som Konge og havde indsat sin Søn Christian (III) som Medstatholder i Hertugdømmerne, kunde det ikke vare længe, før hans Sympati for Reformationen kom frem.

Da Kirkestriden i Kongeriget faa Aar efter for Alvor bryder løs, optræder Frederik I som en anden Salomon med en Dom, der giver begge Retninger lige Ret til at virke, — da det ikke tilkommer noget Menneske at dømme i denne Sag. Det vil sige, at han vil vente med at tage afgjort Stilling, til et gunstigt Øjeblik er inde. Men denne hans Holdning var politisk klog.

Den fortsatte, og i Almuen stærkt voksende, Sympati for Christian II skyldtes ikke mindst hans Arbejde for Reformationen. Ved ikke at gaa imod, men snart at gaa med Reformationen, kunde Frederik I berøve sine Modstandere en hel Del af Agitationsmidlerne.

Et mærkeligt Spil er dette: Frederik I tvinges af Adelen til, foreløbig, at gaa ind for Katolicismen, men er i sit Hjerte protestantisk, — og benytter Protestantismen mod sin Modstander. — Christian II *er* af sit Hjerte overbevist Protestant, opsøger Luther og Melanchthon, opnaar endog Luthers Velsignelse til sit Forsøg paa at vinde Kronen tilbage, lever i vanskelige Kaar i „det danske Hof" i Flandern, men maa til sidst for at opnaa sin Svoger Kejser Karl V's Hjælp til sit Togt frasværge sig Protestantismen og

føre sin personlige Krig *for* Katolicismen; — intet Under, at en saadan Kamp gav Nederlag.

Selvfølgelig har en lignende Uklarhed gjort sig gældende i vide Kredse blandt Landets ledende Mænd. Nogle Adelsmænd har støttet Kongen, fordi de virkeligt var Katolikker, mens andre har ladet sig lede af Magthensyn alene. Nogle af dem, der holdt fast ved Christian II, har gjort det af religiøse, andre af politiske og snevre personlige Hensyn. Det er ikke mærkeligt, at ogsaa det jevne Folk i en Tid, hvor dog den offentlige Mening endnu mest var afhængig af Magtbud fra oven, har følt sig usikkert.

Med Undtagelse af det lille Forsøg paa Bonderejsning paa Urnehoved 1523 er imidlertid her i Grænselandet Udviklingen gaaet roligt. Tyske og svenske Bønder følte sig æggede til Opstand ved at høre om Ditmarskernes Sejr Aar 1500, — i Grænselandet havde den ingen Virkning; her var Adelen for truende stærk.

Her som andre Steder havde det nye svært ved at vinde frem hos den konservativt indstillede Bondestand. Vel kunde den jevne Mand se Kirkens Udskejelser, men derfra og til at frasværge sig nedarvet Tro, var for dristigt et Skridt. Det gik lettere i Byerne. Men ogsaa Byerne viste forskelligt Billede. Mens f. Eks. Haderslev ret hurtigt gik over til den nye Lære, forblev Flensborg længe en rent katolsk By. I Slesvig var Stemningen længe delt. Takket være Bisp Gotskalk Ahlefelds loyale Tolerance, skete Overgangen i Ro. Bispen forblev til sin Død Katolik, men han opnaaede for sig og sine højeste gejstlige Embedsmænd den nødvendige Indtægt i deres Levetid, — mens de fleste Bisper og høje Klerikale oppe i Kongeriget mistede alt, om de ikke frasvor sig den gamle Tro.

Slesvig By har i lang Tid frembudt et mærkeligt Skue i aandelig Henseende. Katolske og protestantiske Gudstjenester holdtes ofte i samme Kirke, ja, tit endda samtidigt.

Frederik I lod uafhængig af sin Haandfæstning saadant ske, ja, han indkaldte endog hemmeligt tyske Prædikanter. I Reformationens Kølvand, ja, før den lutherske Protestantismes Skib var sejlklart, oversvømmedes Tyskland, og dermed ogsaa Grænselandet, af alle Slags Vranglærere, Gendøbere, kristelige Kommunister o. m. a., der havde faaet den nye Lære galt i Halsen. Ogsaa Frederik I støttede en Overgang en vis Hoffmann, gjorde ham til Kapellan i Kiel, men maatte dog landsforvise Fantasten, ligesom Christian II havde maattet sende Karlstadt hjem igen. Ja, en Overgang fandt Luther sig kaldet til at bede den landflygtige Christian II om at føre sin Krig for Kronen mod den overhaandtagende Vranglære i Danmark.

Naar alligevel Grænselandet næsten helt blev forskaanet for den blodige Uro, der hærgede det øvrige Land, skyldtes det atter Adelens Pres paa Folket. Den holstensk-slesvigske Adel lignede den danske deri, at den mest arbejdede for sin Magt og ved Muligheden for den nye Kirkeordning mest tænkte paa Forøgelse af denne Magt. Men som naturligt er, har Adelen her, i sin tyske Indstilling, haft lettere ved at tilegne sig de nye Tanker, der kom fra Tyskland, ligesom Reformationsarbejdet her tidligere vaagnede hos den lave Gejstlighed.

Betegnende nok kom den første hjemmefødte Reformationsforkyndelse hernede fra de frihedselskende Ditmarskere; — at Reformationen, bl. a. ved Ophævelsen af Blodhævnen, skulde blive Stødet til, at dette Folks Særpræg udslettedes, har ingen tænkt paa. Det var Præsten Hans Tast, der allerede omkring 1520 begyndte at prædike luthersk i Husum, først i Kirken, siden i en Bondes Storstue eller i fri Luft. Og han virkede ogsaa andre Steder.

Maaske har Frederik I allerede som Hertug hørt Hans Tast eller andre menige Prædikanter af den nye Tro. Men selv om dette ikke skulde være Tilfældet, er det ikke vanskeligt at vide, hvor hans Sympati var. Konge- og Hertugslægtens nærmeste Raadgivere var gennem lange Tider blandt den mægtige holstenske Adelsslægt Rantzau'erne. Og just Frederik I og Christian III havde denne Slægts ypperste Repræsentant til Raadgiver og Ven, — den stoute Johann Rantzau.

Johann Rantzau forblev naturligvis Tysker, men han stillede altid sine sjældne Evner i Kongens, og saaledes ofte ogsaa i Rigets, Tjeneste. Selv efter at han var blevet Uvenner med Christian III efter dennes nye Deling af Hertugdømmerne i 1544, overtog han som gammel Mand 1559 Føringen af det Felttog, der skulde blive Ditmarskernes endelige Nederlag. Men først og fremmest var det Johann Rantzau, der under Grevens Fejde tilføjede Kongens og Danmarks Modstandere Dødsstødet.

Skønt Aristokrat og reaktionær Ridder, afskyende de nye demokratiske Bevægelser, er Johann Rantzau imidlertid i Stilhed kommet til at paavirke Hertugdømmernes aandelige Liv i ny Retning. Som Lærer og Hovmester for den unge Hertug Christian (III) var han sammen med denne i Tyskland i 1521, og de overværede sammen den Rigsdag i Worms, hvorpaa Luther undsagde Pave og Kejser. Skønt de to ikke-gejstlige næppe har kunnet faa meget ud af de latinske Disputatser, har Luther gjort et dybt Indtryk paa dem, og tidligt er Hertugen begyndt at arbejde for den nye Lære. Dette

forklarer ogsaa i nogen Grad, at Frederik I som Konge af Danmark over for det katolske Rigsraad maatte være forsigtig med sin Beskyttelse af den nye Tro, mens han som Hertug af Slesvig og Holsten trygt kunde bane Vejen for den og endnu mere give sin Søn Lov til at gøre det.

Hertug Christian havde af sin Far faaet Haderslev og Tørning i Len, og her søgte han af al Magt at fremme den nye Lære. Han indkaldte Johann Vandal fra Goslar og Eberhard Weidensee fra Magdeburg til en Slags ny Præsteskole i Haderslev. Han støttedes i sit Arbejde af Adelen, der ventede paa Klosterbyttet, men han mødte naturligvis i Førstningen Modstand, ogsaa hos Præsterne, og endnu i 1526 kunde Ribe-Bispen Ivar Munk faa Kong Frederik til at lægge en Dæmper paa Sønnen. Men da Kong Frederik just i den samme Tid søgte Føling med Hans Tavsen, som Eftertiden skulde ære saa meget som den danske Reformator, og Kongen saaledes fik stærke Vaaben i Hænde mod sin Modstander Christian II, saa han i 1527 paa Herredagen i Odense kunde udtale den førnævnte salomoniske Dom, der gav begge Religioner lige Ret, — da kom der Fart i Reformationsarbejdet i Hertugens Len. Og allerede 1528 (8 Aar før Reformationens formelle Indførelse i Danmark) dannedes den saakaldte Haderslev Ordinans, der skulde lægges til Grund for den senere rigsdanske Kirkeordning.

Ordinansens Indhold er jo selvsagt Indførelse af lutherske Kirkereformer og derfor, da Luther ikke selv havde faaet dannet en ny Kirkeforfatning, ret vag. Hertugen indkaldte 80 Sognepræster (deriblandt Thomas Knudsen fra Hygum, Far til en af vore første Salmedigtere, Hans Thommesen). De skulde gaa ind paa, ikke at læse Messer for døde; de skulde tolke Skriften efter Luthers Postil; de skulde gifte sig, o. s. v., altsaa aflægge sig katolsk Skik og Lære. De fleste Præster gik ind derpaa; kun nogle fra Egnen nordvestpaa, op imod Ribe, nægtede det og mistede derfor deres Embede.

Reformationen kom saaledes ret roligt til Hertugdømmet; men medens den i Kongeriget mest var Frugt af et omsiggribende Folkekrav, kom den her som en Fyrstes Magtbud, støttet af Adelen og tilrettelagt af indkaldte, udenlandske Præster.

I det øvrige Land fik Reformationen hastigt Betydning for Modersmaalet ved Latinens Afløsning af Dansk og det voksende Forlangende efter Gudsordet paa det hjemlige Sprog. Her i Sønderjylland betød den i første Omgang en stærkere tysk Indflydelse. Reformationens første Befordrer, Hertug Christian, havde overhovedet dengang ingen Interesse for Danmark, ja, brød sig ikke engang om at blive dets Konge, — ligesom hans

Far, Frederik I, ofte nok truede med at trække sig tilbage fra Riget og forblive i sit Hertugdømme alene.

Det er tidligere nævnt, hvorledes under den holstenske Adels stigende Magt *Plattysken* havde bredt sig som Administrationssprog her i Sønderjylland; endog Jydske Lov var blevet oversat til dette Sprog. Nu sker der imidlertid ved Reformationens gradvise Sejr en Ændring, der i det lange Løb skulde blive en Vinding for det danske Folkesprog: — der indføres mange Steder *Højtysk* som Kirkesprog. Og dette Sprog var den jevne Befolkning *for* fremmed; derimod maatte Folket reagere, og blot en Antydning af national dansk Vækkelse maatte finde Jordbunden god.

6

I een Ting skulde Christian II's mærkelige Spil komme til at gribe direkte ind i Grænselandets Skæbne, først positivt, saa negativt, saa atter, længe efter at hans personlige politiske Rolle er udspillet, positivt. Det var i hans Forhold til Hansestaden Lybeck.

Ligesom et halvt Aartusind i Forvejen Borgerne i Danmarks store Handelsstad Hedeby havde behersket Handelen i Østersøen, skulde nu efter Kong Hans' og Christian II's Drøm Danmarks Handelsmænd være Herrer over Rigdommene ved det baltiske Hav. Om Kong Hans' Kamp for dette er der fortalt, og Christian II's Kamp kan omtales kort.

Først da han mente at have gennemført Kampen for Nordens Enhed, vendte han sig mod Lybeck, og gjorde det samtidigt med, at han vendte sig imod sin Farbror, Hertug Frederik. I 1520 rejste han til Nederlandene og fik Kejseren til først at stadfæste hans Lensoverhøjhed over Holsten og dernæst en lignende forældet Ret over Lybeck. Ingen af Delene skulde føres ud i Livet. Da Christian II kom tilbage fra Nederlandene, var Gustav Vasa ved Lybeckernes Hjælp blevet Konge i Sverige. De jydske Adelsmænd var begyndt deres Oprør. Store Dele af Folket knurrede paa Grund af de nye Skatter, han maatte udskrive for at sikre sin Magt. Han maatte foretage et Tilbagetog, slutte Forlig baade med Hertugen og Lybeck og derved indrømme den holstenske Adel nye udstrakte Privilegier og Lybeck Handelsrettigheder. Alligevel vovede han et Brud baade med Sverige og Lybeck. Men han kunde ikke opnaa Hertug Frederiks Støtte til Kampen; tværtimod var Hertugen traadt i Forbindelse med den oprørske jydske Adel og var rede til, saasnart Christian i Foraaret 1523 opgav, (hvem mindes ikke Johs. V. Jen-

sens mageløse Digtning „Kongens Fald"!) at lade sig kaare til Danmarks Konge, — en Kaaring, han maatte betale dyrt med store Indrømmelser til de danske Stormænd.

Under en af Kong Hans' Stridigheder med Lybeck oplevede vi det mærkelige, at Hertugdømmerne fik Lov til at erklære sig neutrale. Nu, efter Christian II's Fald og Flugt, ser vi det stik modsatte af hans Politik komme til Orde. Frederik I slutter Forlig med Lybeck og Sverige *mod* Christian II og hans Venner. Danmark kommer derved i dybeste økonomiske Afhængighed af den tyske Hansestad, som det administrativt bliver afhængig af den holstenske Adel.

Frederik I kunde ikke opnaa Danmarks Rige uden Sværdslag; det varede længe, før de vigtige Byer, hvis Borgere var Christians Venner, overgav sig. Den landflygtige Konge samlede med tyske Fyrsters Hjælp en stor Hær syd for Elben og vilde i 1524 have lagt baade Lybeck og Holsten under sig, om ikke hans fuldkomne Pengemangel havde slaaet ham alle de sikre Kort ud af Haanden. Frederik I var nervøs og samlede, hvad han formaaede af Krigsmateriel, — men Christian II's Lejetropper forlangte deres Sold betalt, og da de ikke kunde faa det, opløste Hærene sig.

Den landflygtige Konge var ikke en ringe Person; den tysk-romerske Kejser, saavel som hans argeste Modstander Martin Luther, viste hans Skæbne brændende Interesse. Kejserens Regentinde i Nederlandene opholdt hans lille Hof. Han omgikkes Aandshøv dinge som Erasmus af Rotterdam og Kunstnere som Albrecht Dürer og Lucas Granach; han formaaede at gøre hele Europa interesseret i sin Sag; men først efter 7 Aars Landflygtighed lykkedes det ham at samle en lille Flaade for at tage til Norge og prøve at genvinde sine Riger. Togtet endte med Frederik I's Lejdebrud og Tilfangetagelsen paa Sønderborghus. Men Virkningerne af hans politiske Planer skulde blive langvarige og kaste Danmark ud i sin blodigste Borgerkrig, Grevens Fejde.

Thi under hans lange og smertefulde Landflygtighed voksede Urostankerne i Danmark. Selv en Modstander som Povl Helgesen beder ham komme tilbage. Selv visse Adelige finder det bedst, om han igen var Konge. Først og fremmest raser Byerne mod det nye Adelsregimente, der giver Stormændene Ret til al Handel, det vil sige Handel paa Lybeck. Intellektuelle Danske taler om det forhadte Kongehus, der er fremmed. Kong Frederik gør intet for at vinde Folket, knap nok noget for at holde paa den Adel, han er forpligtet til. Han kræver Betaling for sig selv og den holstenske Adel for den Hjælp, de har ydet Danmark ved at befri det for Christian II. Hans Mangel paa In-

teresse for selve Kongerigerne Danmark og Norge ses bedst af de forskellige danske og norske Klager over Stormændene, der alle optræder som Konger. Men stærkest kommer Utilfredsheden med det nye og Længslen efter den landsforviste Konge frem i Folkevisens Almuetoner. Christian II skildres som Ørnen, der beskærmer alle de smaa Fugle, mens Høgene raser, naar Ørnen er borte.

Derved da glædtes de andre smaa Fugle
og synger hver med sin Stemme;
i Lunden var Fryd og Fuglesang,
alt der som Ørnen var hjemme.

Fordi Stemningen var saadan, med Rette eller Urette, kunde Brydningstiden ikke være forbi med, at dens Hovedperson sattes ud af det politiske Spil og maatte „gaa Tomgang" paa Sønderborg Slot.

7

Frederik I skulde ikke komme til at regere længere end sin forhadte Nevø, som han naaede at faa hensat i Sønderborg Slot. Han døde midt i de voksende Uroligheder i 1533. Og selvom det kun skulde have været en Formssag, at udnævne hans Søn, Christian (III) til Konge, opstod paa Grund af Landets indre Oprør alvorlige og tilsyneladende dybtgaaende Problemer omkring det nye Kongevalg. For Grænselandets Vedkommende gik det meget let, straks ved Kong Frederiks Død valgtes hans tre Sønner som Hertuger af Slesvig og Holsten, og Styrelsen overdroges til Christian alene, idet han ogsaa havde sine umyndige Brødres Lod at passe.

Vi ser her igen et Udtryk for den næsten konsekvente Mangel paa Vilje til at ordne Grænselandets administrative Forhold paa en holdbar Basis. En Deling maa før eller senere finde Sted. Adelen ønsker ikke en geografisk eller folkelig Deling. Det nye Kongehus har endnu for ringe national Bevidsthed. Grænselandet vedbliver ogsaa i de nye gryende Tider at være et Omraade for snævre Dynastiinteresser. I de alvorligste Urostider fjernes det danske Sønderjylland fra Danmark, fordi dets Styrelse ikke har forstaaet eller værdsat dets Danskhed.

Vi maa for Retfærdighedens Skyld sige, at det er den tysksindede Adel, der er Skyld i, at Sønderjylland slap for de Ødelæggelser, Grevens Fejde bragte over det øvrige Dan-

mark, det var denne Adels Styrke, der holdt Oprørerne tilbage. Men vi maa i samme Øjeblik understrege, at det næsten var blevet naturligt, at Grænselandet ikke delte Skæbne med Kongeriget.

Vi har een Gang før, da Kong Hans førte Krig med Lybeck, oplevet, at der blev sluttet en Særfred for Hertugdømmets Vedkommende, og vi oplever nu, mens Danmark gennemgaar den største Borgerkrig, vor Historie kan opvise, at der sluttes Særfred for Grænselandet, mens Striden blodigt fortsættes i det øvrige Land.

Denne Grevens Fejde berører i Grunden kun lidet selve Grænselandet. De alvorligste krigerigske Afgørelser finder Sted i Nordjylland og paa Øerne. Til at begynde med maa Holsten give Plads til et Par Slag, men Slesvig slap fri.

Naar Fejden alligevel maa omtales nærmere, er det, fordi den ved sit Forløb kom til at afsløre en hel Del af den Tankegang, der i flere Perioder har været herskende, — at Danmarks Skæbne var noget, der kunde spilles om.

Frederik I havde købt sin Kongeværdighed dyrt. Han maatte overtage Christian II's Gæld til Adelen, men da han først var Konge, brugte han ogsaa hver Lejlighed til at minde om, at det var ham og Hertugdømmerne, der havde befriet Landet for Christian Tyran, og at de burde have deres Udlæg godtgjort. Ja, Gang paa Gang truede han med at give Afkald paa Kongeriget, om dette økonomiske Mellemværende ikke kom i Orden.

Forholdet var i Virkeligheden det, at den holstenske Adel havde hjulpet Frederik til Danmarks Krone for at bevare sin egen frie Selvstændighed. Og da i 1533 Christian III skulde kaares til Konge i Danmark og Norge efter først at være blevet valgt til regerende Hertug over Slesvig og Holsten, var det de samme Interesser, der gjorde sig gældende. Christian III selv havde ikke Interesse i den danske Kongetitel, men den holstenske Adel overtalte ham til at vinde den for sig.

Christian III's Kongevalg skulde komme til at volde Landet stort Besvær. Aarsagerne dertil har været mange, men den dybeste var vel nok den voksende Utilfredshed med det nye Adelsvælde, hans Far havde indført, og som han formodentligt vilde være nødt til at fortsætte. Ogsaa de religiøse Brydninger spillede ind. Christians Reformationsarbejde i Haderslev var jo kendt og billiget af een Kres, misbilliget af en anden. Men det, der skulde komme til at faa hele Skylden for Besværet, var det stadigt uløste Problem, hvad der skulde ske med Fangen paa Sønderborg. Og da Danskerne ikke selv

kunde blive enige derom, kom andre og blandede sig i det. Den fangne Konge blev brugt som en Brik i et fantastisk politisk Spil.

Man maa erindre, at Kong Hans og Christian II havde haft deres store politiske Maal fæstnet ved en Tilintetgørelse af Hansestædernes Magt. Ikke desto mindre blev det Hansestædernes stærkeste By, Lybeck, der kom til at tage Kampen for den fangne Konge op igen, og det var den nye lutherske Religion, der skulde blive Springbrættet til Spekulationen. – Lybeck laa i Krig med Nederlandene og ønskede Danmarks Støtte i Kampen. I den Anledning kom Lybecks nye stærke Mand, Jørgen Wullenweber, til den Herredag i København i 1533, hvor Kongevalget skulde afgøres. Men det lykkedes ham ikke at skaffe nogen Hjælp hos det overvejende katholske Rigsraad, og han benyttede sig da af den indre Splittelse og forsøgte at opnaa de luthervenliges Hjælp.

Jørgen Wullenweber var Føreren for en ny demokratisk, halvrevolutionær Politik, der havde taget Styret i Hansestaden. Reformationen havde inspireret Politiken. Ingen afskyede en saadan ny demokratisk Strømning som den konservative slesvig-holstenske Adel, og paa det Tidspunkt, da Wullenweber søgte Støtte i Danmark, havde Hertugdømmerne allerede sluttet Forbund med Nederlandene mod Lybeck. Skulde Jørgen Wullenweber da opnaa noget i Danmark, kunde det kun blive med Støtte fra dem, der ikke billigede Hertugdømmets Politik, det vil sige de utilfredse, der endnu holdt fast ved Christian II. Og støttet af danske som Jørgen Kock og Ambrosius Bogbinder rejser han Kampagnen blandt Borgere og Bønder for den fangne Konges Sag, – mod det Rigsraad, der ikke vil støtte ham.

Agitationen har været virkningsfuld, og der var meget letfængeligt Brændstof i Landet i en Tid, hvor der ikke var nogen Konge, og hvor det var usikkert, om gammel Tro skulde sejre eller ny Tro omvælte det bestaaende. Men det bitreste i Striden begyndte med *Grevens* Indtræden.

Greven var Christoffer af Oldenborg, altsaa tilhørende samme Hus som Kongen. Han var een af den Tids Krigerhelte, en Blanding af høj humanistisk Dannelse og barbarisk Eventyrlyst som f. Eks. Ulrich von Hutten. Som Kriger havde han tjent mange Herrer, og naar han nu gik ind for en Kamp for Christian II's Tilbagevenden, var det ikke af nogen hjertelig Overbevisning, men fordi han for det rige Lybecks Penge kunde komme til at opleve nye Eventyr. Hans umiddelbare Opgave var det at befri Christian II, hans Indsats blev næsten tre Aars blodig Broderstrid i Danmark.

Navnet Christian II brugt som Krigsraabet fik Oprøret til at flamme op over hele Landet. Almuen haabede paa en Befrielse. Men Grevefejdens mest tragiske — og afskyelige — Træk er netop dette, at det ikke et Øjeblik var Meningen, at Christian II, om han kom fri, skulde sættes paa Danmarks Trone igen. Til at begynde med var det bare Planen, at han efter Befrielsen skulde udleveres til Lybeck, og efterhaanden forsvinder han helt bort fra Inderkredsen; andre, fremmede Kongsemner spekulerer i Danmark, ja, den almægtige Kejser Carl V billiger et Ægteskab mellem Christian II's kun 15-aarige Datter og den gamle Pfalzgreve for at kunne faa Indflydelse paa Besættelsen af Kongetronen. — Det halve Tyskland, Nederlandene, England og Sverige blandes op i et Par Eventyreres i Grunden planløse Strid.

Fejdens ydre Forløb er dette: — Grev Christoffer samler for lybske Penge en Hær og falder ind i Holsten i Foraaret 1534. Den holstenske Adel slaar hans Angreb tilbage, og Lybeck kommer til at lide under, at Krigen kommer ind paa Byens egne Omraader.

Under den nye Uro maa man i Danmark se at komme til Enighed om Kongevalget. Men Greven maa samtidigt se det som sin Opgave at hindre, at dette sker, Herredagen maa ikke kunne træde sammen, derfor skyndte han sig med en Flaade til Sjælland og fik Hovedstaden afskaaret fra det øvrige Land. Takket være Krigsraabet, Christian II's Befrielse, gik det let med Besættelsen af baade Sjælland og Fyn. Ja, ogsaa Skaane overgav sig næsten modstandsløst til Greven og hans Folk.

Det er i Jylland, at Modstanden mod Greven og Lybeck vaagner, ogsaa de lutherske Adelsmænd griber til Vaaben, thi er de end rede til at antage en ny Tro, har de ikke Lyst til at give Afkald paa gammel Magt og Ære. Derfor samler den jyske Adel, med den mægtige Mogens Gjø i Spidsen, saa mange værdige Herrer, at det kan kaldes en Herredag, og vælger i Juli Maaned Hertug Christian til Konge. Naar Hertug Christian, skønt oprindeligt uvillig til at blive Danmarks Konge, alligevel lod sig hylde, skyldes det uden Tvivl et forenet Pres fra den slesvig-holstenske og den jydske Adels Side. Foreløbig var det jo heller ikke meget af Danmark, han raadede over, — Fyn, Sjælland og Skaane var i Oprørernes Haand. Hans Kræfter maatte ogsaa først og fremmest vies Kampene nede i Holsten. Men her oplever vi igen det triste Tegn paa, at Danmarks og Slesvigs Skæbne er ved at løsnes fra hinanden, — ret hurtigt slutter Lybeck en Særfred med Hertugdømmerne, mens Striden i Kongeriget kan gaa videre.

Og Striden raser planløst over Landet. Der er ikke opnaaet noget ved at holde Landet

besat, det hele maa erobres. Og da Gustav Vasa af Sverige erklærer sig rede til at slaas paa Christian III's Side mod Lybeck, ved Fantasten Jørgen Wullenweber ikke andet Raad end at stille Danmarks og Sveriges Kongekroner til Raadighed for den højestbydende. – Af Tanken om Christian II's Befrielse er der ikke blevet meget tilbage. Den revolutionære Lybecker forhandler med Sachsens Kurfyrste, med Englands Konge (Henrik VIII) og med Hertug Albrecht af Mecklenborg. Det blev naturligvis den sidste, den svageste, der havde Lyst til Spekulation. Mod at yde militær Støtte fik han Løfte om at blive Regent af Danmark, saa længe Christian II levede, – desuden skulde han naturligvis være Konge af Sverige. Jørgen Wullenweber forlangte for denne Tjeneste kun, at Lybeck skulde have Kalmar og Øland. Desuden skulde en væsentlig Del af Finland overlades til Lybecks Forbundsfælle, Grev Johann af Hoya.

Selv om Planen eller Planløsheden i Grevens Fejde var saa fantastisk, som her skitseret, bredte Oprøret sig i Danmark, og det bredte sig stadigt takket være Krigsraabet om Christian II's Tilbagevenden. Det er i denne Tid, den næsten mythiske Skipper Clement opstaar.

Manden, der saa omsider skulde slaa Oprøret ned, var den før omtalte store holstenske Hærfører Johann Rantzau. Da der er sluttet Fred mellem Lybeck og Hertugdømmerne, kan han faa sine Folk fri, og i Dagsmarcher, hvis Hast synes ufattelig, stryger han op gennem Jylland og betvinger Oprøret; grænseløst haarde Straffe, hvis Virkninger spores i Slægtled, paalægges de opsætsige Bønder, men Vestdanmark kommer i hvert Fald til at tilhøre Kongen igen.

Greven, der gav Fejden Navn, var efterhaanden ved at glide ud af Spillet. Han havde ganske vist, takket være den lutherske Almues Støtte, Magten paa Sjælland og i Skaane, men der var et godt Stykke Vej til, at hans virkelige Drøm skulde gaa Opfyldelse, – han vilde jo ogsaa være Konge af Danmark. Og da Jørgen Wullenweber saa tilbyder Hertugen af Mecklenburg Tronen, maa den eventyrlystne Greve føle sig meget fornærmet. Og Planløsheden fortsætter, – nu sender med eet Greven sin Kansler til Nederlandene og ber om Hjælp *mod* Lybeck. Faar han denne Hjælp, vil han være rede til at modtage Danmarks Rige som Len af den store tyske Kejser! – Samtidigt prøvede han at forhandle sig til Fred med den af Jyderne kaarede danske Konge Christian III! – Begge Dele var forgæves, og den arme Greve havde ikke andet at gøre end at blive paa sit lybske Parti og spille Spillet til Ende.

At spille Spillet til Ende var for Greven at bide i det sure Æble. Johann Rantzaus Tropper tog baade Fyn og Sjælland. Men en vildledt Befolkning i København maatte døje Maaneders Belejring. Sult og Elendighed udtærede den store Hob, som havde troet paa den gamle Ørns Tilbagekomst. De fantastiske Hærførere, der ventede paa Hjælp udefra, tvang Befolkningen til at holde ud, indtil Hunde og Katte var den eneste Føde i Byen. – Saa først kom Overgivelsen. – Og Christian III, Hertugen, der ikke ønskede det, var Konge af hele Danmark.

8

Det var Christian III, der skulde indføre Reformationen i Danmark, derfor vedblev Tiden under hans Styre at være en Brydningstid. Ogsaa selve hans Tiltræden som Konge var jo en Brydningens Følge. Han maatte erobre sit Land ved Vaaben, og først havde den største Del af Folket været ham imod, kun holstenske og jydske Adelsmænd havde vist ham stadig Troskab. Det var først og fremmest de tyske Adelsmænd, han kunde takke for, at han var Konge i et helt og samlet Rige, deres Raad og deres Vaabenmagt havde givet ham – eller tvunget ham til at modtage.

Faa Konger har overtaget et Rige med saa mange uløste Opgaver. Den lange Borgerkrig havde ødelagt store Værdier. Og selvom Fejdens endelige Udgang var Lybecks Nederlag og dermed Fremgang for dansk Handel, var der nok af økonomiske Vanskeligheder, der skulde klares, før Landet var sundt. Værst var det, at Fejden havde skabt saa dybe Skel i Folket, baade mellem Klasserne og mellem de Overbevisninger, der gik paa tværs af Klasserne. Men det lykkedes Christian III at gennemføre et Opbygningsarbejde, der blev Land og Folk til Gavn.

Han, der havde maattet erobre sit Rige ved Vaaben, var i Virkeligheden en af de mest fredsæle Konger, vi har haft. Og omend hans Raadgivere, – der vedblivende var tyske adelige, – har en stor Del af Æren for det Arbejde, der blev gjort til Landets Gavn, saa maa man uden Tvivl ogsaa regne med, at Kongens egen Personlighed, hans vindende, positive Væsen har udrettet meget.

Christian III vedblev at være tysk indstillet, han har næppe kunnet tale Dansk engang, hans Interese gik sydpaa, han kunde tale om danske Forhold med en vis Foragt, – men alligevel blev han Landet en god Konge. Det var hans menneskelige Kvaliteter, der gjorde ham til det.

Da Christian III omsider efter tre Aars Strid er Konge over hele Danmark, faar han indført en læmpelig Forandring i Rigets Styrelse, som i Virkeligheden snart skal vise sig at være Begyndelsen til Arvekongedømmet. Den Magt, Adelen havde vundet sig under hans Fars Regimente, indskrænkes betydeligt.

Meget hurtigt indkalder han en Rigsdag, hvori ikke blot det gamle Rigsraad og Adelen skal deltage, men ogsaa Udsendinge fra Byerne og alle Herreder. Omtrent samtidigt med, at denne Indbydelse udgik, lod Kongen uden Varsel de katholske Biskopper fængsle. Bisperne maatte for at blive løsladte underskrive en Erklæring om, at al Magt og Myndighed skulde være hos Konge og Rigsraad, og at ingen gejstlig maa faa noget Embede uden Kongens og Raadets Billigelse. — Det er rimeligvis den gamle Hærfører og politiske Raadgiver Johann Rantzau, der jo længe havde været luthersk, som har inspireret den ellers saa forsonlige Konge til dette Kup.

Den Rigsdag, som saa kom sammen, præsenteredes for en Haandfæstning af en helt ny Art. Vi har ingen Midler til at konstatere, hvem der har skabt dens Grundform, men det kan næppe have været de almindelige Raadgivere, snarere er den ene og alene Kongens eget Værk. — Christian III havde jo netop mere end nogen anden Konge mærket, hvad det vil sige, at et Land er et Valgrige, han selv havde maattet vente længe paa at faa sit Kongevalg bekræftet. Nu bestemmes det, at Lensmændene ved Kongens Død skal erkende hans ældste Søn som deres Lensherre, eller hvis denne er død da den næstældste. Og selvom det ikke direkte er udtrykt, ligger deri Grundlaget for *Arveriget.*

I Forbindelse med denne nye Haandfæstning udgik en Recess angaaende Kirkens Nyordning. I denne Recess angriber Kongen paa det kraftigste de katholske Bisper. Deres politiske Rolle skal nu være udspillet, og Folket skal faa nye Bisper, der kan prædike Guds Ord purt og rent for det jevne Folk. Endvidere bestemmes det, at alle Bispestifters Slotte, Gaarde og Huse med Renter og Tilliggende for evig Tid bliver lagt under Kronen „til menige Rigens Bedste".

Dette var en reel Styrkelse af Kongemagten, hverken Kong Hans eller Christian II havde turdet drømme om, — de mægtige Bispegodser skulde jo endda snart efter forøges af alt Klostergodset. Men Kongen vidste at bruge det nyerhvervede til Rigets Gavn.

9

Christian III viste sine menneskelige Kvaliteter overfor det danske Folk ved at virke for dets Genrejsning, og i hans Billede savnes kun det Træk, der gør ham til Dansk. Han var altid omgivet af tyske – holstenske – Raadgivere. Hans Kansler var en Tysker, Wolfgang von Utenhof. De holstenske adelige fik en Række betroede Stillinger, baade Københavns og Malmøs Befæstninger var overdraget Tyskere.

Men ogsaa indenfor de Tyskere, Christian III omgikkes, var der divergerende Opfattelser. Hans Kansler vilde absolut støtte ham i Arbejdet for et stærkt Kongedømme, han vilde have formet Haandfæstningen endnu mere til Kongens Fordel, om han kunde have faaet Lejlighed til det, – og den danske Adel vilde paa det Tidspunkt næppe have gjort alvorlig Modstand, det var den holstenske Adel, der protesterede. Desuden kunde Kansleren ikke, loyal overfor Kongen som han var, finde sig til Rette med den bestaaende Ordning af Hertugdømmernes Styre. Han var Statsmand, tænkte stort og politisk vidtskuende. Han drømte om en Helstat, der paa det Tidspunkt kunde have været en Mulighed. Hans Haab var, at dansk og tysk kunde forenes, og han vilde bruge alle Midler dertil, – Danske skulde flytte til Holsten, Holstenere til Danmark.

Hvad enten man ønsker at gaa ind paa Utenhofs Planer eller ikke, har han aabenbart været den eneste Mand af Indflydelse, der paa den Tid har set et alvorligt Problem i Grænselandsspørgsmalet. Men Kongen har mere ladet sig raade af Rantzau-Slægten, der saa stærkt og konsekvent ønskede Slesvig-Holstens Selvstændighed.

Men engang maatte der tages Standpunkt i denne Sag, Kongen var jo ogsaa Hertug over Slesvig og Holsten og regerede i sine yngre Brødres Navn tillige. Ordningen, der jo maatte blive en ny Deling, kom i 1544.

Standpunkterne er mærkelige i denne Sag.

Det mest reaktionære Parti i Norden er det holstenske Ridderskab. Men i dette Tilfælde ønsker det at være i Overensstemmelse med en ny Tids Statstanker og derfor bevare Landenes Enhed, – en for Øjeblikket og Tilfældet skabt Udtryksform for Ønsket om Hertugdømmernes evige Samhørighed.

I Modsætning dertil ønsker den i Virkeligheden moderne indstillede Konge at hævde en gammel Tids Opfattelse, hvorefter Hertugdømmerne er de arveberettigedes Privatbesiddelse, og derfor bør de deles.

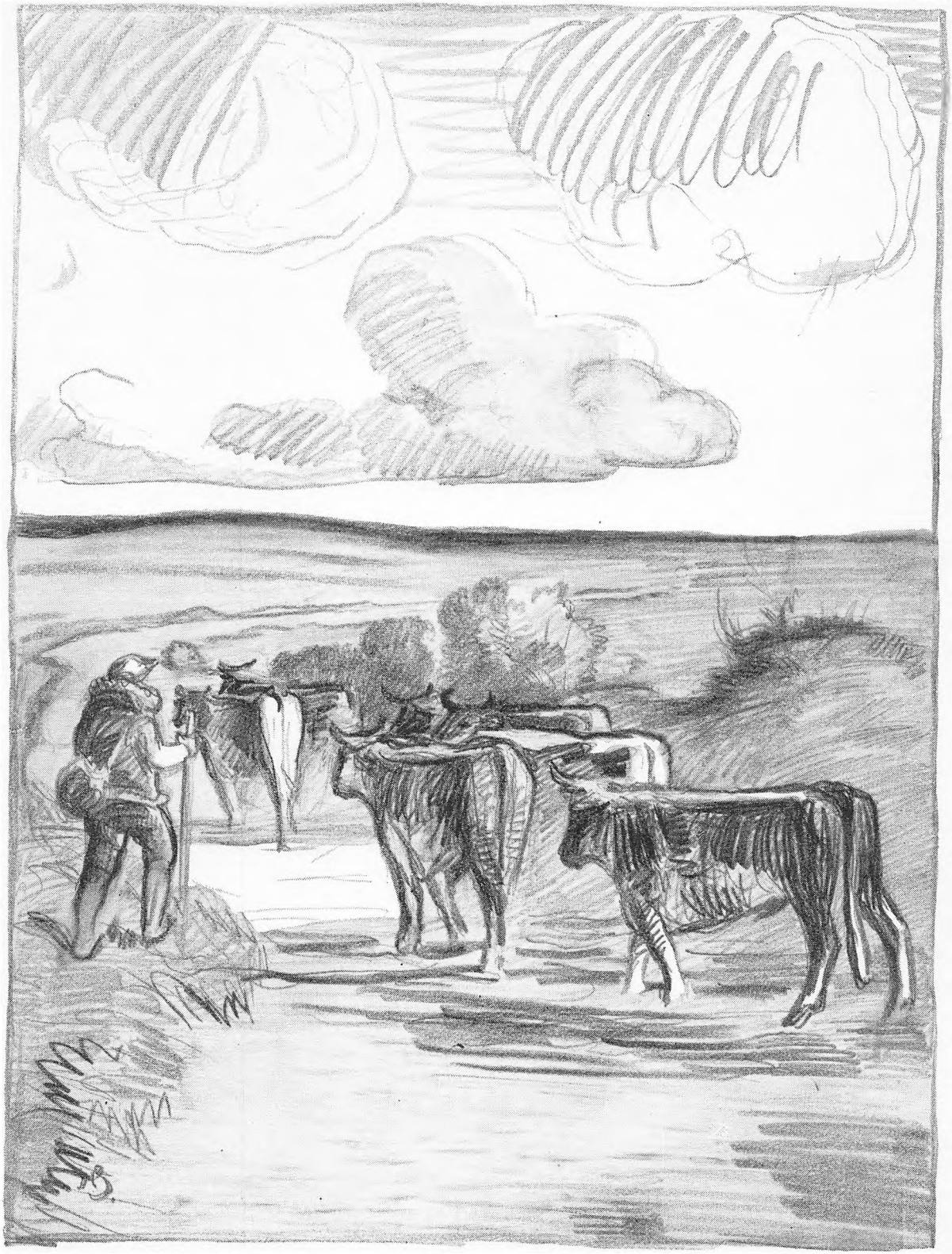

Og Kongen sejrede. Igen engang kommer vi ud for den fuldkommen idéløse Opdeling af Hertugdømmerne, – og nu er i hvert Fald Grunden for nogle Aarhundreders Splid lagt.

IO

I Delingen af 1544 har vi Grundlaget for den Tale, der for de fleste Danske er uforstaaelig, Talen om det kongelige og det hertugelige Sønderjylland.

Kongens yngste Bror, Hertug Adolf, fik som sin Andel Gottorp Slot med Sydslesvig til et godt Stykke op i Angel, desuden Byerne Aabenraa, Slesvig, Eckernførde og Kiel.

Kongen fik den saakaldte sønderborgske Del, Als, Ærø, en Del af Angel og Byerne Flensborg og Segeberg.

Hertug Hans den Ældre fik Haderslev, Tørning og Tønder Len samt i Holsten Byen Rendsborg.

Saa var der endda et Stykke af Hertugdømmerne, som ikke blev delt, men som skulde regeres af de tre Hertuger i Fællesskab.

Kongen forlangte af sine Brødre, at de skulde aflægge Lensed til ham, de nægtede det, fordi de mente sig ligeberettigede i Arven. Og der var Tider, hvor man i Danmark frygtede, at Hertug Adolf skulde gaa med Rigets Fjender mod Kongen.

ULIGE KAAR

I

De Brydningstider, der afsluttedes med Reformationens endelige Knæsættelse, skulde for Danmark som for de fleste andre europæiske Lande efterfølges af et Par Menneskealdre, hvis Præg var aandelig og materiel Opgang. Naar vi ser bort fra Krigen med Sverige, var det ogsaa mest rolige Tider. Den aandelige Fremdrift havde naturligvis ikke kunnet lade sig standse af de ydre Brydninger, tværtimod var den overalt blevet næret deraf, som enhver Kamp mellem gammelt og nyt maa nære Aandslivet. Det var vel ikke lutter uselviske Kræfter, der blev sat i Gang af Gæringen; baade Hadefuldhed og gemen Chancespekulation var med i Spillet. Men det, som skete, var en Tilførsel af nyt Liv fra alle Samfundsklasser, en Frigørelse af Kræfter, der før helt havde holdt sig tilbage.

Om det i Virkeligheden for det jevne Folk var nogen Fordel at faa den hjemlige Fyrste til Kirkens Overhoved i Stedet for den fjerne romerske Pave, som man kunde søge at snyde efter bedste Evne, det er jo et Spørgsmaal for sig. Men den Kendsgerning, at i hvert Fald nogle af de første Regenter under og efter Reformationen brugte den nye Indstilling ogsaa til Folkets Gavn, er af stor Betydning. Den ulykkelige Christian II var begyndt med at støtte Christian Pedersen, Saxoudgiveren og Bibelfortolkeren. Frederik I og Christian III skulde støtte andre Aandsarbejdere, Frederik II og Christian IV, de store Bygmestre, har jo efterladt sig straalende Minder.

Om man ogsaa, foruden den nye stærke Brug af Tryksværten vil tage noget haandgribeligt Udtryk for disse Slægtleds Indsats, kan man nævne den enormt tiltagende Haandværkerkultur, rækkende tilbage til Middelalderen, men nu udfoldende sig i frodig Rigdom. Ikke blot navnkundige Mestre, men hele navnløse Skarer, Skoler og Sammenslutninger var delagtige i denne Folkekultur. Vi finder flere og flere Almuenavne nævnt i Beretningerne. Da Salmedigtningen i Danmark nærmest bliver en Modesag, er det ikke blot Præster som Hans Taussen, Adelsmænd som Herluf Trolle, men ogsaa Bondesønner som Niels Hemmingsen og Haandværkere som Hans Spandemager, der giver deres Bidrag til Fornyelsen. — Ogsaa økonomisk blev det for Danmark Opgangstider, og den nye Tilvækst i Handel kom større og større Dele af Folket til gode, takket være den endelige Sejr over Lybecks Monopolstilling.

At disse Opgangstider allerede havde Spiren i sig til moralsk og økonomisk Forfald, er jo kun Udslag af en aabenbart uforanderlig Rytme i Historien, hængende sammen med en Konstruktionsfejl i Menneskesindet.

At allerede Frederik II og Christian IV skulde blive fremstillet som Fyrster, der ikke kendte til Maadehold i Drik, var i Overenstemmelse med Tidens løsslupne Livsglæde og en næsten ligesaa naturlig Ting, som at deres nærmeste Forgængere med personlig moralsk Strenghed havde reageret mod den døende Katolicismes Udskejelser, ligesom det synes let forklarligt, at et haardt Enevælderegimente en Overgang maatte følge efter Forsøgene paa et begyndende Demokrati.

Naar Overgangen fra den ene Tilstand til den anden foregaar uden blodige, landsødelæggende Revolutioner, opstaar imidlertid vanskeligt alvorlige Brud i den kulturelle Udvikling; selv en periodisk Reaktion vil ikke udslette Grundlinjen. — Og den Grevens Fejde, der paa Borgerkrigsmaner hærgede Danmark just i Brydningstiden, havde saa lidt med Folkets Sind at gøre, fremkaldt og udkæmpet som den var af fremmede, at den ikke kunde komme til at sætte dybe Skel mellem to Tidsaldre. Den aandelige Udvikling forblev i Danmark ubrudt, og den ene Slægt kunde bygge videre paa den andens Indsats. Ogsaa Overgangen fra katolsk til luthersk Tro skete i Ro og i Overensstemmelse med en Udvikling, som forlængst var i Gang, og hverken Hans Tavsens Hidsighed eller Poul Helgesens Stejlhed kunde komme til at sætte varige Bitterhedens Spor.

Reformationens dybeste Indhold og Mening, at Menneskene gennem Ordet skulde kunne komme ind i et personligt Forhold til den kristne Gud, imødekom en Trang, der for længst havde givet sig Udtryk i aandelige Viser, som gik fra Mund til Mund og for Folket betød mere end den latinske Messesang. Vore første Salmedigtere i luthersk Forstand har haft en god Tradition at bygge paa. Hvad enten det gjaldt Nydigtninger eller Oversættelser af latinske Kirkesange, var Grunden for det nye lagt. Og mange af de gamle aandelige Viser overgaar, hvad der opstod som Frugt af de nye Tiders Skrivelyst. Længe før de reformatoriske Forordninger kom kunde Præsterne meddele Menigheden danske Sange, — Digtene var jo ikke Folkeeje i vor Forstand, men vel i en anden og betydningsfuldere. Der fandtes kun begrænsede Afskrifter af hver Sang. Det varede længe, før Bogtrykkerkunsten rigtigt kunde komme det jevne Folk til gode. Saadan var Danmarks første Salmebog, Hans Thommesøns, kun bestemt til Kirkerne, saa

Præst og Degn kunde læse eller synge af den. Men ligesom Folkeviserne bevaredes ved at gaa fra Mund til Mund, udbredtes ogsaa de aandelige Viser, der skulde varsle nye Tider, ved Hukommelsens Hjælp. Og det har ikke været ringe Digtning, det almene Folk paa den Maade kom i Forbindelse med.

Saadan lyder for Eksempel en førreformatorisk Oversættelse af den latinske Stabat mater:

Hvo er saa haard,
han fælder ej Taar,
om han kunde se,
med hvor stor Ve
Maria ved Korset pintes.

Og Slutningsverset: —

O milde Mø,
naar jeg skal dø,
gak for din Søn
med moderlig Bøn
og frels min Sjæl af Vaade.

Der er ikke stor Forskel paa Tonen i denne senmiddelalderlige Oversættelse og i Salmer fra nyere Tider. Og Tonen er dansk.

De nye Tider skulde da ogsaa betyde en stærk Understregning af Modersmaalets Betydning, af det nationale, ikke som en ny Idéindstilling, men i selve Fremhævelsen af det hjemliges og det nedarvedes Værdi. I lige saa høj Grad som Katolicismen i sin Tid havde befordret internationalt Samkvem, kom Lutherdommen i de Lande, hvor den sejrede, en Overgang til at fremme det nationale. Saxo oversættes, Folkeviser samles og trykkes, den nationale Aand kommer til Udtryk hos Historikere som Anders Sørensen Vedel og senere Hvidtfeld. Det er en Rejsning med selve det frigjorte Modersmaal som Grund, og dens Resultater har ikke ladet sig udslette af senere Tiders Indflydelse udefra. Det danske Folk blev ved med at udvikle sig i Retning af større folkelig kulturel Egenart. Det gjorde andre Folk ogsaa, men det ejendommelige og uden Tvivl sunde i den danske Udvikling er den ubrudte Linje, den revolutionsløse Vækst.

At det danske allerede længe havde været noget *bevidst,* har vi haft Tegn nok paa.

Men naar den fra Tyskland kommende Reformation fik en saa stor og lykkelig Betydning nationalt set, skyldes det først og fremmest, at det for de fleste almindelige Mennesker vigtigste Forhold, det religiøse, nu en Tid blev ordnet paa Modersmaalets Grund, og at dette betød saa stor en Glæde — ja, for de bedste en Styrke — at selve Sproget blev som en Velsignelse ogsaa over alle andre Livsforhold, der jo omtaltes i samme Sprog.

Udviklingen er i saa Henseende den samme som i Tyskland, men den katholske Kirkes vedvarende Magt i de sydlige tyske Lande vilde ikke tillade en ligesaa sund og rolig Udvikling dernede; en blodig og fortærende og resultatløs 30 Aars Krig skulde først udkæmpes, dermed skabtes det bitre Brud i Udviklingen.

2

Vi vil nu i det følgende se bort fra det andet Hertugdømme, Holsten, hvis Befolkning aldrig var eller kunde blive dansk, og nøjes med selve Grænselandet, Sønderjylland eller Hertugdømmet Slesvig.

Sønderjylland kom til at spille en mærkelig Rolle i denne Indledning til nye Tider, en Rolle der i en Del ligner den selvopofrende Tjeners.

Reformationen kom tidligt til Grænselandet. Det var naturligt baade af dynastiske og af geografiske Grunde. Vi har ogsaa peget paa den nationale Fare derved. Men skønt vi har maattet erkende, at Tyskheden, støttet af Hertug og Adel, breder sig længere og længere nordpaa, maa vi nu se, at Sønderjylland dog en Overgang kommer til at betyde noget for Danmarks nationale Rejsning.

Det var den tysksindede og tysktalende Hertug Christian (III), der i Haderslev samlede lutherske Lærere og Præster, og som gennemførte Reformationen i Hertugdømmet, før den sejrede i Kongeriget (Haderslev-Ordinansen 1528, Rigsdagen i København 1536). En væsentlig Del i Programmet var naturligvis ogsaa her: — Guds Ord paa Modersmaalet. Men de fleste lutherske Præster, han samlede om sig, kunde ikke tale og vel knap nok forstaa Dansk. Derimod har de foruden Højtysk nok kunnet Nedertysk, som store Dele af Befolkningen her forstod, da det jo var Administrationssprog.

Det vil sige, at Reformationen *hernede* ikke umiddelbart kom til at betyde en Frigørelse af Modersmaalet. Vi har ikke nøje Rede paa, paa hvilket Sprog der almindeligvis blev præket. At Folkesproget har været Dansk til midt ned i Angel er sikkert, men hvor meget den tyske Indflydelse har gjort sig gældende i Byerne er ikke nemt at vide.

Den Kirkeordinans, som Hertug Christian i 1528 lod udgaa til Landsognenes Præster, var skrevet paa Tysk, men Hertugen kunde ikke andet, og han havde kun tyske Raadgivere om sig.

En kun delvis optrykt Dagbog af en Haderslevpræst, der har virket i Midten af det 16. Aarhundrede, altsaa under Hertug Hans den Ældres Tid, giver os nogle faa Antydninger, der nærmer sig til at være Oplysninger.

Præsten hed Hans Jacobsen Oldendorph. Hans Slægt var fra Gaarden Gammelby i Thyrstrup, nord for Haderslev. Gammelby hed paa Nedertysk just Oldendorph. Og kan vi end ikke slutte os til meget af denne Fortyskning af et jevnt dansk Navn, kan vi i hvert Fald vide, at det maa være blevet opfattet som finere at have et tysk Navn end et dansk. Om denne Opfattelse ogsaa har været gældende ude paa Landet eller først er kommet frem, da nogle af Præstens Aner bliver fremtrædende Byborgere, kan vi ikke slutte os til. Ejheller kan vi vide, om Navnet maaske er en hertugelig Gunstbevisning, eller om Slægten selv har valgt det.

I sine Dagbøger fortæller denne lidt sære Oldendorph ogsaa om, hvordan han i Aarene 1545—46 var i Wittenberg for at lære og pleje Videnskaberne og Troen. Det var i det hele taget almindeligt, at de unge danske Teologer tog til selve Arnestedet for den nye Tro, og derfor har saa mange haft direkte Forbindelse med Luther og Melanchton. Men at Oldendorph, da han et Par Aar senere skal studere færdigt, tager til Rostock og ikke til København, kunde tyde paa, at han (og maaske *man)* her fra Grænselandet paa den Tid fandt det naturligst at studere ved tyske Universiteter.

Han fortæller saa i korte Træk om sit Embedsarbejde, — Bogen er skrevet paa Latin med korte indlagte Replikker paa Dansk og Nedertysk. Optaget, som de fleste af de nye Præster, af en moralsk Højnelse i Reformationens Kølvand, benytter han enhver Lejlighed til at revse Hor og Fraadseri, hvad der tyder paa, at man her som i andre Lande havde en ret ustabil Leveart, noget, den nye kirkelige Lovgivning jo heller ikke lægger Skjul paa. Endvidere faar vi gennem hans Optegnelser et lille Indblik i Datidens Overtro, der i hvert Fald ikke var blevet mindre med Reformationen. Men det interessanteste er det, der vedrører Sproget, og de faa Oplysninger, han kommer med, faar een til dybt at beklage, at han ikke har været grundigere i saa Henseende. Han har i Haderslev By præket baade paa Dansk og Tysk. Optegnelsen af, hvilket Sprog han har benyttet ved de forskellige Lejligheder, tyder paa, at han selv har været opmærksom

paa det ejendommelige Forhold. De Gange, han har præket for Hertugen (Hans den Ældre), har det været paa Tysk, ogsaa i Fruekirken i Flensborg har han talt paa Tysk, men paa Landet, i Fjelstrup og Aastrup, har han talt Dansk og i Haderslev By altsaa snart Dansk, snart Tysk.

Meget kan vi ikke slutte os til deraf, hans Notater er for faa og korte. Men vi kan se af, hvad han fortæller, at en vis Konservatisme har raadet indenfor Kirken endnu. Ved sin Præstevielse maa Oldendorph efter bedste gammelt katholsk Mønster give et stort Gilde, der synes at have tynget hans Budget ret betydeligt. Naar han var ude at præke før Præstevielsen, altsaa en Slags Prøvepræken, afhang det af, hvem der kaldte ham til det, hvad Sprog han skulde anvende. Og da det oftest var Hertugens tyske gejstlige, der kaldte ham, maa han ofte præke paa Tysk. – Saadan var der jo paa Forhaand Grænser for, hvor meget den nye Tro her nede kunde styrke Modersmaalet.

Alligevel har just Haderslev By betydet noget for dansk Aandsliv i de Tider.

Malmøske Tilhængere af den gamle Tro klagede over, at der fra Haderslev indførtes kætterske danske Sange imod den sande Kirke. Det var de to fremstaaende Borgere Claus Tøndebinder og Hans Spandemager, der havde været i Haderslev i Aaret 1527, just det Aar, da Hertug Christian ivrigst arbejdede for Reformationens Gennembrud. De har naturligvis modtaget stærke Impulser og er vendte begejstrede tilbage. De benyttede ogsaa den nye Tro som et Vaaben i Kampen for Christian II's Tilbagevenden, og de har voldt stor Uro i Malmø, men de har altsaa ogsaa givet deres Bidrag til dansk Salmesang, først ved Oversættelser, siden ved en Del ikke betydelige Nydigtninger, hvoraf noget dog er optaget i Hans Thommesøns Salmebog.

Men ogsaa paa sønderjydsk Grund kommer nu Modersmaalet til skabende Udtryk. Een af de første lutherske Præster og tillige een af de første danske Salmedigtere var Provst *Thomas Knudsen* i Hygum, lidt syd for Ribe. Allerede fra Aar 1526 har han præket luthersk i sin Kirke, og han berømmer i sin Dagbog Ordinansen fra 1528. Han havde 12 Børn, hvoraf Hans Thommesøn var eet. Skade for Sønderjylland, at Hans Thommesøn ikke kom til at virke hernede, men maatte tage imod Rektorpladsen i Ribe. Hans Arbejde med Salmebogen vilde have kaldt flere gode danske Mænd hertil. Det var ganske vist mest Samle- og Oversættelsesarbejde, men af den Grund ikke mindre betydeligt. En særlig stor Fortjeneste indlagde han sig ved Optegnelsen af Noder, saa Degnene rundt i Landet havde faste Melodier til de nye Salmer.

Hans Thommesøn var en stor Begavelse, og skønt hans Liv kun var kort (han levede fra 1532 til 1573), fik han udrettet meget. Størst har hans Evne sikkert været i det rent organisatoriske, og han har betydet meget for sin berømte Elev, Anders Sørensen Vedel. Men som skabende Aand har han næppe haft sin Fars Friskhed. Ogsaa Thomas Knudsen var en usædvanlig Begavelse, der i en ung Alder fik store Embeder betroet. Han har hjulpet sin Søn ved Sammenstillingen af Salmerne, men han har ogsaa selv skrevet. Desværre er det kun saa lidt, der er bevaret fra hans Haand, – det, der er, giver Lyst til mere.

Jeg vil aftrykke et Par Vers af „En Bøn for gamle Folk":

Herre, jeg er nu gammel og graa,
stor Svaghed vil mig betage,
Alderdommen er mig kommen paa
med Sorrig og Drøvelsens Dage.
Mit Legems Styrke og Sjælens Kraft
i mig formindskes Dag og Nat,
det vil jeg for dig klage.

Forkast mig ikke, o Herre kær,
for min Alderdoms Lyde,
Forlad mig ikke, men hos mig vær,
din Godhed lad mig nyde.
Min Tilflugt lad mig have til dig,
saa vil jeg prise dig eviglig
og i din Hjælp mig fryde.

Skrevet 200 Aar før Sønderjyllands store Salmedigter Brorson rørte sin Harpe, røber disse Vers dog en Tone, man som Sønderjyde finder hjemlig og kendt. Den jevne Inderlighed, Sprogets Nøjsomhed og milde Varme, – det er Træk, der mere peger frem mod Brorson end mod nogen anden dansk Digter. Og selv om man ikke vil vove Paastande om Folkesjæl og Folkenatur, kan man trygt forsvare at tale om et sønderjydsk Særpræg, og dette sønderjydske Præg er kun en Nuance af det fælles danske.

Naar dette sønderjydske Præg, der ikke har ladet sig slette, alligevel gennem lange Tider kun skulde betyde saa lidt for det danske, skyldes det simpelthen de politiske Forhold, der efterhaanden som Oplysningen bredte sig, i for høj Grad maatte fange Befolkningens Interesse; og det nationale Selvforsvar har taget for mange Kræfter.

3

I alle Forhold, aandelige som materielle, kom Sønderjylland til at lide under det højst uensartede Styre, Opdelingen af Landet betød, — og dette Forhold skulde blive endnu værre.

Vi har i et tidligere Kapitel omtalt Delingen af 1544, hvorved Grundlaget for Gottorpætten blev skabt. Allerede Hertug Adolf, der dengang fik Gottorpdelen (Gottorp Slot, det meste af Sydslesvig samt Aabenraa), var en Overgang paa Kant med den danske Konge og Hertug, som var hans Bror, Christian III; men til noget Fjendskab kom det først i senere Slægtled.

Denne Hertug Adolf (han regerede til 1586) var een af Tidens store Eventyrskikkelser, han strejfede omkring som Kriger i hele Europa, vovede endog at fri til Dronning Elisabeth af England, men maatte nøjes med at modtage Hosebaandsordenen. Han har ikke været meget hjemme paa sit Gottorp Slot, og dog har han haft en vis Interesse for sit Landomraades Skæbne, — saadan omgikkes han med Planer om en Kanal mellem Østersøen og Vesterhavet, han anlagde Diger i Marskegnene, og han byggede Slotte. I Samfundsspørgsmaal var han reaktionær, ellers fulgte han med i Tidens Udvikling, hvilket i sidste Halvdel af hans Regering først og fremmest vil sige Fest; Pragtsygens Tid var indledt.

Samtidig med ham regerede i Haderslev Broderen Hertug Hans. Hans Indsats skyldes det, at Reformationsarbejdet kunde gennemføres. Under denne Hertug Hans den Ældre oplevede Haderslev en rolig og betydningsfuld Opgang. Hertug Hans var en klog og besindig Mand, desuden var han flittig. Den Pragtsyge, andre Byer og Lande kom til at lide under, fik ikke Lov til at ødelægge noget i hans Del af Hertugdømmet, ligesaa lidt som nogen Modrevolution eller nogen indtrængende Calvinisme kunde komme til Orde. Han har ikke blot ladet bygge Hansborg Slot og grundlagt Kathedralskolen, ogsaa Fattiggaarde og Hospitaler oprettede han. Endvidere sørgede han for, at Præsternes Løn blev reguleret til deres Fordel, uden at det derfor gik ud over Be-

folkningen. — Men Hertug Hans døde barnløs, og der var ingen til at løfte hans Arv. Ved hans Død i 1580 opstod et nyt Delingsproblem for Hertugdømmet.

Imidlertid var der allerede forinden opstaaet og løst et andet Problem, løst i Overensstemmelse med Traditionen for Hertugdømmedeling, hvilket vil sige utilfredsstillende og uheldsvarslende.

4

Da Kong Christian III døde 1559, efterlod han sig tre Sønner. Den ældste, Kong Frederik II, blev foruden Konge naturligvis ogsaa Regent over den kongelige Del i Hertugdømmet. Kongens ældste Bror, Magnus, fik Bispedømmerne Øsel, Kurland og Estland hinsides Østersøen, og dermed havde han ikke flere Arvekrav. Den yngste Bror derimod vilde Kongen skaffe Andel i Hertugdømmerne. Men Hertugdømmernes Landdag vilde ikke anerkende ham som Medregent. — Efter lange Forhandlinger fandt Kongen da paa den Udvej, at lade Broderen faa en Del af den kongelige Tredjepart. Det blev til Alvor. Hans den Yngre fik tildelt Bøndergodset paa Sundeved, Als og Ærø samt Slottene Nørborg og Sønderborg.

Altsaa var opstaaet en fjerde Hertugpart, og Hans den Yngre kaldte sig virkeligt Hertug. Men hans Stilling var besynderlig. Han havde intet med hele Hertugdømmets politiske Styre at gøre, ingen Forbindelse med Landdagen eller Adel og By. Han havde kun Indtægterne af den Del, Kongen havde tildelt ham. Men han forstod at udnytte sin Stilling til egen Fordel. I 51 Aar regerede han i sit „Hertugdømme" og forandrede dets Karakter fuldkommen.

Hertug Hans var een af alle Tiders største Jordbrugere, men det var dyrt for andre. Han ryddede Skov for at skaffe Agerjord nok, han byggede Mønsteravlsgaarde til sig selv og sine (han havde 23 Børn!). Og for at faa Raaderum udkøbte han de gamle Adelsslægter, der sad med store Gaarde, — opimod en Snes Adelsslægter har paa den Maade maattet forlade Sønderjylland. Det er da kun naturligt, at han ogsaa nedlagde den ene Bondegaard efter den anden, ja endog hele Landsbyer.

Mens Frederik II og Christian IV kunde indkalde Bygmestre og Gartnere til Tegn paa Rigets Fremgang, sank her i det skønneste Hjørne af Sønderjylland en hel Befolkning ned i Armod og Retsløshed.

Hans den Yngre naaede ikke at faa Stændernes eller de andre Hertugers Anerken-

delse som regerende Hertug, — men Hertugdømmet Sønderborg bestod, — og det skulde endda senere dele sig i en Augustenborggren og en Glycksborggren! Hertugdømmet bestod, men dets Overhoved blev ved med gennem Aarhundreder at være „udskiftet" Herre, mens Gottorp-Hertugen var „regerende" Herre.

5

Saa var der altsaa nu fire Hertugdømmer, — den kongelige Del, Gottorpdelen, Haderslevdelen og Sønderborgdelen. Og var deres Forhold til hinanden indbyrdes indviklet, deres uensartede Styre til Skade for Folket, saa var deres Forhold til Danmark af en ligesaa indviklet Karakter.

Samtidigt med at Slesvig-Holstens Udelelighed havde en Slags formel Tilværelse i dette, at Kongen og Hertugerne dannede en fælles Regering, var Opdelingen ført ud i Karikatur, og i hvert Fald løsnedes Slesvigs Forbindelse med Kongeriget meget deraf. Det var derfor naturligt, at det danske Rigsraad og de danske Konger søgte at knytte Hertugdømmet til sig, i hvert Fald i et Lensforhold. — Omkring 50 Aar forhandledes derom, og ofte var dette Spørgsmaal Aarsag til Strid mellem Hertug og Konge. Men i 1580 lykkes det omsider Frederik II at faa Hertugerne Adolf og Hans den Ældre til at modtage deres Hertugdømmer som Len af Kongen. Det var efter bedste *tysk* Skik, og den Fest i Odense i Foraaret 1580, hvorunder Lensfanerne tildeltes, var af store og kostbare Dimensioner.

Det blev nu fastslaaet, at Lenet var arveligt. Som Betaling skulde Hertugdømmet yde Kongen en ringe Krigshjælp, omvendt skulde Kongen beskytte Lenet i Tilfælde af Ufred. — Ved denne Forlening var ogsaa Hertug Hans den Yngre af Sønderborg, ogsaa han fik sit Len tildelt og derved sin Slægts Arveret bekræftet.

Men kun et halvt Aar efter denne Forlening dør Hertug hans den Ældre. Han har ingen Arvinger, — hvem skal saa have hans Len? Der forhandles et Aar, før Kongen og Hertug Adolf bliver enige om at dele Haderslevdelen imellem sig, — det vil sige, før en Voldgiftsret, sammensat af tyske Fyrster, tvinger Hertug Adolf til at give Afkald paa den Eneret paa Arven, han havde hævdet, og som nær havde tvunget Landet ud i Krig.

Efter Voldgiftskendelsen opmaales da Hertug Hans' Andel i Slesvig og Holsten og deles i to Parter med omtrent lige store Indtægter, den ene Part kaldes Haderslev Del

og den anden Part Tønder Del. Under den ligefremme Lodkastning trak Hertug Adolf Tønder, Kong Frederik Haderslev.

Saaledes opstod den kongelige Del og den gottorpske Del. — Kongen gav sin Bror Hans den Yngre i Sønderborg Ryd Kloster som en Del af Arven. Kong Frederik var godt tilfreds med sin Del, og han tog sig ivrigt af sit Hertugdømme nu. Belært af Hertug Hans den Yngres Metode udkøbte han den ene Adelsslægt efter den anden i Haderslev Amt, og han grundlagde en Række kongelige Forpagtergaarde. Men i Modsætning til sin Bror i Sønderborg lod Kongen sit Arbejde komme Bønderne til gode og grundlagde dermed den Velstand, sønderjydsk Landbrug i de Egne skulde udvikle sig til.

Det er da forstaaeligt, omend uretfærdigt, at Forestillingen opstaar om Haderslev Amt som det gennem alle Tider mest danske i Sønderjylland. -- Det var de ulige Chancer, Herskerne bød, som gav ulige Kaar og forskellig aandelig Styrke.

UNDER HELTEKONGENS STORPOLITISKE SPIL

I

Christian IV kom i sin Kongetid til at øve store Bedrifter, der gjorde ham til Heltekonge i Folkets Bevidsthed. Imidlertid skulde kun faa af disse Bedrifter blive Land og Folk til varig Gavn. Det skyldtes Brist i Majestætens Karakter, men det skyldtes ogsaa i høj Grad Tidstilstande, han ikke har været med til at skabe, og historiske Tildragelser, ogsaa større Begavelser end han maatte bukke under for.

Naturligvis begyndte for ham som for hans Forgængere Kongetiden med Kævl om Hertugdømmerne; naturligvis skulde ogsaa under hans Tid Striden med Sverige fortsættes; men da han døde som gammel enøjet Fyrste efter i 60 Aar at have siddet paa Danmarks Trone og maatte efterlade sig et hærget Land, da var det den europæiske Storpolitik, der havde sat sine Mærker i vort Folks Skæbne. Nye Tiders nye Linjer gav nye Forudsætninger for en Statsmands Handlinger.

Det var ikke noget ringe Rige, Christian IV overtog, — Norge og Danmark med Skaane, Halland og Bleking samt store Dele af Hertugdømmerne. Det gjaldt for at være en Stormagt; i Norden var det ogsaa den største Magt; men det var en Stormagt syg af de Brøst, indre Splittelse giver.

Under Kalmarkrigen (1611—13) fik Kong Christian at føle, at han ikke helt kunde stole paa Nordmændene. Under Kejserkrigen (1626—29) og ved andre Lejligheder skulde han se, hvor ringe Samfølelse med den danske Stat det gottorpske Hus var i Besiddelse af.

Nu havde Kong Christian maaske alligevel været Manden for en Samling af Riget, om ikke de Opgaver, Tiden lagde paa hans Skuldre, havde været saa uforholdsvis store.

De store og skønne Bygningsværker, han har efterladt sig som synlige Minder, er jo kun faa Udtryk for hans Virketrang. Han har mere end nogen Regent deltaget i hele Rigets Tarv. Han rejste flere Gange til Norge, ja tog endog til Lapland for at sætte sig ind i Grænseforholdene der; i Slesvig og Holsten viste han sig ofte. Han grundlagde Byer baade i Norge og i de danske Lande øst for Øresund, ja, han tænkte endog paa at anlægge en stor Havneby i Vestslesvig ved Ballum, en Plan, som efter den Tids Forhold slet ikke var utopisk. Han satte Arbejde igang, indkaldte Haandværkere, grund-

lagde Fabrikker, og det ikke bare i Hovedstaden; han begyndte Minearbejdet i Kongsberg i Norge, han indkaldte til Købstadsmøde i Haderslev. Da Danmark første Gang i hans Tid var oversvømmet af Fjender, indkaldte han til en Landsforsamling, hvori ogsaa den laveste Stand, Bønderne, deltog, for at kunne give sit Besyv med i Spørgsmaalet om, hvad der skulde ske i denne alvorlige Stund.

Der var i det hele taget stærke konstruktive Kræfter i Kong Christian, langt stærkere end de destruktive, saa at Aarsagen til, at saa faa af hans Planer for Alvor lykkedes, maa søges uden for hans Karakter, i indenlands og udenlands Tilstande.

Splittelsen i selve Folket var stor. Selv om han som Hersker blev næsten enevældig — og han var den sidste Konge før den egentlige Enevælde —, maatte han endnu dele meget af Magten med Adelen. Kongen regerede i Virkeligheden kun over Krongodset og Købstæderne. Det var ganske vist de to bedste Indtægtskilder i Landet, men Adelen ejede alt det andet. Og Adelen, der under Christian III havde faaet et Knæk, var igen kommet frem til stor Magt og Indflydelse. Kongens Embedsmænd havde ikke meget at sige over den. Adelen havde Hals- og Haandsret over Bønderne, paalagde dem Skat og opkrævede den selv.

En Forbedring af Kongens Stilling var sket med Reformationens Gennembrud. Før havde den store Gejstlighed tilhørt, ja, ofte anført Højadelen. Den nye Gejstlighed rekruteredes mest fra Borgerskabet; den var ikke nogen egentlig Stand, og dens Forhold var ikke misundelsesværdige. Dens Dannelse hævede den over det almindelige Borgerskab, men dens Oprindelse stillede den dybt under Adelen og gjorde, at den kun naaede Andenrangspladsen i Samfundet.

Om Byborgerne gjaldt det, at de nye Tider med voksende Handel vel gav dem øgede Chancer, og at Klassebevidstheden var ved at vaagne — ikke mindst i Grænselandet, hvor saa mange tyske Haandværkere kom ind —, men nogen helt fri Stand var de ikke blevet endnu.

Og langt under alle baade i Rang og i Levestandard stod Bønderne, hvem de gode internationale Opgangstider ikke bragte mange Fordele. Paa Adelens Omraader faldt Tallet paa jordegne Bønder bestandigt gennem det 16. Aarhundrede. Forøvrigt var en Fæstebondes og den jordegnes Kaar ikke meget forskellige, — hvad den sidste betalte mindre i Landgilde, maatte han til Gengæld erlægge i fordoblede Skatter. — Den kongelige Del af Hertugdømmerne skulde dog en Overgang danne en Undtagelse i denne

triste Tilstand i Almindelighed, idet, som før omtalt, Kong Frederik II udkøbte den gamle Adel. Til Gengæld skulde samme heldigt stillede Bondestand under Trediveaarskrigen miste mere, end hvad der var vundet forud. — For hele Landets Vedkommende gælder det, at Bøndernes Kaar skulde blive endnu ringere under Enevælden. Men disse her skitserede dybe Klasseskel vanskeliggjorde alt Samlingsarbejde, idet hver Stand naturligt i hvert enkelt Tilfælde kun søgte sit eget bedste. Og hver Gang Landet var i Nød, øgedes Nøden af indre Oprør.

Man kan ikke med Rette sige om Christian IV, at han *havde* Planer om en Samfundsamling, det vilde have været for fremmed en Tanke i Tiden; men man kan vist godt gaa ud fra, at meget af hans Arbejde, inspireret af den nye Tid, vilde have ført til en stærkere Samfundskonstruktion, om ikke denne indre Splittelse havde hørt med til Baggrunden for hans Regering.

Dertil kom saa de ydre Vanskeligheder. Der var Uroen i hele Europa, omsiggribende, men først og fremmest gærende i Tyskland. Og der var Forholdet til Sverige.

Kong Christian var engang i Flensborg til sin Sønnesøns Barnedaab. Han holdt selv Drengen over Daaben. Præsten har sikkert villet gøre Indtryk paa Majestæten, men er i sin Iver kommet til at gøre sin Præken for lang. Kongen kedede sig, og han saa sig omsider foranlediget til at afbryde. Afbrydelsen lød — henvendt til Spædbarnet: „Hvis du engang kan trykke Svensken saadan, som du nu trykker min Arm, da faar han Skam!"

Det er eet af de mest djerve Udtryk for en Følelse, vi nu efter nogle Slægtleds lykkeligere Udvikling kun kan kalde for Broderhad, et Had, der havde dybt befæstede Forudsætninger, og som heller ikke skulde blive overvundet i Christian IV's Tid. Tværtimod skulde det føre til den for Hertugdømmerne saa ulykkelige Thorstensonkrig.

Endelig var der i Forbindelse med Forholdet til Sverige det vidtspændende Spørgsmaal om Herredømmet i Østersøen, — et Stridsspørgsmaal mellem Sverige, Hansestæderne og Danmark først og fremmest; men ogsaa Nederlandene og England, ja, endog for en Tid lang det habsburgske Kejserhus blev inddraget deri.

Vi vil komme nærmere ind paa disse Forhold, — men saadan var Baggrunden for den unge Konges Muligheder ude og hjemme.

2

Det var som bekendt Anders Sørensen Vedels Mening, at Frederik II kunde have levet en god Stund længere, om han ikke havde kigget saa dybt i Bægeret. Det er muligt, at den lærde havde Ret, skønt helt givet er det ikke, for Sønnen Christian IV stod i saa Henseende ikke tilbage for sin Far, og han blev dog gammel, – men i hvert Fald døde Frederik II i 1588, kun 54 Aar gammel, og hans ældste Søn, Prins Christian (IV), var da kun 11 Aar gammel.

At Prinsen, der forlængst var hyldet som Arvtager, ikke selv kunde overtage Regeringen med sine 11 Aar, var jo indlysende; men der fandtes ikke nogen fast Lov for, hvad der skulde ske i et Tilfælde som dette; der var ikke faste Regler for Formynderskabet. Det eneste sikre var, at i det Øjeblik, Kongen døde, var den højeste Myndighed hos Rigsraadet, indtil Tronfølgesagen var ordnet.

Straks meldte sig Christians Farbror, Hertug Hans den Yngre af Sønderborg, med Tilbud om at overtage Formynderskabet for Prinsen. Han var jo ikke Medregent i Hertugdømmet; derfor vilde han ved at blive Barnekongens Formynder faa Chancer, der laa langt uden for hans normale Muligheder. Men det danske Rigsraad afslog Tilbudet. Heller ikke den unge Konges Mor fik Lov til at overtage Formynderskabet. Det blev Rigsraadet selv, som tog Styret, og de vigtigste Mænd i Raadet var uden Tvivl Opgaven baade voksne og værdige. Det var Christoffer Valkendorf, Jørgen Rosenkrantz, Kansleren Niels Kaas og Rigets Admiral Peder Munk. – Disse fire var de egentlige Regeringsraader, og deres første Opgave var at føre Landet frelst igennem en kongeløs Tid, hvilket dengang paa Grund af de mange dynastiske Forviklinger var vanskeligere end nu. De indlod sig ikke paa Storpolitik, men de gjorde deres Pligt til Statens Gavn. I 8 Aar skulde Danmark styres af dette Raad (med smaa Ændringer i Sammensætningen, som her er uden Betydning). Men allerede, da de 6 Aar var gaaet, gjordes den unge Konge fuldmyndig, altsaa da han var 17 Aar. Og deri var først og fremmest hans Mor Skyld.

Hans Mor, Dronning Sofie, var kun 30 Aar gammel, da hun blev Enke; men hun havde syv Børn, og hun ønskede at forsørge dem bedst muligt. Nogen videre Forbindelse med den danske Adel, som i den kongeløse Tid havde Hovedmagten, havde hun

ikke. Dels havde hun ikke været længe nok i Landet, — Kong Frederik II giftede sig først meget sent, — dels støttede hun sig i de fleste alvorlige Spørgsmaal til sin Far Hertug Ulrik af Mecklenborg; dels endelig havde hun ikke Anlæg og næppe nok Interesse for Politik, men alene Sans for sine Pligter som Mor og Forsørger. Det gjaldt for hende alene om at sikre sig sit eget fortsatte Livsophold og en sømmelig Tilværelse for Sønnerne, — de to Døtre blev forsørget ved Giftermaal.

Til Enkedronningen selv var henlagt alt Krongods paa Lolland-Falster. Denne Lod var sikker nok, og hun tog den naturligvis, men hun udnyttede den næsten til Skamløshed, udpinte Bønderne, tilvendte sig store Indtægter, saa hun, skønt Enke, der blot sømmeligt skulde forsørges, hurtigt var i Stand til at laane sin Søn Kongen betydelige Pengebeløb.

Men til Børnene var ikke henlagt noget Arvelod med Undtagelse, naturligvis, af den ældste Søn Kongens, der fik Krongodset og Købstæderne i Kongeriget og den kongelige Part af Hertugdømmerne. Og nu prøvede Enkedronningen at udnytte en tilfældig Chance i Hertugdømmet til Fordel for de andre Sønner.

Den Hertug Adolf, der havde regeret samtidigt med Frederik II, var død 1586, to Aar før Kongen, og hans Arvtager, Frederik, allerede Aaret efter. Den næste i Arverækken var Hertug Frederiks Bror Phillip, men han var endnu kun 17 Aar, umyndig som den danske Konge. Og saaledes var ved Frederik II's Død Forholdet det ejendommelige, at der hverken fandtes en myndig Kongesøn til den danske Kongetrone eller en myndig Gottorper til Grænselandets Hertugstol, men vel umyndige Arvtagere til begge fyrstelige Hverv. Der var da en naturlig Lejlighed for to Mødre til at mødes i Kamp eller Forening for at søge de størst mulige Rettigheder for deres Sønner.

Ligesom Enkedronningen, Sofie fra Mecklenborg, ønskede at overtage Formynderskabet for sin mindreaarige Søn som Konge af Danmark, ønskede den endnu mere energiske og langt stærkere politisk begavede Enkehertuginde Christine, stammende fra Hessen, at være Formynder for sin Søn Phillip som Hertug af Slesvig og Holsten. Og Christine prøvede paa at sikre Sønnens Stilling uden om gældende Sæd og Skik, som jo var, at Stænderne (det vil først og fremmest sige Ridderskabet) først skulde vælge eller anerkende og derefter hylde den nye Hertug. Enkehertuginden var ved sine Forbindelser med tyske Fyrstehoffer blevet klar over den ny Tids Tankegang til Fordel for den stærke Fyrste mod Højadelen.

Enkedronning Sofie tænkte slet ikke paa nogen politisk Akt i den Retning; hendes Maal var det moderlige og ligefremme, at hendes endnu mindreaarige Sønner engang med Tiden kunde faa hver en Del af den kongelige Part i Hertugdømmerne, — en Tankegang, der, om den var ført ud i Livet, vilde have gjort Sønderjyllandskortet endnu mere broget, end det var.

Ingen af de to Mødre til Herskeremnerne sejrede. Den slesvigholstenske Adel vægrede sig ved at give Afkald paa Retten til at vælge Hertugen, og endnu stærkere strittede den imod Enkedronning Sofies Tanker om en yderligere Deling.

En Overgang tænkte Enkedronningen, at hun kunde opnaa at se den unge Kong Christian valgt som Enehersker over begge Hertugdømmerne. Men ogsaa dette var Ridderskabet imod, fordi det ikke ønskede for nær en Tilknytning til den danske Stat.

Den stærkeste Mand inden for Adelen, der jo for allerstørste Del var tysk, var igen en Rantzau, Henrik Rantzau, Statholder over de kongelige Dele i Holsten, boende i den stolte Borg Breitenburg, berømt for det fyldige Bibliotek, han indrettede der. Han var Søn af den berømte Hærfører Johann Rantzau, der i 1559 besejrede Ditmarskerne. Henrik Rantzau var naturligvis tysk, men han var loyal over for den danske Stat og den danske Konge. Stat og Nationalitet var jo endnu mange Steder Begreber, der ikke dækkede hinanden. Paa det Tidspunkt var i selve Kongeriget Stat og Nationalitet det samme, men i Grænselandet gjaldt andre Tankegange. Henrik Rantzau, en paa een Gang robust og forfinet Adelsmand, berejst, belæst og erfaren, siddende inde med en ikke ringe humanistisk Dannelse og derfor ogsaa ofte raadspurgt, brugte som den danske Konges Statholder sin Viden i Overensstemmelse med Tanken om den styrkede Fyrstemagt. Derfor kunde han godt støtte Enkedronningen, saa længe hun kun ønskede at blive Prins Christians Formynderske; om hun var det, vilde Magten jo ikke blive for udstykket. Men han kunde ikke finde sig i, at Hertugdømmerne deltes endnu yderligere. Ud fra en helt anden Tankegang end den øvrige holstenske Adels, nemlig en nogenlunde klar Forestilling om en kommende Helstat, maatte han gaa imod Dronningen i dette Ønske. Og derved har han handlet til Gavn baade for Kongeriget og for Hertugdømmet.

Følgen af alle Forhandlinger blev da den af den nærmeste Fortid anerkendte Forvirring: — begge Arvtagere, den umyndige Konge og den umyndige Hertug, skulde vælges som Fællesregenter i Hertugdømmerne; og da de blev myndige, maatte de hver for sig paany bekræfte Adelens Privilegier, ja, endog udvide dem.

Enkedronning Sofie var ganske vist Formynder for Sønnen som Hertug, men for den samme Søn som Danmarks Konge havde Rigsraadet Formynderskabet. Der skulde næsten mere end menneskelig Snilde til at undgaa en Strid under disse Forhold. I hvert Fald rakte Enkedronningens Interesser ikke saa langt, at hun kunde tænke paa Statens Helhed, og hun fortsatte Arbejdet for at faa sine øvrige Sønner forsørget ved Tildeling af Landomraader i Riget.

I 1590 dør den umyndige Gottorper Hertug Phillip. Og nu prøver Enkedronningen igen at udnytte Situationen til sin egen og sine Børns Fordel ved det ene Øjeblik at gaa med og det næste at gaa imod Adelen. Det endelige Resultat af hendes ikke kloge, heller ikke videre ondskabsfulde, men helt igennem selviske og sneversindede Interesser, var naturligvis den voksende Strid med det danske Rigsraad, saadan at Raadet til sidst tog det ganske usædvanlige Skridt at anmode den tyske Kejser om at erklære den unge Konge for fuldmyndig. Kejseren, som jo fremdeles var Europas stærkeste Hersker, gjorde det. Og derved øgedes naturligvis Bitterheden i Enkedronningens Sind; hendes egen Søn var brugt imod hendes Plan. Efter endnu et Par Aars Strid maatte hun omsider tage til Nykøbing, Falster, og nøjes med det Land, der skulde give hende Livsopholdet, og holde sig borte fra alle Regeringssager baade i Kongeriget og i Hertugdømmerne. Den unge Konge havde ikke mere Brug for sin Mors Formynderskab.

Det hører til de smukke Træk i Christian IV's Karakter, at han ikke bar Nag til sin Mor for det Bryderi, hun havde voldt ham under Opvæksten, — hun havde jo ogsaa skaffet ham Fjender —, men endda ret tidligt forsonede sig med hende.

Af hendes Spil var der ikke kommet andet end hendes eget Nederlag, og derfor blev den unge Christian IV Hertug paa samme Maade som hans nærmeste Forgængere, efter Delingsprincippet.

3

Alle Kongens senere Fejltagelser i Planer og Gerninger, alle de Drag af Ustabilitet i hans Karakter, som kom frem, og som maatte indrømmes, har sikkert gjort, at Eftertiden er gaaet glip af en gyldig Forklaring paa, hvorfor Christian saa tidligt gjordes myndig og allerede som syttenaarig var Konge og som nittenaarig blev kronet. Thi hans Mors Opførsel kan ikke have været Aarsag nok.

Ganske vist betød denne Myndiggørelse ikke, at Adelen opgav sin Magt. Men da

Rigsraadets stærkeste Mand, Niels Kaas, døde, var Raadet meget svækket. Og selv om Christian IV i sin Alderdom nærmest havde tilsat alt, hvad hans Forfædre havde vundet til Styrkelse af Kongemagten, saa var han alligevel Skyld i, at hans Efterfølger blev virkelig Enevoldskonge, fordi han under hele sin Regeringstid enten paa den ene eller den anden Maade havde hævdet sin egen personlige Styrke. Og denne personlige Styrke har utvivlsomt vist sig saa tidligt, at Regeringsraaderne mente at vide, hvad de gjorde, da de lod den unge Konge komme til Magten.

Christian IV har i hvert Fald været en tidligt moden Mand. Hans Naturanlæg har gjort sit dertil; de store Pligter, der lagdes paa hans unge Skuldre, har gjort deres. Endnu længe før han faar blot en Antydning af Magt, viser han sin Interesse for Regeringssager. Og hans skarpe Klarsyn, i hvert Fald for indenrigspolitiske Forhold, har ikke kunnet undgaa at gøre Indtryk. Det blev ogsaa hele hans Liv igennem paa Indenrigspolitikken, han skulde vinde de største og gavnligste Sejre. Han var en Bygmester lige saa meget af Lovarbejde som af skønne Huse. Men selvfølgelig har han, der senere for saa mange skulde komme til at staa som Umaadeholdets Apoteose, i sin første Ungdom været i Besiddelse af en stor personlig Charme. Opdraget i al Slags Idræt, velskabt, smidig, hurtig, og ved enhver Lejlighed visende stærkt personligt Mod, videbegærlig, ikke just hvad dybe aandelige Problemer angaar, men i alt som vedrører praktisk Verdensindretning, sprogbegavet, talende alle vigtige europæiske Tungemaal, og desuden i Besiddelse af en Hukommelse og aandelig Arbejdskraft, der ikke stod tilbage for den legemlige Styrke, — har denne unge Mand været den mest lovende Overtager af Danmarks Krone. Endnu har Opdragelsens Tømmer holdt Lyster og Lidenskaber tilbage. Endnu har de farlige Instinkter ikke haft alvorlige Vaaben i Hænde. Endnu har hans flimrende Kortsyn ikke kunnet ødelægge alvorlige Planer. Det er, som om ogsaa selve Folket har frydet sig over, at han kom til Magten, fordi han var i Besiddelse af en Styrke, der vel først og fremmest var synlig, fordi Baggrunden, det splittede Rigsraad, var saa svag.

Et af de Karaktertræk, Christian IV først fik Lejlighed til at lægge for Dagen, var Viljen til Grundighed. Han vilde virkelig sætte sig ind i sit Riges Forhold, skaffede sig Landkort over de fjerneste Kroge i Nord og rejste til alle de Egne, det var muligt, og saa hurtigt og ofte som overkommeligt. Han satte sig ind i hver eneste Stands Levevilkaar. Det var ham muligt at bestemme en Herregaards Drift saa vel som en Skibshandels.

Utallige er de Breve og Dagbøger, der indeholder hans Ordrer. Og det er næsten ufatteligt, hvad han overkommer at beskæftige sig med, – Skovrydning, Engdræning, Maling af Korn, Brødbagning, Møntslagning, Klædedragt, Udsmykning af Façader og Stuer, Guldsmedearbejde, Straffe over opsætsige Herremænd, Taksigelser til en eller anden, der har ydet ham eller Riget Tjenester, Planer om Vejanlæg. Mangfoldige er de Tilfælde, hvor et Brev, skrevet med egen Haand, kan indeholde alle de her tilfældigt opramsede Emner.

Paa samme Maade, – hans geografiske Kendskab til Landet, til Landsbyer, Marknavne, lokale Betegnelser, hans Viden om Tildragelser paa Steder, han kun flygtigt har besøgt, – en Grundighed uden Lige.

Den samme Egenskab viser sig i hans store militære Indsats, den danske Flaade. Han fik Gang paa Gang selv Lejlighed til at vise baade Mod og Evner som Feltherre, til Lands og til Vands; men han kunde mere end det, han kunde selv tegne og beregne sine Kanoner og sine Geværer. Grundighed.

Det er vel i det hele taget et Spørgsmaal, om der findes et Anlæg af Christian IV, der *i sig selv* alvorligt kan kritiseres. Hans Byer, Christiania ved Siden af det gamle Oslo, Christianssand i Sydnorge, Christiansstad i Skaane o. s. v., hans Befæstninger, Glückstadt ved Elben, Christianspris ved Kielerfjorden, eller hans Fabriksanlæg, alt var i sig selv godt, alt var Frugt af en usædvanlig, en levende Fantasi, en produktiv Begavelse.

Men den store sammenfattende Plan manglede, det vide Syn, Overblikket, den fremskuende Beregning, Synet over den kommende Tids Muligheder i Forhold til det givne Øjeblik, – det havde han ikke. Og sjældent har derfor en enkelt stor Hjerne arbejdet saa meget forgæves.

Lad os, inden vi gaar over til de ydre Forhold, hvor hans Mangel paa Plan skulde komme til at virke, et Øjeblik endnu dvæle ved ham selv og nogle af de Karaktertræk, der synes at have været med til at forme hans Skæbne. Med Magten voksede hans personlige Frihed, og den skulde i meget høj Grad komme til at betyde personlig Tøjlesløshed. Hans Hang til stærke Drikke er den mest omtalte, fordi det er den, hver Mand lettest opfatter. Dog maa vi se dette paa den naturlige historiske Baggrund. Det var ikke blot rundt ved Europas Hoffer, der i den Tid blev drukket meget. Vinen spillede fra Middelalderens Midte til op i det 17. Aarhundrede en langt større Rolle end nu.

Ogsaa Tidens store Helt Martin Luther holdt meget af et godt Bæger, og han vidste langtfra altid at holde, hvad vi nu vilde kalde Maade. Christian IV's Hang til den gode Vin har ikke været Drikfældighed, men Lyst til Fest. Hans stærke Natur, hans frodige Temperament, krævede denne Fest. Og det er da ogsaa kun lidet, Vinen har kunnet paavirke ham, naar vi ser paa det Arbejde, han med eller uden Held har kunnet overkomme. De mange skønne Drikkebægre fra hans Tid viser, hvor meget det æstetiske her har spillet ind, selv om han ikke personlig var nogen større Æstetiker, — han ødelagde jo det første Guldhorn ved at sætte en Skrue med sit Navnetræk i dets Spids, saa det i hvert Fald kunde bruges som Drikkehorn igen. — Men den stærke Trang til Fest og Livsudfoldelse var parret med en lige saa stærk Trang til Opfyldelse af de mest primitive sjælelige Drifters Krav. Hans Ubeherskethed var grænseløs, og han satte mange kostbare Ting over Styr for Riget, bare for at se sin egen Vilje ske Fyldest. I erotisk Henseende var han noget nær umættelig.

Alligevel savnede Christian IV ikke sine Fejls Modsætninger. I Virkeligheden havde han Længsel efter et stille og fredeligt Familieliv; hans landsfaderlige Formaninger til andre var langt fra altid tomme Gebærder, men oftest dikteret af det Savn, han selv led under, Savnet af stille Lykke. Ingen kan sige, om hans Liv var blevet anderledes, hvis han havde faaet sig en anden Kone end den Kirsten Munk, der var ligesaa temperamensfuld som han selv. Men givet er det jo i hvert Fald, at hun ikke kunde være nogen Modvægt mod hans Temperament. — Heller ikke i religiøs Henseende var Christian IV en ensidig haard Mand. Fromhed og Ydmyghed er ganske vist Drag, man vanskeligt vil kunne finde i hans Ansigt og i hans Karakter. Men han havde just den primitive robuste Naturs enkle Tro paa, at Himlen vilde staa ham bi.

Christian IV var som nævnt kyndig i alt, hvad han brød sig om at have Forstand paa, det praktiske, det haandgribelige, og den Del af Videnskaben, der kunde fremme disse Ting, altsaa Sprog og Matematik. Han havde ikke nogen virkelig Dannelse i Datidens humanistiske Forstand. Derfor kunde han ogsaa uden større Smerte bryde overtværs med Mænd som Tycho Brahe og Anders Sørensen Vedel. Og selv om man maa sige, at de høje Aandens Herrer vel nok kværulerede lidt rigeligt, vilde en mere fremsynt Hersker i hvert Fald nok have sørget for at beholde Tycho Brahe i Landet. Hvor meget Tycho Brahe selv kan have Skyld i sin Landsforvisning, den var dog en Tragedie for Landet. Men naar en saadan Tragedie kunde udspilles, hængte det sammen med

et andet Træk hos Christian IV: — han lod sig ikke raade. Han havde vel Raadgivere, men kun sjældent valgte han dem godt, og endnu sjældnere rettede han sig efter deres Raad. Det var hans egen Vilje, der skulde gælde, og Skam fik den, der ikke rettede sig efter denne Vilje. At der findes Tilfælde, hvor hans Omgivelser hellere skulde have rettet sig efter hans Vilje end at gaa imod den, — som da Rigsraadet ikke vilde bevillige nødvendig Kapital til Rustninger i Kejserkrigen —, udsletter jo desværre ikke den Kendsgerning, at hans stædige Egenvilje for ofte blev Landet til Ulykke.

Christian IV havde ingen humanistisk Dannelse, har vi lige sagt. Hans Kunstglæde var en primitiv; han holdt af Musik og Arkitektur, de to Kunstarter, hvor matematisk Opbygning er tydeligst. Digtning og Filosofi, i det hele taget Tankegange, der paa humanitær Vis beskæftigede sig med Livsindretningen, kendte han intet til. Derimod kunde han ofte give Udtryk for en jevn Menneskelighed, Godgørenhed, der var mindst lige saa naturlig som den Forretningssans, der kom til Udtryk, naar han optraadte som Storveksellerer. — Saadan har Kræfter paa ondt og godt arbejdet i den Mand, der skulde blive det danske Folks Heltekonge. Og naar han, det negative Slutregnskab til Trods, fortjener Navnet Heltekonge, saa er det fordi han nogle Gange, ja, mange Gange, viste, at han formaaede at samle Modsætningerne til en Helhed. Det eneste, der kunde slynge alle Kræfter i ham sammen, var hans ukuelige, uangribelige personlige Mod. Om ham har det aldrig været Frase, at han selv stod forrest i Kampen. Gang paa Gang satte han Livet ind for det kostbare Spil, hans maaske forkert rettede Vilje havde begyndt. Og dette stærke mandige Mod, der i hvert Fald ikke kan komme fra de ringeste Egenskaber i hans Karakter, bliver ikke mindre af, at han tydeligst kom til at vise det i de Øjeblikke, der betød de alvorligste Nederlag for ham selv og for Riget.

4

Det, der vilde have været Christian IV's historiske Opgave at løse, var som før antydet Forholdet mellem Danmark og Sverige. Men Opgaven var ogsaa netop saa historisk, at den kun kunde løses af en Mand, der foruden den personlige Styrke havde det store Overblik tilbage i Tiden og fremover, af en Mand, der foruden at vide meget og at se meget ogsaa havde Evnen til at bruge sin Viden og sine Iagttagelser. Christian IV kunde nok se tilbage, i hvert Fald nærede han Følelser, der var i Overensstemmelse med det nedarvede Broderhad, men han kunde ikke orientere sig fremefter.

Straks som ung Konge saa han Opgaven ligge foran sig, og man maa tilskrive det Tidsomstændighederne, at hans Maal var Sveriges Underkuelse i Stedet for et fredeligt Naboforhold.

Det gamle Spørgsmaal om de danske Kongers – tildels tvivlsomme – Arvekrav paa den svenske Krone var efterhaanden kommet ud af Verden som noget reelt. Gustav Vasa's Sejr havde været for stor og den nationale Samling i den svenske Befolkning for stærk og om sig gribende. Nu vilde kun Drømmere og Fantaster tænke paa, at Danmarks Konge ogsaa skulde bære Sveriges Krone. Spørgsmaalet var nu kun det ydre Magtforhold, samlet i Herredømmet over Østersøen.

Siden det store Hedebys Dage havde denne Østersø været et Stridens Emne. Selve dens Tilstedeværelse betingede de mægtige Hansestæders Opstaaen i Nærheden af Flodmundingerne. I de sidste Par Aarhundreder havde de stærkeste Bejlere til Magten over dette Farvand været Lybeck og dets Hanse-Forbund, Sverige, og Danmark. Ret tidligt havde Danmark taget Føringen og f. Eks. vist sin Magt ved Indførelsen af Øresundstolden. Men Lybeck voksede i Indflydelse, og som et Forsvar for den danske Magtstilling, et nødvendigt Forsvar, var det, at Kong Hans i sin Tid grundlagde den første Statsflaade i Europa og dermed sikrede den Position, Christian IV paa Danmarks Vegne skulde miste.

Efterhaanden som Verden blev større og større – det var jo Opdagelsernes og de nye Markeders Tid –, og Varerne, der kunde forhandles, blev mangfoldigere, maatte alle Magtmonopoler over Handelen blive truet. For Østersøen gjaldt det jo hurtigt, at baade Frankrig, England og Nederlandene maatte være interesserede i Adgang dertil og i fri Handel paa Havnene, hvilket atter betød, at disse fjernere Lande kunde inddrages i den hjemlige Strid. Det blev da ogsaa Tilfældet under Christian IV's Regering og i Tiden derefter.

Øresundstolden var en vigtig Indtægt for Kongen og Statsforvaltningen, og den sattes op, hvergang Riget fattedes Penge, – det var i disse Tider mest til Rustninger. Denne Told var en Torn i Øjet paa alle søfarende Handelsmagter og naturligvis ikke mindst paa den, der laa nærmest, – Sverige. Og nu vilde Tilfældet, at Sverige paa denne Tid, hvor Øresundstolden og hele Østersøspørgsmaalet havde stor europæisk Interesse, var i Besiddelse af Statsmænd, blandt mange andre Karl IX, Gustav Adolf, Axel Oxenstjerna, der vel ikke var mindre hensynsløse og brutale end den danske Monark, men

var ham langt overlegne i Evnen til vidtskuende og planmæssigt at forfølge Maalet og langt bedre end han fortod at samle Landets Kræfter om det ene fornødne.

I Christian IV's Tid skulde Sverige føre Krig med alle de Lande, der grænsede op til Østersøen, men Krigene var sejrrige, og til sidst stod det med en Magt, der var stærkere, end Danmark nogensinde havde haft den, selv Valdemarstidens Storhed iberegnet.

Lige saa tydeligt Christian IV kunde se, at dette Resultat maatte komme, om der ikke skete en alvorlig Indgriben, lige saa usikker var han med Hensyn til Valget af Midler for at forhindre det. Men hvad der var endnu værre: — lige saa samlet de ansvarlige Svenske, Konge og Raad — endog med Folkets Støtte — stod bag Ønsket om Magtens Erobring, lige saa splittet stod de indflydelsesrige Kredse i Danmark, og mange af Kongens Planer mislykkedes, fordi han stod alene.

Kalmarkrigen var en Smaakrig; Christian IV havde haabet noget afgørende af, men den blev frugtesløs. I Sverige betød den, at Riget yderligere samledes for Fremtidens nye Indsats; i Danmark betød den, at Raad og Stænder holdt igen over for Kongens nye Krigsplaner, og det har sikkert været uklogt.

Det var jo ikke blot Østersøen, som var et Stridsemne i Europa; hele Verdensdelen laa i Oprør, og Oprør, der var saa alvorlige, at kun krigeriske Afgørelser kunde komme til at gælde. Den Strid, som herhjemme mest førtes i Intriger og Familiekævl, stod paa i forstørret Grad ude i Verden, – Kampen mellem Adel og Fyrste og mellem Smaafyrster og Storfyrster. Mange Stater var endnu i Smeltediglen, og ingen kunde vide deres endelige Form. Dette har Christian IV haft nogen Fornemmelse af, og han har ogsaa set, at den Dag kunde komme, da Striden nærmede sig Rigets Grænser, ja, maaske vilde overskride dem. Men han skulde først lide haarde Nederlag, før der bevilgedes ham Midler — og da var de for smaa — til at skabe et nationalt militært Værn.

I Midteuropa fik Religionstvisten Skyld for Uroligheder ne, en from Undskyldning for et Kompleks af langt mere primitive og usammensatte Lyster, naturligt Magtsyge, dynastiske Forsørgeropgaver og krigsgale Feltherrers Udfoldelsestrang. Hverken Christian IV, der som besejret, eller Svenskernes Gustav Adolf, der som Sejrherre, deltog i Trediveaarskrigen, havde højere Maal for deres Indblanding end den haandgribelige Magt og den tydelige Vinding. Hos den besejrede saas det naturligvis klarest; hans eget Nederlag blev ogsaa hans politiske Planers Nederlag. Den sejrende derimod, Gu-

stav Adolf, naaede ved Heltedøden at faa en Helgenglorie, der skjulte de ganske naturlige, men i hvert Fald ikke fromme Hensigter; og det var i god Overensstemmelse med hans Politik, at svenske Tropper elleve Aar efter hans Død uden Krigserklæring oversvømmede Hertugdømmerne og Jylland.

Traadene i et saadant Foretagende kan ofte synes sært indviklede, men er dog i Virkeligheden snoet sammen efter et ganske enkelt og klart Mønster. Naar der ikke kunde være Tale om en hastig Afgørelse i den standende eller ulmende Strid, en Afgørelse ved en ligefrem Styrkeprøve, maatte det gælde om at skaffe Forbundsfæller; og her var Sverige til sidst mere heldig end Danmark, som Svenskerne i det hele taget i denne Periode førte deres Politik klogere end Danskerne.

De nordtyske Fyrster, der som den protestantiske Union til sidst kom ind i Trediveaarskrigen mod den katolske Liga og den habsburgske Kejser, henvendte sig flere Gange baade i Sverige og Danmark om Hjælp. Men Rivaliteten mellem de to nordiske Lande, hvoraf Sverige nu var ved at blive næsten lige saa stærk som den hidtil eneste nordiske Stormagt Danmark, forhindrede en fælles Aktion, — kun i eet Tilfælde under den store Krig skulde de to Lande staa sammen, det var under Wallensteins Belejring af Stralsund, hvilken By den berømte kejserlige Feltherre da ogsaa maatte efterlade ubesejret. Ellers var der ikke Tale om, at de to nordiske Lande kunde gaa sammen. Det er let nok bagefter at opdage de Fordele, der vilde have været ved en saadan samlet Aktion, men der var hverken historisk Basis eller øjeblikkelig Mulighed derfor. De to Konger, Christian IV og Gustav Adolf, var for stærke Personligheder til, at de kunde lade alt være glemt. — Ja, naar Christian IV, skønt kun meget middelmaadigt forberedt, allerede i 1625 gik med til at føre de protestantiske Unionstropper mod Katolikkerne og saaledes baade som Konge af Danmark og som Hertug af Slesvig-Holsten kom til at deltage i Trediveaarskrigen, var det uden Tvivl af Angst for, at Sverige skulde komme først. Endnu en Tids Forberedelse, og Sikring af Hjælp vilde nok have givet et andet Udfald, thi som Feltherre paa Slagmarken har Christian IV aldrig vist sig ringe. Han har bare uklogt sørget for som Regel at komme til at kæmpe mod en Overmagt.

Danmarks Mulighed for Gevinst i Øjeblikket vilde alene have været et stærkt Forbund med andre Magter. Men i hele Christian IV's Regeringstid viser sig en meget skæbnesvanger Mangel paa diplomatisk Talent, hvad enten Kongens egen Person maa

bære Hovedskylden derfor, eller han maa dele den med de daarligt valgte Udsendinge og de modvillige Rigsraader.

Fra første Færd af førtes en Politik, der maatte drive Lybæk og de andre Hansestæder i Armene paa Sverige. Det kan være vanskeligt at afgøre, om en modsat Politik har været mulig; thi om ikke Danmark havde Hansestæderne til Fjende, vilde Sverige faa dem. Hverken Sverige eller Danmark kunde for Alvor blive Venner med dem. Men det fik endda være, om Kong Christian havde forstaaet at vinde den næste store Medbejler til Østersømagten, nemlig Generalstaterne i Nederlandene, for sig og sin Sag, — for der sad Pengene. Om han havde givet dem Toldlempelser, vilde de nok have staaet paa hans Side. Men hvad enten det var hans fyrstelige Antipati mod Halvdemokratiet, eller det var simpel Mangel paa Overblik, der havde Skylden, fik han ogsaa for lang Tid drevet dem over paa „Arvefjenden"s, Sveriges, Side. Og Danmark kom i den Tid, da vigtige Forberedelser til forestaaende Kamp skulde gøres, til at staa ret alene. Saadan var i hvert Fald Hovedlinjerne, selv om de Tider ogsaa fandtes, hvor Kongen kunde hente Støtte baade fra Nederlandene, England og Frankrig.

Men naar vi ser bort fra Muligheden for at skade Sverige og hindre dets store Fremmarch i Østersøegnene, havde Christian IV endnu en Grund til at deltage i Trediveaarskrigen.

Efter Reformationens Indførelse i Nordtyskland skulde de store Ærkebispedømmer, hvis verdslige Administration i katholsk Tid ogsaa havde været underlagt Gejstligheden, blive verdslige Fyrstedømmer. Nu var Christian IV's Plan at faa Ærkebispedømmet Bremen overdraget til sin Søn. Bremen havde fra gammel Tid meget nær Forbindelse med Danmark, ialfald med Hertugdømmet. Ved Kristendommens Indførelse paa Ansgars Tid kom hele Norden til at underligge Bremen. Men helt op i Tiden efter Reformationen var f. Eks. Ditmarsken endnu et Len under Bispedømmet. Kongens Planer var saaledes slet ikke fantastiske, hvor meget de end naturligvis maatte krydses med de nordtyske Fyrsters og med den habsburgske Kejsers Plan.

Besiddelsen af dette Bispedømme vilde betyde en stor Styrkelse baade for det danske Rige og for Kongen, — om Besiddelsen da kunde sikres varigt. Først og fremmest vilde det betyde en Styrkelse af den Handelspolitik, Kongen havde langt mere Forstand paa end den omfattende og med Krig forbundne Udenrigspolitik. Han vilde med denne Landvinding være Herre over baade Elbens og Weserens Munding og saaledes have

et Havneomraade, Hanseforbundet maatte misunde ham. Han vilde kunne sikre sig den Elbtold, for hvis Skyld han kom til at føre flere Smaakrige med Hamborg (det var for denne Tolds Skyld, at Glückstadt blev anlagt). At selve Riget derved vilde komme til at gaa ud over sine Grænser, var kun noget, der hørte til Tidens Orden. Men ved at være Herre over hele den nedre Elbe vilde han ogsaa kunne skade Sverige betydeligt. Sveriges Fremmarch paa Østersøens Sydkyster vilde lettere kunne standses.

En kort Overgang skulde det ogsaa lykkes ham at blive Herre over Bispedømmet. Men den store Krigs Udfald blev jo, at han tabte mere end det.

Dette er imidlertid de vigtigste Baggrunde for, at Christian IV gav sig i Lag med den Opgave at være Anfører for de nordtyske eller nedersachsiske Fyrsters protestantiske Forbund mod de to mægtige Hære sydfra, Tillys og Wallensteins. Han fik Støtte dertil ogsaa fra Nederlandene, men ikke nok. Og Udgangen maatte blive Christians IV's ikke forsmædelige, men fuldstændige Nederlag, mens Sverige, hvem Angrebet i Virkeligheden gjaldt, blev Eneherre over Østersøen.

5

Naturligvis kunde Kongen ikke til denne sin udenvælts Kamp, som ikke engang de danske Stænder vilde støtte, for Alvor vente Hjælp fra sin tyske Slægtning, Medregenten i Grænselandet, Hertug Frederik III af Gottorp (ikke at forveksle med Kong Frederik III).

Skønt baade Kongeriget og Hertugdømmerne var protestantiske Lande, stillede Hertugen som Betingelse for Støtte, at Krigen ikke maatte føres mod den tyske Kejser, – som sad i Spanien.

Formelt var dette Hertugens Standpunkt korrekt, idet han som Hertug af Holsten var Kejserens Lensherre; men reelt var det et Skalkespil, da Kejseren jo førte Religionskrigen for Katolikkerne. Men Hertugens Stilling allerede 1625 ved Krigens Begyndelse viste, hvor ringe en Rolle Religionen spillede i denne Kamp om Magten. Kongen selv skulde i Aarene derefter komme til at vakle mellem Kejseren og dennes Modstandere, usikker i sin Sag, ude af Stand til at se, hvor han bedst tjente sin egen og Danmarks politiske Interesse.

6

I Kejserkrigen forfulgtes Christian IV fra Begyndelsen til Slutningen af store Uheld, der kun kunde svække hans i Forvejen ugunstige Stilling. Den Hær paa 16—18 000, hvormed han begyndte Krigen i Maj 1625, var af en højst broget Sammensætning, bestod mest af hvervede Tropper, der ikke som Tillys og Wallensteins Hære allerede havde haft Lejlighed til at prøve Kræfterne i Krig. Nogen Enhed var der ikke over Hæren, og af fremragende Feltherrer havde den kun een, Kongen selv. Og da Kongen i Slutningen af Juli styrtede med sin Hest, saa han maatte ligge til Sengs lang Tid, var de danske Anførere mest tilbøjelige til at slutte Fred med den stærke og hastigt fremrykkende Tilly. Han afslog det og fortsatte sine Plyndringer nordpaa. Og selv om Kongen, efter i September igen at være blevet i Stand til at overtage Ledelsen af de protestantiske Tropper, tvang Tilly et Stykke tilbage, saa var for megen Tid og for mange gode Chancer gaaet tabt. Og nu nærmede sig den anden stærke Fjende, Wallenstein.

Christian IV's Felttogsplan har oprindeligt været rigtig: — det gjaldt om først at gaa sydvestpaa og møde Tillys Hær, holde Katolikkerne borte fra Nordtyskland, for siden at møde Wallensteins Hær eller fremtvinge en Fred. Men ikke blot spildtes i Begyndelsen for megen Tid, — Kongens Plan kom ogsaa til at lide under Manglen paa samlet og samstemmende Handlen. Spredte, betydningsløse Smaafægtninger rundt omkring kostede Tab af Blod og Vaaben. Et helt Aar gik uden nogen alvorlig Afgørelse, mens Chancen for et heldigt Udfald rykkede fjernere og fjernere. Naar Christian IV den 15. August 1626 indlod sig i et Slag med Tilly, var det, fordi han var trængt op i en Krog, og fordi enhver Udsættelse øgede Faren. Tre Dage varede dette Slag, der endte med den protestantiske Hærs fuldkomne Nederlag ved den lille By Lutter am Barenberge i Nærheden af Harzen. Naar Slaget *kunde* vare i tre Dage, naar det ofte svingede frem og tilbage, saa Udfaldet forblev usikkert, skyldtes det uden Tvivl Kongens personlige Indsats. Hans Materiale var slet; Fejl efter Fejl, Misforstaaelse efter Misforstaaelse kastede snart den ene, snart den anden af hans Afdelinger i Armene paa Fjenden. Uden Tvivl vilde han *bag* Fronten med hele Kommandoen i sin Haand have udrettet mere end nu, da han selv kæmpede i forreste Linje. Men det hørte jo med til hans Karakter at være stærk i den enkle Gerning, svag i Samlingen. Og derfor blev det Nederlag og Flugt.

Ti Dage efter Slagets Begyndelse overskred Kongen med Resterne af den slagne Hær Elbfloden, og dermed havde han indtil videre opgivet sit personlige Maal for Krigen, – at opnaa Ærkebispedømmet Bremen.

For sent indsaa Rigsraadet nu, at det før burde have bevilliget Kongen Midler til at opbygge et forsvarligt Rigsværn; og de Bevillinger, der blev givet nu, var igen for smaa i Betragtning af, at man dog kunde vente, at Tillys Hær vilde forfølge Danskerne ind i Landet. En stor Del af de nye Rustninger betalte Kongen selv med Laan, han optog hos sin Mor.

Christian IV havde endnu ikke opgivet Krigen; der var heller ikke nogen absolut Grund dertil, for efter hans første Nederlag indsaa de forbundne Lande, England og Nederlandene, at de burde støtte mere for at svække Kejseren. Men der var igen ingen Plan i Kongens Handling. I Stedet for først og fremmest at sikre Forsvaret ved Grænsen, som jo nu var Elben, kæmpede han med Smaastyrker sydpaa. Resultatet var, at Tilly midt i Sommeren 1627 overskred Elben og stod i Holsten.

Nu indsaa Rigsraadet omsider, at Sønderjylland og Kongeriget næppe kunde forsvares, og hastigt blev i Riget udskrevet 12 000 Mand, og Hertugdømmerne maatte yde deres Del. Denne Aktion kom naturligvis for sent, – Wallenstein nærmede sig med 30 000 Mand.

Mens Tilly sikkert har været en glødende Katolik og næret et lige saa glødende Had til Protestanterne, har Wallenstein mere været en politisk Eventyrer med store Feltherreevner. Han saa ikke sin Mission saa meget i en Undertrykkelse af Protestantismen som i en Udvidelse af Kejserens Magt. Derfor kom han ogsaa til at interessere sig stærkt for det Problem, som i Virkeligheden havde bragt Danmark ind i Krigen, – Magten over Østersøen. Hans Plan var det habsburgske Kejserriges Udstrækning fra Middelhav til Østersø og Vesterhav; og som et Udtryk for, i hvor høj Grad Kejseren selv og hans Mænd delte denne Plan, blev Wallenstein efter sine Sejre i Nordtyskland gjort til Hertug af Mecklenborg.

Wallenstein og Tilly var i Virkeligheden Rivaler; men da Tilly blev saaret i et Slag ved Pinneberg, overtog Wallenstein Enekommandoen over de to mægtige Hære, hvis Maal nu var at besejre Danmark. Det ene Nederlag efter det andet splittede den danske Hær; i Oktober 1627 var hele Jylland prisgivet Tillys og Wallensteins plyndrende Landsknægte. Raadløs trak Kongen sig tilbage til Øerne, efterladende Hertugdøm-

merne og Jylland i Fjendens Hænder. Resten af de splittede Hvervetropper drog samme Vej og plyndrede for deres Sold.

Beretningerne fra disse grufulde Aar holdes i almindelige Vendinger, een stor fælles Nødklage over Mord, Voldtægt, Røveri. Nøjagtige Skildringer er der kun faa af, og dog er Billedet klart. Der fandtes syd for Limfjorden ingen dansk Hær, men vel Rester, der som Plyndrere var med til at øge Landets Fordærv, der nu var i Gang fra Syd til Nord. Tyskere, Polakker, Kosakker, Ungarere og Italienere, Wallensteins og Tillys brogede Landsknægteflokke, tog for sig af det danske Lands Goder, og ethvert Spor af den Opgangstid, som et Slægtled i Forvejen var indledt, udslettedes. Skønt ethvert Haab om virkningsfuld Modstand var udelukket, rejste Bønderskarer sig her og der til Oprør. Resultatet var jo kun Nedsabling og yderligere Brænden og Skænden. Den jevne Mand kunde ikke finde ud af, hvor Skylden laa. At de fremmede Soldater var Fjender, var indlysende nok; men her og der saa det ud, som om Herremænd og Adelsmænd solgte sig til de fremmede, som om de var i Ledtog med dem. En Bitterhed uden Grænser voksede mellem Stand og Stand, og maaske var der flere Bondeoprør mod den hjemlige Adel end mod de fremmede, stærkt bevæbnede Tropper.

Ikke blot i Hertugdømmet og i Jylland tog Bitterheden til; ogsaa i det øvrige Danmark var der Forvirring og Uenighed mellem Konge og Raad, mellem Raadet og den øvrige Adel, mellem Adelen og de ufrie Stænder. Nederlagets Smerte avlede kun Goldhed.

I Sønderjylland var Forvirringen værst, i hvert Fald hos den almene Befolkning. Hertugen af Gottorp, Frederik III, sikrede sig og sine Besiddelser nogenlunde Skaansel ved ikke at lægge de kejserlige Tropper alvorlige Hindringer i Vejen. Ganske vist fik ogsaa Slesvig By Ulykken at føle, men ikke saa haardt som de andre Byer. Værst gik det ud over Landbefolkningen. Paa Landet fandtes jo Fødevarerne, og der skulde megen Mad til en pludselig Overbefolkning paa 50 000 graadige Soldater. Bønderne vestpaa øvede stærk Modstand; det gælder for Befolkningen omkring Husum og Befolkningen paa et Par af Halligerne. Men denne ulykkelige Befolkning vidste ikke, hvem den skulde stole paa. Saadan var det med Øen Nordstrand, der maatte bukke under for de svirrende Rygter. Snart troede man, at de kejserlige kom for at hjælpe mod de danske Krigsskibe, som laa ude i Nordsøen; snart troede man, at Danskerne vilde komme som Frelse; snart forlod man sig paa Hertugens Sendebud, snart igen myrdede de oprevne Bønder

den samme Hertugs Udsending. Deres Opgave var alene at værge deres Jord mod en Krigsulykke, de ikke havde nogen Skyld i, og derfor var de Fjende til alle, som bar Vaaben frem imod deres Enemærker, hvad Hensigt Vaabendrageren end kunde have. Denne lille Ø, der faa Aar efter, i 1634, fuldkommen skulde overskylles og forsvinde i den mægtige Oversvømmelse, bevæbnede sig i desperat Heroisme, opkastede Volde og rejste en Hær af Mænd og Kvinder. Naturligvis et forgæves Opbud af Kraft, men et typisk Udtryk for den Fortvivlelse, der havde grebet alle. Mange Følelser, nationale og religiøse, kom i usikker Svingning i disse Aar. Thi var end den italienske Anfører for de kejserlige Tropper, Torquato Conti, en brutal Herre, der gav Landsknægtene nogenlunde frit Spil, saa var det jo umuligt, at alle halvtreds Tusind Soldater af Hjertet kunde være Røvere. Og mange, der blot fik Lov at slippe med Livet og en tilstrækkelig Del af sit Gods, har tænkt venligere paa den fjerne habsburgske Kejser end paa den danske Konge, der havde paaført Landet disse Uaar. Til Krigens Forbandelse kom ogsaa Sygdomme, som det jo ofte er Tilfældet, at Krigsulykken efterfølges af Landesot. Hundreder og atter Hundreder af sønderjyske Bønder forvandledes med eet Slag fra nogenlunde velstillede Landbrugere til Tiggere og Slaver. Ikke blot Naturalierne skulde ydes; kæmpemæssige Skatter blev udskrevet; man mener, at det for Jyllands og Hertugdømmets Vedkommende drejede sig om en Sum svarende til 130 Millioner Kroner. Og i hvert Fald, da endelig Krigen var forbi, var 85 pCt. af den sønderjyske Bondestand ude af Stand til at svare almindelig Skat og 25 pCt. lige ved at gaa fra Gaardene, mens Resten sled sig igennem, fattige og forkomne. Et Aar til, og det vilde maaske have været umuligt for dette Folk at rejse sig igen.

Men i Grunden uventet kom saa Freden i Lybæk i 1629.

Naar denne Fred kunde komme i Stand, skyldtes det væsentligt, at Wallenstein, der nu var Hertug af Mecklenborg, ønskede at gaa forsigtigt til Værks og derfor ikke havde Interesse i et helt sønderknust Danmark. Sverige rørte kraftigt paa sig, og den Dag kunde ikke være fjern, da Gustav Adolf vilde sende sine Tropper til Nordtyskland for at hjælpe Protestanterne og forsvare Troen og sine egne Interesser. Om Wallenstein kunde vinde Danmark for Kejserens Parti, vilde han da have en Støtte mod Sverige. Og Danmark var jo endnu langtfra slaaet; det havde sin Flaade i Behold. Fantastisk var Wallensteins dulgte Plan ikke, — Christian IV havde flere Gange forsøgt Forhandling med Kejseren.

Paa samme Maade var Gustav Adolf, sit indgroede Danskerhad til Trods, ikke interesseret i et fuldkommen værdiløst Danmark, hvis han skulde begynde sin Krig i Nordtyskland. Han kunde faa Brug for Resterne af den danske Hær, som fandtes paa Øerne, og han kunde først og fremmest faa Brug for den danske Flaade. Han har i Tiden, mens de kejserlige Hære plyndrede paa Halvøen, tilbudt Christian IV en Alliance mod Kejseren og de katolske. I Betragtning af Krigens Udfald vilde det maaske have været klogt, om Christian IV havde sagt ja til denne Alliance. Men paa Tidens Baggrund var det lige saa naturligt, at han sagde nej.

De Fredsforhandlinger, der i Slutningen af 1628 og Begyndelsen af 1629 førtes mellem den danske Konges Rigsraader og Wallensteins og Tillys Udsendinge, lovede til at begynde med ikke godt. Om ikke Wallensteins førnævnte Interesse i Forsigtighed havde været til Stede, vilde den eneste Baggrund for Fredsforhandlinger have været Danmarks fuldkomne Underkastelse, selv om Christian IV næppe endnu vilde indrømme det. De første Krav, de kejserlige fremsatte, lød paa, at Hertugdømmerne helt skulde afstaas og Jylland overdrages til Kurfyrsten af Sachsen, lige som Christian IV naturligvis helt skulde opgive sine Krav paa Ærkestiftet Bremen. Dermed havde Danmarks reelle Udslettelse været fuldbyrdet. Men ikke blot de danske Rigsraader protesterede mod disse Krav; – ogsaa en hel Række af de tyske katolske Fyrster fandt dem urimelige. Christian IV reagerede paa den Maade, at han satte Flaaden i Søen for at vise, at der endnu var en Magt, der hed Danmark. Det næste Skridt i Forhandlingerne var, at de kejserlige tilbød Danmark Alliance, naturligvis rettet mod Sverige. Danmark afslog. Og mærkeligt nok sejrede til sidst det danske Fredsforslag, saadan at Freden, der blev underskrevet den ottende Maj, var over al Forventning mild. De erobrede og besatte danske Besiddelser skulde tilbagegives og alle Fangerne løslades.

Efter denne uventet heldige Udgang forlod de fremmede Tropper i Løbet af Sommeren 1629 det hærgede Land. Men den forarmede Befolkning skulde kun faa Lov til at leve i Fred fjorten Aar, før Landet igen blev oversvømmet af Soldater, et Tidsrum, der var alt for ringe til, at en virkelig Genopbygning kunde gennemføres. Og den store Konge, som nu var 53 Aar, fik ikke længere Tid til Genrejsningens vanskelige Arbejde, som han ikke kunde magte.

For Christian IV og hans politiske Maal havde denne ulykkelige Krig kun ændret een Ting, – Maalet var blevet fjernere, fordi Kræfterne var svundet. Men Maalet selv var det samme, – det gjaldt om at forhindre, at Sverige blev for mægtig, at Danmarks sidste Magtbasis, Østersøen, ikke skulde rives fra ham.

Nu kunde man synes, at de Mænd, der sammen med Kongen skulde bære Ansvaret for Rigets Genoprejsning, af det lidte Nederlag maatte have lært, at Samling og Enighed om det ydre Forsvar var den mest tvingende Nødvendighed. Men desværre var Samling og Enighed det, der fandtes mindst af. Den Forbitrelse mellem Stænderne, der var blusset op under Belejringstiden, voksede, da Freden var traadt i Kraft. Bønder klagede til Kongen over Adelen, Adelen over Bønderne. Det var indre Lovgivning, som først og fremmest krævedes for at berolige Gemytterne. Skulde Kongen end komme til at opleve endnu en blodig Krig over Landet, kunde de næste fjorten Aars Lovgivningsarbejde ikke udslettes. Og det er det, der har bevaret den milde Erindring om ham ogsaa efter Ulykkerne. Men for Kongen var det vanskelige Tider.

Modgangen skabte ogsaa Bitterhed hos ham. Lige saa personligt tapper, han altid var i truende Farer, lige saa opmuntrende for sine Medkæmpere, naar det gjaldt, lige saa mistænksom og umedgørlig, uimodtagelig for Raad, blev han nu. Det er mørke Afgrunde i hans Gemyt, der faar Lov at virke. Vel forsømmer han ikke sit daglige Arbejde, men han handler endnu mere planløst end før, og nu kan det vist ogsaa siges, at han, skønt godt trænet, begynder at ødelægge sit Helbred ved Drik. Hvor han vendte sig hen, gik det anderledes, end han ønskede det. Og derfor blev han brutal og hensynsløs. Hans Ægteskab opløstes, nærmest i en Skandale. Han indgik et nyt Ægteskab med Vibeke Kruse, men opnaaede ikke megen Lykke; dertil var hans Sind ikke skabt. Hans Mor, Enkedronning Sofie, der efterhaanden var blevet det eneste Menneske, han brød sig om at raadspørge, døde 1631. Intriger inden for Kredsen af hans betroede Mænd og inden for selve Familiekredsen gjorde ham menneskefjendsk. Landet, som han virkeligt følte sig som Landsfader for, skulde rammes af nye Ulykker. En Slags Pest fulgte efter Kejserkrigen. Store Dele af Sønderjyllands Vestkyst blev ødelagt af store Stormfloder. Nej, intet vilde lykkes, intet vilde føje sig, som han gerne vilde det. Og fordi Ulykken var begyndt med, at Raadet ikke havde støttet ham i Planerne om militær

Udrustning, var hans Bitterhed saa stor, at han heller ikke nu vilde føje sig efter nye Raad, der maaske var klogere. Han vilde klare det hele selv.

At fatte Planer om en ny Indgriben i den tyske Krig vilde være haabløst. Alligevel nøjedes Christian IV ikke med at iagttage Sveriges Stilling; han tænkte ogsaa stadig paa egne Interesser syd for Elben. I alle udenrigspolitiske Handlinger var han fuldkommen selvstændig og fri; ingen fik Lov at raade ham, men heller ingen kunde have gjort det. Vaklende og planløs prøver han sig frem. Hans Arbejde er mere et Arbejde for udadtil at genoprette Prestigen end for en virkelig politisk Vinding. Det første Spørgsmaal, han vendte sig imod, var Tolden ved Elben. Derved kom han straks i Strid med Hansestaden Hamborg. Da han mærker, at det er Alvor, at Sverige nu vil blande sig ind i Krigen i Nordtyskland, forsøger han at forhindre dette ved at optræde som Mægler. Det var et af hans Haab, at han over for Verden kunde komme til at staa som den store Fredsmægler, naar han i hvert Fald ikke kunde komme til at deltage i Krigen mere. Svaret paa dette Mæglingsforsøg var en diplomatisk, men tydelig Afvisning fra Sveriges Side: – Gustav Adolf ansaa det som sin Pligt og Opgave at forsvare Østersøen. Det er vist første Gang, dette blev udtalt direkte. Og det var et Tegn paa svensk Styrke. Denne Plan om Mægling glippede altsaa hastigere end ventet. Andre Planer, visende Kongens Raadvildhed, glippede ligesaa. Det var Forsøget paa først at slutte Forbund med Hansestæderne, siden med Kejseren. Og Kong Christian kunde ikke hindre, at hans store svenske Rival til sidst blev valgt af de nordtyske Fyrster i Kampen mod Tilly og Wallenstein. Aar for Aar forsøger han sig enten som Mægler eller som dulgt Urostifter for at hindre Sverige i at stige højere paa Magtens Tinde. Det lykkes ham at faa Kejseren til at tilkende sig Ærkebispestiftet Bremen som Len til Sønnen Frederik. Det lykkes ham ogsaa at faa Kejserens Billigelse til for fire Aar at opkræve Elbtold. En kort Tid synes hans Stjerne igen at stige. Der kommer virkelig Fredsforhandlinger i Gang med Svenskerne og de kejserlige, og Christian IV er den store, fornemme Mægler. Hans Opgave ved denne Mægling, der begynder i Münster og Osnabrück 1643, er først og fremmest at hindre Sverige i at vinde for store Landomraader efter de mægtige Sejre, de svenske Hære først under Gustav Adolf og siden, efter hans Død, under Thorstenson, havde opnaaet. Og denne hans Hensigt var det ikke let at skjule. Midt under Fredsforhandlingerne kommer Svenskernes Svar i Form af Marchordre til Hæren. De svenske Soldater oversvømmede Hertugdømmerne.

De fleste i Landet var overraskede over denne Krig uden Krigserklæring, men mærkelig er den ikke, om end utiltalende.

A. D. Jørgensen skriver om dette Indfald: „. . . denne uvante Fremgang i Udlandet bragte de svenske Statsmænd ud af Ligevægt. Hvad der i Virkeligheden skyldtes en enkelt Mands eller enkelte Mænds Dygtighed i Forening med Nabostaternes Opløsningstilstand, tilskrev de en folkelig Bestemmelse og et verdenshistorisk Kald. Dette førte dem til den Beslutning at overfalde og om muligt helt at udslette det dansk-norske Rige for at kunne danne en protestantisk Stormagt over for det tyske Kejserdømme . . ."

Denne Karakteristik er træffende og dybtgaaende, men den kræver sine Baggrunde som Forklaring.

Efter Gustav Adolfs Heltedød i 1632 sad hans Datter Christina som Barnedronning paa Sveriges Trone. Den Mand, der havde Rigsforstanderskabet i sin Haand, Axel Oxenstjerna, ønskede virkelig Danmarks Udslettelse. Men Gustav Adolf havde ikke ønsket den meget mindre. Rivaler ønsker nu engang hinandens Død. Og Christian IV havde i hvert Fald intet gjort til, at Rivaliseringen skulde ophøre. Tværtimod havde han ved sin usikre, svajende Politik udadtil kun været med til at ægge Medbejlerlandets Raseri, saa enhver ubetænksom og utiltalende Handling kunde ventes.

Men endnu vigtigere er det at erindre, at det Hovmod, der besatte Svenskerne, skyldtes en national Samling, en folkelig Forening af Kræfter, der havde fundet Sted samtidig med, at Splittelsen i de danske Stænder svækkede Landets Magt. Splittelsen var første Aarsag til, at Christian IV maatte lide Nederlag i Kejserkrigen; han havde ikke noget nationalt Værn, mens Svenskerne havde brugt Tiden til at opbygge en paalidelig svensk Hær. Det var Enheden i den svenske Armé, der sikrede Svenskerne Sejr efter Sejr. Og det er ikke underligt, at ikke blot Hæren, men det svenske Folk kom til at se noget næsten overnaturligt i den store Fremgang. Det var dog kun et lille Land fra Norden, der kæmpede mod den samlede tyske Katolicisme og den mægtige Kejser, og kæmpede sejrrigt. At Idéen om Sverige som det eneste nordiske Rige har kunnet opstaa, er da lige saa naturlig, som at Sejrsrusen afstedkom en Forraaelse, der indadtil maatte ødelægge Sejrens Frugter for det svenske Folk.

Det er betegnende for Christian IV's udenrigspolitiske Vaklen, at han øjebliksvis og endda i god Tid ser denne Udvikling komme, men ikke er forberedt i det Øjeblik, der skrides til Handling, saadan at Sønderjylland faktisk var uden Forsvar, da Thorstens-

sons Tropper styrtede ind over Landet. Forladende Stillingerne i Nordtyskland styrter Svenskerne op over Elben og indtager i Løbet af en Uge hele Holsten med Undtagelse af de to Fæstninger Krempe og Glückstadt. Og ikke meget bedre gik det nord for Ejderen. Thorstensson selv, syg og ude af Stand til at følge Slagenes Gang, tager Kvarter i Haderslev allerede i Januar 1644 og leder fra Sygelejet Besættelsen af Sønderjylland, der hurtigt er fuldendt, saa Tropperne kan vandre videre nordpaa, op i Jylland.

Naar Besættelsen af Slesvig gik saa hurtigt for sig, skyldes det først og fremmest Gottorper-Hertugens aabenbare Forræderi. Paa Thorstenssons Spørgsmaal om, til hvilken Side han hørte, svarede han, – naturligvis Svenskernes. –

Denne Svenskekrig (1643—45) skulde føres baade paa Halvøen og i Østdanmark, i Skaane. Men kun faa Episoder og saa den endelige Fredsslutning har Interesse for Grænselandet.

8

Den øvrige Verdens Interesse i denne Krig var ikke ringe, men Europa var træt af Krigen, og noget afgørende Indgreb udefra kunde ikke ventes. Ganske vist sendte Kejseren en Hær under General *Gallas,* som skulde hjælpe Christian IV, – Trosforskellen spillede ingen Rolle nu, da Sverige var fælles Fjende, – men denne Hær blev kun til ringe Nytte. Danmark kunde frygte, at Hollænderne, for at faa Øresundstolden ophævet, vilde hjælpe Sverige, men Stemningen i Nederlandene var delt, og nogen direkte Krig med dem kom det ikke til. Derimod hvervede eller købte baade Danske og Svenske Hjælp i Nederlandene, – Svenskerne mest. Svenskerne fik en betydelig Flaade til Brug paa Søen, hvor Danskerne endnu var stærkest.

Det var i Kamp med denne kombinerede svensk-hollandske Flaade, at den gamle Konge for sidste Gang skulde komme til at vise baade sin Dygtighed og sit personlige Mod, først i Slaget ved Listerdyb paa Sønderjyllands Vestkyst og senere i Slaget paa Kolberger Hede, som Farvandet ud for Femern kaldes.

Stillingen var ikke god for Danmark. Gånske vist førte Svenskerne ikke Krigen med videre Kraft, saa Danskerkongen drømte om at prøve et Togt over Land til Stockholm, og han gik ogsaa i Land ved Göteborg med dette Maal for Øje. Men hele Jylland var besat, og Thorstensson planede sit Felttog til Øerne. Da det saa rygtedes, at det var lykkedes Svenskerne at faa en stor hollandsk Flaade til Hjælp, maatte Kongen opgive enhver Angrebsplan og alene vie Kræfterne til den forenede Flaades Ødelæggelse.

Næsten hvert sønderjydsk Sogn har et eller andet Minde om Svenskekrigen, en Eng, en Mose, et Træ eller en Sten. Til de fleste af disse Minder knytter sig Beretninger om Beboernes Hævnakter mod svenske Soldater. Besættelsen var ikke saa tæt som under Kejserkrigen, saa Bønderne har haft Mod til at gaa løs paa de indkvarterede Soldater. Mange blev fanget og holdt skjult, flere vel dræbt og hastigt nedgravet, for at hvert Spor skulde være udslettet. Endnu findes i Moser her og der Skeletter og Tøjrester fra denne Tid.

Alligevel har Krigen været et haardt Tryk for Befolkningen. I Haderslev sad Thorstensson med sine Folk, og søgte han end at holde nogenlunde Orden i sine nærmeste Omgivelser, har ogsaa denne lidt under alvorlige Plyndringer. Værst var det, da hans Togt til Fyn mislykkedes og hans Flaade med et Tab af femten Skibe maatte søge tilbage fra Baagø til Haderslev. Den Forsmædelse maatte Amtets Bønder betale for.

Men værre endnu var det paa Vestkysten. Nogen egentlige krigeriske Aktioner kom det ikke til i Sønderjylland; Landet var hastigt blevet besat, og der var ingen Hær til at øve Modstand. Kun Øerne Sild og Rømø holdtes af Kongens Skibe under Kommandoen af Englænderen Marcus Whitte. Men han begik Forræderi, overgav baade Skibene og Øerne til Fjenden. Kort Tid efter generobrede Danskerne dog Øerne, Marcus Whitte blev taget til Fange og hængt. Dog har Danskernes Herredømme over disse Vesterhavsøer ikke betydet meget, og Hærstyrken, som laa der, kunde intet udrette mod de forenede hollandske-svenske Kræfter, saa længe Sejladsen i Nordsøen kunde foregaa uhindret.

I den Tid er Plyndringerne gaaet vildest for sig. De Krigsskibe, Hollænderne sendte, var jo skaffet til Veje ved store Købmænd. Og hvad der fandtes i Gaarde og Huse af sælgelige Varer, Brugsgenstande eller Luksus, stjal Soldaterne og solgte for rede Penge videre til Hollænderne. Paa den Maade blev alle Landsbyer mellem Ribe og Tønder plyndrede, planmæssigt og uden Skaansel. Og – som det jo er alt for menneskeligt — deltog ogsaa hjemlige Borgere, der havde Raad til det, i denne Ødelæggelse. Meget Arvesølv er flyttet fra Gaardene til nærmeste Købstad, hvor Soldaterne kunde faa lige saa meget for det, som hvis de solgte det til Hollænderne.

For denne saa vildt hærgede Egn, der jo ogsaa af Naturen blev ublidt behandlet ved de hyppige Stormfloder, havde Christian IV en varm Interesse.

I sin jevne Medmenneskelighed ynkedes Kongen over det haardt stillede, men sejge

og udholdende Folk, og i sin Iver for Fornyelse saa han store Fremtidsmuligheder for Egnen. Et Digeanlæg fra Ribe til Emmerlev var et Led i Planen. Men det, han mest drømte om, var at anlægge en Storby omtrent der, hvor nu Ballum ligger. 1642 kom Kongen selv – som det var hans Sædvane, naar noget skulde bygges – til Ballum for at se paa Egnen; ja, endnu ind i Begyndelsen af Svenskekrigen tumlede han med Planen. Den gamle Konge har endnu ikke tabt al Lyst til Foretagsomhed. Men det skulde ikke lykkes ham, – ikke blot fordi Krigen kom, men fordi hans Plan blev anset for at være uigennemførlig.

Ogsaa senere Tider har ment at maatte bedømme Planen om en Storby, – en By af Vigtighed, som Kongen sagde, – i denne lidet befolkede og for Naturens Luner udsatte Egn. Hvorfor er det fantastisk?

Den store Bygmester vilde have en stor Havneby, – rimeligvis med Bredeaaens daværende Udløb som Indsejlingskanal. Den skulde være Basis for Flaaden i Nordsøen; samtidigt skulde den være Handelsby her ved den korteste Vej til Holland og England. Farvandet mellem Sild og Rømø var dybt nok for Datidens Skibe, og om der havde ligget en By der, vilde senere Tiders Teknikere vel have kunnet grave en Sejlrende. I vore Dage har Esbjergs hastige Vækst vist Mulighederne for en Havneby ved Vestkysten. Og Christian IV skulde i sin egen Tid med Bitterhed se, hvordan en anden By, Friedrichstadt, anlagt af Gottorper-Hertugen i lignende Øjemed, voksede op. – I hvert Fald kunde en godt befæstet By ved Sønderjyllands Vestkyst kun have gavnet Danmark.

Ud for dette Sted, hvor Byen skulde have ligget, var det, Christian IV overraskede den hollandske Flaade den 16. Maj 1644. Da han i Göteborg havde erfaret, at Hollænderne var undervejs, havde han kun eet at gøre, – at forhindre dem i at forene sig med Svenskerne; og han satte Kursen gennem Skagerak sydpaa ned langs Jyllands Vestkyst. Undervejs modtog han Rapporter af Fiskere og Handelsskibe, og paa den Maade fik han at vide, at den fjendtlige Flaade laa i Listerdyb mellem Sild og Rømø.

Admiralen, Hollænderen Martin Thijsen, havde været i Land for at besøge den syge Thorstensson i Haderslev og havde der modtaget sine Ordrer. Een af dem gik ud paa, at han fra Marskegnen skulde medtage 700 svenske Soldater og sejle nordpaa.

Men knap er Admiralen kommet tilbage til sit Skib, før han opdager, at Christian IV's Flaade, – eller en Del af den, for der var kun ni Skibe, – laa ud for Dybet. Hollænderne havde 28 Skibe, men de var mindre og mindre moderne end Danskernes.

Det var Hollænderne, der aabnede Kampen, for saa vidt som de hejste Sejl og stod ud af Gattet; men det var Danskerne, som ønskede Slaget. Kongen selv var om Bord paa „Trefoldighed", og paa Grund af en Svag Modvind – ja, det var nærmest Vindstille – kunde hans øvrige Skibe ikke komme til, saa hans Skib alene i to Formiddagstimer kæmpede mod 24 fjendtlige Skibe. Først efter Middag naaede de øvrige Skibe op paa Siden af ham. Slaget varede til hen paa Eftermiddagen og endte med, at den svensk-hollandske Flaade maatte trække sig tilbage til smult Vand, hvor de dybtgaaende danske Skibe ikke kunde gaa.

Den Kanonade, som i seks Timer, fra 10 Formiddag til 4 Eftermiddag, tordnede over Listerdyb, har faaet Vesteregnens Folk paa Benene. Den lange, udsigtsløse Besættelsestid knugede Sindene. Sønderjyderne følte sig forladte, svigtede. Og med Rette. Kongen og Riget havde ikke i Tide sørget for Forsvar. Gottorper-Hertugen havde aabent forraadt dem, og deres Liv og Gods var prisgivet krigsvilde Soldater og byttegridske Købmandsagenter, – Hollænderne havde jo kun sendt Svenskerne Hjælp, fordi der var lovet dem Krigsbytte i Danmark. Men da de første Kanonbrag buldrede hen over Vadehavet, fødtes en ny Forventning, Haabet om, at Danskerne var rede til at forsvare Landet. Fra Ribe til Højer var Krudtskyerne at se, og langt ind i Landet hørtes Tordenen. Folk strømmede i store Skarer til Stranden; i de fjerneste Egne besattes Kirketaarnene. Mangen en svensk Soldat maatte i de Timer lade Livet derinde paa Land; Sejrshaabet gav Bønderne Mod. Men flest var de, der bare ventede. Der, hvor det for de fremmede Soldater var muligt, samledes man i Kirken til Bøn; andre Steder maatte Lønkamrenes Mure høre Klagesukkene, – der var kun eet at bede om: Danskernes Sejr. Og da ud paa Eftermiddagen den fjendtlige Flaade nærmede sig paa Tilbagetog, var Haabet blevet stærkt. – Det var en dansk Sejr, men ikke en betydningsfuld, ikke en Sejr, der udfriede Folket af Elendigheden. Den danske Konge maatte efter Sejren drage bort til en ny Opgave, til Slaget paa Kolberger Hede, hvor han selv blev saa alvorligt saaret, men alligevel kæmpede til det sidste. Dette Slag paa Kolberger Hede var vel ikke et Nederlag, men snart efter skulde den danske Flaade møde sin Overmand i den nye svenske Sømagt. – Om Slaget i Listerdyb den 16. Maj 1644 findes mangfoldige Beretninger, ikke blot de, der skildrer det almene Folks Angst, Forventning og Glæde, men ogsaa Modstandernes Skildring af Slagets Gang. Skønt disse Skildringer ikke er overensstemmende i Enkeltheder, giver de et samlet tilforladeligt Billede af Situationen.

Naar Kong Christian, hvis „Værge hamrede saa fast", trods sin talmæssige Underlegenhed kunde indlade sig i Slag, var det af to Grunde. For det første laa han ud for det ret smalle Sejlløb, hvorigennem Fjenden maatte komme ud. For det andet var hans Skibe nye, moderne, byggede efter hans Plan som ordentlige Orlogsskibe, mens Hollændernes mest var Handelsskibe forsynet med Kanoner for Tilfældet.

Der var for Danskerne ikke Udsigt til en helt overvældende Sejr, fordi de nye store Krigsskibe ikke kunde forfølge Hollænderne ind i Læ af Øerne. Men Thorstenssons Plan om, at Hollænderne skulde bringe svenske Soldater nord om Skagen ned til Fyn, blev midlertidigt standset. Og om de to Admiraler, Ove Gjedde og Pros Mund, hvem Kongen efterlod til at vogte paa Listerdyb, havde passet deres Hverv bedre, vilde Hollænderne ikke være kommet bort senere, saa de kunde vende tilbage til Amsterdam.

At selve Slaget har været Nederlag for Hollænderne, viser jo Tilbagetoget; men hvor stort Nederlaget var, viser Hollændernes egen Skildring bedre end Danskernes. Af gode Grunde kan Danskerne kun holde sig til Almindeligheder om knuste Skrog, knækkede Master og Ræer og flydende Lig i Hobetal. Tallet af Dræbte, 500, der blev begravet paa List, Øen Silds Nordspids, er dog sikkert rigtigt. Men den drastiske Udmaling findes hos de besejrede.

Admiral Martin Thijsen skriver et Brev hjem, som paa en Maade er kompromitterende for en Flaadechef, der som han havde været ude i Slag før og vundet sig et stort Navn. Han fortæller, at den danske Admiral aabnede Slaget, og at han selv svarede med en Kugle paa seks Pund. Men derefter mente han, at Danskerne vilde trække sig tilbage. Han maatte snart erfare andet. Lad os aftrykke nogle Linjer af hans Beretning:

„Der er skudt saa frygteligt, at vort Skib, „Den gyldne Svane", er saa gennemhullet, at det er et Under at se. Stormasten er to Gange skudt helt igennem. Fokken er skudt i to Stykker. Roret er beskadiget; Bugsprydet, Sejlene og andet er meget beskadiget, saa vi døjer nok med at tvinge Stormasten til at staa oprejst. Jeg var saa ilde trakteret, laa uden at kunne værge og forsvare mig, da vi havde faaet flere Grundskud. Henved 40 Matroser var dræbt eller haardt saaret, uden Arme og Ben, deriblandt vor Løjtnant, som havde faaet højre Arm skudt af tæt ved Skulderen; 21 Soldater døde eller haardt saaret, blandt dem Oberst Lohausen (den General, Thorstensson ønskede skulde føre de svenske Tropper til Fyn), een Kaptejn, tre Fændrikker og een Sergent. Jeg taler kun

om dem, der fandtes paa mit eget Skib. Jeg var i stor Forlegenhed, ikke af Mangel paa Mod, men jeg laa midt mellem de fjendtlige Skibe og fik ingen Hjælp fra de troløse Kaptejner, som holdt til i en Mils Afstand." (Det fortælles altsaa om begge Flaaders Anførere, at de kæmpede alene.)

Om Skaderne paa de danske Skibe er Listen kortere. Og det er sikkert berettiget, i dette Slags Gang at se et Udslag af Christian IV's store Krigskunst. Hans Kanoners Træfsikkerhed har langt overgaaet Modstandernes.

Skildringen af Ødelæggelserne forøges ved Skibenes Hjemkomst. Thorstensson kommer efter Meddelelsen om Nederlaget selv til Ballum, hvor man er i Færd med at bøde paa de haardt medtagne Skibe. Han ønsker ikke blot Hævn, — han ønsker Flaaden befriet og giver en Befaling, der paa Forhaand synes uigennemførlig. Da Vinden, kun en lille Uges Tid efter Slaget, viser sig gunstig, beordrer han Martin Thijsen til at angribe den danske Flaade. — Om der har staaet noget Slag, ved vi ikke, men vi ved, at den hollandske Flaade slap igennem og kort Tid efter landede hjemme, — næppe efter Thorstenssons Ønske. Og fra Nederlandene kommer de nye Skildringer.

Hollænderne harmedes ved at se de ødelagte Skibe vende hjem efter et ørkesløst Foretagende. Storkøbmanden Louis de Geer, der havde skaffet Svenskerne Skibene, kunde dagevis ikke vise sig i Amsterdams Gader. Ja, der skrives direkte om Stemningen i Amsterdam: „Man er nu meget mere dansksindet end svensksindet."

9

I Virkeligheden kunde Danmarks Stilling efter Slaget i Listerdyb bedømmes en hel Del lysere end før. Det var ikke lykkedes Thorstensson at komme til Fyn, og den hollandske Flaade var løbet sin Vej. Ja, ogsaa efter Slaget paa Kolberger Hede, der endte uafgjort, vandt Danskerne lidt. Kong Christian havde her mødt den svenske Flaade, og den maatte trække sig tilbage til Kieler Fjord.

Den saarede Konge blev ved med at lede Krigen, men Uheld skulde forfølge ham.

Den danske Flaade skulde kunne forhindre den svenske i at komme ud af Kieler Fjord. Admiral Peder Galt havde Overkommandoen her. Kejserens Hjælpehær under Gallas skulde imens søge at indtage Kiel, som Hertugen af Gottorp forræderisk havde overgivet til Svensken. Men Gallas' Felttog mod Kiel blev en Fiasko, og den 30. Juli slap Svenskerflaaden ud af Fjorden.

Kongen var ude af sig selv af Raseri; han lod den gamle erfarne Admiral Peder Galt dømme til Døden for den Uforsigtighed, han havde begaaet ved at lade Svenskeflaaden slippe forbi. Kongen har set det afgørende Nederlag komme.

Faa Maaneder efter var det, al Misstemning til Trods, lykkedes Svenskerne, gennem Louis de Geer at skaffe en ny hollandsk Flaade, der forenede sig med den svenske, — Kronborg havde ikke kunnet forhindre de hollandske Skibes Gennemfart. Den 13. Oktober 1644 mødte den forenede svensk-hollandske Flaade den danske Flaade syd for Lolland.

Overmagten sejrede; den danske Flaade, Danmarks Stolthed, blev tilintetgjort.

Sønderjydernes Haab efter Slaget ved Listerdyb var forfængeligt.

Danmark maatte, efter forgæves Forsøg paa at skaffe Hjælp udefra, gaa ind paa Fredsforhandlinger.

10

Freden i Brømsebro af 1645 blev et haardt Slag for hele det danske Rige.

Baade Nederlandene og Frankrig havde sendt Mæglere til Forhandlingerne; de var begge interesserede i, at Sverige ikke blev for mægtigt. For Danmark gjaldt det om, at Svenskerne og Hollænderne ikke gik sammen; da vilde ogsaa alt Fremtidshaab være slukket. Forhandlingerne blev lange, og Danmark protesterede haardt mod Svenskernes Krav. Danskerne ønskede de erobrede Lande tilbage, ja, endog Krigsskadeserstatning, — et Forlangende, der naturligvis var til at slaa af paa. Men da midt under Forhandlingerne Hollænderne fra at være Mæglere gav sig til at optræde som Svenskernes Forbundsfæller, var Danmark nødt til at gaa ind paa de tilbudte Betingelser.

Danmark maatte for 40 Aar love Nederlandene Nedsættelse i Øresundstolden. Og ved den endelige Fredsslutning i August maatte Danmark afstaa Øsel, Gotland, Gulland, Jämtland og Härjedalen samt pantsætte Halland i 25 Aar. Det af Christian IV saa inderligt attraaede Ærkebispedømme Bremen forblev i Svenskernes Vold. — Efter Freden forlod de svenske Tropper Jylland, drog sydpaa og fortsatte Krigen mod Kejserens Hære. Men deres Spor skulde ikke udslettes, før den nye Svenskekrig under Frederik III skulde sende en ny Horde ind over Landet.

Danmark havde tabt Krigen og dermed Magten over Østersøen, det Spørgsmaal, enhver dansk Hersker siden Harald Blaatands Dage havde maattet holde sig for Øje. At denne Svenskekrig ikke skulde blive den sidste over dette Stridsemne, betød kun, at

Svenskerne ønskede deres Sejr eftertrykkelig understreget og at Danskerne endnu ikke helt havde opgivet Haabet.

Som vi har set, havde Spørgsmaalet om Østersøens Betydning i Løbet af det sidste Hundrede Aar udviklet sig til at blive et Spørgsmaal af virkelig international og storpolitisk Rækkevidde. Og det er da kun selvfølgeligt, at Grænselandet her ned mod det europæiske Fastland kom til at lide under de Stridigheder, der opstod. To Gange under Christian IV's Regering skulde vor Landsdel plyndres af fremmede Soldater, uden selv at have direkte Del i Krigen. Det var kun i ringe Grad sønderjydske Soldater, der bukkede under; det var den almene civile Befolkning, det gik ud over. Det er et Træk af væsentlig Art.

Noget skyldes det naturligvis Datidens Krigsførelse med de store Slag, hvor Hærene opsøgte hinanden til blodig Afgørelse, og hvor der ikke var Tale om lange, befæstede Frontlinjer. Men det skyldes ogsaa to andre Ting af mere skæbnesvanger Art, — enhver Landsdel kan overvinde en Plyndringstids Gru, saa Sporene næsten udslettes, men langvarig Forsømmelse og Misrøgt sætter varige Mærker. Kong Christian IV var vel mere dansk, end nogen Konge havde været siden Christian II. Han havde Fædrelandssind, i Krig og i Fred, og vi har ogsaa set, hvordan han viste Sønderjylland Interesse. Men denne Interesse var predt og planløs, og det, som havde været hans Opgave hernede, — at skabe den nye Tids Dannevirke, — kom han ikke til.

Der var Aarsager nok til, at dette Dannevirke ikke blev skabt. Den alvorligste Aarsag maa vi vist se deri, at Danmarks Statsgrænse paa Grund af Sammenslutningen mellem Holsten og Slesvig nu laa ved Elben, et stort Stykke sydligere end den naturlige Folkegrænse, der endog allerede var rykket nord for den gamle Statsgrænse, Ejderfloden. En anden alvorlig Aarsag var Administrationen, Styret, af Grænselandet, den forvirrende Opdeling i hertugelige og kongelige Parter, samtidig med Opretholdelsen af en fælles Regering. Og endelig dette, at den Gottorpske Hertugslægt, skønt stammende fra samme Hus som Kongeslægten, fjernede sig mere og mere fra danske Interesser. Der var ikke blot Tale om tysk kulturel Indstilling, men efterhaanden ogsaa om dansk-fjendtlig Holdning. Allerede nogle Slægtled før kunde det ske, at Hertugdømmet erklærede sig for neutralt, naar Kongeriget laa i Strid med en anden Magt. Nu var det blevet Vane. Og nu forberedtes en direkte Sammenslutning med Danmarks Fjender. Det ydre Tegn derpaa var Hertug Frederik III's Datters Giftermaal med Svenskekon-

gen Karl X Gustav. Endnu har Gottorperslægten ikke baaret Vaaben mod Danmark; den har nøjedes med Neutralitet og med at give Fjenden Indpas, – ved den næste Krig, kun et godt Decennium herefter, er Fjendskabet brudt ud i aaben Lue. –

Alt dette bevirkede, at Sønderjylland under det store politiske Spil var som en af de Bønder paa Skakbrættet, der ofres tidligt i Kampen. Skæbnefælleskabet med Danmark indskrænkede sig mest til kun at gælde i Nederlagets Tider, og da bar Sønderjyderne som oftest Broderparten af Smerten. I Fredstider kunde Grænselandet kun sjældent komme til at følge Kongerigets Udvikling. Nu efter Svenskekrigens Afslutning under den gamle Konges sidste vanskelige Aar, forberedtes i Kongeriget en Orientering vestpaa, en politisk og kulturel Forbindelse med England, Frankrig og Nederlandene, stærkere end før, – deri fik Sønderjylland ikke Del; dets væsentlige Forbindelse med Omverdenen gik over det tyske.

Det er da ikke alene i de Tider, Grænselandet har været skilt fra Danmark, at der er Tale om en sejg sønderjydsk Danskhed. Langt længere tilbage har denne Sejghed maattet komme til Udtryk paa Trods af Kongerigets svigtende Interesse for Landsdelen og paa Trods af den mægtige Indflydelse sydfra. Endnu er Overleveringerne om Folkelivet kun sparsomme, men snart skal de komme for Dagen og vise, hvilke Kræfter der har levet. Det er ikke blot i Plyndringernes ødelæggende Dage, at Sønderjyderne har bedt for en dansk Sejr. De har lige saa meget i rolige Tider virket for dansk Folkeliv. – Det er ikke noget at rose dem for, men det bør dog huskes som en af de Ting, der skal bruges, naar Øjeblikket skal ses i Udviklingens Sammenhæng.

HERTUGDØMMET UNDER GOTTORPS FORBUND MED FJENDEN

I

Danmarks Nederlag mod Sverige under Thorstenssons Fejde skulde hverken paa denne eller den anden Side Sundet betyde Ønsket om Afslutningen af den aarhundredgamle Strid. Stridens Emne var for historisk fastgroet og for alvorligt for Fremtiden. Endnu det meste af et Aarhundrede skulde Striden mellem Brødrefolkene i Nord kræve Folkets Kræfter; endnu mere end før skulde Spørgsmaalet sammenknyttes med den europæiske Storpolitik; men endnu mindre end før skulde Krigen komme til at gavne noget af Landene. Først efter Afslutningen af den store nordiske Krig 1720 begyndte i Danmark og Sverige en Forstaaelse af de to Landes Interesser at vaagne. Og først efter denne Krigs Afslutning kom en nogenlunde, om end langt fra tilfredsstillende Ordning af Grænselandet, hvis Gottorpske Hertugslægt mere og mere modarbejdede det danske Riges Interesser.

Nogle Episoder fra dette Aarhundrede skal fremdrages.

2

Da Christian IV døde i 1648, var Danmarks og Hertugdømmets Befolkning uden Tvivl stærkt delt, hvad Følelser over Dødsfaldet angik. Det var vanskeligt at gøre Kongens Regnskab op. Over for en naturlig Sorg over Savnet af en Regent, der saa ofte ved personligt Mod og ved djærv Optræden havde fundet Vej til Folkets Hjerte, stod den tungt vejende Erindring om de Ulykker, han havde paaført Landet, og mangen een har sikkert i det Øjeblik set med en vis Forventning frem til Kongeskiftet.

Men Usikkerheden var stor. Kun faa Maaneder før Kongen var hans ældste Søn, Prins Christian, død. Ganske vist var Danmark et Valgkongedømme, men at bryde Sæd og Skik ved at vælge en anden end Kongens ældste Søn til Efterfølger vilde have været farligt og afstedkommet Uro. – Dog kunde ingen, saa længe Prins Christian levede, ønske andet, end at han *ikke* skulde blive Konge, denne fantastisk ødsle, letsindige, interesseløse Yngling, der allerede havde kostet Riget mange Penge. – Hans pludselige Død har saa betydet en Lettelse for alle. Men den næstældste Søn, Prins Frederik, var der næsten ingen, der kendte. Under Opvæksten havde han staaet helt

i Skyggen af sin Bror; en kort Overgang havde han ganske vist været verdslig Biskop af Bremen, men hurtigt havde han maattet afstaa denne Antydning af Magt til Svenskerne, saa han ikke havde haft Lejlighed til at vise nogen Evne eller Kløgt. Senere var han Statholder for de kongelige Dele af Hertugdømmet. Nogen Opdragelse til Konge havde han ikke faaet. Den nye danske Indstilling, Christian IV havde indført ved Hoffet, skulde med Frederik III igen for en Tid tilsidesættes; han omgikkes mest tyske Raadgivere, og hans tyskfødte Dronning, Sophie Amalie af Braunschweig-Lüneburg, havde mægtig Indflydelse paa ham.

39 Aar var Frederik III, da han efter lange Forhandlinger i Efteraaret 1648 blev valgt til Danmarks og Norges Konge. Da han døde, kun godt tres Aar gammel, afsluttedes et Liv fuldt af mange Modsætninger, af Begivenheder, svingende fra de mest ydmygende til de mest sejrrige.

Han tiltraadte Regeringen under den haardeste Haandfæstning, nogen dansk Konge har skrevet Navn under paa. Resterne af den danske Adel var efter Christian IV's Nederlag og de sidste svage Aar kommet til Magten igen og prøvede nu at udnytte Øjeblikket til størst mulig egen Fordel. Men kun tolv Aar efter sin Regeringstiltrædelse skulde Frederik III blive Danmarks første Enevoldskonge og saaledes komme til at fuldbyrde en Tidsudvikling, der ikke lod sig hæmme, en Udvikling, der i hundrede Aar havde været i Gang i hele Europa.

Personlig fredsæl og i Grunden sky skulde han komme til at spille den haarde Dommers Rolle i en af Danmarks største Tragedier, Corfitz Ulfelds og Leonora Christines Skæbne. Skønt i Virkeligheden ensom og uden naturlige Evner til Omgang med det jevne Folk, skulde han blive elsket af Borger og Bonde, fordi han under Københavns Belejring mandigt foretrak at ville dø i sin Rede. Og han, der dog havde været vant til kun at støtte sig til adelige tyske Raadgivere, skulde blive Kongen, der var med til at nyforme Tiden ved at sætte Borgerlige i sin Tjeneste og bl. a. lægge Grunden til Peder Griffenfeldts Magt.

Uhyre er Forskellen paa den Stænderforsamling, der i 1648 valgte Frederik III til Konge, og den, der 1660 stadfæstede Arvefølgeloven.

Havde Christian IV forspildt mange af den nye Tids Muligheder for Kongemagten, saa skulde Frederik III, da han traadte til, ikke se nogen Mulighed for Styrkelse af sin Magt. Stænderforsamlingen bestod af 33 adelige, 51 gejstlige og 120 borgerlige.

Bøndernes Mening var der ingen, der spurgte efter; og af de andre Stænder var det kun de øverste Lag, der var repræsenterede. Stænderforsamlingens Magt var kun ringe. Mellem den ene Konges Død og Valget af hans Efterfølger var det Rigsraadet, der havde Styret, og det var ogsaa det, der nu bestemte Haandfæstningens Indhold. Gejstlige og borgerlige opnaaede ikke nogen Fordel ved den nye Haandfæstning; kun Adelen sejrede. Den sikrede sig Skattelettelser, sikrede sig Ret til at nybesætte Pladserne i Rigsraadet. Kongen selv maatte finde sig i skarpe Bestemmelser; han maatte ikke erhverve sig Adelsgods i Landet uden Rigsraadets Samtykke; han maatte ikke have andre end Danske i sit Raad! Han maatte ikke lade foretage Valg af sin Efterfølger.

Bestemmelser af en lignende Strenghed krævede den slesvigholstenske Adel indsat, da Kongen skulde hyldes som Hertug og Medregent.

Om den danske Adel da havde haft Mænd af virkeligt Format, og om den havde været besjælet af et virkelig stærkt Sammenhold, vilde den have været i Stand til at skrue hele Udviklingen tilbage; men indre Forfald ødelagde dens sidste Chancer, og Stænderforsamlingen i 1648 blev den sidste, hvor den skulde komme til Mæle. Dens sidste politiske Krampetrækninger blev lidet ærefulde. Symbolsk for Rigets Tilstand under Adelsvældets midlertidige Styre var det, at man maatte indløse Kronen hos en Storkøbmand i Hamborg, til hvem den var pantsat, – ellers kunde Kongekroningen ikke gennemføres.

3

Som Følge af Kongens Dobbeltstilling, – Konge over Danmark-Norge og Hertug over Slesvig-Holsten, – havde Haandfæstningens Bestemmelse om, at han ikke maatte tage udenlandske Raadgivere, kun ringe reel Betydning. Han kunde ikke afskaffe de tyske Raadgivere, han allerede havde i sin Tjeneste, fordi han ogsaa maatte bevare en Statholderregering i Hertugdømmet. Ogsaa i København maatte der nødvendigvis være baade et tysk og et dansk Kancelli. Det førte naturligt til, at Kongen uhindret omgikkes Tyskerne mere end Danskerne. Dronningens Indstilling hjalp med dertil; baade Teaterforestillinger og Gudstjenester foregik paa Tysk ved Hoffet.

Hurtigt er Frederik III begyndt paa at søge Haandfæstningens snærende Bestemmelser ændret. Og den Paragraf, der nødvendigvis især maatte saare en Regent med stærke dynastiske Fornemmelser, var den, der forbød Valg af Efterfølger. Tanken om at opnaa en Førstefødselsret sikret var naturlig.

Indtil videre kunde denne Tanke vanskeligt gennemføres i Kongeriget Danmark-Norge, hvor to af Christian IV's mangfoldige Svigersønner, Corfitz Ulfeld og Hannibal Sehested, sad inde med saa stor Indflydelse. Derimod var der Muligheder i Hertugdømmet.

Vi har i tidligere Tider set, hvor ofte en Hertugs Død foraarsagede Uroligheder i Grænselandet, fordi Arveretten eller Valgretten var uklar. I Overensstemmelse med en almindelig Udvikling ude i Europa havde Hertugerne af Gottorp allerede faaet indført almindelig Førstefødselsret for deres Omraader, det vil sige, at den ældste Søn altid var Efterfølger. En lignende Førstefødselsret tragtede Frederik III nu efter i de kongelige Dele af Hertugdømmet. Og ved Hjælp af sin tyske Raadgiver Reinkrugk opnaaede Frederik III i 1650 at faa anerkendt Arvestatutten for de kongelige Dele af Hertugdømmerne.

I Virkeligheden blev Ordningen for Grænselandet derved en Indledning til det danske Arvekongedømme. Thi hvis Danmark ikke vilde skille Slesvig helt fra sig, var man i kommende Tider jo nødt til at anerkende Kongens ældste Søn som Arving, da han i Forvejen var Arving til Hertugdømmet. Ja, Frederik III gaar endog saa vidt for at sikre sit Dynasti, at han ogsaa indfører kvindelig Arvefølge, – formodentligt tilskyndet dertil af Dronningen, da der i hendes Hjemland, Braunschweig, fandtes kvindelig Arvefølge.

Det, som imidlertid skulde blive den egentlige Anledning til, at Arvefølgen ogsaa indførtes i Kongeriget, var en ny Krig med Sverige. –

Frederik III havde personligt ikke noget godt Øje til Svenskerne, fordi han som ung Prins havde maattet afstaa sit Bispedømme Bremen til dem. Men bortset fra dette personlige, maatte han nødvendigvis i sin Udenrigspolitik ledes af samme Principper som hans Forgænger, – Maalet var nu som før Sveriges Ødelæggelse som Østersømagt.

De første Aar af Frederik III's Regering maatte nødvendigvis fyldes af Tanken om Hævn over Sverige. Og Erfaringerne fra Christian IV's Krige lærte jo nu, at to Ting var nødvendige for en heldig Udgang af en ny Krig, – et godt Landforsvar af den jydske Halvø, og de rette udenrigske Forbindelser. I denne for hele Europa saa urolige Opgørstid kunde intet Land staa alene.

Skampletten paa Corfitz Ulfelds Karakter og Gerning har maaske i nogen Grad forklejnet den virkelig store Fortjeneste, han indlagde sig ved sit diplomatiske Arbejde i

Holland. Hans Sendefærd var unødvendigt kostbar, men hans Resultat var godt. Det lykkedes ham at faa Nederlandene bort fra Arvefjenden Sverige og faa dem til at indgaa i en Forsvarspagt, ja, endog betale et stort aarligt Beløb, mod at deres Skibe blev fritaget for Øresundstold, – Beløbet var større, end Tolden nogensinde havde været. – Imidlertid skulde han ikke komme til at høste Frugten af sin Gerning, – hans dramatiske Fald, der tilhører en anden Del af Danmarkshistorien, var nær forestaaende. – –

For Jyllands Forsvar blev der vel gjort een Ting af stor Betydning ogsaa fremover i Tiden, – Anlægget af Fæstningen Frederiksodde (Fredericia). Men et virkeligt nationalt Værn ved Ejdergrænsen blev nu som før forsømt.

Efter Freden i Brømsebro 1645, hvor Danmark havde mistet Øsel og Gulland og maattet pantsætte Halland, og efter hele den Aand, der nu raadede i Sverige, især efter at Karl X Gustav havde overtaget Regeringen, var der ingen Tvivl om, at Sveriges næste Maal maatte være at erobre Resten af de danske Besiddelser øst for Sundet. Det vilde betyde en enorm Styrkelse af Sveriges Stilling, som dets tidligere Forbundsfælle, Nederlandene, ikke kunde have Interesse i. Og derfor lykkedes det igen engang Danmark at faa Nederlandene som Forbundsfælle. Men det kunde ikke være nok, fordi Sveriges Magt og dets krigeriske Drifter var voksende.

Overalt i Europa var der Uro, Stater i Opløsning og nye Stater i Dannelse. Ved Østersøen var nu det polske Problem blevet aktuelt. Staten var i Opløsning af indre Uro. Polens Vasal, Kurfyrsten af Brandenburg, ventede paa det rette Øjeblik til at løsrive sig fra sine Lensforpligtelser; den russiske Zar var rede til at tage Broderparten af Polen, – og Karl X Gustav kunde jo nok indse, at de svenske Østersøbesiddelser vilde vinde betydeligt ved at blive forøget med en Bid af Polen. Den mest ligefremme og ureflekterende Røverpolitik var herskende, – endnu var der jo kun ganske faa Steder i Europa Tale om nogen national Bevidsthed.

Karl X Gustav var tysk af Opdragelse og udlært i martialsk Henseende under Trediveaarskrigen; og havde Danmark ikke haft sit Forsvarsforbund med Nederlandene, vilde han være begyndt Krigen mod os straks. I Stedet for besluttede han da først at styrke sin Magt ved at falde ind i Polen, før Russere og andre skulde komme til, – ogsaa den tyske Kejser og Frankrig saa jo interesseret til i Spillet om Østersøen.

I 1655 faldt da en svensk Hær ind i Polen. Karl X Gustav's Krigslykke var skiftende, – men alvorlige var hans Sejre i hvert Fald ikke. Til at begynde med var Branden-

burgerne hans Forbundsfæller mod Polen; siden gik de sammen med Polen og den tyske Kejser mod Sverige for at hjælpe Danmark. Men det kunde ikke mere blive til Gavn.

I Danmark rustede man saa godt som muligt, og man fulgte Svenskernes Krigsfærd i Polen, – men ikke opmærksomt nok. Svenskernes Hære var i Rustninger og i Øvelse som i Tal alt for overlegne. I 1657 erklærede Danmark Sverige Krig. Det blev den berømte Krig, hvorunder Svenskerne gik over Isen,— en ny Ødelæggelse for det danske Rige, som alle ved, en Ødelæggelse, Københavns heltemodige Forsvar ikke kunde formindske.

4

Karl X Gustav havde ønsket denne Krig; Felttoget til Polen var jo kun en Forberedelse til det afgørende Slag mod Danmark. Og da Krigslykken i Polen ikke var helt gunstig, var Danmarks Krigserklæring ham særdeles kærkommen; han kunde slippe et voveligt Foretagende og lægge sine Kræfter ind i en Sag, der lovede sikkert Udbytte. Før Danskerne havde ventet det, stod Svenskekongen efter nogle Dages Ilmarch med sin Hær i Holsten.

Den danske Hær i Holsten var paa 12 000 Mand, en ung, uøvet Hær, bestaaende mest af hvervede Tropper, ikke et nationalt Værn. De fleste Officerer var Udlændinge, om end den danske Rigsmarsk havde Overkommandoen. Hæren vovede ikke at gøre virkelig Modstand; den trak sig tilbage nordpaa og blev hurtigt opløst.

Igen engang skulde Grænselandet oversvømmes af fremmede Tropper, uden at Folket kunde rejse sig til samlet Modstand, og væsentlig Del af Skylden deri havde Gottorper-Hertugen Frederik. Han var Svigerfar til Svenskernes Krigerkonge, og det var han blevet for at modarbejde Danmark. Endnu før Krigen var begyndt, havde Hertugen tilbudt Svenskerne Hjælp, om det skulde komme til et Opgør med Vaaben. Den Betaling, han havde forlangt, var, at han skulde løses fra sit Lensforhold til Danmark samt modtage Svavsted Amt i Vestslesvig.

Hans Svigersøn gik hurtigt videre. Han var sejrssikker og rede til at udstykke hele Danmark. Hertugen af Gottorp skulde faa begge Hertugdømmer samt Vejle Amt. England, med hvem Sverige nu havde Forbund, skulde faa Nørrejylland, mens Sverige selv skulde disponere over den øvrige Del af Riget.

Naar Karl X Gustav kunde drives til at nære saa højtravende Planer, skyldes det

uden Tvivl først og fremmest, at det lykkedes ham at erobre Frederiksodde, Danmarks nye Fæstning. Opmarchen gennem Sønderjylland var foregaaet næsten uden Modstand; nu gjaldt det om at komme over til Fyn, hvor Bæltet var smallest. Om den nye Fæstning vidste Svenskerne intet. Men deres Forbavselse fortog sig efterhaanden, og efter nogen Tids Belejring faldt Frederiksodde.

Denne nye Fæstnings Fald havde en frygtelig Virkning paa det danske Folk. Det var jo Landets nye Stolthed, Forsøg paa et kraftigt Værn. – Danskerne selv har vel næppe vidst, at Byen og Fæstningsanlægget ikke var fuldendt endnu. Værnet ud mod Søen var ikke i Orden, og der var endnu ikke ledt Vand ind i Voldgraven. Var end saaledes den svenske Erobring ikke nogen videre Krigsbedrift, kunde Depressionen hos Danskerne ikke undgaas. Haabløsheden bredte sig. Bitterheden mellem de forskellige Samfundslag, der saa Skylden for Landsulykken hos hinanden, tog til. Mest gjaldt Bebrejdelserne den regerende Adel, og den naturlige Grund for Kongevældets Frigørelse ved Borgerskabets Hjælp befæstedes i disse Fornedrelsestider.

Som hvert Barn ved, skulde Svenskernes Krigslykke støttes yderligere af den haarde Vinter, der tilfrøs Bæltet, saa Fjendens Hær i Januar—Februar kunde gaa over Isen til Fyn, fortsætte over de sydligere Øer til Sjælland og tvinge Danmark til den kostbare Fred i Roskilde, hvorved Danmark for altid tabte alle sine Besiddelser øst for Øresund samt maatte indrømme Hertugen af Gottorp Suverænitet over de hertugelige Dele.

Ved Forræderi fra Hertugens Side og ved en sjælden Naturens Ugunst led Danmark sit største Nederlag, og Sønderjylland rykkedes endnu et Skridt bort fra Kongeriget.

Men den rovgridske svenske Konge havde endnu ikke faaet nok. At Danmark fremdeles haabede paa en Hævn var givet, og Svenskekongen vilde tilintetgøre en sidste Mulighed derfor; Danmark skulde degraderes til at blive en svensk Provins. Uden Krigserklæring kastede han sig Aaret efter Freden i Roskilde (1659) over Danmark igen. Denne Kamps Udfald afgjordes med Københavns tapre Modstand og med Freden i København, der gav Danmark de tabte Amter i Norge tilbage. Sønderjyllands Forhold forblev uændrede.

Men havde Svenskehærens første Indmarch paa Grund af Farten været til at bære for den sønderjydske Befolkning, saa skulde denne sidste Del af Krigen paaføre Landet sønderknusende Byrder.

Under Krigens første Afsnit havde Danmarks Forbundsfæller ladet vente paa sig;

nu kom en kombineret brandenburgisk-polsk Hær til Undsætning, det vil sige til Besættelse af Hertugdømmerne og den jydske Halvø.

Gribende, ja, forfærdende er de Efterretninger, der er opbevaret om Polakkernes Indkvartering i Sønderjylland; dobbelt gribende er det, fordi der ikke var Tale om Fjender, men om Forbundsfæller.

Skildringerne af Polakkernes Ophold er nogle af de første fyldige Beretninger fra Menigmand i Sønderjylland. Det synes, at ogsaa en vis religiøs Fanatisme har gjort sig gældende. Indkvarteringshæren talte over 20 000 Mand, og de fleste af dem var Polakker, altsaa Katolikker. I hvert Fald er et Utal af Præster blevet myrdet.

Saadan staar paa et enkelt Blad følgende Optegnelser:

Præsten i Gammel Haderslev, Martin Højer, gik al Kjødets Gang i det fatale Aar 1659. Jordens Afskum, Polakkerne, plyndrede endog hans Lig. Moltrup Præst, Herr Jens, fik Besøg af de ugudelige Polakker 1659, de jog ham ud og afbrændte Præstegaarden og alt, hvad han ejede.

Vedsted Sogn: Gert Vilhelmi døde i Haderslev det fatale Aar 1659. Efter at Polakkerne havde tyrannisk mishandlet og udplyndret ham, bandt de ham bag i en Hesterumpe og førte ham med sig.

Maugstrup Sogn: Pastor Wandel havde 1659 Besøg af de Polske, de klædte ham af, saa han med Hustru maatte fly halvnøgen til Haderslev, og der døde de begge.

Provst Klyne i Højrup døde 1659 under Polakkernes Tyranni. —

Og saa videre. —

Mange Steder maatte den almene Befolkning flygte fra Hus og Hjem og friste et Vildmandsliv i Skovene. Enkelte Folkehelte opstod som Befriere, drev Snigmord paa Tropperne, men mest var det grænseløs Fortvivlelse, Utryghed, Gru. De Kvinder, som ikke havde mistet deres Ære, kunde prise sig lykkelige, hed det. De mest bestialske Torturer øvedes paa uskyldige Mennesker. Her tøjredes en Præst ved sit lange Skæg, her bortslæbtes Drengebørn som Slaver, — formodentlig er det Tartarerne og Tyrkerne, som ogsaa var med, der ikke har undset sig for at drive Slavehandel.

Men alvorligt for Eftertiden var det jo ogsaa, at hele Landsbyer blev afbrændt. Saadan viser Regnskabsbøgerne over Tiender i enkelte Sogne, at der i Aaret efter Krigens

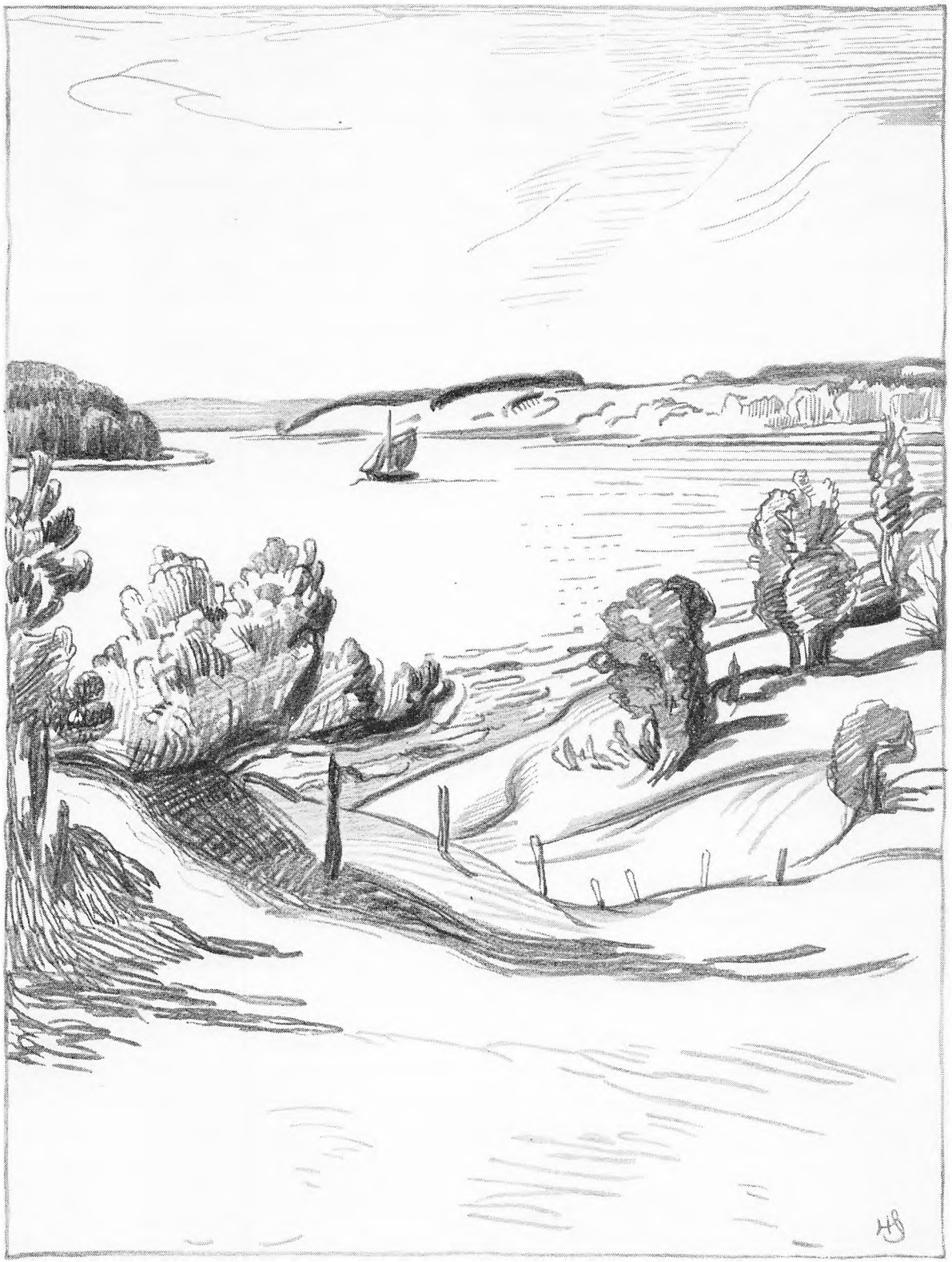

Afslutning ikke findes en eneste af de gamle Bondeslægter tilbage, og mangfoldige Steder er den oprindelige Befolkning blevet formindsket til en Tredjedel, – en fattig Tredjedel.

Det er mørke Perspektiver for et i Forvejen plaget Folk, der aabner sig af disse Beretninger.

5

Den Statsomvæltning, der i 1660 skulde indføre Arvekongedømmet i Danmark, kom kun i ringe Grad til at berøre Grænselandet. Forbindelsen var for løs. Enevældens Arbejde for Ophjælpning af Landbrug og Handel sporedes ogsaa kun lidet her. Den politiske Linje udadtil maatte endnu blive den samme en Tid; Hævn over Sverige og Sønderjyllands Genvinding var Maalet. Men der maatte arbejdes langsomt.

For Udviklingen i Danmark var det af stor Betydning, at den højt begavede Peder Schumacher (Griffenfeld) kom til at udarbejde den nye Kongelov, der ogsaa skulde tage Sigte paa en Ændring i Sønderjyllands Styre. Kongen er Guds Repræsentant paa Jorden, og ved Salvingen skulde dette stadfæstes for Folket. De to Arveriger Danmark og Norge „med alle dertil hørende Provinser samt alt, hvad der i Fremtiden kan tillægges, enten ved Vaabenmagt eller anden retfærdig og lovlig Retsgrund", – skulde evigt forblive et udelt Hele. – Det er tydeligt det splittede Grænseland, her tænkes paa. Men der gik dog endnu et Par Slægtled, før en Indlemmelse kunde finde Sted.

Frederik III skulde kun leve endnu 10 Aar efter Enevældens Indførelse og saaledes knap nok faa Lejlighed til at se den Fornyelse, hans og hans Raadgiveres Arbejde betød for Land og Folk. Ej heller skulde han være i Stand til at ændre Danmarks udenrigspolitiske Stilling; dertil var Tiden ham for sparsomt tilmaalt, – i 10 Aar kunde Oprustningen efter det store Nederlag ikke fuldendes, hvor meget der end blev udrettet for en Reorganisation af Hæren.

Som havde han Forudanelse om sin korte Levetid, trak den mægtige Konge sig næsten helt tilbage til „sin Rede" i København eller til sine Jagtslotte, der var hans eneste Luksus. Kun een Gang skulde han foretage et Skridt i Retning af en udenrigspolitisk Handling.

Maatte han overlade til Fremtiden at gøre op med Sverige, kunde han ikke opgive Haabet om at tilbagevinde Højheden over Hertugdømmerne. Han havde ikke nogen alvorlig Fjende syd for Elben, ingen Medbejler. De tyske Stater var smaa og svækkede

af mange Aars Fejder; den stærkeste af dem, Brandenburg, Kernen i det senere Prøjsen, var danskvenlig. Og Forholdet mellem Danmark og Brandenburg blev endnu venligere, da Kurfyrstens Niece, Charlotte Amalie af Hessen, blev gift med den danske Kronprins (Christian V). – Uden at risikere Indgriben sydfra kunde Danmark derfor godt forsøge at styrke sin Stilling ved Elben.

Lejligheden dertil bød sig, da den sidste Greve af Oldenborg døde barnløs. Det var af dette Grevskab, baade Kongehuset, den gottorpske Hertugslægt og Hertugerne af Sønderborg stammede. De var da ogsaa alle tre interesserede i Arven. Den sønderborgske Gren havde uden Tvivl mest Ret. Og som et Tegn paa, hvor hurtigt nationalt Forræderi dengang glemtes – maaske ogsaa paa, hvor ringe Kongens nationale Følelse og Bevidsthed var – ser vi nu Frederik III gaa Haand i Haand med Gottorp for at forhindre den sønderborgske Gren i at faa sin Ret. Ja, han foranledigede endda Giftermaal mellem sin næstældste Datter og den unge Hertug Christian Albrecht af Gottorp for paa den Maade at befæste det nye Forbund!

Retssagen om den oldenborgske Arv blev ikke færdig i Frederik III's Tid. Der faldt ikke Dom i Sagen, thi da Udfaldet maatte blive, at den sønderborgske Hertug paa Pløn i Holsten, vilde vinde, udkøbte Christian V bag Gottorpernes Ryg Arven og lagde Oldenborg ind under Kronen.

6

Den danske Kongemagts nye stærke Stilling kunde vel have haft større Betydning for Landet, om de første Enevoldskonger havde været stærkere Karakterer. Intriger blandt de nærmeste Raadgivere, den utilslørede Magtsyge, de pludseligt opdukkende Talenter og deres lige saa pludselige Fald kendetegnede Tiden. – Peder Griffenfelds Skæbne er næsten symbolsk.

Den nye Konge, Christian V (1670—1699), havde ringe aandelig Interesse; en fysisk Svaghed brugtes som Undskyldning derfor. Selv om han var opdraget til Selvbevidsthed og en stolt enevældig Tankegang, havde han ikke megen Selvtillid, naar det gjaldt. Det forklarer, at Griffenfeld kunde faa saa stor Magt, men ogsaa, at han maatte falde fra samme Magtens Tinde paa Grund af andres Indflydelse paa Kongen.

Griffenfelds Indflydelse paa Danmarks Forhold er vanskeligt at gøre op, men mest har den været til Gavn for Landet. Indretningen af Administrationen efter fransk Ene-

voldsmønster var det mest moderne i sin Tid og det holdbareste. Centraliseringen af Styret under det danske Kancelli, der nu helt satte det tyske i Skyggen, var af national Værdi. Udadtil var det ganske vist ikke Griffenfeld, der styrede, men den kongelige Statholder i Hertugdømmerne, Ahlefeld, og Statholderen i Norge, Gyldenløve, en af Christian IV's Svigersønner; men da begge de to Herrer var lidt arbejdsuvillige, blev det Griffenfeld og hans Kontorer, der ledede Landet ud fra en stærk Departemantchefregering. Og denne Styreform skulde blive til Gavn for Samfundet; Reformer mildnede Bondestandens Kaar, og Indkaldelse af fremmede Industrifolk satte Sving i Handelen.

Men kan man end spore en vis Fasthed i Styret, hvad de indre Forhold angaar, er den udenrigspolitiske Linje ikke saa sikker. At Frederik III havde forsøgt et Slags Forlig med Gottorp ved det før nævnte Ægteskab mellem sin Datter og den unge Hertug, kan maaske betegnes som naivt og kortsynet. Men det var ikke mindre kortsynet af Statholderen Ahlefeld, der hadede Gottorperne, at formaa Christian V til snarest muligt at give Gottorperne Grund til fornyet Fjendskab, som Tilfældet blev, da den sønderborgske Arvelod, Oldenborg, udkøbtes mod et Løfte om, at ogsaa denne Gren skulde opnaa Lenshyldning i Slesvig og Holsten, hvilket jo vilde sige, at den blev sidestillet med den gottorpske Gren.

Dette Skridt kunde ikke føre til andet, end at Gottorperne helt maatte gaa over til Danmarks Fjender, der endnu var Svenskerne. Men dette førte igen til, at Danmark, før det var rede til det, paany blev inddraget i europæisk Storpolitik.

Danmarks Stilling kunde ikke være mere uheldig end nu, indkredset som Landet var af Svenskerne i Øst og Gottorperne i Syd, uden nogen fast Forbundsfælle til Hjælp mod Overmagten. Der maatte tages Stilling til Forholdene ude i Europa, og det var igen Spørgsmaalet, om vi skulde orientere os for eller imod Nederlandene. Denne lille, men rige Statssammenslutning truedes af Frankrig.

Kong Christian V selv og hans to Statholdere var for den gamle Alliance med Nederlandene mod Sverige, – Kongen ligefrem krigslysten, de to andre mere tilbageholdende, – mens Griffenfeld holdt paa Frankrig som den sikreste Støtte for Fremtiden. I første Omgang blev det til, at hverken det ene eller det andet Standpunkt sejrede, men at Danmark indgik Forbund med Brandenburg og den tyske Kejser og Nederlandene. Dog skulde Danmark ikke gaa i Krig mod Frankrig, før en tredje Magt, hvormed kun mentes Sverige, begyndte et Angreb.

Svenskerne angreb Brandenburg i 1675. Dermed skulde Danmark gaa med i Krigen; men Griffenfelds Holdning var uklar. Sveriges Forbundsfælle var jo Frankrig; men Griffenfeld kunde ikke opgive Haabet om at komme paa Frankrigs Side; han vilde derfor opfordre Christian V til at optræde som Mægler i Striden. Og Begyndelsen skulde gøres med en Forhandling mellem Kongen og Hertugen af Gottorp, Sveriges Forbundsfælle.

Modvilligt indbød Kongen da i Juni 1675 sin Svoger Hertug Christian Albrecht af Gottorp til et Møde i Rendsborg Slot. Een Ting kunde de to Modstandere blive enige om, – at de slesvig-holstenske Stænder snart maatte have udkæmpet deres Kamp for at bevare Magten, saa Hertugdømmernes Regenter kunde blive Udøvere af et mere tidssvarende Enevælde. Der indledtes ogsaa Forhandlinger om Mageskifte, saa de kongelige Dele og de hertugelige hver for sig kunde komme til at danne et mere naturligt samhørende Hele.

Da skete der det overraskende og for Christian V lidet ærefulde, at han efter Meddelelsen om Svenskernes Nederlag i Brandenburg afbrød Forhandlingerne og tog sin Gæst, Hertugen, til Fange. Han blev tvunget til indtil videre at afstaa sine Tropper og sine Befæstninger til den danske Konge, og han maatte opgive Overhøjheden over de hertugelige Dele, som hans Far havde sikret sig ved Roskildefreden. At Hertugen efter sin Frigivelse protesterede, havde kun til Resultat, at Danskerne besatte de gottorpske Dele og at Kongen truede med at lægge dem under sig som et hjemfaldent Len.

At en saa forkastelig Overrumpling fra Danskernes Side ikke lovede godt for Fremtiden, er jo indlysende.

Den videre Følge af denne Handling var den saakaldte skaanske Krig, der først endte 1678 med Freden i Fontainebleau og Lund, en Fred, hvis eneste Vinding for Danmark var, at Frankrig lovede ikke at støtte Hertugen af Gottorp mod Danmark.

Efter denne Krig var baade Danmark og Sverige kørt træt, Befolkningen, især i Skaane, udpint, og man ønskede en Afspænding i Forholdet. Styrkeprøven var endnu uafgjort; Fred maatte være det bedste; og som Udtryk for dette fælles Ønske kom et Ægteskab i Stand mellem Kong Karl XI og den danske Prinsesse Ulrikke Eleonora.

I tredive Aar, til den store nordiske Krigs Begyndelse, skulde denne Fred vare, en Periode af Ro, der var længere end nogensinde før i de sidste Aarhundreder. I Dan-

mark præges Tiden af Arbejdet med Christian V's danske Lov og af Handelens nye Opblomstring, en Indsats, der var adskilligt værdigere end de evindelige Krige.

Men i Hertugdømmerne fortsattes Striden, til Spørgsmaalet fik sin foreløbige Løsning efter den store nordiske Krigs Afslutning.

Danmark havde jo ved Freden efter den skaanske Krig sikret sig, at Frankrig ikke vilde støtte Gottorp, og i Maj 1684 erklæredes den gottorpske Del af Slesvig for inddraget og forenet med den kongelige Del, – fordi Hertugen ved sit Forbund med Sverige havde forbrudt sig mod Folkeretten.

Men Danmark havde heri handlet uklogt og overilet; dets egne Forbundsfæller, først og fremmest Brandenburg, protesterede mod, at det blev for mægtigt; og i 1689 maatte Christian V gaa ind paa et ydmygende Forlig i Altona, hvorved Hertugen fik sin Del tilbage og Tilstanden var som før. Ny Bitterhed var skabt mellem Danmark og Gottorp, og det første, den nye Hertug Frederik IV gjorde, da han i 1694 efterfulgte sin Fader Christian Albrecht, var at slutte Forbund med Sverige.

ARVEHYLDINGEN 1721

I

Efter Enevældens Sejr var et Lands politiske Førelse mere end nogensinde før afhængig af Kongens Person, – Kongen og hans nærmeste Raadgivere, som han jo ogsaa selv valgte. Derfor kan det ofte være vanskeligt at se, hvis Tanker der leder til Handling; aaben Meningstilkendegivelse fandtes saa godt som ikke. En Lov blev givet og sat i Kraft uden forudgaaende Forelæggelse for Stænderne. Kongens Vilje var Lov, og hvem der havde stærkest Indflydelse paa denne Vilje, kunde i bedste Tilfælde anes, men aldrig bevises. Derfor maa man tale om Landets Politik som Kongens Politik.

Under saadanne Forhold var en Konges Opdragelse til det høje Kald noget endnu vigtigere end før. Og man kan finde det underligt, at Christian V og hans Mænd ikke havde ofret mere paa Arvtagerens Uddannelse end Tilfældet var. Frederik IV var i Grunden helt uforberedt, da han blev Konge i 1699, skønt han dengang var 28 Aar gammel. Kun faa Gange havde han deltaget i Statsraadet; ingen Art af Forvaltningspligter havde været paalagt ham; ja, selv hans almene humanistiske Skoling var blevet forsømt. Kun paa lange Udenlandsrejser havde han haft Lejlighed til at lære lidt af den indviklede Verdens Gang at kende.

Imidlertid skortede det hos Frederik IV ikke paa Følelse af egen Værdighed og heller ikke paa Begavelse til at hævde denne Værdighed. Han var en udpræget Herskernatur, men hans almenmenneskelige Kvaliteter, Retfærdighedsfølelse, Maadehold (undtagen i det erotiske), klar Dømmekraft og mild Forstaaelse hindrede ham i Misbrug af sine Herskeranlæg. Han var i Besiddelse af en usædvanlig god Hukommelse og en hurtig Tilegnelsesevne. Og da han blev Konge, tog han alle disse Naturens Gaver i Brug for ved egen Hjælp at indhente det, hans Opdragelse ikke havde givet. Med en Energi og Udholdenhed af ganske sjælden Art satte han sig ind i de Opgaver, han havde arvet sammen med Kongenavnet. Og det skulde igen engang lykkes en dansk Konge at slutte en Fred, der var gunstig for Danmark. Hvad mere var, – det skulde lykkes ham at knytte Grænselandet nærmere til Danmark. At dette hans Arbejde skulde blive halvgjort Gerning, er der vist ikke meget at sige til; det var jo næsten blevet Tradition, at Arbejdet for Grænselandet, selv det mest maalbevidste, standsede halvvejs.

2

Vi skal her kun beskæftige os med den Side af Frederik IV's Regering, der har med det udenrigspolitiske at gøre. Og her var Opgaven givet, den fulgte med Arven, – Forholdet til Sverige og dets Forbundsfælle Gottorp.

Ogsaa Danmarks Forbundsfæller var for Kongen en Arvesag, – med Rusland (under Peter den Store) og Polen mod Sverige og Gottorp. Og kun faa Maaneder efter sin Tronbestigelse, i Foraaret 1700, sendte han en Hær ind i de gottorpske Dele af Slesvig og begyndte Belejringen af Hertugens mod Danmark rettede Fæstning Tønning.

Men Forbundsfæller hører til den lunefulde Del af Historien. Rusland og Polen kom ikke til Hjælp. Hidtil havde en Del af de smaa Stater i Nordtyskland været paa Danmarks Side mod det mægtigt fremtrængende Sverige. Nu var de blevet bange for, at Danmark skulde blive for mægtigt, og Lüneburg sluttede sig til Danmarks Fjender. Desuden var de to store Sømagter Holland og England paa Sveriges Side. Og samtidig med, at en forenet svensk og lüneburgsk Hær sydfra tvang Danskerne til at opgive Belejringen af Tønning og en hollandsk-engelsk Flaade stævnede ind i Sundet, gik Karl XII, Sveriges unge, krigslystne Heltekonge, i Land paa Sjælland. – Naar der ingen Forbundsfæller vilde dukke op, var denne Overmagt for stor for Danmark, og Kongen maatte skynde sig at slutte Fred efter et Par Maaneders næsten ublodig Krig. Kongen maatte give Hertugen af Gottorp (der ogsaa hed Frederik IV) Lov til at anlægge Fæstninger og at holde egne Tropper i sine Dele. Det var naturligvis ikke Meningen hos nogen af Parterne, at denne Fred skulde vare evig, og derfor var dens Betingelser saa forholdsvis blide, – men Sverige maatte ogsaa være glad for at trække sig tilbage, da Holland og England ikke ønskede Krigen fortsat, og uden disse Forbundsfæller kunde Karl XII heller ikke klare sig.

Frederik IV havde rimeligvis begyndt dette lille Eventyr, alene fordi han endnu ikke sad inde med Erfaringer; Eventyret betød for ham, at han for Alvor indsaa Nødvendigheden af en stærk national Hær; og den direkte Følge var Oprettelsen af Landeværnet og Landmilitsen, ligesom han benyttede Fredsaarene til efter Evne at styrke Landets indre Forhold.

Men dengang, som nu, var Landenes Skæbne slynget ind i hinanden. Den stolte

Svenskekonges store Felttog i Rusland blev for Danmark den kærkomne Anledning til atter at vende sig mod Sverige og Gottorp. Det blev til den store nordiske Krig, fra 1709—20.

Krigskilden sprudlede stadig livligt i Gottorp. Hertug Frederik IV faldt 1702 paa et Krigstogt i Polen, hvor han naturligvis havde kæmpet paa Karl XII's Side. Hans Søn og Efterfølger, Karl Frederik, var da kun to Aar gammel. Men den faldne Hertugs Broder Christian August overtog Formynderskabet og Regeringen og fortsatte i barsk danskfjendtlig Stemning. Skønt det ikke foreløbig kom til direkte Krig, var Forholdet mellem Danmark og Gottorp i disse Fredsaar saa spændt, at man godt kan sige, begge Parter søgte Ufreden. De latterligste og ubetydeligste Lejligheder benyttedes til at understrege Uenigheden. Saadan blev der i otte Aar ikke afholdt nogen Landdag, fordi Kongen og Hertugen ikke kunde enes om det Formular, der skulde udsendes til Stænderne, – det drejede sig om, hvorvidt Hertugens Navn skulde trykkes med lige saa store Bogstaver som Kongens!

Da Karl XII i 1709 havde lidt sit store Nederlag i Slaget ved Poltava, og Rygtet derom naaede til Danmark, mente Kong Frederik IV, at Øjeblikket nu var inde til Indgriben, og i November samme Aar gik en dansk Hær paa 15 000 Mand i Land i Skaane. Kongen havde sikkert regnet med, at Skaaningerne vilde modtage Danskerne med aabne Arme, som Tilfældet endnu havde været under den skaanske Krig. Men det var en Fejlregning. Dels var Forskellen mellem Svenske og Danske ikke saa stor, at halvtreds Aar under svensk Styre ikke kunde betyde en alvorlig Forening; dels havde det uvenskabelige Forhold mellem Sverige og Danmark jo betydet saa mange Krige, der værst var gaaet ud over de tidligere danske Provinser, at Befolkningen nu foretrak Fred under Svenskerne for mulig fortsat Fejde under Danskerne. Danmark var i disse første Aar af den store nordiske Krig meget uheldig. Vel kunde den danske Hær besætte Skaane og Bleking, men den svenske Modstand under Generalguvernøren Magnus Stenbock var saa stor, at Felttoget ikke kunde føre til noget. Og det var sidste Gang, Danskerne skulde føre Krig hinsides Sundet. Skaane var for altid tabt. Under Krigens andet Aar skulde Danmark lammes af Pest, saa det ikke var i Stand til at føre nogen Krig. Og ved Slutningen af det tredje Aar, i December 1712, led en dansk Hær Nederlag ved Gadebusch i Mecklenborg, hvortil Magnus Stenbock nu var kommet med sin Hær for at forsvare de svenske Provinser. Nederlaget ved Gadebusch var ikke alvorligt

og ingenlunde ødelæggende for Danmark, snarere var det til Skade for Svenskerne, fordi de blev for sejrssikre, – men et Nederlag var det dog.

Naar Svenskerne, der stod i Nordtyskland, blev sejrssikre, var der kun een naturlig Udløsning for deres Mod og Lyst, at marchere nordpaa og prøve paa at saare Danmark i dets Grænseland, som i sin Tid Thorstensson og senere Karl Gustav havde gjort det.

Generalguvernøren Magnus Stenbock var vel en dygtig og personlig modig Kriger, men han var ikke Politiker, og Fremsynthed laa ikke til ham. Det første, han foretog sig, efter at den svenske Hær Nytaarsaften 1713 var trængt ind i Holsten, var som en Hævnakt at afbrænde Altona, hvilket kun kunde skabe forbitret Had mod ham. Men i det hele taget var hans Fremmarch mod Hertugdømmerne uklog Strategi, fordi han afskar sig selv fra de øvrige svenske Tropper, som laa i Provinserne ved Østersøen. Desuden blev han forfulgt af Russerne og Sachserne, der endnu, fordi de var mod Sverige, helt var Danmarks Forbundsfæller. Stenbock opdagede for sent sine Fejlgreb og prøvede at slutte Forbund med Gottorpernes Formynderregering. Men Christian August og hans Gehejmeraad Görtz indsaa Faren og turde ikke aabenlyst gaa over til Stenbocks Side, da de faa Aar i Forvejen havde svoret Frederik IV absolut Neutralitet i Tilfælde af, at Danmark kom i Krig. De Danske og deres Forbundsfæller vilde selvfølgeligt lade det komme til at gaa ud over Gottorperne.

Men igen, – den Sædvane, der syntes at være blevet et moralsk Træk i den gottorpske Hertugslægt, at forraade Danmark, skulde heller ikke svigtes her. Offentligt sagde Christian August, at han holdt sig neutral; men samtidig overlod han Fæstningen Tønning til Stenbock og hans Hær mod et Løfte om, at Sverige herefter skulde staa sammen med Gottorperne mod Danmark. Formynderregenten undsaa sig end ikke ved at benytte Dokumentfalsk for at faa dette Forræderi i Stand.

Kong Frederik IV var nu en fuldmoden Mand i Begyndelsen af Fyrrerne. Han havde indhøstet dyre Erfaringer, baade i Krig og i Fred; og han havde styrket sin Vilje til Handling. Energisk, hurtigt og sikkert svarede han paa Gottorpernes Forræderi endnu før dets Enkeltheder var bekendt, lod sine Soldater besætte de hertugelige Lande og lod opkræve Skat. Den sachsisk-russiske Hær kom hurtigt Danskerne til Hjælp, og efter tre Maaneders Belejring maatte Stenbock og hans Hær give op. Det var Sulten, som tvang dem; Hæren laa uden for Byen, og den danske Flaade umuliggjorde Tilførsel af Fødevarer ad Søvejen. De fangne Svenskere skulde udveksles med Russere,

som Svenskerne havde taget til Fange, mens Stenbock selv blev ført til København og sat som Fange paa Kastellet.

Under denne Belejring havde Gottorper-Regeringen brugt alle Kræfter for at vise sin Uskyld. Det falske Dokument kom ikke frem, -- det var en Skinkommando fra den umyndige Hertug, der gik ud paa, at Tønnings Kommandant skulde aabne Portene for Stenbock, om han bad derom, -- men selv om dette Dokument ikke kom frem, havde den danske Konge Beviser nok for Gottorpernes mislige Stilling, og han opretholdt Belejringen af Tønning, ogsaa efter at Svenskerne var draget bort. Aaret efter, 1714, maatte Hertugens Kommandant give op. Da fandt Danskerne ikke blot den fingerede Kommando, men ogsaa Stenbocks Eksemplar af den hemmelige Traktat mellem ham og Gottorp. Eet af Svarene var, at Tønning blev stukket i Brand, og et andet, at Kongen igen lod besætte Hertugens Del baade i Slesvig og i Holsten.

Krigslykken syntes altsaa at skulle vende sig til Danmarks Fordel, og en af de store Opgaver, der var fulgt med Kongearven, var sin Løsning nær, — Gottorpernes Magt var knust. Men Krigen skulde fortsættes; den svenske Heltekonge var efter sit fantastiske Ridt gennem Europa naaet tilbage og satte sig i Spidsen for sin Hær. Han havde nu alt, hvad der fandtes af Naboer, til Fjende; ogsaa Prøjsen havde meldt sig i Rækken mod ham. Prøjsen og Danmark enedes om at dele de svenske Provinser ved Østersøens Sydkyst, og Prøjsen garanterede Frederik IV Retten til den hertugelige Del af Slesvig. Endnu seks Aar varede denne store nordiske Krig, med berømmelige Heltegerninger paa begge Sider, — det er jo Karl XII's og Tordenskjolds Dage. Men Resten af Tiden førtes Krigen uden for vore Enemærker, og vi vil derfor nøjes med at se paa Fredsslutningen. Freden blev underskrevet i Federiksborg den 3. Juli 1720. De vigtigste Punkter i denne Fred var, at Danmark gav de erobrede Landskaber tilbage, mod at Svenskerne betalte Krigsskadeserstatning og gav Afkald paa Toldfriheden i Øresund. Sverige forpligtede sig til aldrig mere at støtte den gottorpske Hertug mod Danmark, og Frankrig og England, der havde optraadt som Mæglere, garanterede, at den hertugelige Del af Slesvig „til evig Tid" skulde tilhøre Danmark.

Krigstrætte, udpinte og forarmede var begge de to nordiske Lande. Det havde de været før, men denne Gang førte Fredsslutningen til en roligere Erkendelse af Krigenes ødelæggende Arbejde. Hurtigere end man kunde vente det rejste sig en forsonlig Stemning mellem Land og Land, og Broderkrigenes Tid var forbi.

Den lykkelige Udgang for Danmark var Generhvervelsen af Grænselandet, der nu statsligt maatte stadfæstes. Og den stærke, energiske Konge skred hurtigt til Arbejdet.

3

Den 4. September 1721 fandt paa Gottorp Slot den Arvehylding Sted, som skulde forene de hertugelige Dele af Slesvig med de kongelige. (Det drejer sig kun om de slesvigske Landskaber, da den nu myndige Hertug Karl Frederik i 1720 ved den tyske Kejsers Hjælp havde faaet de holstenske Dele, som Frederik IV jo ogsaa havde besat, tilbage.) Faa Aarstal og faa Data har været af saa skelsættende en Betydning i Sønderjyllands Historie. Og faa Dokumenter har givet Anledning til saa megen Diskussion som den Indbydelse, Kong Frederik IV udsendte den 22. August samme Aar, Indbydelsen til den sidste Landdag i Sønderjylland. Vi vil derfor aftrykke Indbydelsen eller, som det hedder, „Patentet" i sin Helhed.

Vi Frederik IV o. s. v. sender de velærværdige, ærværdige, velædle, ædle og ærbare Prælater, samtlige af Ridderskabet og andre, der besidder adelige Godser i Hertugdømmet Slesvig, vor naadige Hilsen.

Og er det Eder af de i Trykken udkomne Skrifter tilstrækkelig bekendt, hvorledes Hertugen af Holsten, stik imod alle saavel skriftlige som mundtlige, af hans Ministre gentagne Forsikringer og Erklæringer, aabenbart har trængt sig ind paa os og ved sin forræderske Forbindelse med vor daværende Fjende samt ved at indrømme ham Fæstningen Tønning troløst har erklæret sig mod os og offentlig er optraadt som Angriber, ja endog har indladt sig med Fjenden om en paatænkt Deling af vore Lande og sluttet Traktater derom, at ligeledes bemeldte Hertug efter at være blevet myndig i et og alt har bifaldet og godkendt denne hans Onkel Administratorens Adfærd, og at vi derved et blevet bevægede til at tage Hertug Karl Frederik af Holstens Andel af Hertugdømmet Slesvig i Besiddelse igen, som et i besværlige Tider uretmæssig fra Danmarks Krone afrevet Pertinens. Efterat nu ved den formedelst Guds Bistand mellem os og Sveriges Konge og Krone i Juli 1720 sluttede og undertegnede og derefter rettelig ratificerede Fred samt ved de af de to mæglende Konger udstedte formelle og højtidelige Garantier for os og vore kgl. Arvesuccessorer i Regeringen den evige og rolige Besiddelse af og Herredømme over hele Hertugdømmet

Slesvig og følgelig ogsaa den forhenværende fyrstelige Andel i nysnævnte Hertugdømme er blevet fastsat og forsikret, og vi i Henhold hertil har besluttet at forene og inkorporere samme Andel med vor egen og til det Behov ved visse dertil forordnede og autoriserede Kommissarier at modtage Ene-Arvehylding af vort Hertugdømme Slesvigs samtlige iboende Stænder saasom Prælater, Ridderskab, Stæder, Amts- og Landskabsindbyggere og Undersaatter, at løse samtlige Indbyggere i den forhenværende førstelige Andel, verdslige og gejstlige, af hvilken Stand og Stilling de end er, fra deres tidligere Ed, hvormed de har været forpligtede til det fyrstelige Hus, og at bringe dem i Kraft af den ovennævnte Fredsslutning og de paa samme opnaaede Garantier under vor kongelige souveraine Ene-Arve- og Lands-Regering og at lade dem aflægge Troskabsed.

Saa byder og befaler vi Prælater og de af Ridderskabet ligesom ogsaa dem, der har inde og besidder adelige Godser i merbemeldte Hertugdømme Slesvig, ved dette vort aabne Patent allernaadigst og alvorlig, at de den fjerde i næstkommende September Maaned, nemlig Torsdagen efter den 12. Søndag efter Trinitatis, hver og een vil indfinde sig paa vort Slot Gottorp, hvor vi for Tiden selv personlig opholder os, for videre at erfare vor allernaadigste Hensigt desangaaende og derpaa som angivet at sværge og aflægge den skyldige Troskabsed til os som deres fra nu af eneste souveraine Landsherre, ligesom vi ogsaa allernaadigst vil, at af de gejstlige alene Provsterne skal give Møde her, men de øvrige gejstlige og verdslige Betjente, Magistraterne i Stæderne og samtlige øvrige iboende Undersaatter af de tidligere fyrstelige Stæder, Amter og Landskaber byder og befaler vi herved allernaadigst og alvorlig, at de paa den Maade, som det efterhaanden vil blive dem kundgjort i vort Navn og paalagt af vore dertil forordnede og autoriserede Kommissarier, personlig skal indfinde sig paa de dertil bestemte Steder for at aflægge Troskabsed til os som deres eneste souveraine Landsherre og videre fornemme vor allernaadigste Vilje. Til Gengæld har de al kongelig Naade, Værn og Retfærdighed at vente, hvorimod de, der udebliver uden alvorlige Forhindringer, for hvilke de saa skal være pligtige at føre troværdigt Bevis, tilbørlig skal drages til Ansvar og straffes efter Befindende. Hvorefter enhver sig allerunderdanigst har at rette.

Til Vitterlighed under vor kgl. Haand og paatrykt Segl. Givet paa vort Slot Gottorp den 22. August Aar 1721. *Frederik R.*

Kun en god Uge efter, altsaa den 4. September, mødte da Stænderne, d. v. s. Ridderskabet, Godsejerne og Provsterne, paa Gottorp Slot for at aflægge Troskabseden til Kongen som Enelandsherre. Datidens Danske kunde kun opfatte denne Begivenhed som en Fest, og Dronningen skænkede sin Gemal det berømte slesvigske Bæger, hvor Hyldingen symbolsk fremstilles med Kongen paa Tronen og et Medlem af hver af de tre Stænder knælende foran ham. Ogsaa i vore Dage er det naturligt at betragte den Dag som et lykkeligt Vendepunkt, fordi det, der skete, – eller efter almen Tankegang skulde ske, – Adskillelsen mellem Holsten og Slesvig og dermed Slesvigs fulde Forening med det danske Kongerige, var noget, Aarhundreder havde sukket efter. Der kan da heller næppe være Tvivl om, at det har været de ansvarliges Hensigt, at dette skulde ske; men en Del, ja, megen Skuffelsens Gift skulde komme til at blande sig i Glædens Bæger. Indtil den Dag i Dag er det aftrykte Dokument Genstand for forskellige Tolkninger. Ikke blot, at Tyske og Danske udlægger det forskelligt; ogsaa inden for de to Lejre er der divergerende Opfattelser. Og selv om det kan synes støvede Petitesser eller Haarkløveri, maa vi se lidt nøjere paa de Muligheder for Strid, dette ellers tilsyneladende ligefremme Skrift rummer.

4

Det Edsdokument, Stænderne den 4. September 1721 underskrev, afviger i en enkelt Sætning fra Kongens Patent af 22. August. I Edsdokumentet staar der, at den hertugelige Del af Slesvig skal inkorporeres i *Kronen,* mens der i Patentet staar, at den skal inkorporeres med den kongelige Del. Kronen betyder det dansk-norske Kongerige og alle dets Besiddelser. Men den kongelige Del betyder kun Kongens Landskaber i Sønderjylland. At der senere skulde kunne opstaa Strid om denne sproglige Forskel, er i Virkeligheden ikke mærkeligt, naar vi erindrer, hvor indviklet Regeringsforholdene var.

Før 1721 var Forholdet dette:

a) for den danske Konge
   1. som Hertug over Slesvig (der ikke hørte til det danske Kongerige) var han sin egen Lensherre,
   2. som Hertug over Holsten var han den tyske Kejsers Lensmand,

3. han havde efter Delingen sine egne kongelige Landsdele, der styredes af hans Statholder (ofte af hans Søn),

b) for den gottorpske Hertug
   1. som Hertug af Slesvig var han den danske Konges Lensmand,
   2. som Hertug af Holsten var han den tyske Kejsers Lensmand,
   3. han havde sine egne hertugelige Dele, der styredes af hans egen Regering,

c) for Konge og Hertug i Fællesskab gjaldt, at de havde Dele baade i Slesvig og Holsten, der stod under deres fælles Regering og fra hvilke de maatte indkalde Stænderforsamling eller, som det hed, Landdag.

Da nu Frederik IV under den store nordiske Krig havde besat de hertugelige Dele og efter denne Krigs Afslutning havde faaet tilsikret sig Herredømmet over hele Slesvig, betød det, at han efter den Tids Tankegang først skulde have Troskabsed fra de Dele, der havde tilhørt Gottorp, og derefter skulde løse Befolkningen i de fælles regerede Egne fra den Ed, de havde maattet aflægge til Hertugen ogsaa.

Nu bagefter kan vi let se, at en omhyggeligere Jurist end den, der har udformet Kongens Patent og Edsdokumentet, uden videre vilde kunne have tilvejebragt det eneste ønskelige Resultat, nemlig, at Sønderjylland indlemmedes i Kongeriget. Frederik IV vilde næppe have sat sig derimod, men af egen Drift har han ikke tænkt derpaa; han har kun tænkt paa at knytte den hertugelige Del til sin egen kongelige Del for dermed at øge sin Magt og sine Besiddelser. Nogen virkelig folketjenlig Tankegang har han været ude af Stand til at rumme.

Efter gammel Tids Skik og Lov hjemfaldt Hertugdømmernes forskellige Dele til det overlevende Herskerhus i Tilfælde af det andets Uddøen. Men da for firs Aar siden Enevælden blev indført i Danmark, havde Frederik III ikke tænkt paa at gøre sin Arvelov gældende ogsaa i den Del af Hertugdømmet, han sad inde med. Frederik IV — eller det Kancelliraad, der har skrevet hans Patent og Edsdokumentet — har ikke været opmærksom paa denne lille Fejl eller Forsømmelse. Og den danske Arvefølge kunde ikke uden videre indføres i det tilsyneladende genforenede Slesvig. Gottorperne havde længe i Forvejen sørget for Arvefølgens Indførelse. Frederik III havde gjort det samme i Hertugdømmerne, før han gennemførte det i Kongeriget, men det var uden Forbindelse med Kongerigets Lovgivning. – Det kan da ikke undre, at den store Dag,

den 4. September 1721, skønt glædeligt skelsættende, fordi der dog var gjort en Begyndelse til en Genforening mellem Grænselandet og Kongeriget, ikke kom til at indvarsle en ny Tid svarende til den, der begyndte med Genforeningen i 1920. Endnu i det samme Aarhundrede skulde der ske Forandringer baade i Hertugdømmets Styre og i dets Forhold til Moderlandet som i dets Forhold til Holsten, hvorfra det ved lidt mere Skarpsyn for altid kunde have været skilt.

For den historiske Forskning, hvoraf vi øser al vort Kendskab til Land og Folk, har det naturligvis været nødvendigt at finde ud af Sløseri, Misforstaaelser og Underfundigheder i og omkring en saa alvorlig Handlings Dokumenter. Men ogsaa for Lægmænd, der ønsker at kende deres Lands Historie, er det af Betydning at have Synet vendt mod de tilsyneladende Ubetydeligheder, der kom til at spille en Rolle. Imidlertid er der her ogsaa Tale om andet end formelle Ubetydeligheder.

Den stærke, handlekraftige Kong Frederik IV har ikke været særlig national trods sin gode Vilje til at ophjælpe sit Folk. Det er den ene Ting. Den anden Ting er, at ikke ringe Dele af Sønderjyllands Befolkning slet ikke var begejstret for den Nyordning, der lagde hele Slesvig under Kongens Styre. Her og der blev der gjort aabenlyst Oprør. Den tyske Indflydelse var saa stærk, takket være Hertugernes Administration, Kongernes ringe Sans for Modersmaalets Betydning, og den økonomiske Fordel ved Handelen sydpaa, at Ejdergrænsen nu, da den omsider igen blev Statsgrænse, langtfra mere var Folkegrænse. Og dette tragiske Forhold kunde ikke blive bedre af, at Frederik IV ogsaa efter 1721 lod det tyske Sprog beherske al Administration.

HANS ADOLF BRORSON

I

Det Billede af en Digter, der lever i Folkebevidstheden, er næsten aldrig lig det, der skulde tegnes, om alle Hensyn til hans Karakter, Tildragelserne i hans Liv og Værdien af hans Kunst blev taget. Alligevel er dette Billede Sandhed, saa længe det inspirerer, beriger og maaske trøster, det vil sige saa længe det indgaar i et Folks aandelige Idræt.

I Virkeligheden er det kun faa Digtere, der kommer til at leve i et Folk i den Forstand, at deres Kunst bliver Led i den almene Tænkning. Der kræves særlige Omstændigheder for at saadant kan ske, og det er ikke alene den kunstneriske Kvalitet, som er afgørende.

Naar Brorson er kommet til at betyde saa meget for det danske, især det sønderjydske, Folks aandelige Husholdning, er det ikke, fordi han er større Digter end alle de andre, for det er han ikke, men fordi han opstod paa den Tid, paa det Sted, og digtede paa Dansk om en Inderliggørelsens Religion, der var ved at vække mange slumrende Kræfter af Dvale, — og fordi en enkelt Salme, „Her vil ties", kom til at faa et næsten nationalt Indhold i Trængselstider. — Ja, og saa naturligvis, fordi han er en dejlig Digter.

2

Der er to Baggrunde for Brorsons Optræden, der ikke maa glemmes, — den politiske og den religiøse.

Først den religiøse.

Vi har haft Lejlighed til flere Gange at omtale Reformeringer inden for den katolske Kirkes Klosterordener, Reformeringer, der kom som Svar paa Religionens Forfladigelse. Den Slags Reformeringer opstaar altid og overalt, fordi Aanden, hvad den end maatte forfægte, ikke lader sig binde til faste Rammer. En verdensklog Institution som den katolske Kirke har altid kunnet baade rumme og taale disse Reformeringer, mens den Kirke, der kom efter den store Omvæltning, som kaldes Reformationen, næsten hvergang, en Reformering har faaet Mæle, har maattet bortstøde de opsætsige som Sekterere.

Paa Grund af Martin Luthers fuldkomne Mangel paa Indsigt i praktisk Administra-

tion fik den saakaldt evangeliske Kirke ikke nogen virkelig fast Ramme. Og før end det er sket med nogen Munkeorden, stagnerede den protestantiske Kirkelighed derfor i de tilfældige Anordninger, hvert Land havde fundet paa, – et kristeligt Rethaveriets Uvæsen, parret med baade Sneversind og Overtro og Overfladiskhed, som maatte faa Mennesker med en alvorligere Livsindstilling og Trosiver til at reagere.

En saadan naturlig Reaktion er det, der kaldes Pietismen, – sprogligt stammende af Pietas, Fromhed. Meningen er den enkle, at der skal leves et mere fromt Liv i Handel og Vandel.

Pietismen opstod vel i Tyskland, men den havde let ved at vinde frem i andre Lande, fordi alle alvorligt religiøse Kredse var imod Kirkens Overfladiskhed. Denne nye Retning skulde nu og da blive til nogen aandelig Gavn; her og der førte den til Hykleri og Selvgodhed. Det kunde ikke være anderledes. Pietismen er den protestantiske Retning, der har øvet den stærkeste Indflydelse i alle Lande, og hvis Grundtanker den Dag i Dag præger Kirkelivet i alle lutherske Kirkesamfund, undtagen i Danmark, hvor den grundtvigske Tanke har faaet saa stor Indflydelse.

Lad os prøve kort at skitsere Pietismens aandelige Retningslinje. Den vil omtrent se saadan ud: – Mennesket er født som Synder; han vedbliver at være Synder og fortabt, indtil Christus frelser ham. Denne Frelsesgerning fuldbyrdes ved en Omvendelse (nogle kan tidsfæste den paa Minuttet, som John Wesley; andre bruger længere Tid, som Brorson). Ved Omvendelsen viser Mennesket „denne Verden" Ryggen og hengiver sig helt til Kærlighedslivet, som Guds Søn vil det. Det vil sige, at Mennesket i daglig Vandel maa være ikke blot from i Sind og Tanke, men ogsaa god og godgørende. Lønnen for et Liv ført i denne Tro er det evige Liv i Paradis. –

Denne Tankegang er altsaa i Virkeligheden ikke i Overensstemmelse med Luther, der drastisk udtrykte, at Fromhed og gode Gerninger intet kunde udrette, men at Guds Naade alene frelste Menneskene. Tankegangen er i Virkeligheden ægte katolsk, bortset fra at den ikke havde en mægtig Kirke at støtte sig til. Og just i Pietismen finder vi et Udtryk for, at Luthers og hans Medarbejderes Reformation ikke blot var forhastet, men ogsaa for uigennemtænkt.

Nu er det klart, at en Religion, der sætter de gode Gerninger og det fromme Liv i Højsædet, vil have store Chancer for at skabe Hykleri og Skinhellighed hos Opportunister, – og det er jo ikke en ringe Del af Menneskeheden; – men det er ogsaa klart,

at den dybt grebne, den alvorligt higende, ved en saadan Tro naar til en Inderlighed, en sjælelig Koncentration, en Art jordisk Hellighed, der ikke blot er skøn, men som ogsaa vil virke som en positivt velsignende Kraft.

Var Brorson en saadan Kraft?

Det var han uden Tvivl, men netop fordi han i saa høj Grad var et almindeligt, syndefuldt Menneske, der kendte den Verden, der skulde besejres.

3

Den anden Baggrund for Brorsons Betydning maa ses i den national-politiske Tilstand.

Vi har i tidligere Kapitler set, hvor meget og hvor ofte Sønderjyderne har lidt under Forsømmelse og Udelukkelse. Især de sidste Slægtleds hærgende Krige havde taget haardt paa Grænselandet. Alligevel var det ikke et helt forarmet Land, og det kom hurtigere over Ulykkerne end Kongeriget. Ja, det var paa Brorsons Tid endda almindeligt, at Sønderjyderne kaldte sig for Kongens Slesvigere med en ganske tydelig Betoning af deres materielle Overlegenhed over for de fattige Jyder. Der var just i de Tider en stærk Indvandring nordfra. Det var Bønderkarle og Arbejdere, som saa Chancen i Grænselandet. Og der var virkeligt Chancer, fordi Handelen sydpaa gik uhæmmet. Ejderen var nok blevet Grænsen, men der var ingen Toldskranker.

Hverken tidligere Konger eller Frederik IV, som lod sammenknytte de hertugelige og de kongelige Dele af Slesvig, havde tænkt paa, at Modersmaalet kunde have nogen Betydning for Folket, og derfor raadede Tysk stadigt som Administrationssprog. Dette Forhold var usundt og skadeligt. Den ivrige Agitator for tysk Indflydelse, Dankwerth, skriver om Sproget: — „Jyderne besidder den største Del deraf (nemlig af Slesvig), eftersom alt fra Kolding ind til Slien og Byen Slesvig er jydsk eller dansk Befolkning, som bruger dansk Sprog, maaske med Undtagelse af Byen Flensborg, som er blandet af Danskere og Tyskere . . . Paa Vestsiden fra Grænsen eller Skodborg Aa ind til Tønder bor atter lutter Jyder, men derefter kommer Nordfriserne." — Ingen kan beskylde Dankwerth for at ville skrive noget i Danskernes Favør, og det Resultat, han er kommet til, er da, at Halvøen Svansen mellem Sli og Eckernførde er det eneste Omraade, hvor tysk Sprog paa den Tid har sejret. Imidlertid har dette, at Retssproget saa godt som overalt var Tysk, haft alvorlig kulturel Indflydelse. For et Par Aarhundreder siden

skyldtes det den tysk-holstenske Adels Indflydelse; nu skyldtes det det alt for ofte tysk indstillede danske Kongehus.

Det Plattyske havde allerede fra Middelalderen en ikke ringe Plads nord for Ejderen, men dengang var Sprogforskellen mellem Almuedansk og Nedersachsisk ikke saa stor. En Vending skete med Reformationen, der betød, at tyske Præster hidkaldtes og at Plattysk mange Steder afløstes af Højtysk. Det var nærmest en Vinding for det danske Sprog i Sønderjylland, fordi den almene Befolkning maatte føle Højtysken som noget absolut fremmed. Alligevel har ogsaa Højtysken vundet Terrain, fordi det var nødvendigt i vigtige Spørgsmaal at kende dette Sprog. Og da Kongerne og deres Raadgivere blev ved med at indkalde tyske Præster, kunde Højtyskens Fremgang ikke standses. Provste- og Præstegaarde var jo endnu den Tids Aandscentrer.

Det fremmede Sprog har længe spillet samme Rolle som en højtstaaende Embedsmand, — man bøjede sig derfor, men kunde ikke tage det til sit Hjerte. Det laa i hele Tidsaanden, at Folket vel i Stilhed protesterede derimod, men ikke rejste sig til aaben Opstand. Da Hans Adolf Brorson bliver Præst i Tønder, fortælles der, var Tønder en dansk By med dansktalende Befolkning, men Gudstjenesten var tysk. Landsognets Beboere, der ikke havde direkte Forbindelse med Handelen sydpaa og derfor ikke var tvunget til i det daglige at bruge tysk Sprog, kunde ikke forstaa Præsterne. Og der som andre Steder fandt svage Klagemaal Udtryk, — ved Embedsbesættelser hed det som Regel: der kom atter en Tysker, som slet ikke kan vort danske Sprog. —

Der var i hele dette Misforhold ikke noget antinationalt, noget bevidst i Retning af Bekæmpelse af Modersmaalet. Det var en simpel Sløsethed og Tankeløshed. Heller ikke Kongernes tyske Raadgivere tænkte paa nogen Fortyskning. De søgte bare efter gode Mænd i de Kredse, de selv tilhørte. Og saaledes blev det tyske Sprog noget, man vanemæssigt anerkendte. Da Brorson blev Præst i Tønder, vel at mærke dansk Præst, var det under Vilkaar, vi nu næsten maa kalde fantastiske. Hvis Danskerne, og det var langt de fleste, vilde gaa til dansk Gudstjeneste, maatte de komme til Fromesse om Morgenen Kl. 6, — og det var ikke blot Tønder Bys Beboere, men ogsaa det vidtstrakte Landsogns Folk, det gjaldt. Alle andre Gudstjenester var tyske. Og selv ved de danske Fromesser blev der sunget tyske Salmer,— hverken Hans Tommesens eller Kingos Salmer blev sunget.

Brorson selv har næppe noget Øjeblik tænkt paa, at Modersmaalet kunde have en

national Betydning. Deri var han en god Pietist, at han ikke beskæftigede sig med Politik, ligesom det ofte i vore Tider har været svært at finde ud af, til hvilken Side Pietismens Efterfølgere, de Indremissionske, nationalt set hørte. Men dette, at han gav sig til at digte paa Dansk, fik ogsaa uden hans bevidste Vilje sin nationale Betydning.

4

Det er kun sjældent i Historien, at Sønderjylland har ydet store Bidrag til Danmarks Aandsliv, – det ligger i Sagens Natur; de bedste Kræfter har maattet gaa til Grænsekampen. Men nu, paa den store Holbergs Tid, er der tre Sønderjyder af ikke ringe Betydning for dansk Kultur. Alle tre kommer de fra Vesteregnen. Den ene er Juristen og Historikeren Andreas Højer; den anden Enevold Ewald, der ganske vist blev mindre berømt end Sønnen, den store Digter Johannes Ewald, men som dog var en af de første, der bragte Pietismen til København; og den tredje var Hans Adolf Brorson.

Randerup ligger kun en halv Mils Vej fra Vesterhavet, omtrent midtvejs mellem Ribe og Tønder, en lille uanselig Landsby med en smuk gammel Kirke med Blytag, nu et Anneks til Mjolden Sogn. Landsbyen ligger paa en næsten umærkbar Forhøjning i den lave Marsk, der nu ikke mere er farlig, men som paa Brorsons Tid ofte var oversvømmet. Brorson fødtes 1694, tres Aar efter den største Stormflod, Vestkysten har oplevet; men endnu i hans Tid var der mere end een Gang saa alvorlige Oversvømmelser, at Folk ikke kunde gaa i Kirke, og i hans Barndomshjem stod Vandet engang op til Loftsbjælkerne.

Men dette Barndomshjem findes ikke mere. Præstegaarden er nedrevet, og det eneste derude i den flade Egn, som kan minde een om Hans Adolf Brorson, er den Havgus, som kommer op paa graa og triste Dage, fordi han er en af de første danske Skribenter, der har benyttet Taagens kvælende og hæmmende Magt i symbolsk Betydning. Man har gerne villet finde Forbindelseslinjer mellem Brorsons Digtning og hans Hjemegn. Det kan kun gøres ad kunstig Vej. Jeg tror, at den eneste Gang, han poetisk har udtrykt sig om Vesteregnen, nærmere betegnet Tønder, er i det Digt, han paa Tysk skrev til sin gode Ven Provst Schraders Ligbegængelse. I Breve og Dagbogsoptegnelser omtaler han ofte sit elskede Randerup, men da er det for at give Udtryk for den Hjertets Glæde, det er at møde Slægtninge af Blod eller Aand, ligesom han i det omtalte tyske Digt kun lovpriser sit „beliebtes Tondern", fordi Byen har huset saa herlig en Guds

Mand som Provsten. Det er kun faa og ubetydelige Udtryk i Brorsons Digtning, der peger hen paa den Natur, han er opvokset i. Saa godt som alle hans lyriske Udtryk er hentet fra Bibelens Sprogbrug. Og dette er jo kun naturligt, – det var Kristendommen, der vakte Poesien i ham; det var Religionen, der gjorde ham til Menneske; det var Troen, som gav ham Modet til at gennemføre et Liv, der til at begynde med syntes lidet tillokkende.

Det typisk *danske* hos ham er alene dette, *at* han skrev paa Dansk. Ofte gjorde han det slet. Naar vi ser paa hans Salmer, finder vi Rædsler af Dobbeltord som Fryde-Slot, Kvæge-Stund, Naade-Straaler, Frelse-Havn, Sjæle-Skat, Kølne-Druer o. s. v., der lader een ane lidt af Digterværkstedets Kampe og Besvær. Det er ikke altid Nødrim; Gang paa Gang mærker man, at den sproglige Umulighed er nødvendig for det ufattelige, han har oplevet.

Men det ufattelige er den Salighedsvished, der tildeles modtagelige Sjæle Verden over, hvor det kristne Evangelium forkyndes, noget virkeligt overnationalt. Denne Salighedsvished forleder mange Mennesker til at give Udtryk for Taknemmeligheden, men kun, hvor denne Taknemmelighed finder sit poetisk-beherskede Udtryk, bliver det værdifuldt. Alle kender de tomme, klingende Stemningssange, som er udsprunget af en oprigtig Følelse, men ikke kan finde andet end et uoprigtigt virkende Udtryk, – hos os er det fornemste Eksemplar af den Art vel „Jeg saa ham som Barn med det solrige Øje". – Brorson selv kunde ikke undgaa at blive Stamfader til en hel Mængde religiøse Smagløsheder, fordi han først maatte have Udtryk for den religiøse Nyvækkelse, der gik gennem alle protestantiske Lande, og siden maatte forsvare samme Vækkelses Frugter mod et begyndende Forfald.

Den aandelige Bevægelse i Brorsons Arbejde gaar parallelt med Bevægelsen ude i Verden.

Men i de lykkelige Øjeblikke, hvor han er dybest grebet, kommer han til, fordi han er Dansker, at forme sit danske Modersmaal skønnere, lettere, finere end nogen Dansker før ham, ja, ofte saa skønt, at Digtere fra en Tid, hvor Modersmaalets rene poetiske Bevarelse var blevet en Pligt, ikke kunde naa op ved Siden af ham.

Og der, hvor han i sit poetiske Udtryk naar højest, er det, som om vi kan høre en Tone af særegen sønderjydsk Art.

Jeg vil indrømme, at det vanskeligt lader sig paavise. Er det Sønderjyderne, der er

egnede til just at forstaa Brorson, eller er det Brorsons Toner, der har klinget sig saadan ind i vor aandelige Arv, at han har været med til at forme os?

Der er for Eksempel to Linjer, jeg ikke kan tænke mig skrevet eller sunget eller nynnet af nogen anden. Det er de to første Linjer af andet Vers i „Den yndigste Rose“:

Alt siden vi tabte den Ære
Guds Billedes Frugter at bære — —

Her er for et Par Hundrede Aar siden, i en helt anden Anledning, udtrykt i Rytme og Ordvalg den Indstilling over for Livet, som sønderjydske Grænsekæmpere har hævdet, naar de var bedst: – en lidt mere højtidelig Opfattelse af Livet, end Danske normalt har det (fordi Livet for ofte stod paa Spil). Naar jeg ser mig om, finder jeg ikke een anden dansk Digter, der vilde bruge Ordet *Ære* i *denne* Forbindelse. Og naar jeg ser mig om, finder jeg heller ingen anden hverken dansk eller udenlandsk Digter, der vilde bruge Ordet *Ære* i saa fornemt vigende en Rytme.

Men naturligvis er en saadan Fornemmelse over for et Par Verslinjer noget helt individuelt og ikke til at bygge paa. Selv om man udvidede Paastanden med flere Citater — og jeg mener, der kunde tages nok af dem —, vilde det vedblive at være en Skønssag. Den aandelige Musik er vanskeligt at skandere. Og Salmedigteren selv har ikke været sig bevidst, at han her og der er kommet til at røbe noget af det inderste i det Folk, han tilhørte. Han havde kun „sin Jesum“ at se hen til.

Brorsons Digtning er slet ikke, hvad man kan kalde frodig, som f. Eks. hans Forgænger Kingos og hans Efterfølger Grundtvigs. Der er, naar Regnskabet skal gøres op, vel næppe mere end en halv Snes Salmer, der har blivende poetisk Værdi. Men det har mindre at sige, – Sange, der er knyttet til en givet Konfessions Gudstjeneste, har deres Betydning uafhængig af deres poetiske Kvalitet.

Brorson har selv digtet og oversat et Par Hundrede Salmer. Mange anser ham for at være en fortrinlig Oversætter. Det kommer an paa, hvilken Maalestok man bruger, — poetisk er de fleste Oversættelser af ringe Værd, men religiøst opfylder de de Krav, der kan stilles til dem.

Den inderlige Nidkærhed, der præger alle „omvendte“s Sjæleliv, er Brorsons; og der, hvor den digteriske Genius spontant og uhæmmet faar Mæle, bliver det til ubeskrivelig Skønhed, som i Salmerne „Her komme dine arme smaa“, „I denne søde Jule-

tid", „Den yndigste Rose", „Her vil ties", og en Del andre, mens i andre Salmer Jesusforelskelsen bliver til tom Kling-klang og i andre igen til forvredne Sprogplanter.

Baade Brorsons Historie og hans Karakter betinger denne Ujevnhed i Produktionen.

Han var vel Præstesøn, men ikke selv af Naturen Præst. Da han sammen med sine Brødre kommer til København for at studere, beskæftiger han sig mere med den nye Tids Filosofi (maaske indirekte en Smule paavirket af sin Modsætning, Holberg) end med den Teologi, der ganske vist ikke var særlig opløftende, men dog nødvendig for Uddannelsen. Han faar ikke sin Eksamen. Som Undskyldning, men ikke helt gældende, støder Sygdom til. Han tyer tilbage til Sønderjylland, vegeterer hos sin Bror, der er Præst i Bedsted, og hjælper sin Stedfader i Randerup.

Der er ikke noget nedsættende i Ordet: vegeterer. Det slumrende aandelige Liv, baade det religiøse og det poetiske, maatte først vækkes, en bestemt Opgave maatte foreligge, før en paa een Gang saa veg og saa hidsig Natur kunde udfolde sig.

Hvem skal have Æren for Brorsons Vækkelse? – Den lille Pige, han kom til at undervise i Løgum-Kloster og som senere blev hans Hustru? Eller hans Brødre og Kammerater, der sydfra havde faaet den nye Tros Ild? – Alle Digtere har vegeteret til det Øjeblik, de fik deres Aands Indhold vakt til Live. Og maaske har den fine, begavede, nidkære tyske Provst Schrader i Tønder, der kaldte Brorson som Tredjepræst, ved eet eller andet Møde, vi ikke kender, været det samme for Salmedigteren, som Steffens blev for Oehlenschlæger. I hvert Fald er det lille Hefte „Jule-Psalmer", „i Hast sammenskrevne", som udkom 1732 i Tønder, i Begyndelsen af Brorsons Præstetid, det friskeste og reneste Udtryk for hans Aand. Senere bliver hans Salmer alt for ofte rimede Angreb paa Verdsligheden eller rimede Forsvar for den To, han er kommet til. Selvretfærdigheden triumferer i Jesu Navn, Konvertittens Iver gør sig gældende.

Brorsons yngste Datter, der levede helt til 1838, har fortalt, at han var en god Far, oftest blid og kærlig, og kun hidsig, naar det drejede sig om Guds Rige. – Intet er mere betegnende for en „omvendt", der i sin Ungdom havde brugt Bestikkelse for at komme ind paa Kollegiet, og som havde spildt en hel Del Tid paa „verdslig Idræt".

Betegnende er det ogsaa, at fra det Øjeblik, han faar begyndt sin Gerning, er hans Begavelse for alle indlysende. Vejen gaar hurtig fra Præst til Provst og Biskop. – Lad alt dette være ligegyldigt, – den nye Tro betvinger hans Evner og skaber hans Karakter; den „i Synden bortdøde" bliver en Guds Mand og prøver at modarbejde sin Natur.

Hans Far efterlod sig stor Gæld, der aabenbart var opstaaet som Følge af Sløsethed, daarlig Administration, – Brorson blev allerede som Provst sat til at administrere Ribe Stifts Pengesager og gjorde det ypperligt. Af Naturen havde han Anlæg til Depressioner, – men naar ikke Sygdom hindrede ham, gennemførte han sine Pligter som Bisp med en beundringsværdig Bekæmpelsens Iver.

Næst efter hans Salmer er hans Visitatsbøger det største Udtryk for hans Betydning. Fra Lemvig til Tønder (saa langt strakte Ribe Stift dengang) har hans Aand og Myndighed virket. Strenghed og Mildhed parret i Ansvaret for det Guds Rige, han følte sig kaldet til at røgte, lyser ud af hver eneste Optegnelse om Præsterne, der præker for ham, og om Ungdommen, han selv overhører. Bispens Værdighed har ikke været afskrækkende, som det saa ofte var Tilfældet. Den luthspillende Familiefar har ogsaa været med, naar han var paa Visitats. Gribende oprigtigt virker Sukkene, naar et eller andet Sted Guds Riges Sag staar slet.

Dette alene fanger hans Opmærksomhed, tager hans Kræfter. Og ingen anden dansk Aandspersonlighed har i den Grad været hjemme i Himlen, set dens Herlighed og glædet sig til at naa den. Ofte skildrer Brorson det kristne Paradis, som var det et Land, han kendte lige saa godt som de udstrakte Egne, han visiterede. Med from Enfold søgte han Trøst i Himmeldrømme over Tabet af sine Børn og sin elskede Hustru, søgte Bod for sit eget Sinds Syndefuldhed, søgte Helse for sin Krops Skrøbelighed.

Udtryk som „Mit Hjerte altid vanker i Jesu Føderum" eller „Men se dem nu i deres Pragt for Tronen staa", rummer en Skønhed, der mere er af menneskelig end af poetisk Art, den fuldkomne Hengivenheds enfoldige Tro og Vished.

Det er denne Tro, han har givet sit Folk til at bruge eller at misbruge. Og selv om han som almindeligt Menneske med særlig Kærlighed visiterede i sin sønderjydske Hjemegn, var det ogsaa her Himlen, som var Fædrelandet.

Mærkeligt er det ikke, at en Personlighed som Brorson har haft Indflydelse, – det er heller ikke mærkeligt, at hans Fromhed kom til at avle en Del utiltalende Sentimentalitet. Han selv kunde som Digter naa til det bristefærdige, – andre brast derpaa.

Det var den Himlens Skønhed, hans Tro havde givet ham, som fik ham til at udtrykke sig paa Dansk. Inderligheden kunde kun naaes paa det Maal, der var Hjertesproget; og saaledes kom han til, uden at tænke derpaa, baade at berige det danske Sprog og at blive et dansk Vaaben i den nationale Grænsekamp.

Han var vel langtfra altid saa stor en Digter, som Folkets ubevidste Erindring har gjort ham til; men han vil altid vedblive at være den, der staar sønderjydsk Sind nærmest, hvad enten dette Sind tror paa hans Himmel eller ikke. Og den frodige flade Vesteregn vil altid minde os om ham, selv om han kendte Sarons Rose bedre end Randerups Græs.

BILLEDER FRA GRÆNSELANDET

Gamle Bøge ved Hørup hav

Langdysser i Kettingskov, Als

Blommeskobbel

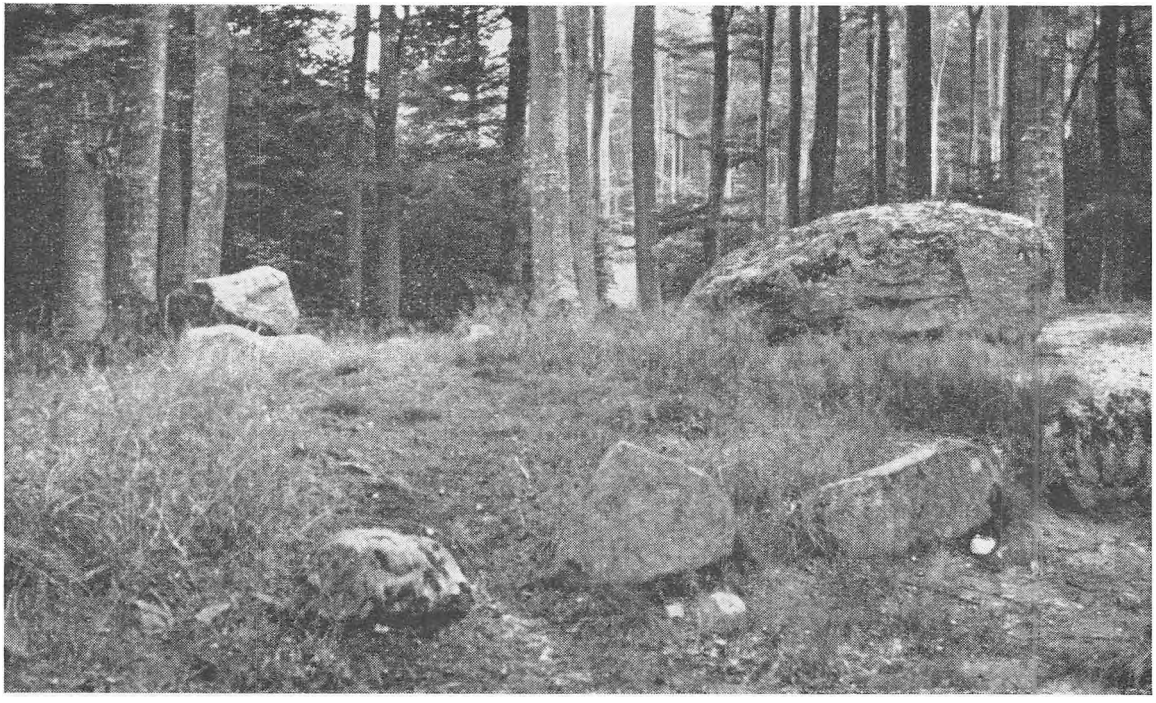

Dysser, Blommeskobbel

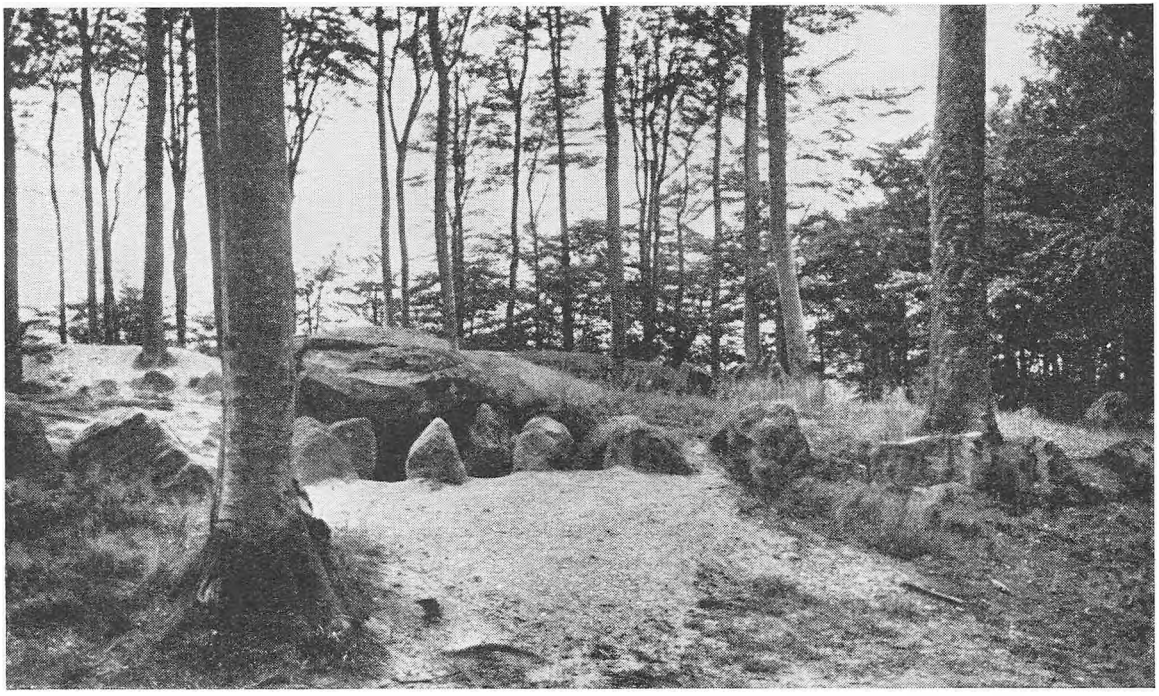

Dysser ved Blommeskobbel

Skovfogedhus, Nørreskov, Als

Landevej ved Hørup, Als

Høruphav, Als

Hørup hav

Hørup hav

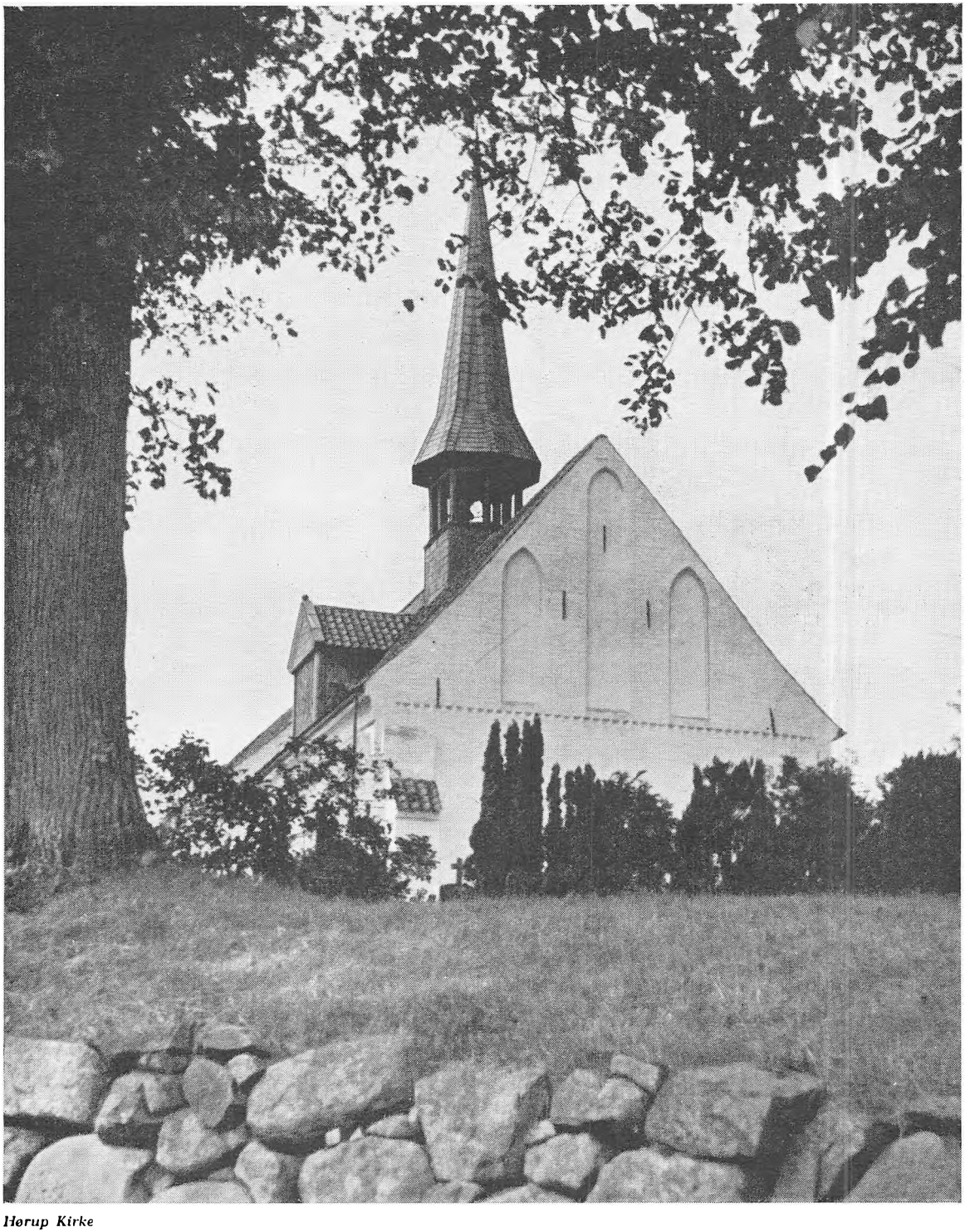

Hørup Kirke

Mølle ved Mommark, Als

Gammelt Hus ved Asserballe

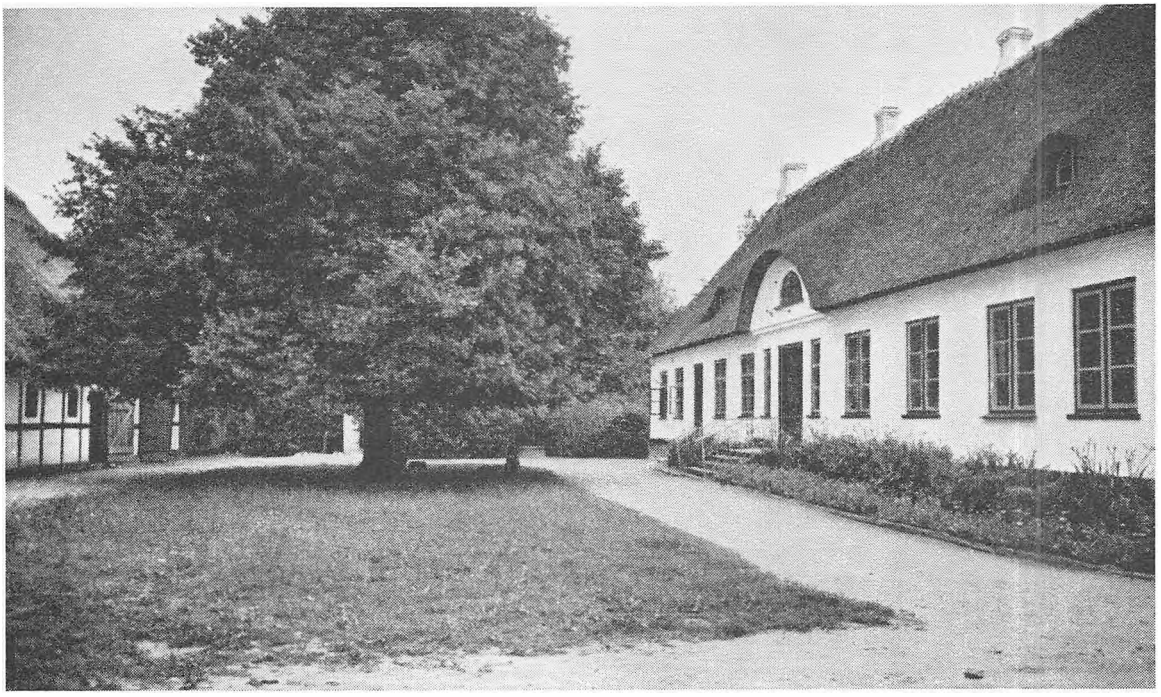

Asserballe Præstegaard

Ved Augustenborg Fjord

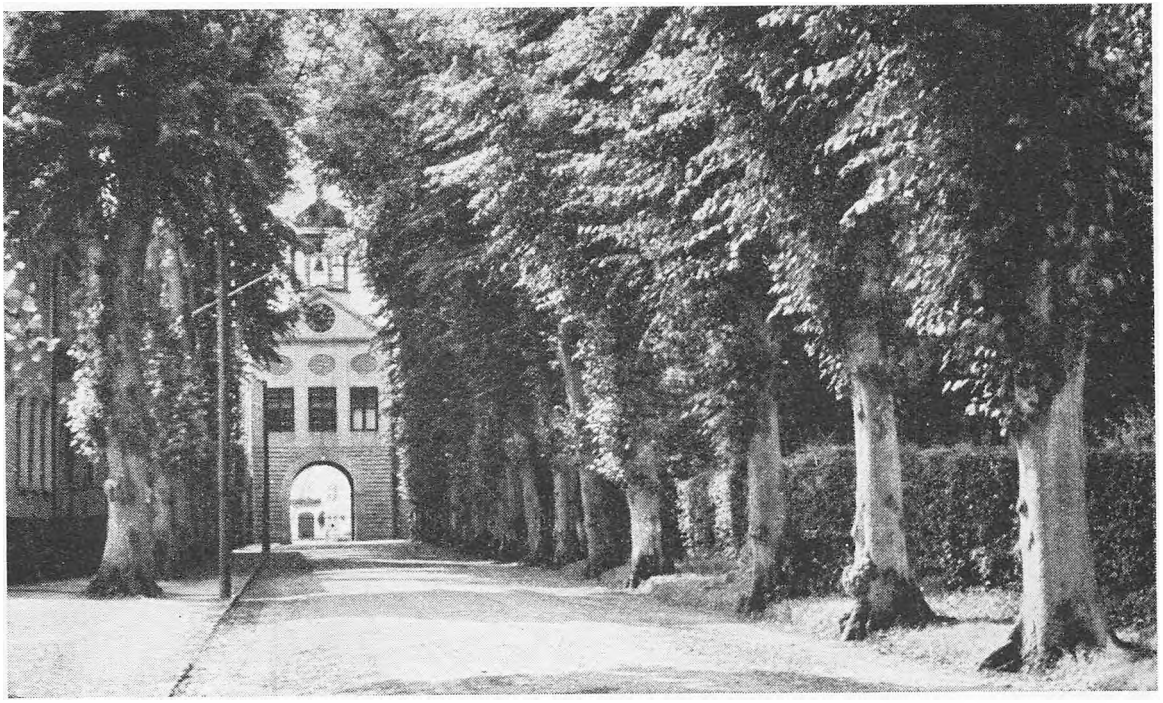

Indkørsel til Augustenborg Slot

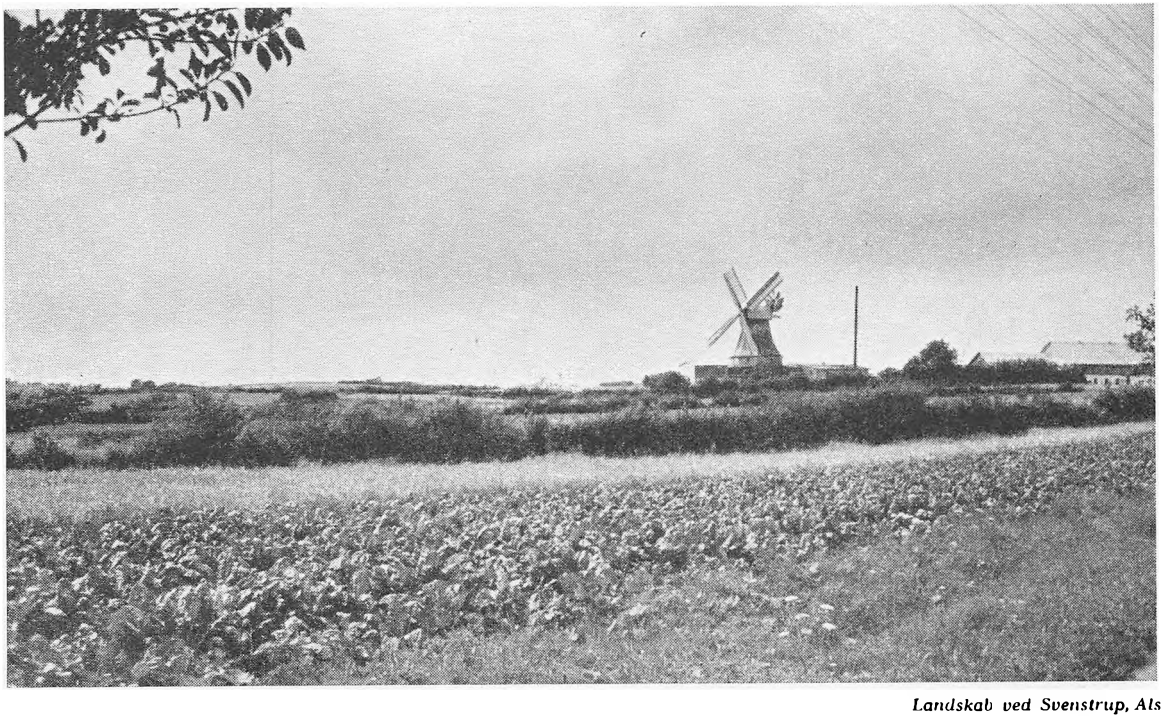

Landskab ved Svenstrup, Als

Augustenborg Slot

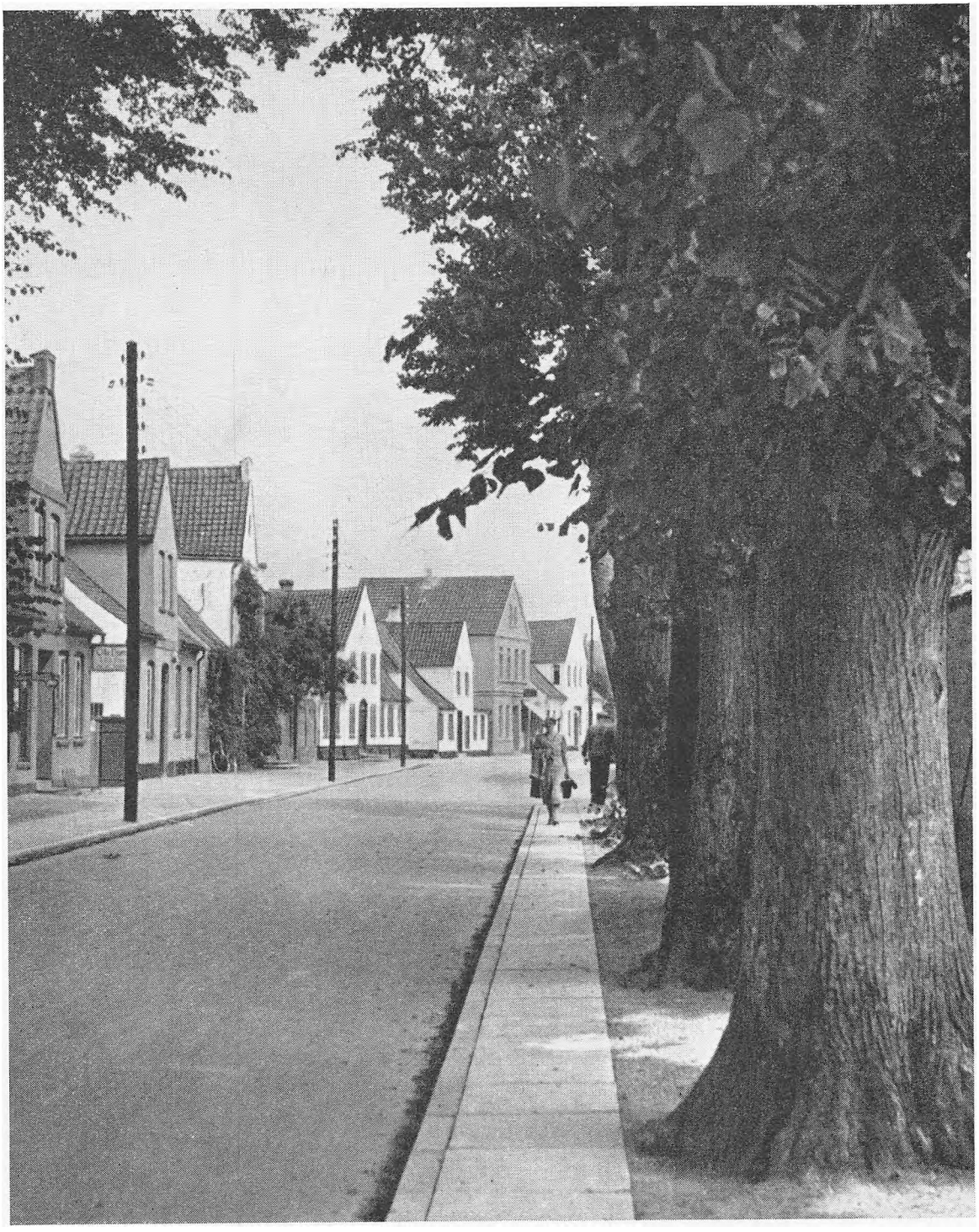

Gade i Augustenborg

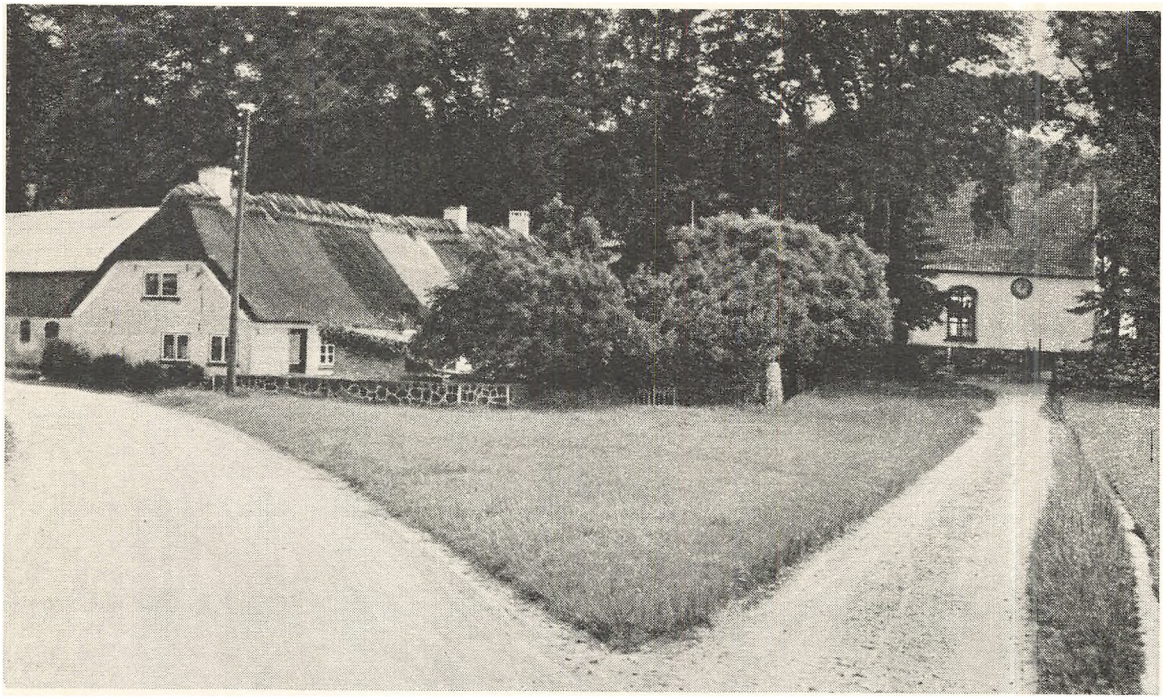

Parti ved Egen Kirke, Als

Egen Kirkestald

Egen Kirkestald

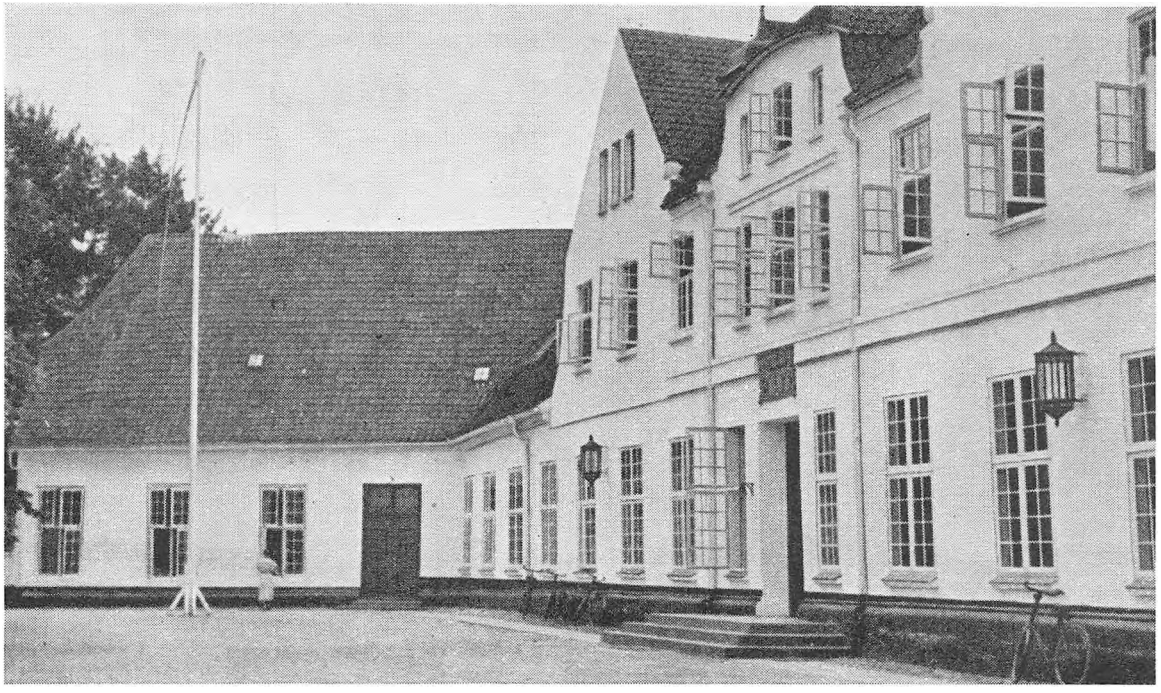

Nordborg Slot

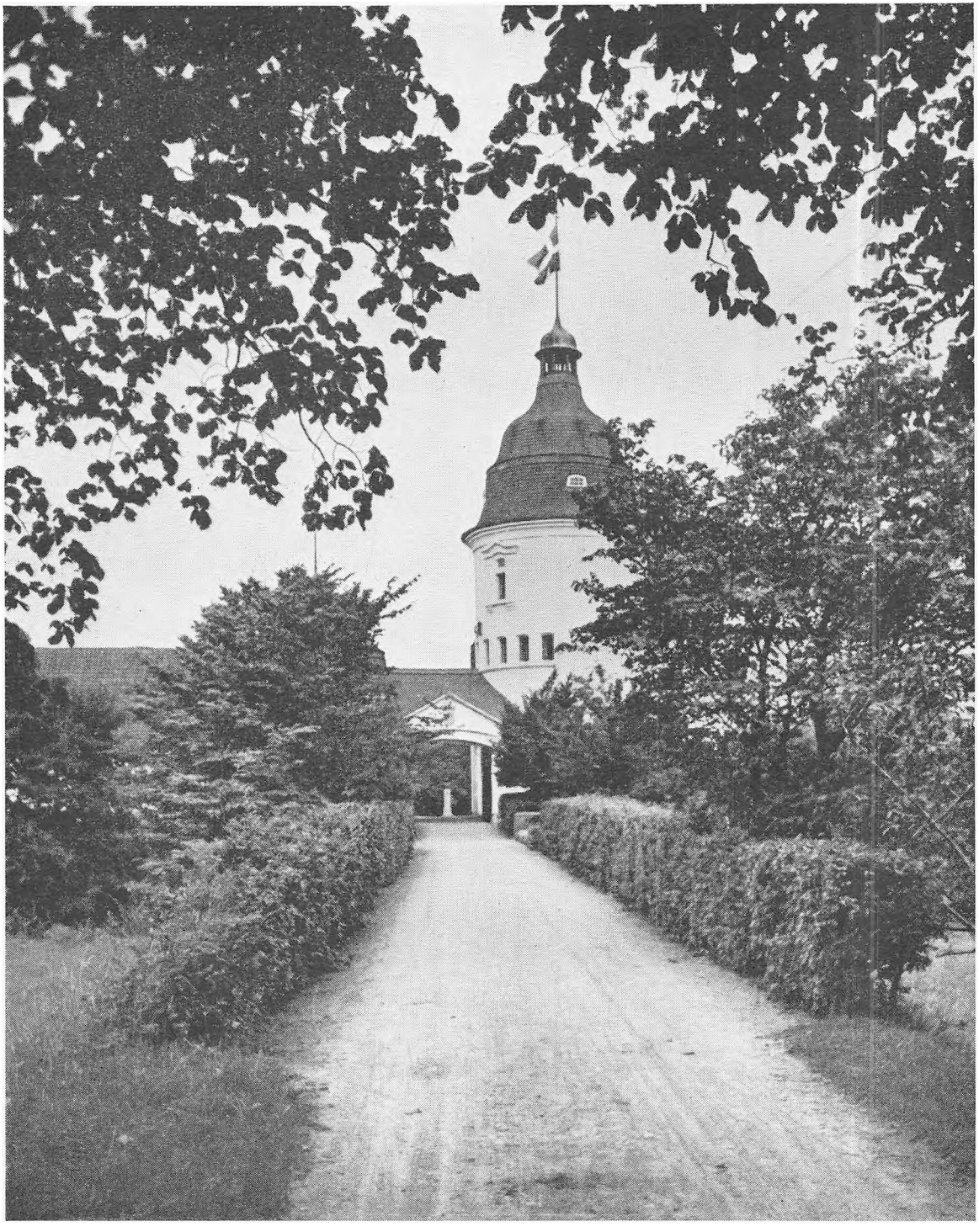

Nordborg Slot

Gade i Nordborg

Alssund

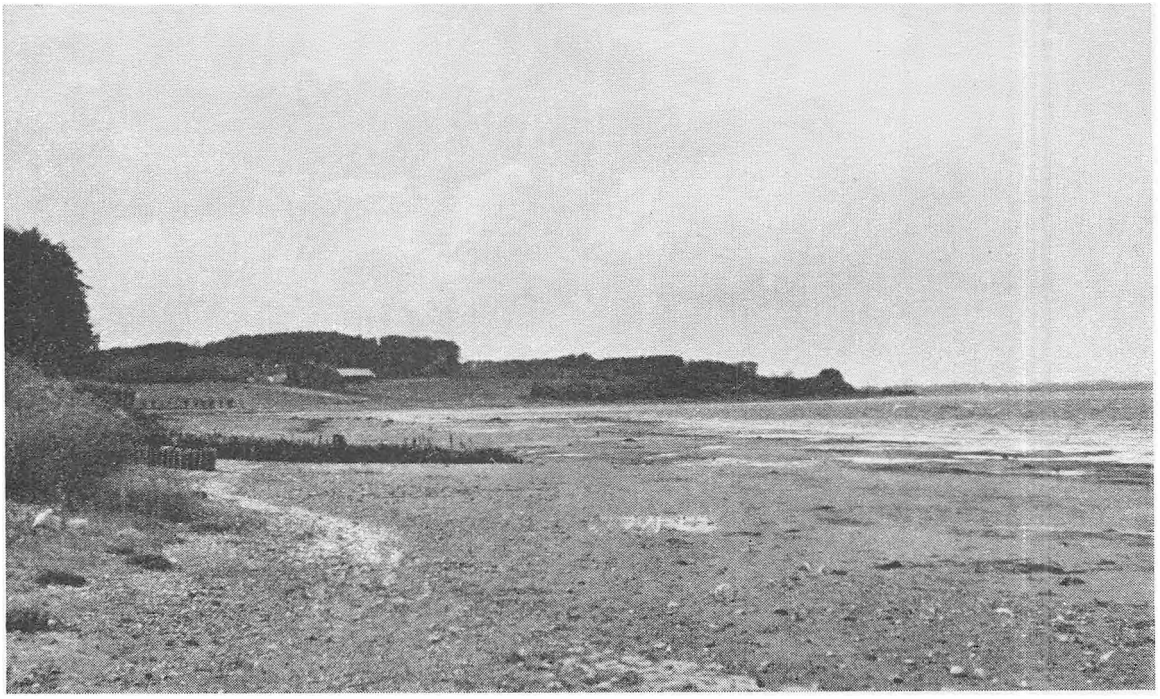

Ved Arnkilsøre

Sønderborg Slot

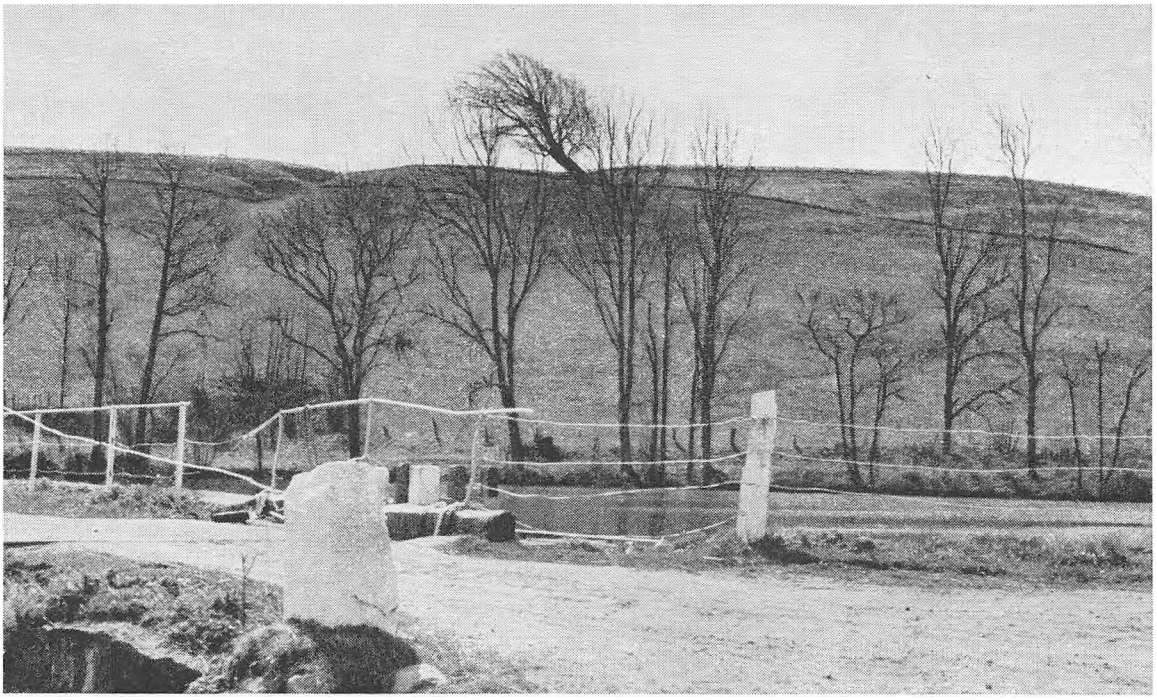

Gletscherdal ved Rundemølle

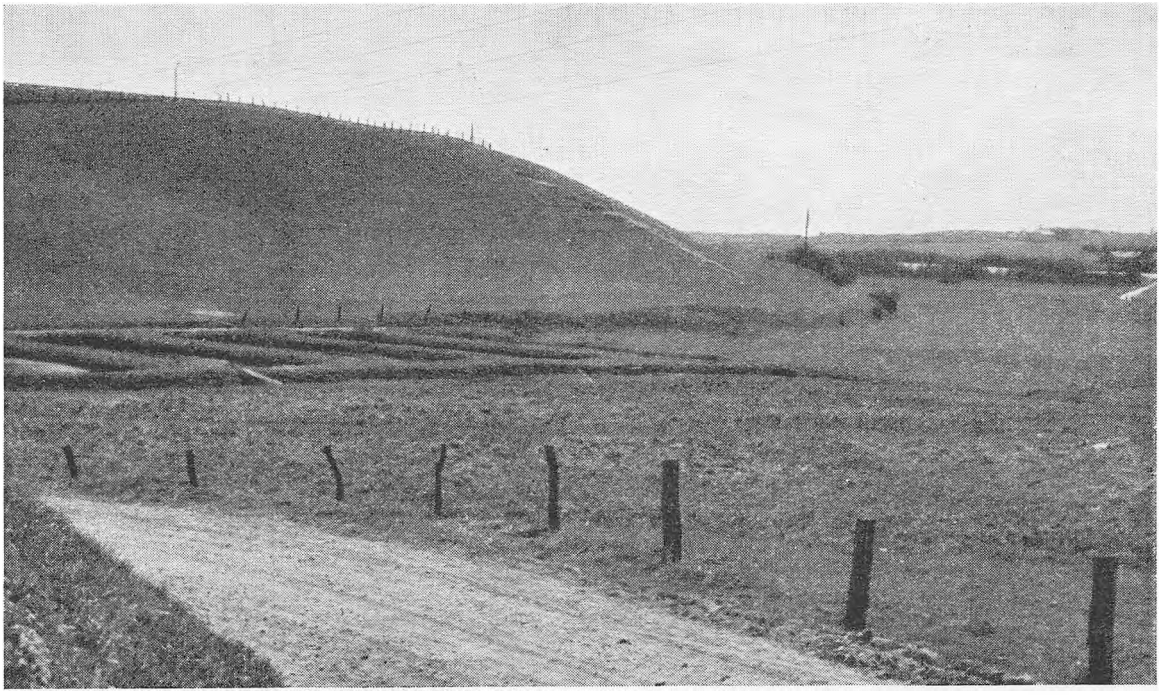

Hoptrup Dal

Ved Genner Bugt, Rundemølledalen

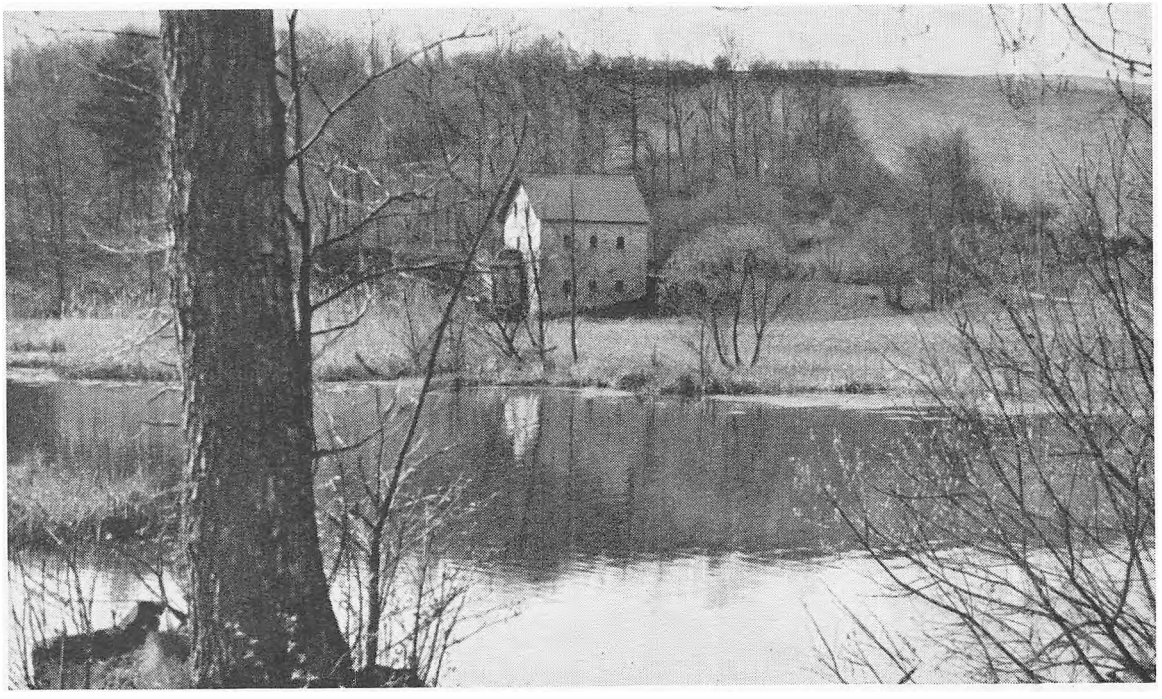

Ved Rundemølle

Vej ved Genner Bugt

Samme Vej mod Kalø

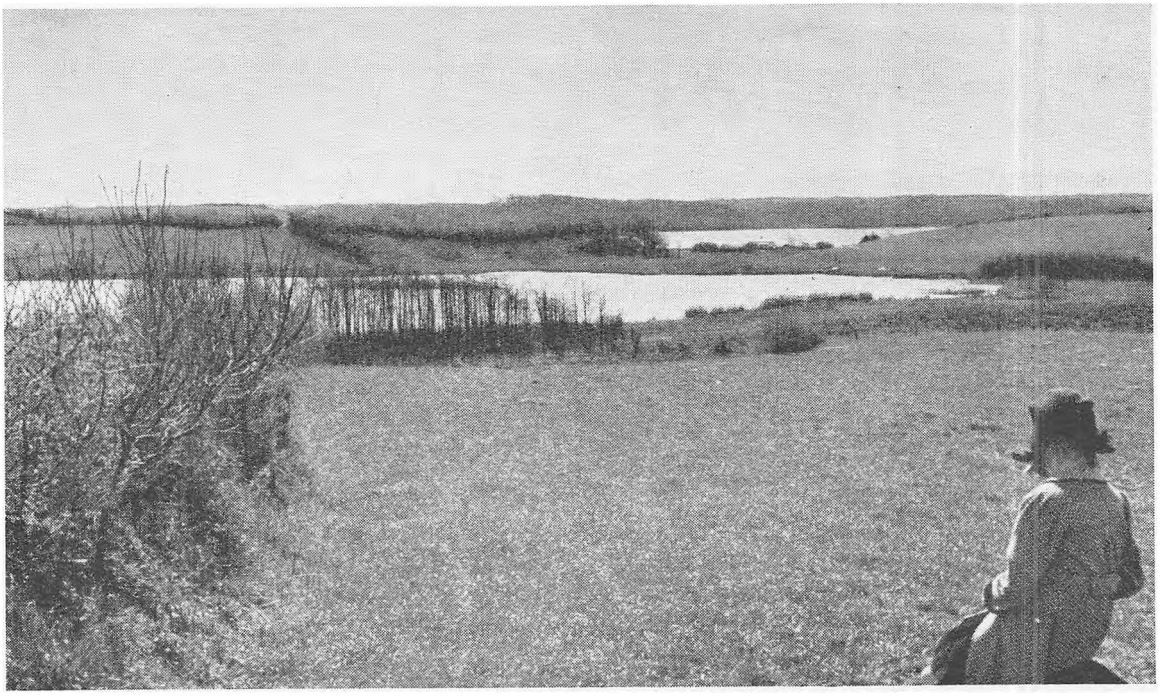

Morænelandskab, Sønderballe

Endemoræne paa Løjt

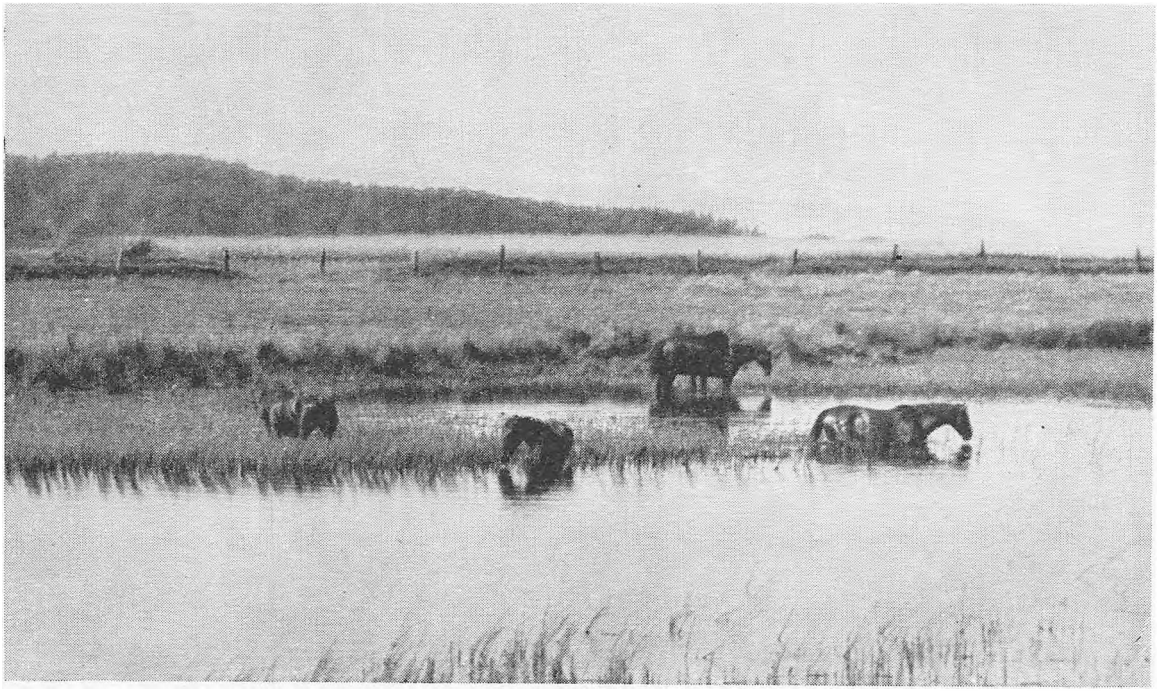

Landskab Syd for Isted

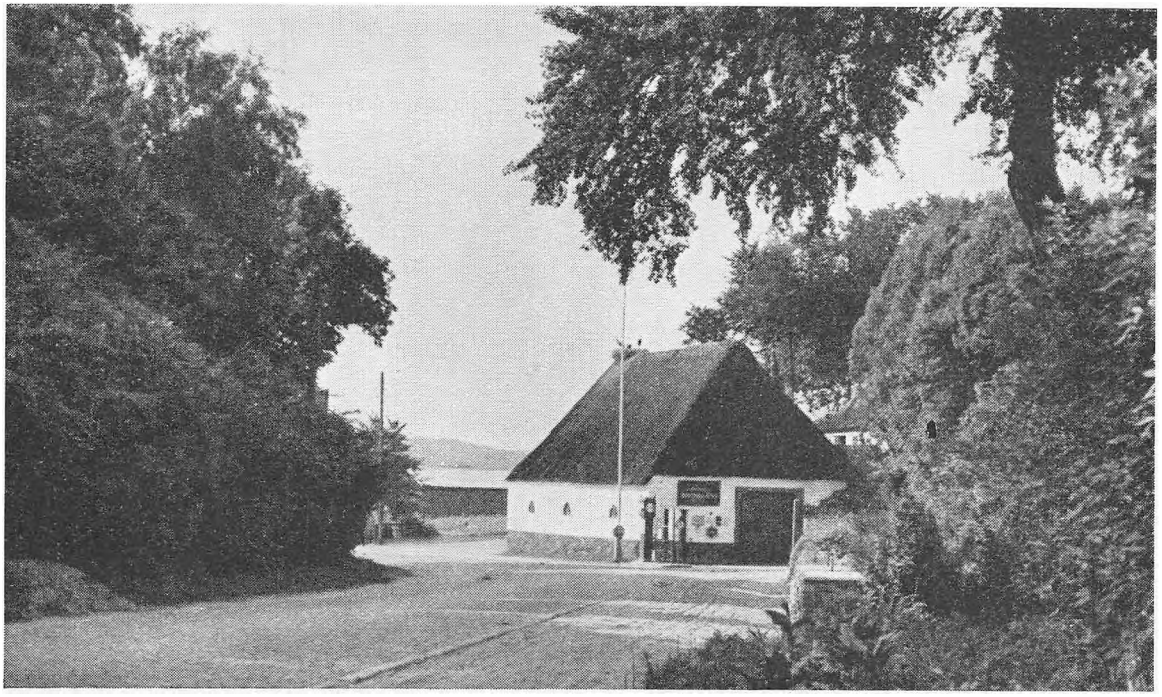

Bilskov Kro

Landskab ved Bilskov

Landskab ved Oversø

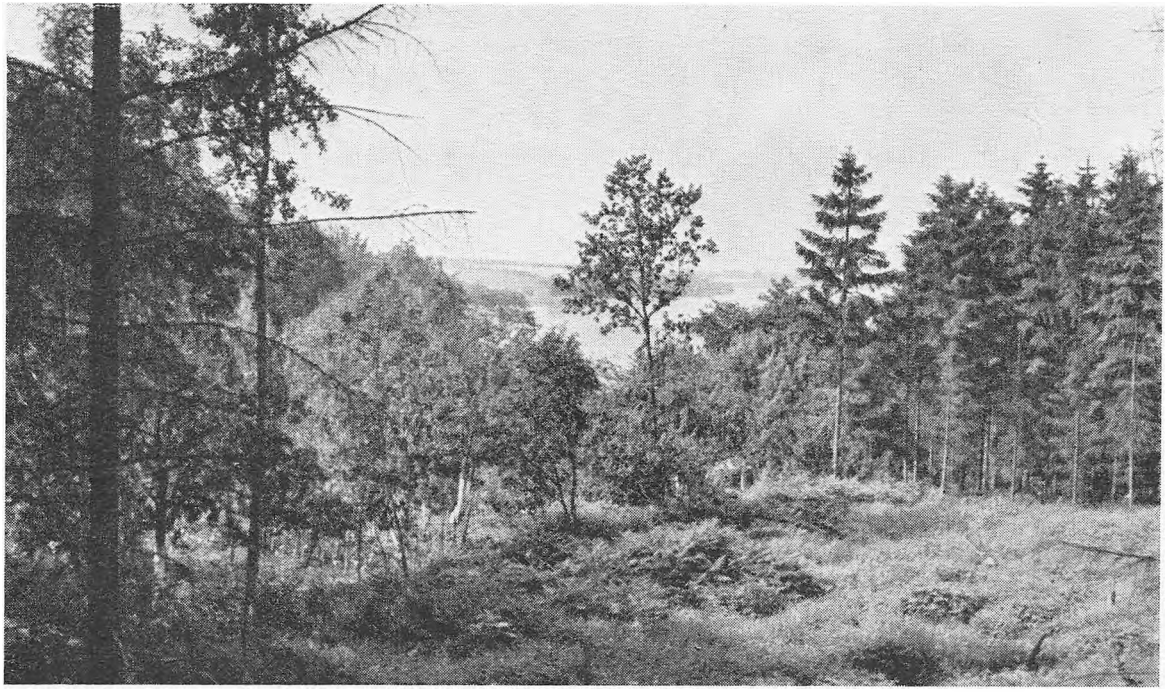

Landskab ved Oversø

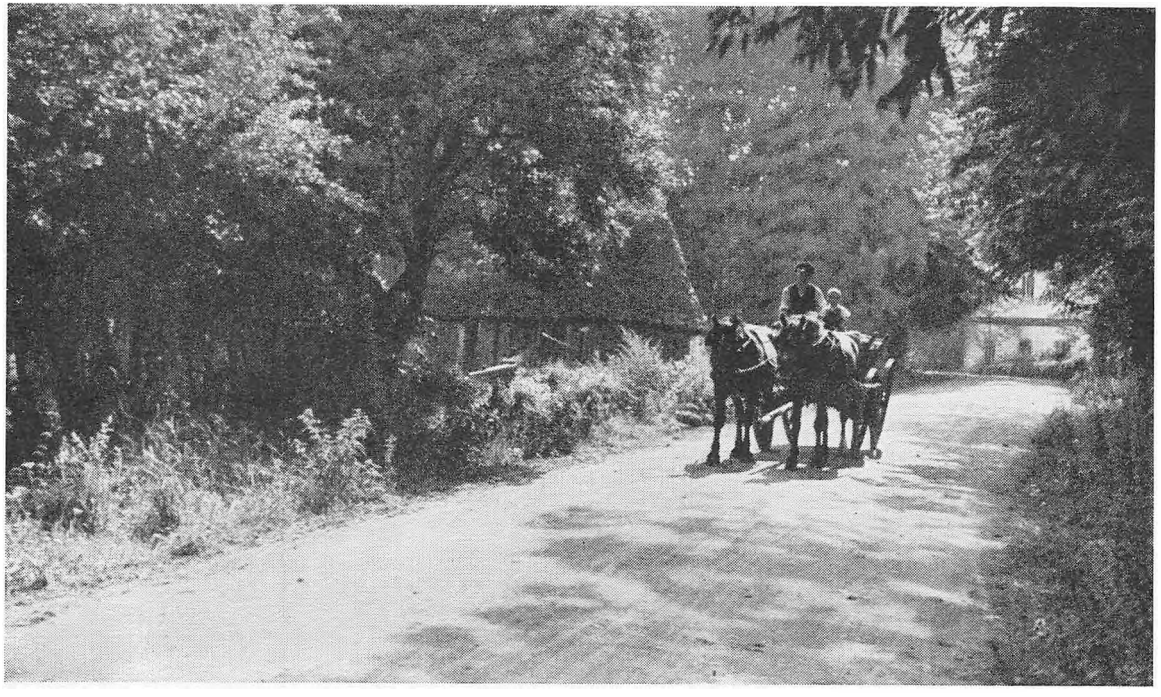

Vejen mellem Bilskov Kro og Sankelmark

Bulhus i Sankelmark

Gammel Gaard i Sankelmark

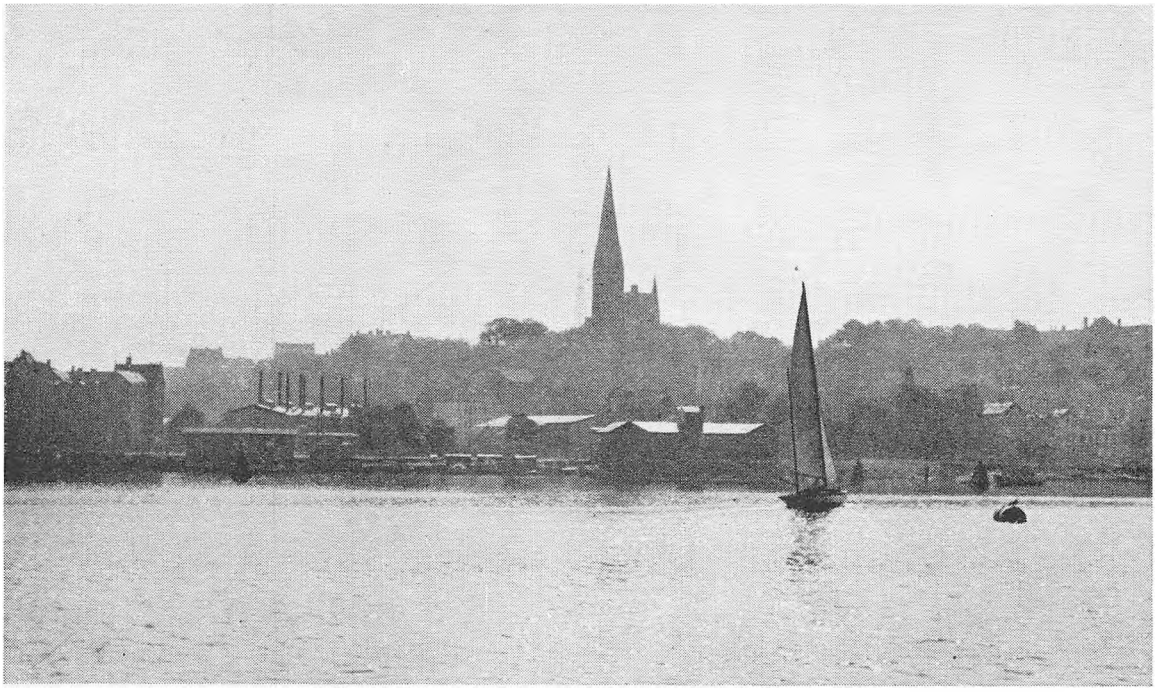

Ved Flensborg Havn

Ved Flensborg Fjord

Nørreport i Flensborg

Munkemøllebugten ved Flensborg Fjord

Ved Flensborg Fjord

Ved Flensborg Fjord

Ved Flensborg Fjord

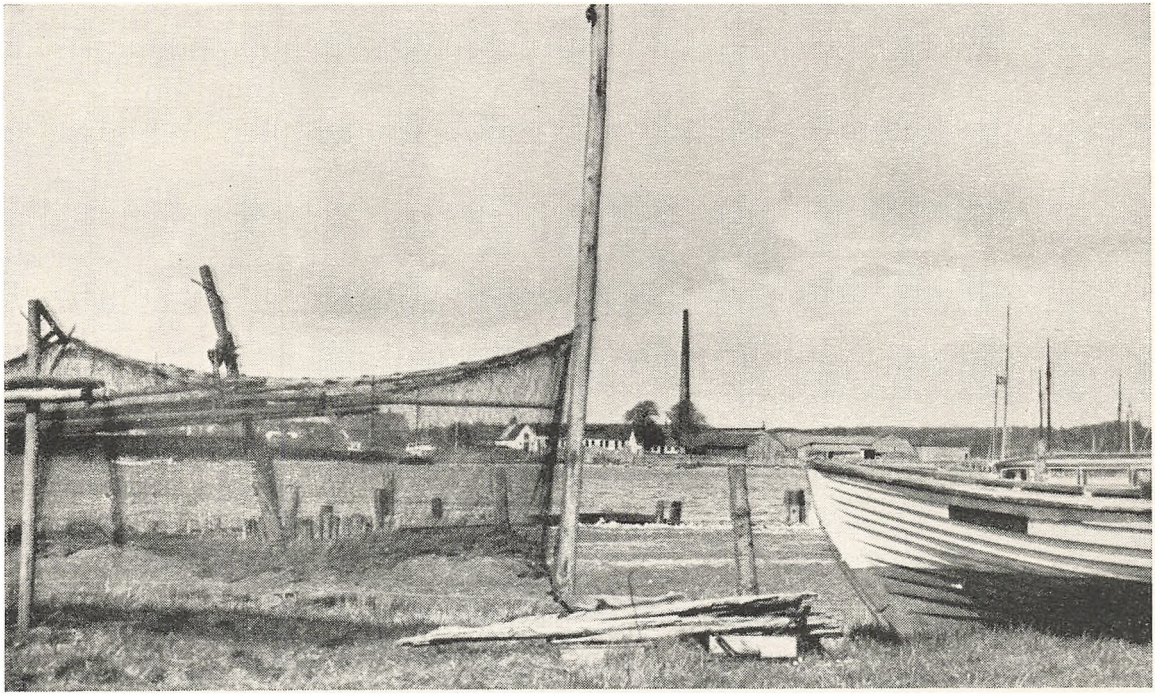

Egernsund

Egernsund

Broager Kirke

Graasten Slot

Graasten Slot

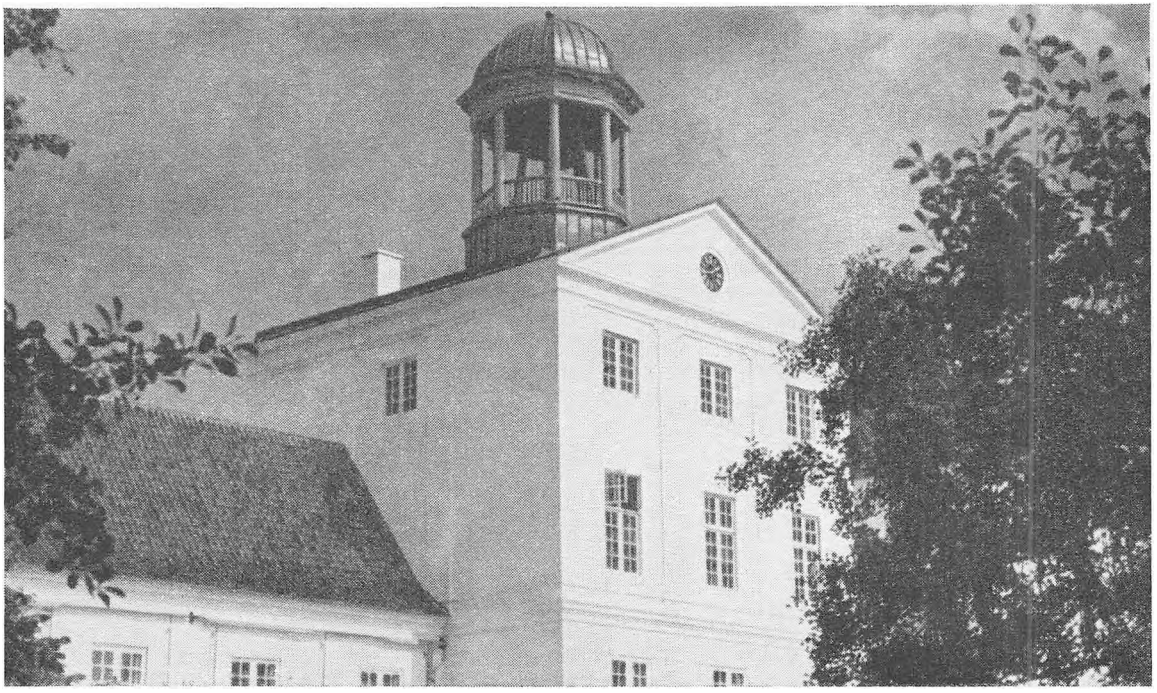

Graasten Slot

Graasten

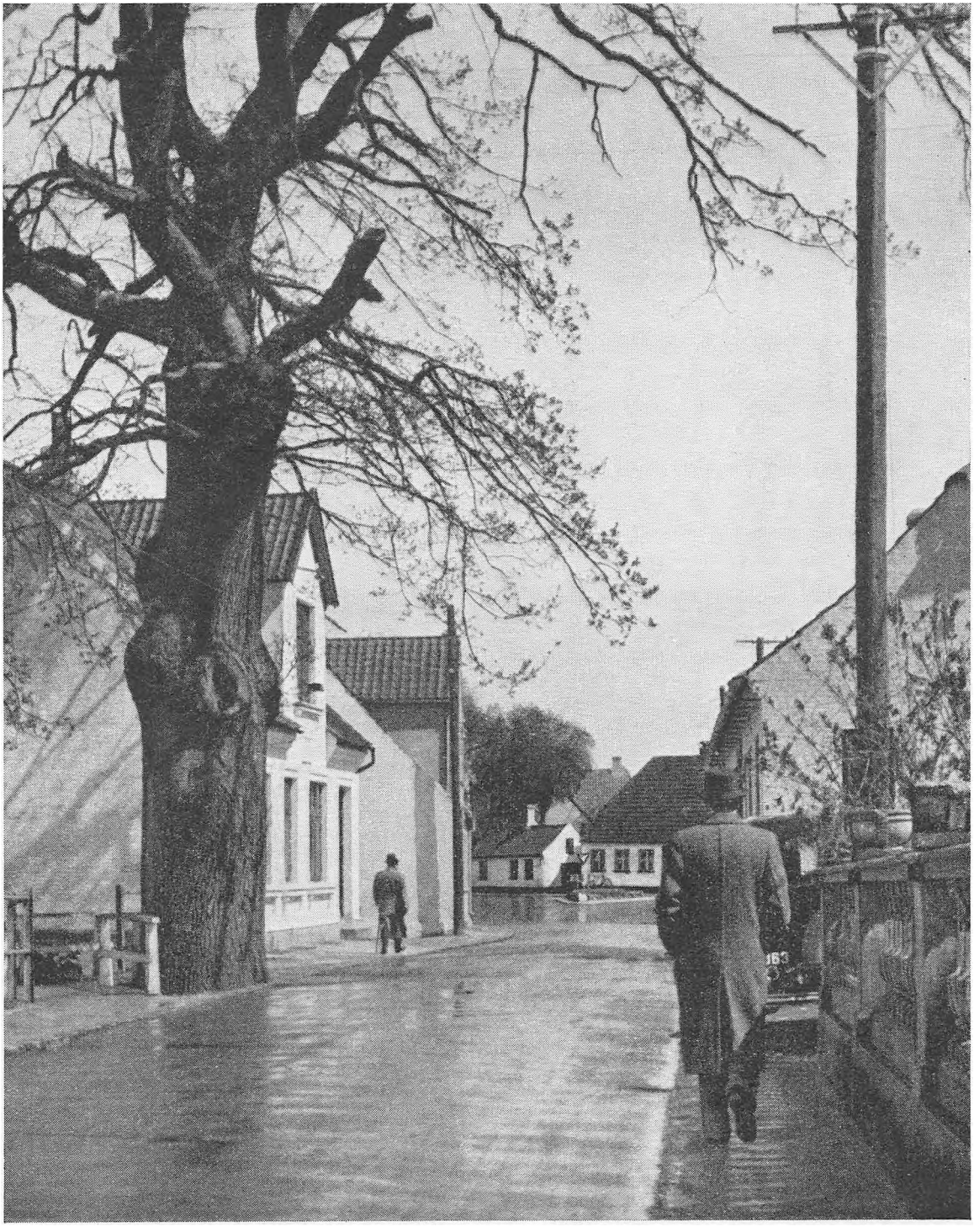

Skolegade, Graasten

Dybbøl Kirke

Ved Hoptrupskov

Søgaard Kaserne

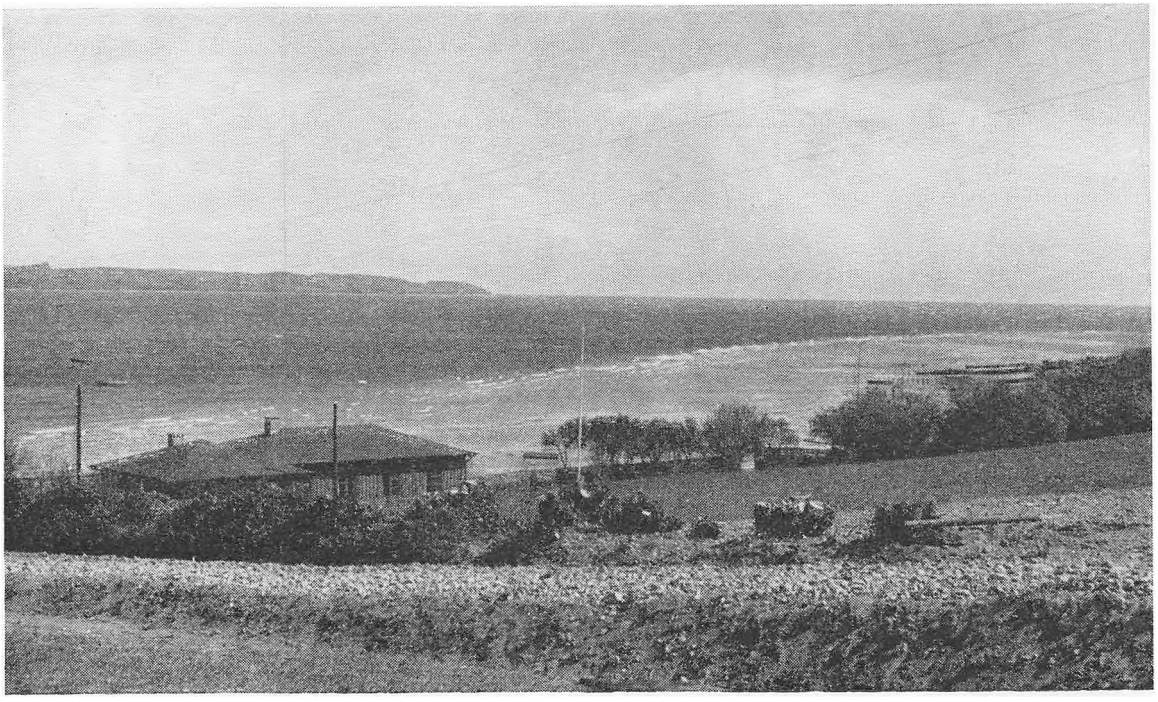

Ved Aabenraa Fjord

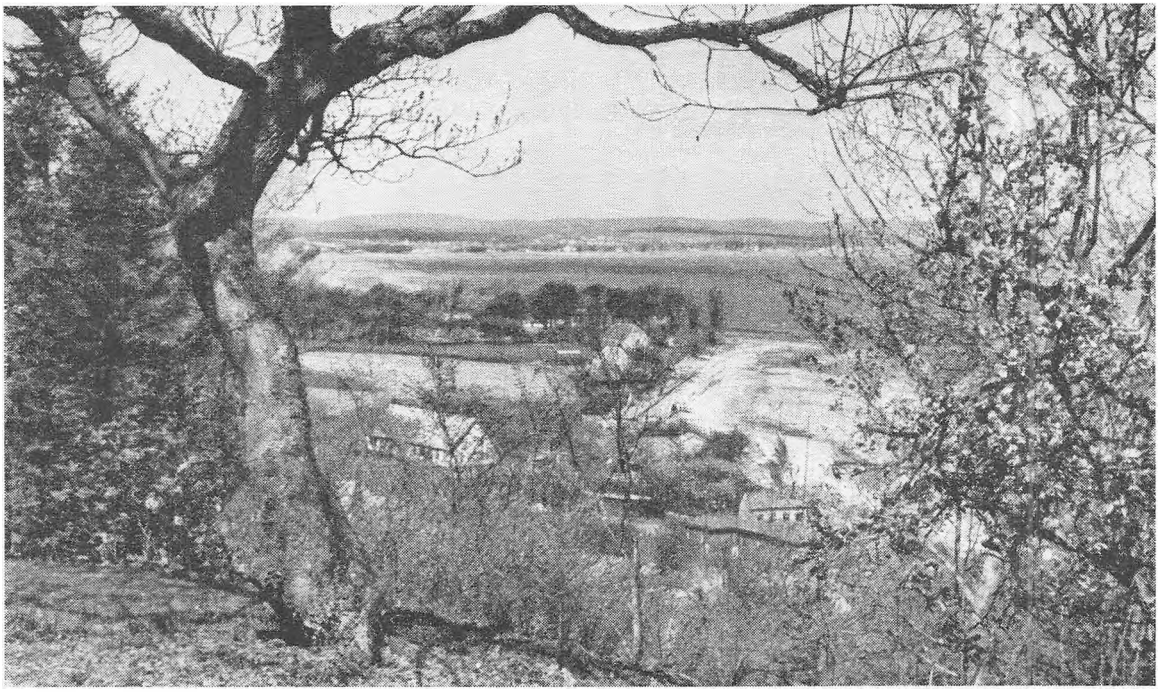

Ved Aabenraa Fjord

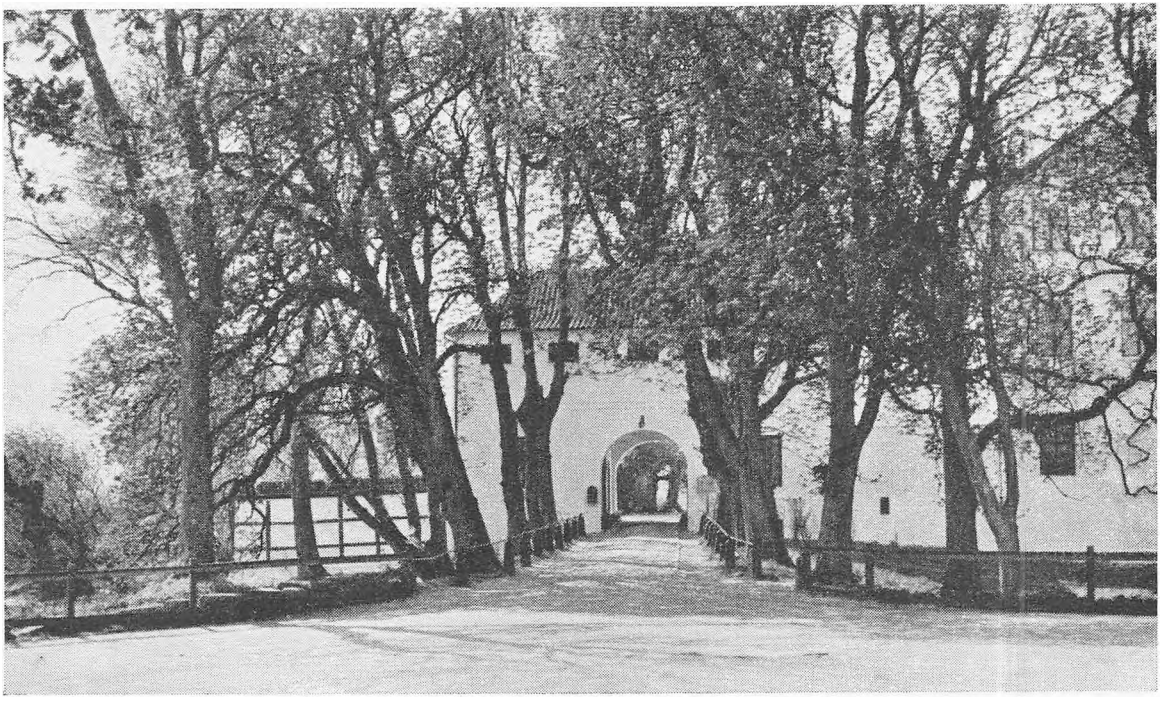

Brøndlund Slot, Aabenraa

Brøndlund Slot, Aabenraa

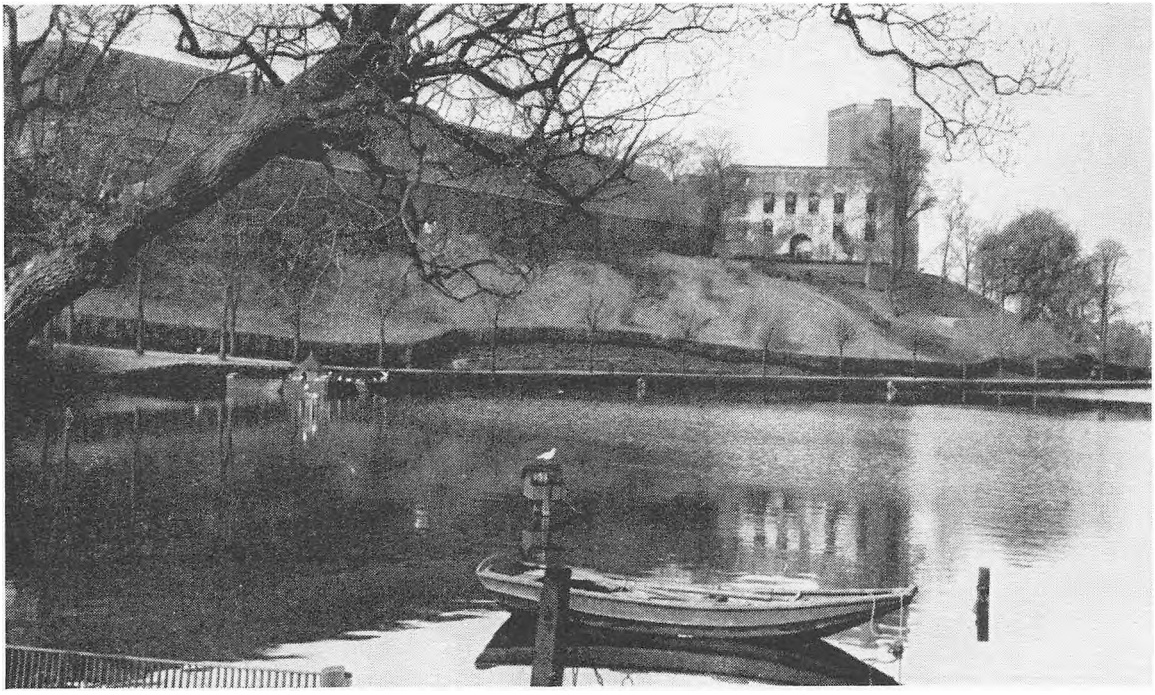

Koldinghus

Oksevejen Syd for Røde Kro

Oksevejen ved Dannevirke, Syd for Røde Kro

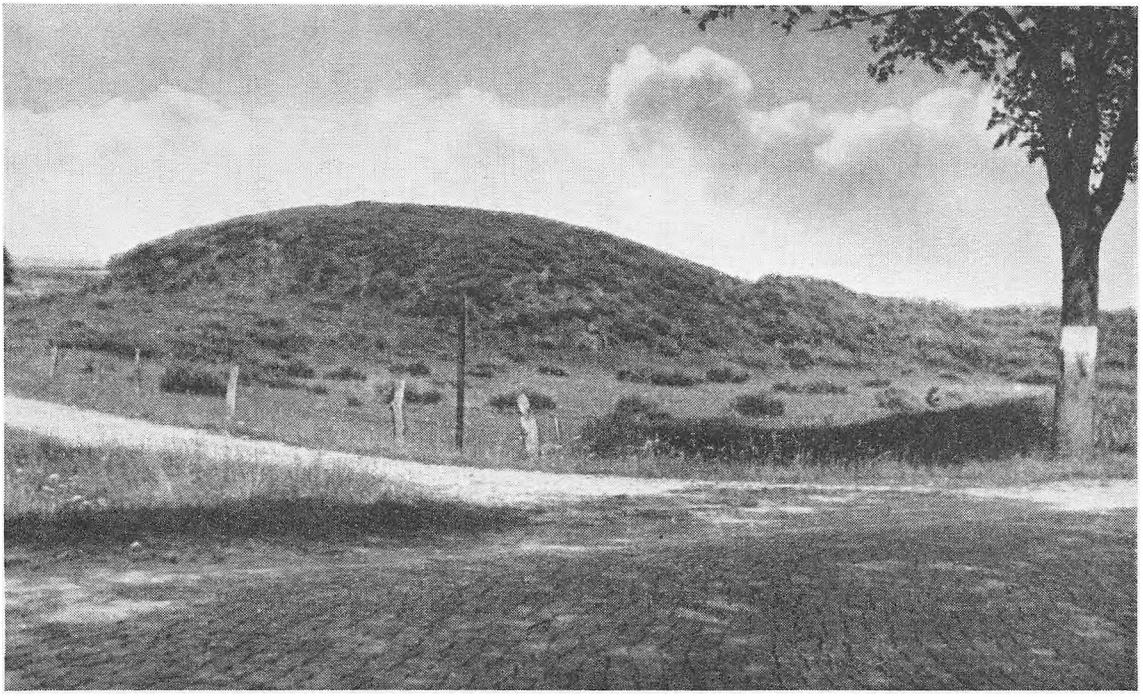

Gravhøj ved Isted

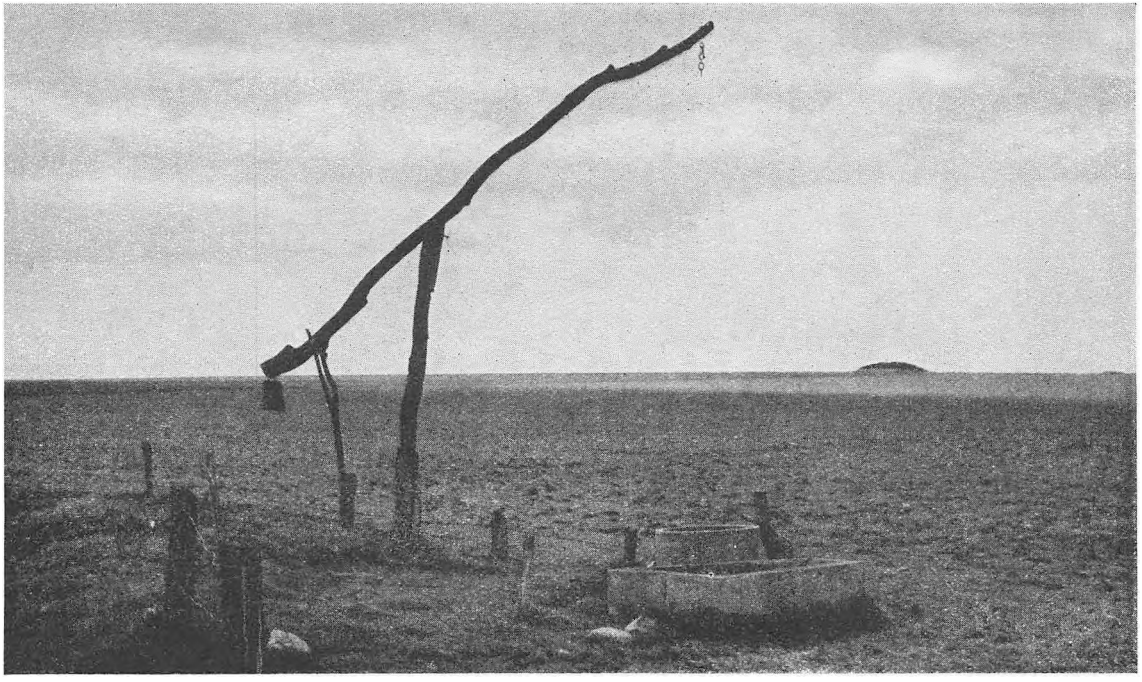

Geestland

Sandflugtsager i Geesten

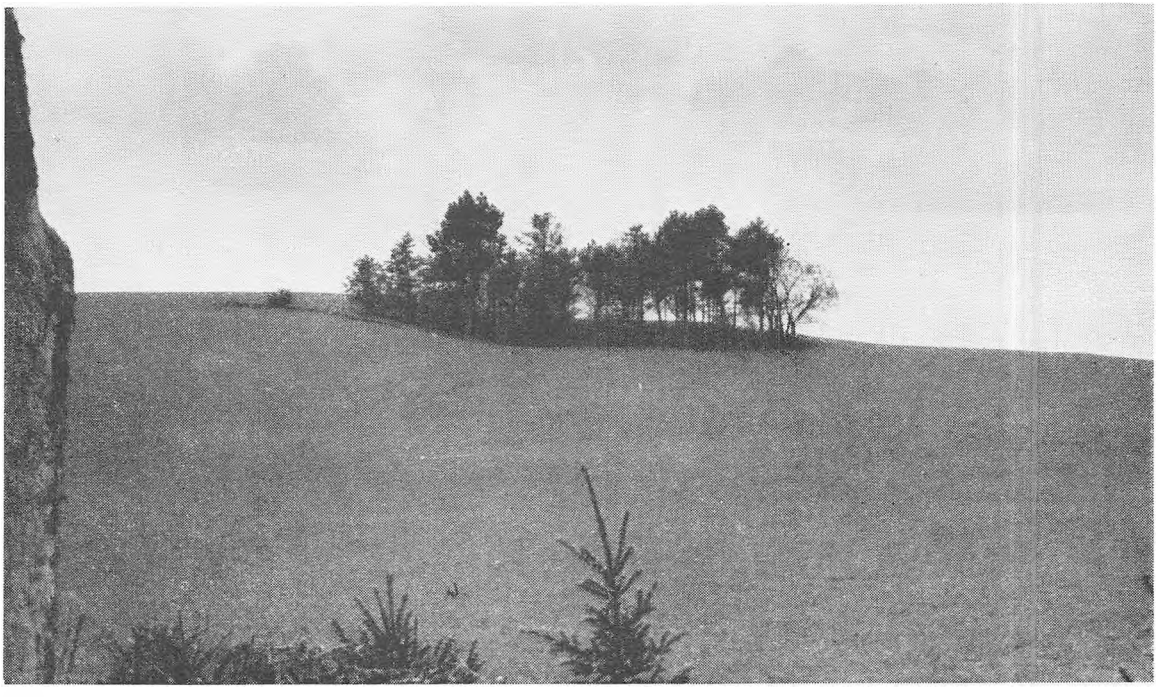

Geestland

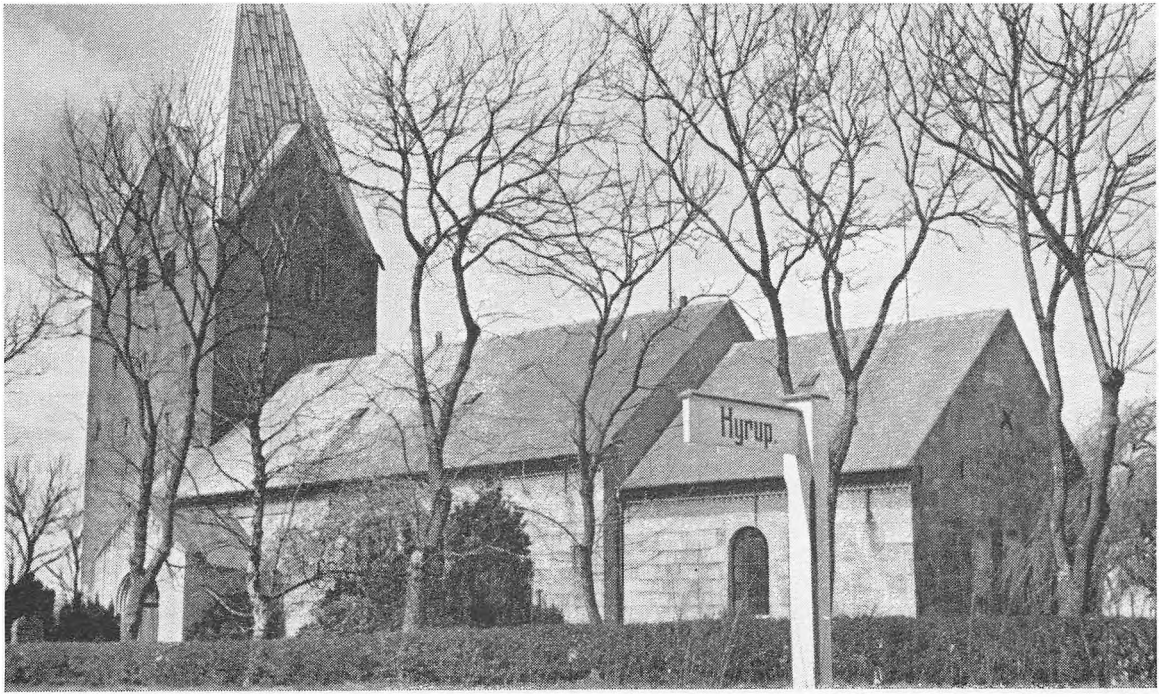

Bevtoft Kirke

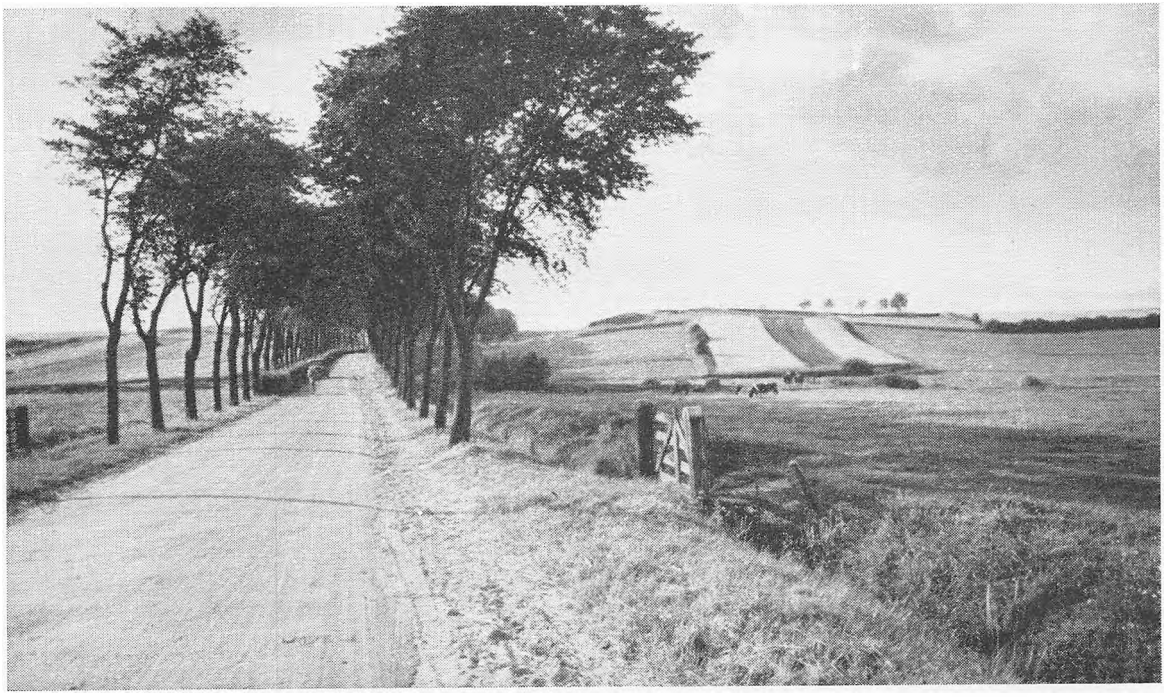

Aasen ved Sønder Stapel

Ejderlandskab ved Oka

Landskab ved Sorge

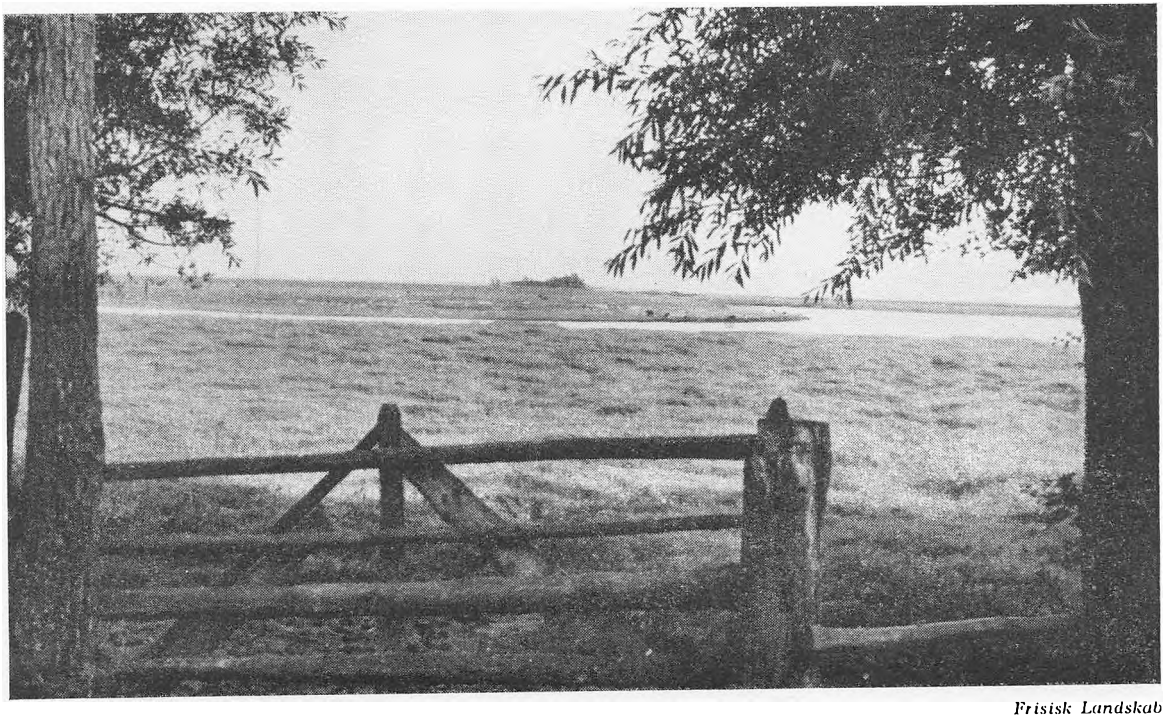

Frisisk Landskab

Gammelt Led i Marsken ved Oka

Landskab ved Trene

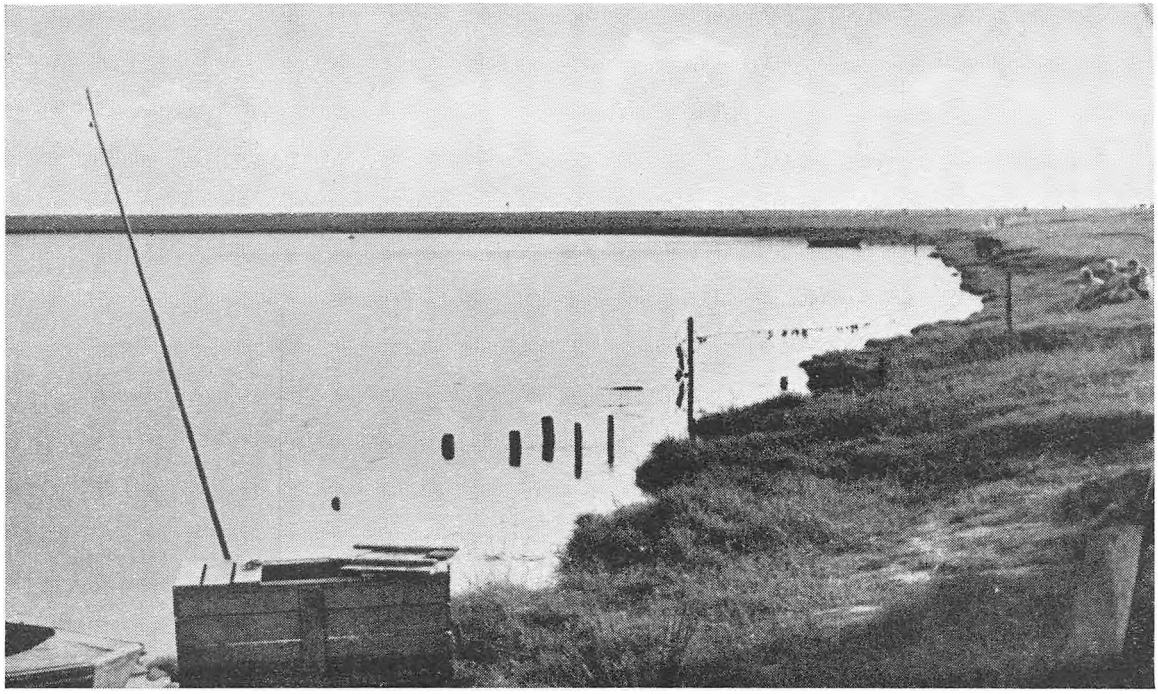

Ejderen ved Sønder Stapel

Ved Ejderen

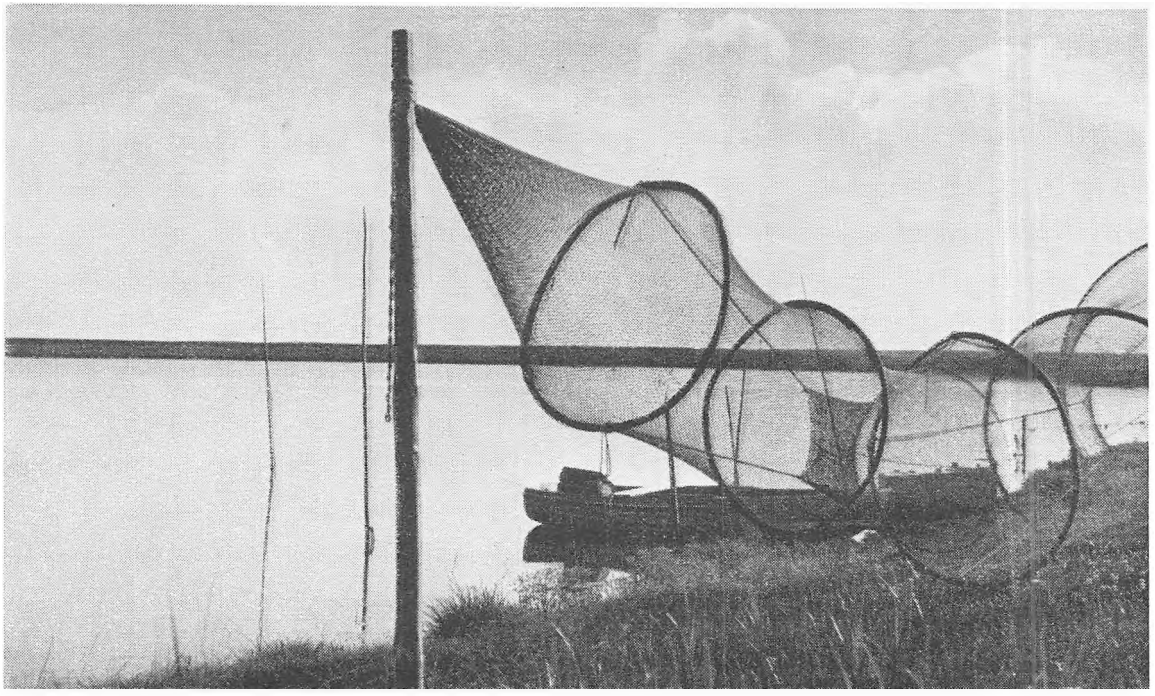

Ved Ejderen

Gamle Huse i Sønder Stapel

Fristsk Gaard

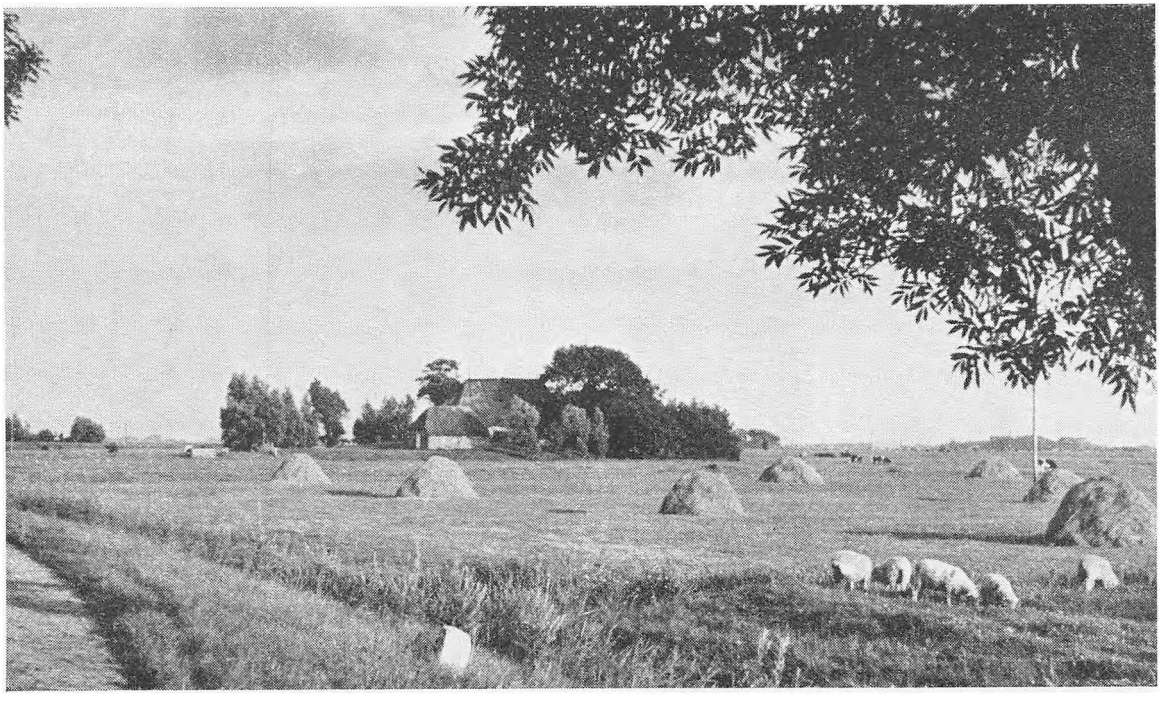

Frisisk Gaard

Schackenborg

Schackenborg

Schackenborg, Portnerhuset

Ved Rudbøl Sø

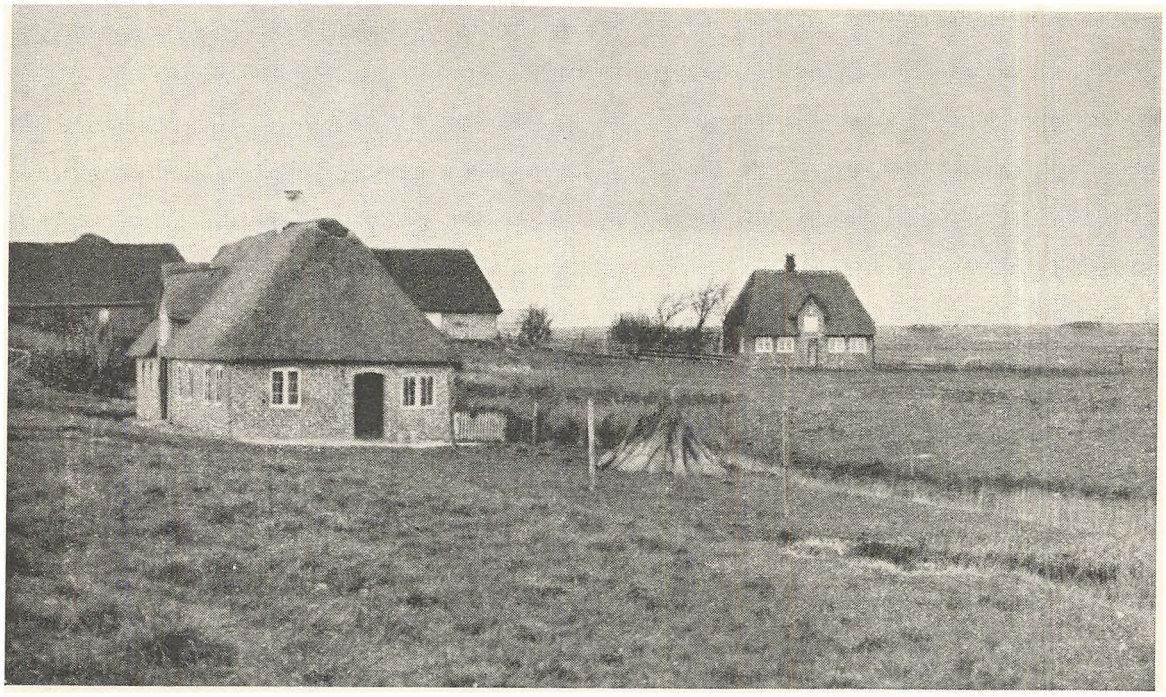

Smaa Marskhuse i frisisk Stil

Gamle Huse i Højer

Mark ved Hedeby

Led ved Hedeby

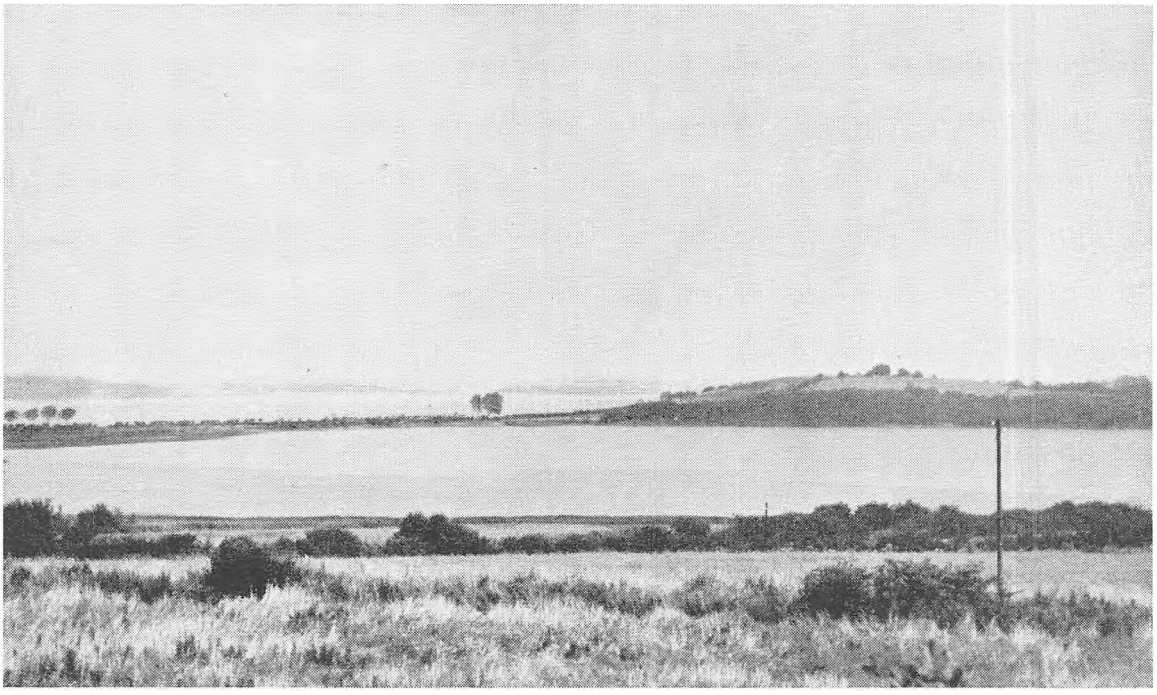

Udsigt over Hedeby Nor

Hedeby. Ringvolden møder Søen mod Nord

Hedeby. Den nordlige Del af Ringvolden

Hedeby. Ringvolden

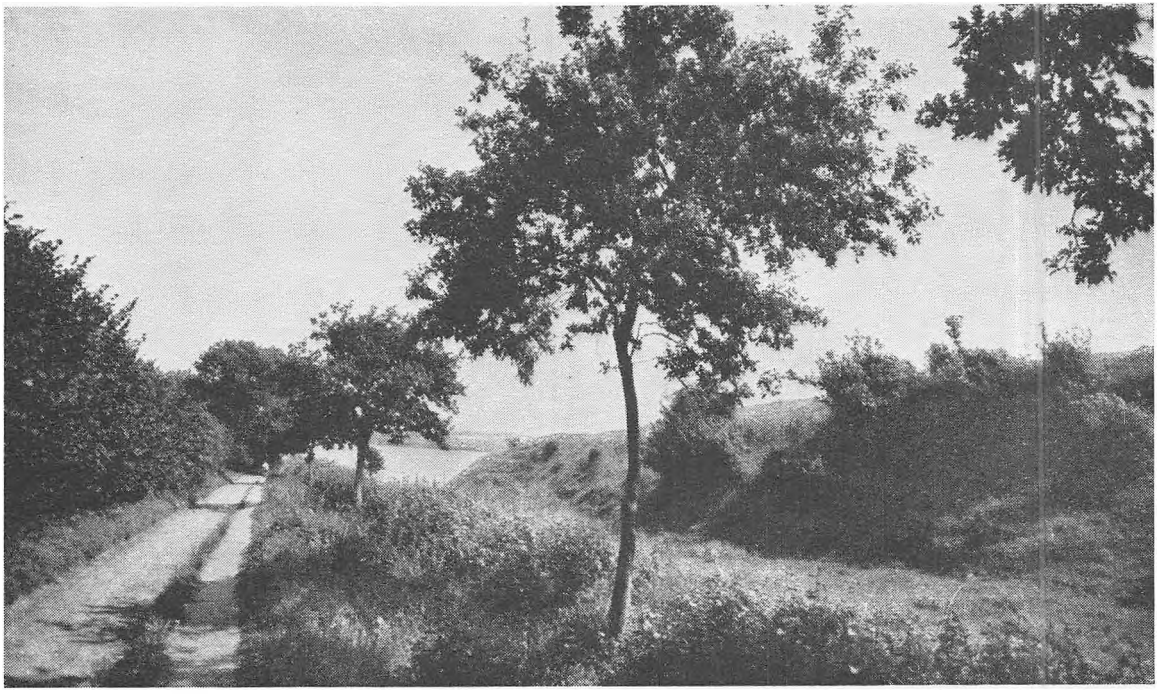

Hedeby. Vej langs Voldens Nordvestside

Hedeby. Sti langs Volden

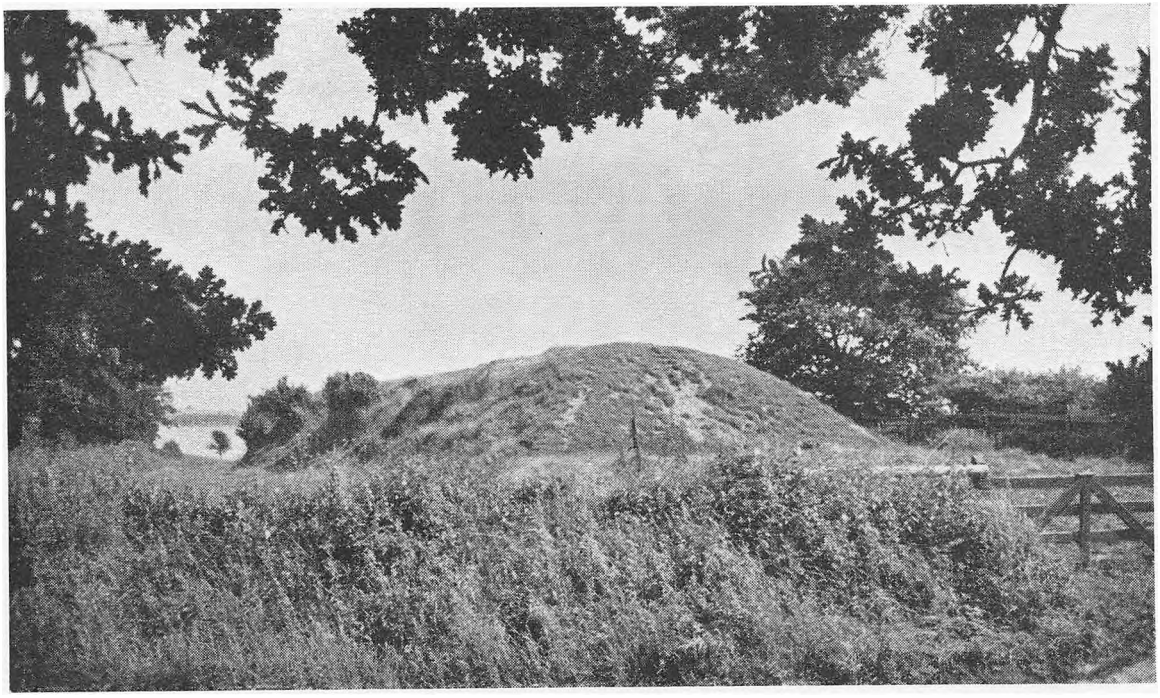

Hedeby. Ved den nordre Port

Hedeby. Indenfor Volden

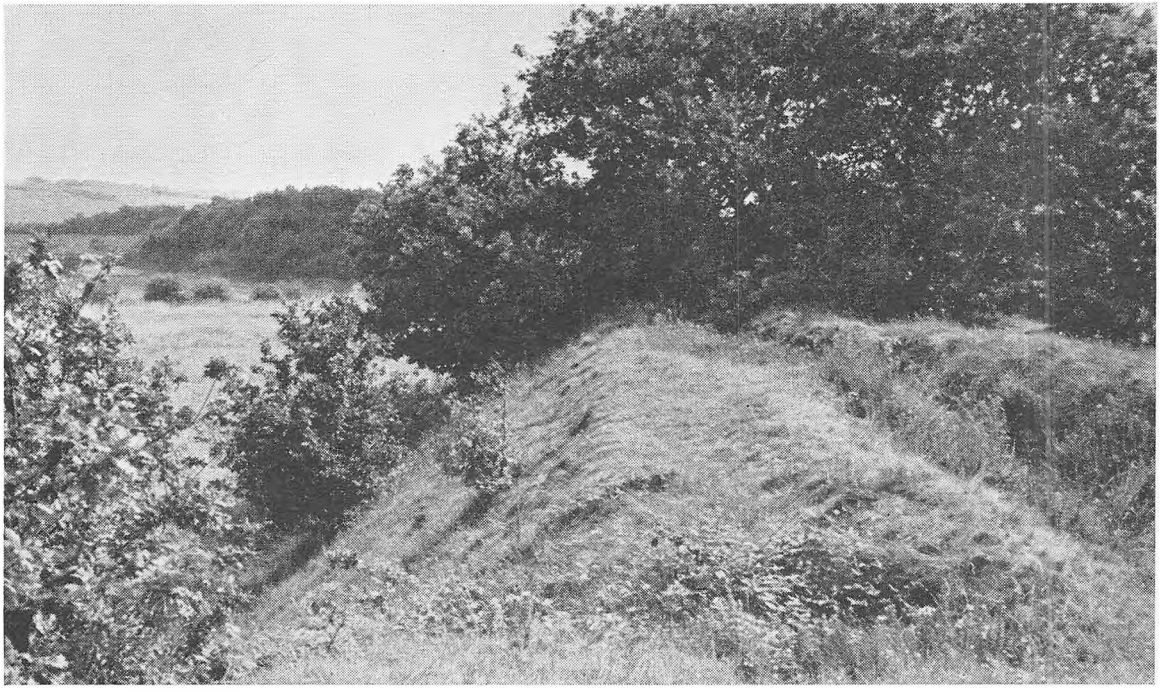

Hedeby. Egepurr paa Volden

Hedeby. Ved Forbindelsesvolden mod Øst

Hedeby. Ved Vandløbet, der delte Byen

Landskab ved Dannevirke

Landskab ved Valdemarsmuren

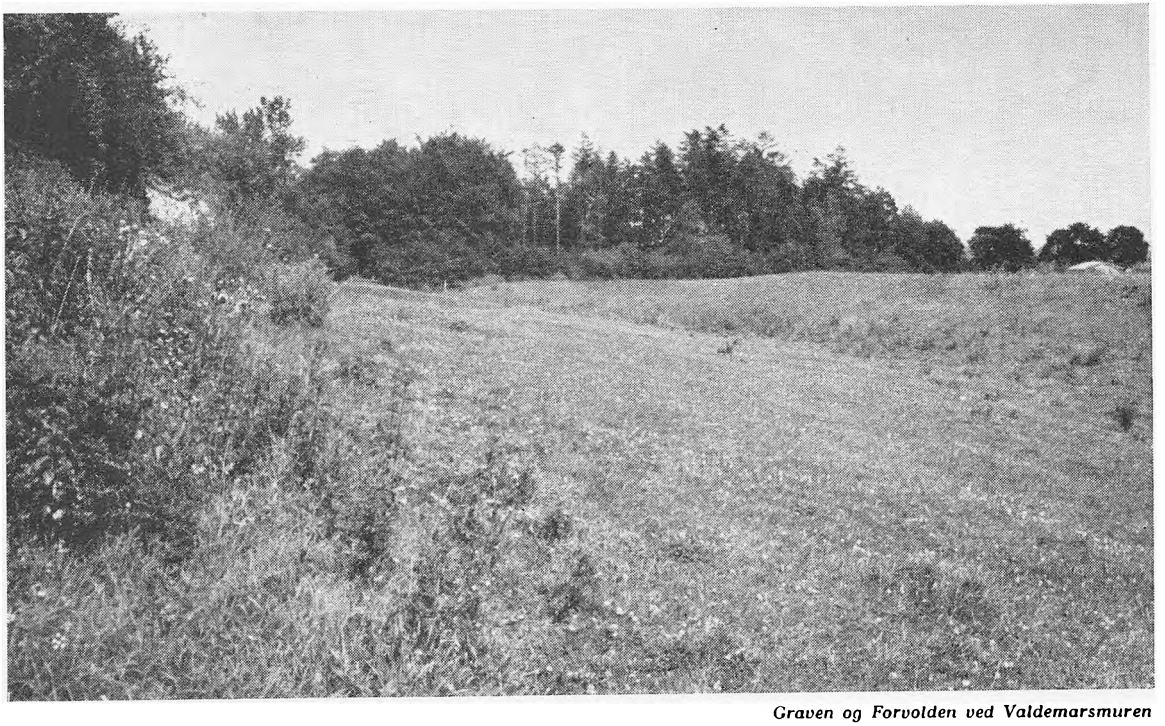

Graven og Forvolden ved Valdemarsmuren

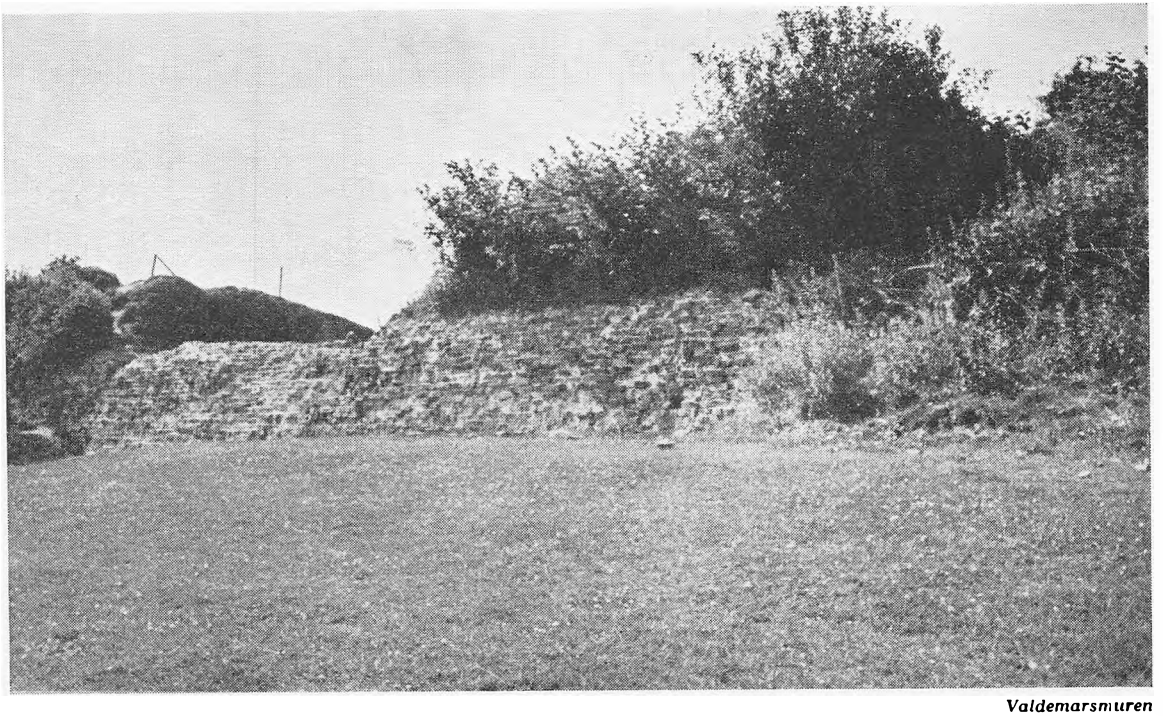

Valdemarsmuren

Valdemarsmuren

Samme nærved

Røde Kro ved Dannevirke

Ved Røde Kro

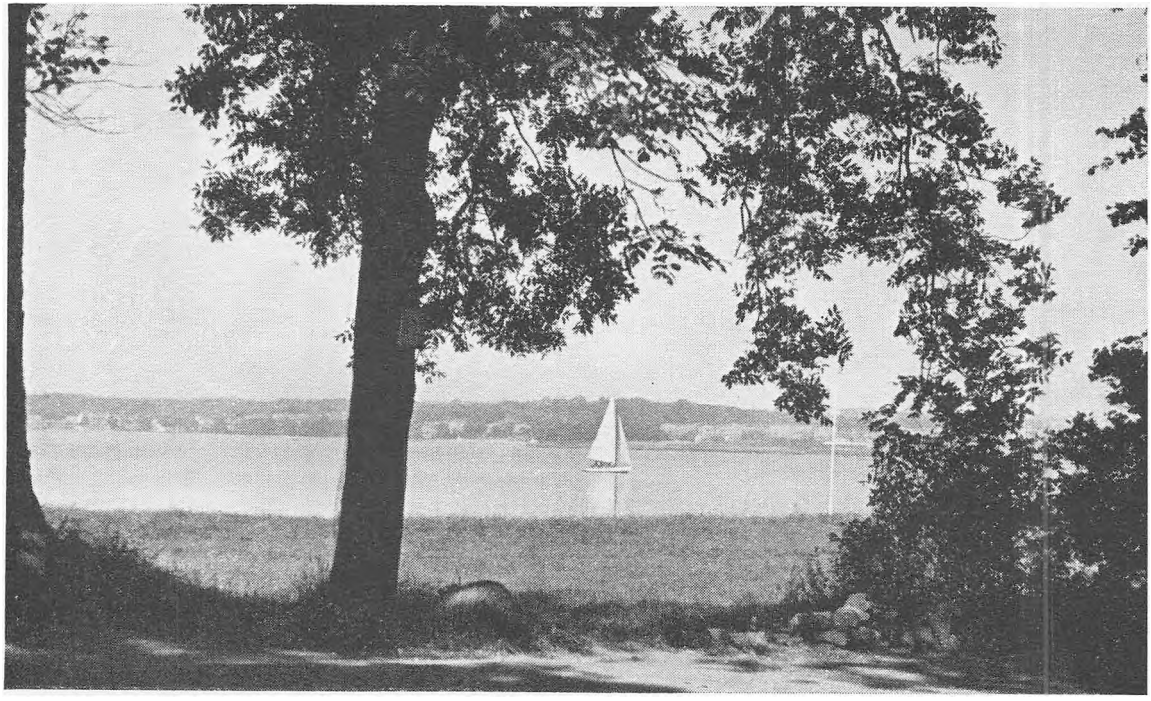

Udsigt mod Slesvig fra Hedeby Kro

Udsigt fra Hedeby mod Slesvig

Gottorp Slot

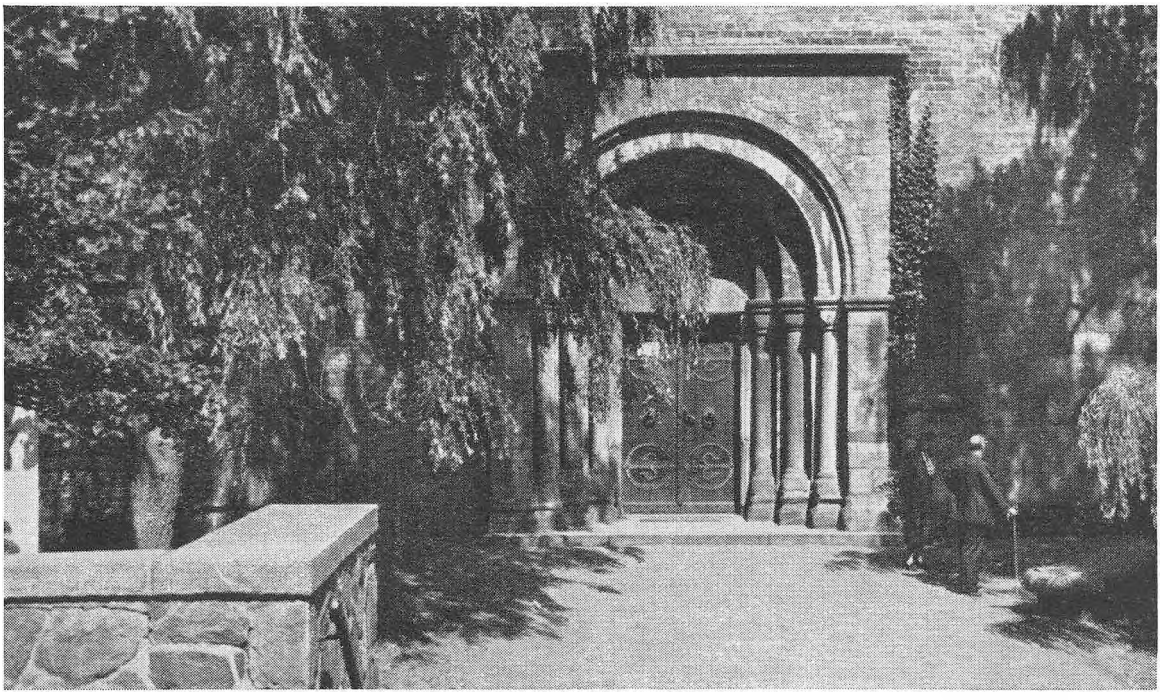

Slesvig. Domkirkens Portal

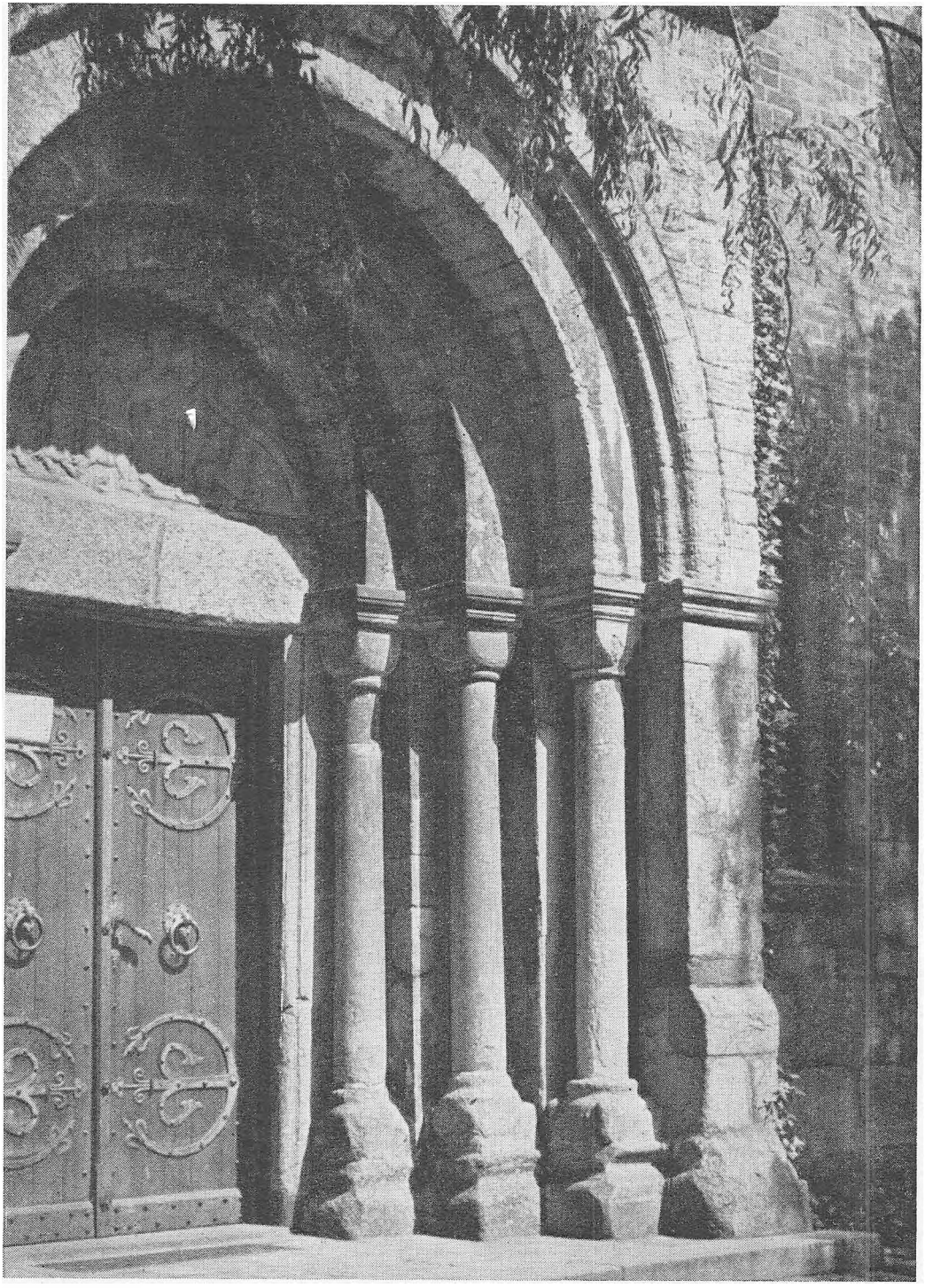

Slesvig Domkirke. Portalen

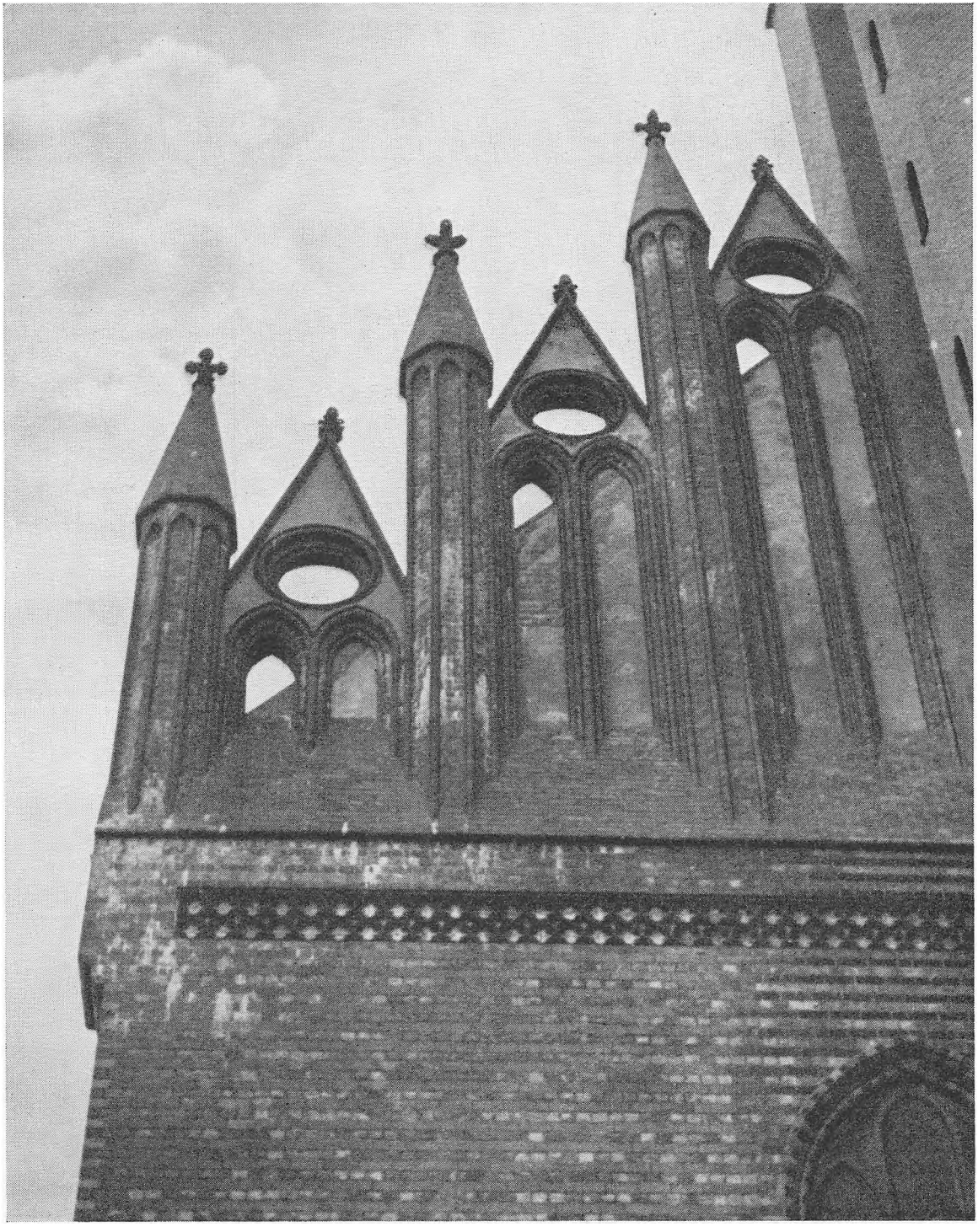

Slesvig Domkirke. Detaille

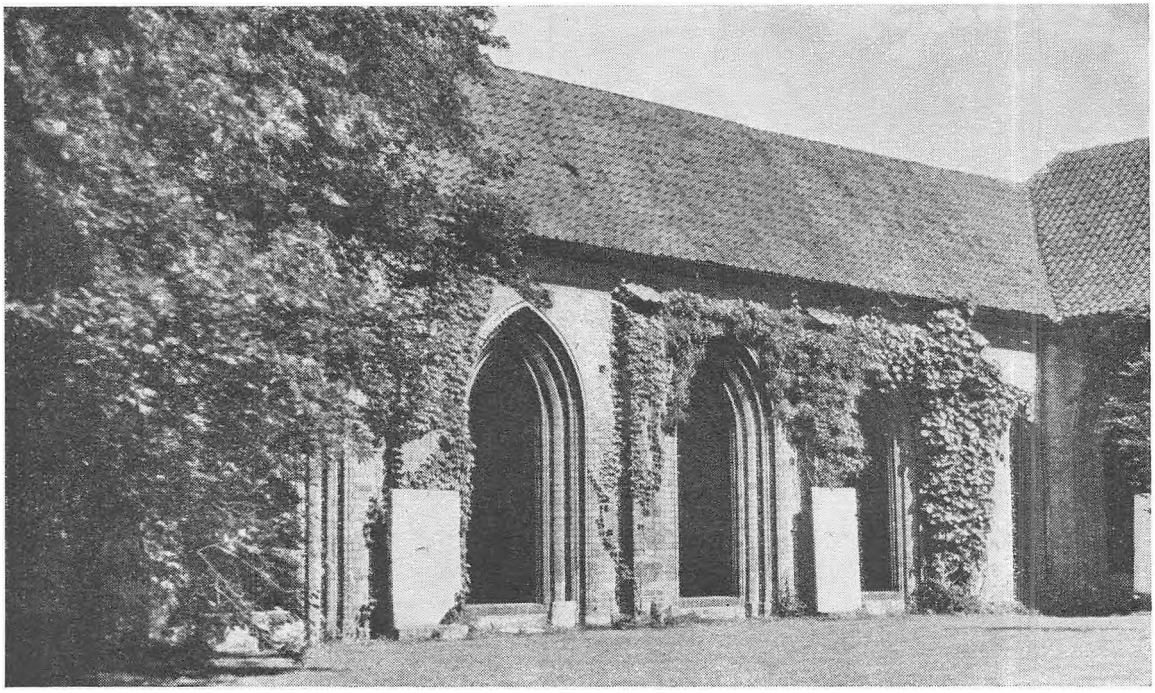

Slesvig Domkirke. Processionsgangen

Samme indefra

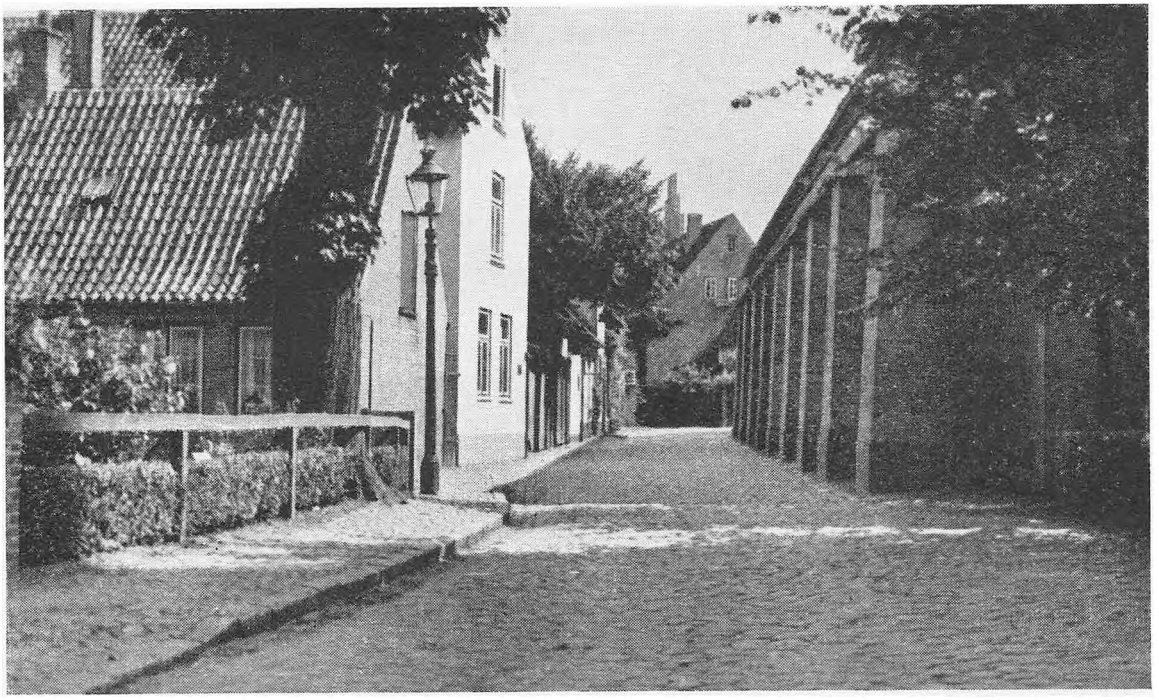

Slesvig. Ved Domkirken

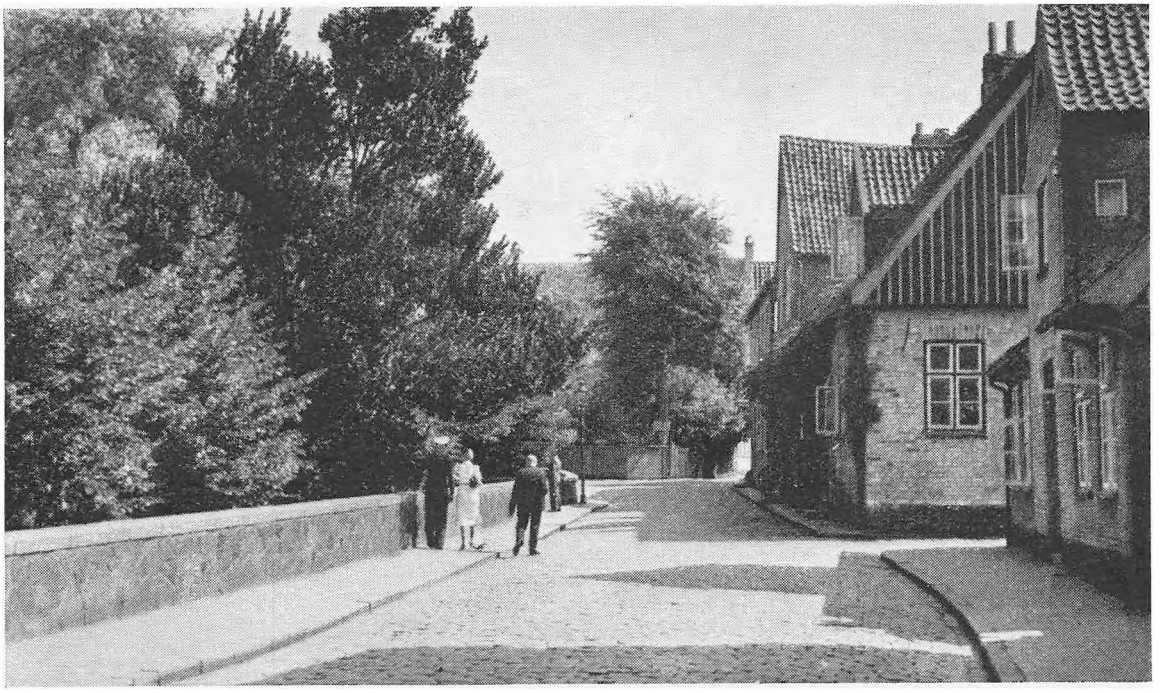

Slesvig. Gamle Huse ved Domkirken

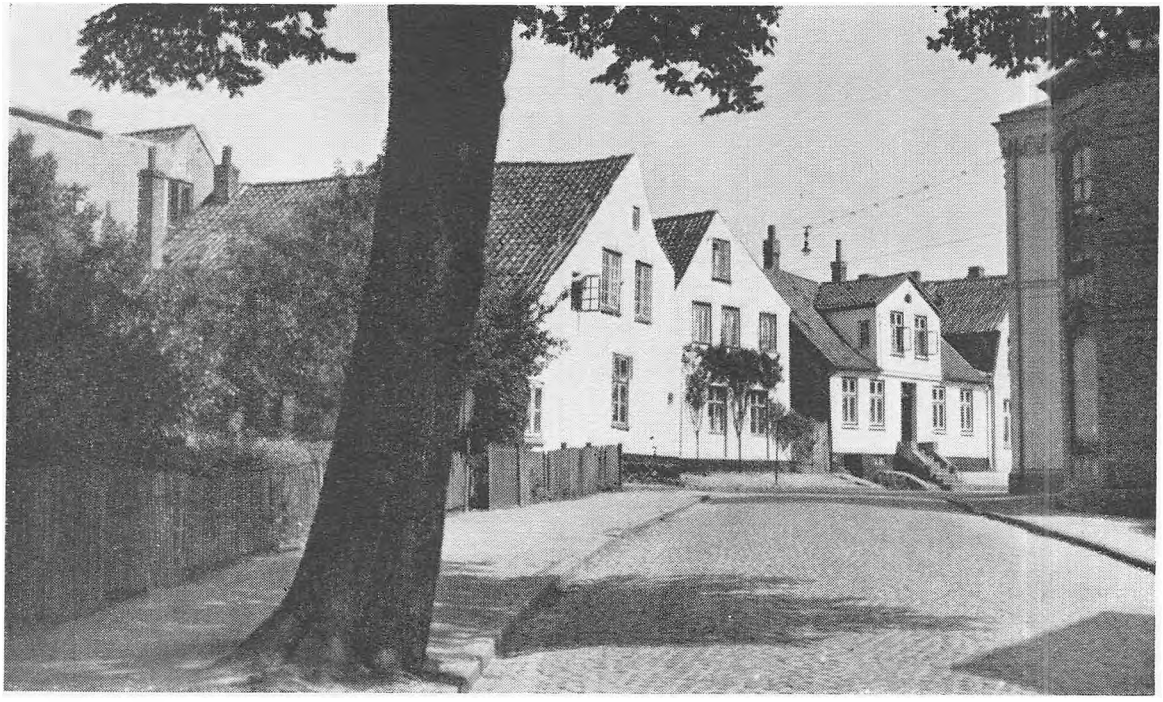

Slesvig. Gadeparti

Slesvig. Gadeparti

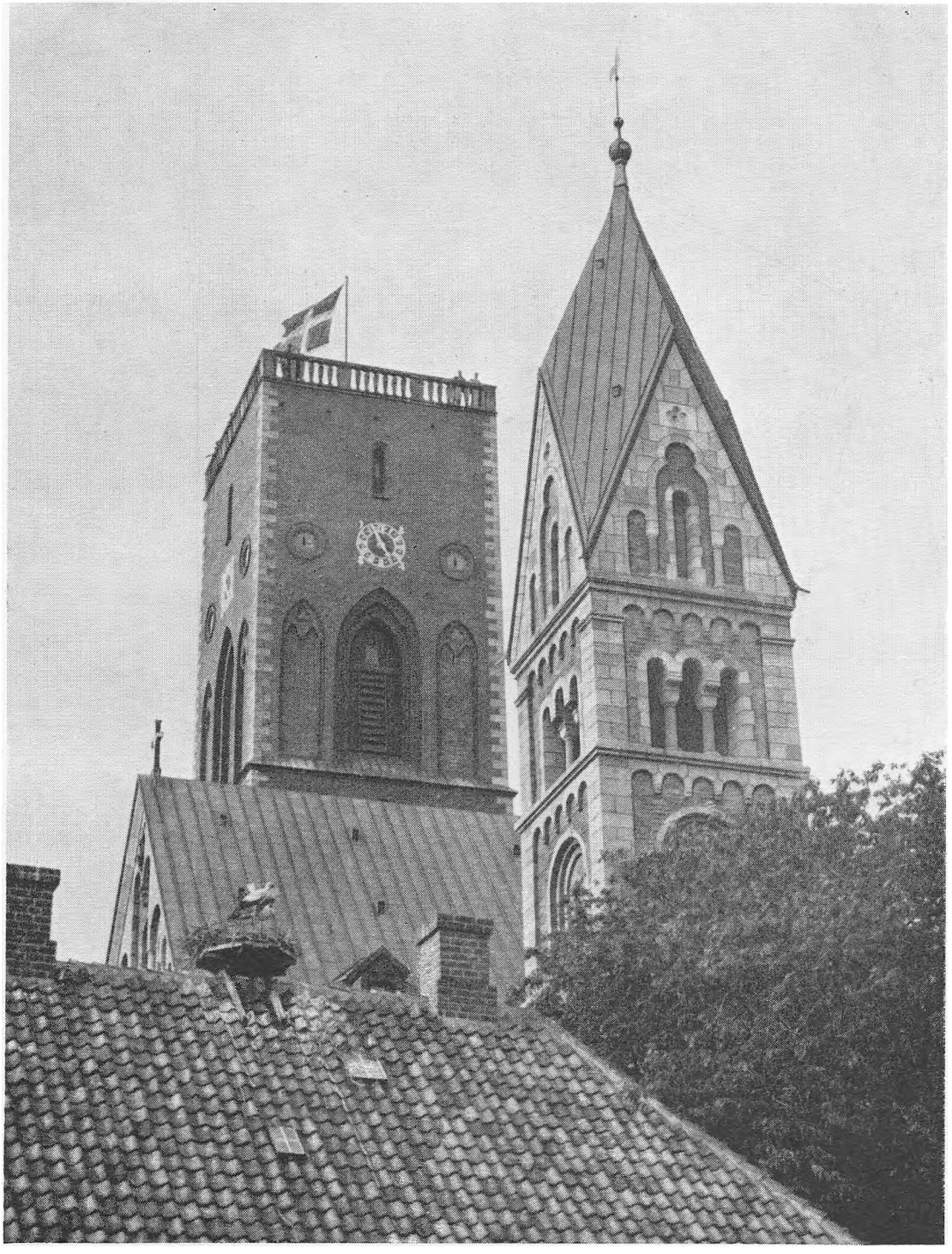

Ribe

Ribe

Ribe

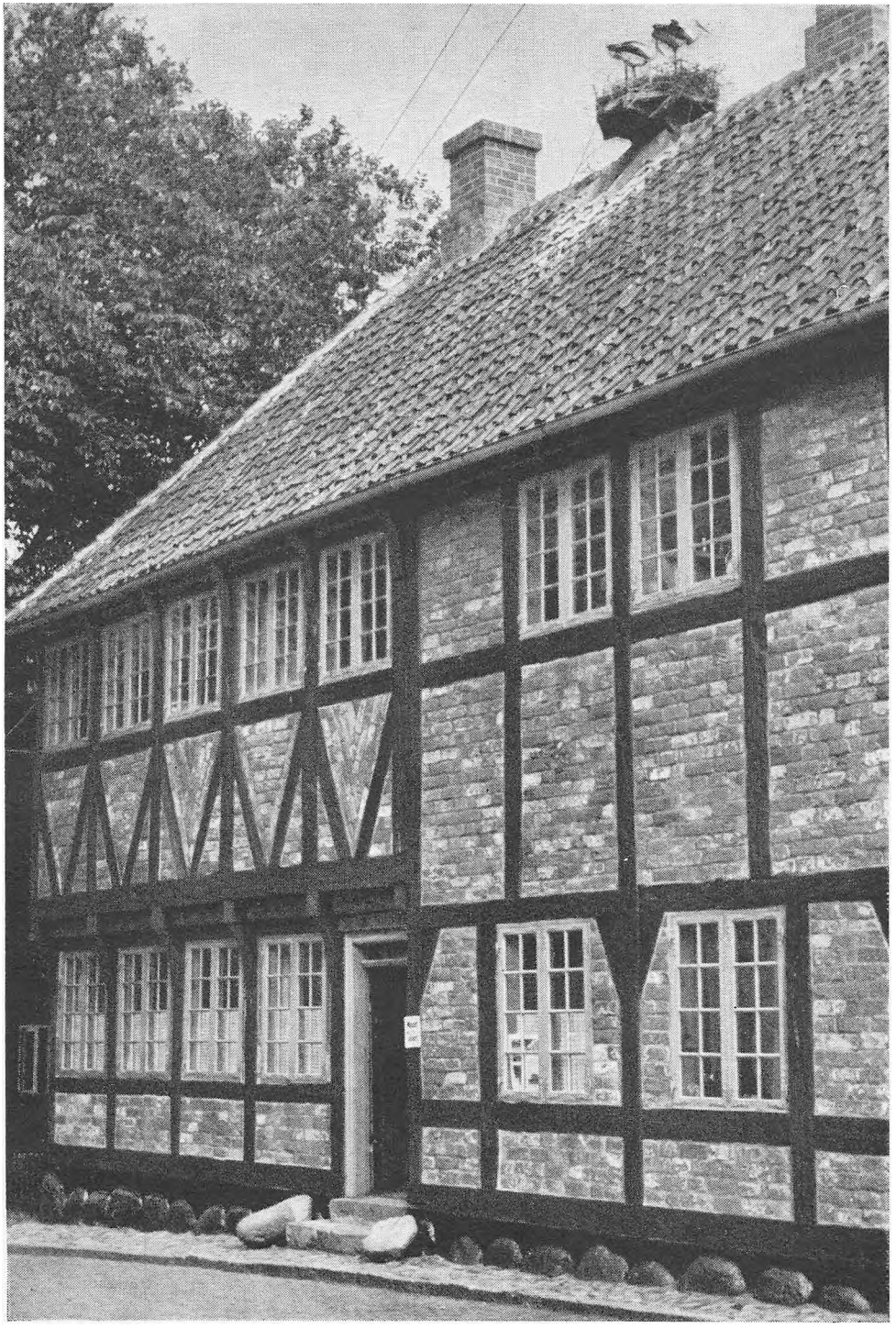

Ribe

Ribe

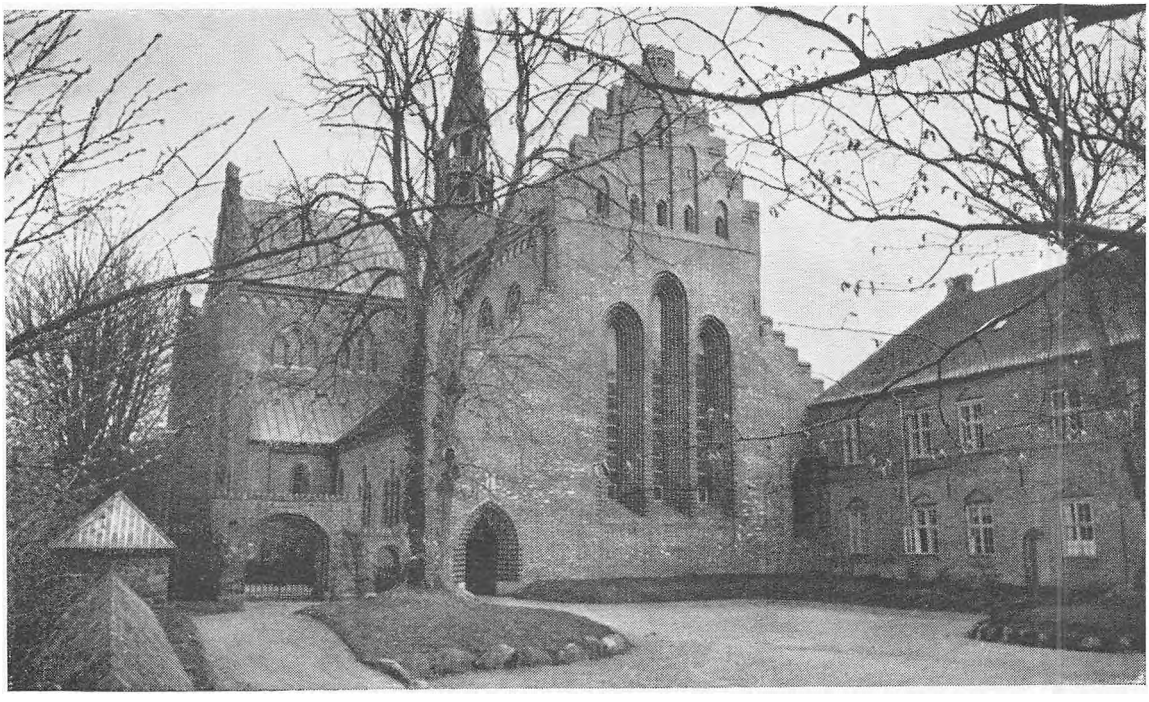

Løgumkloster

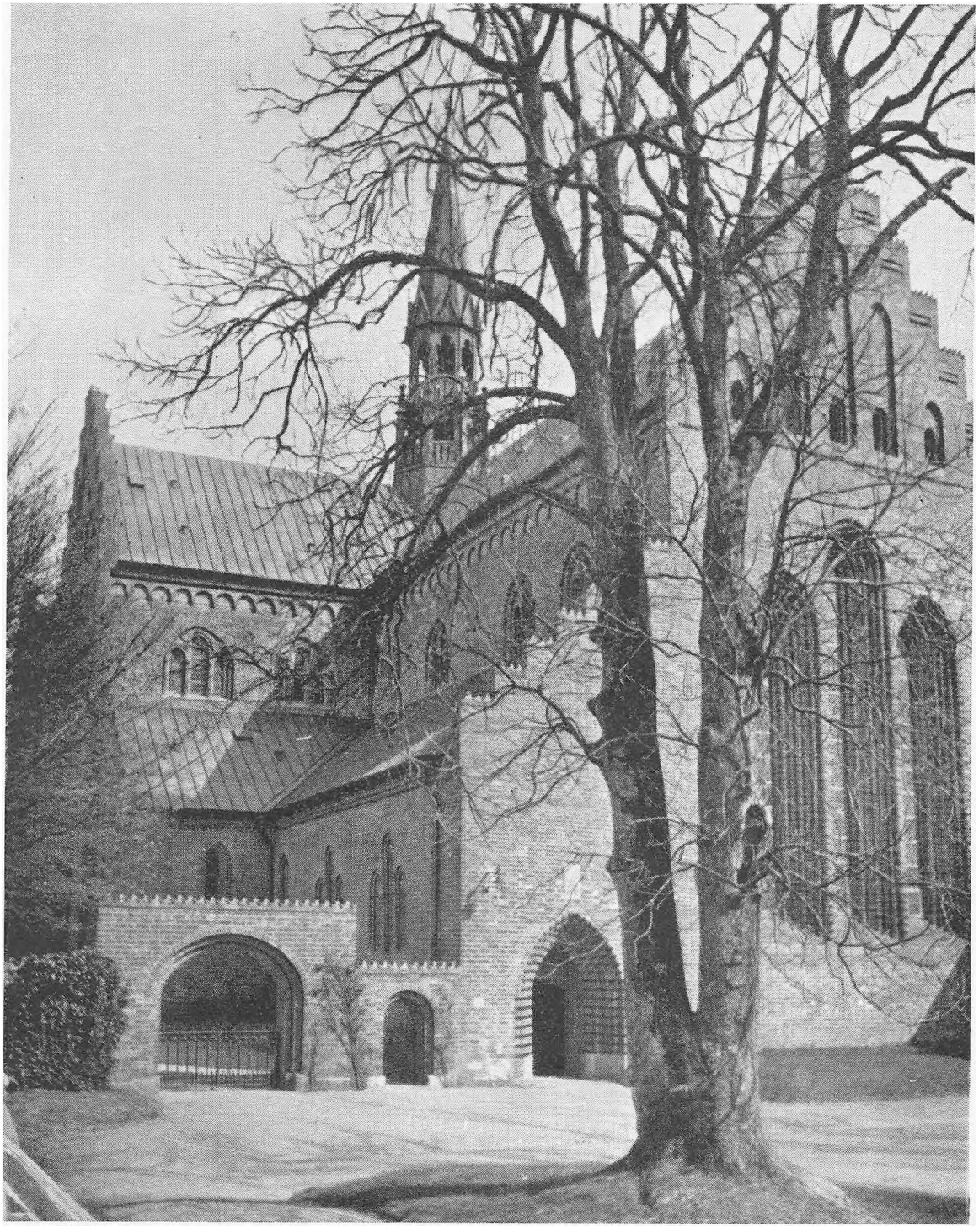

Løgumkloster

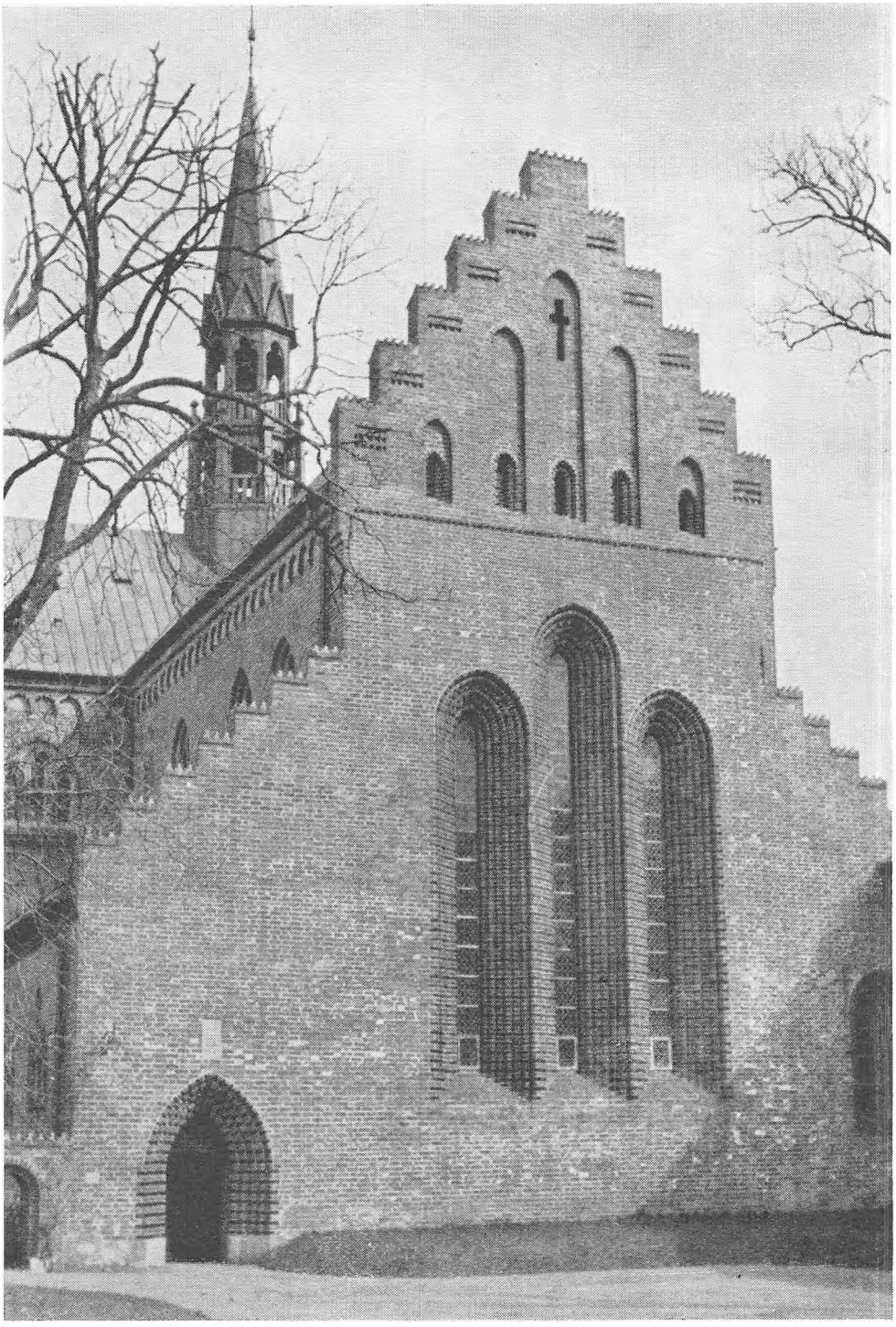

Løgumkloster. Vestgavlen

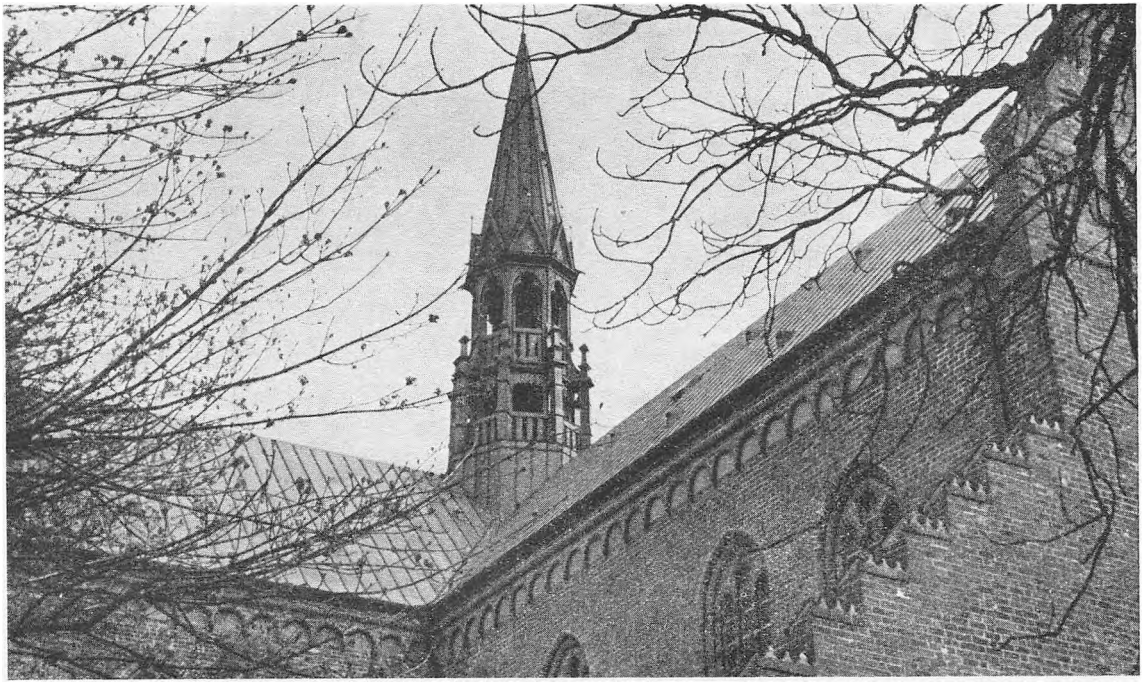

Løgumkloster, Detaille

Løgumkloster, Dommerboligen

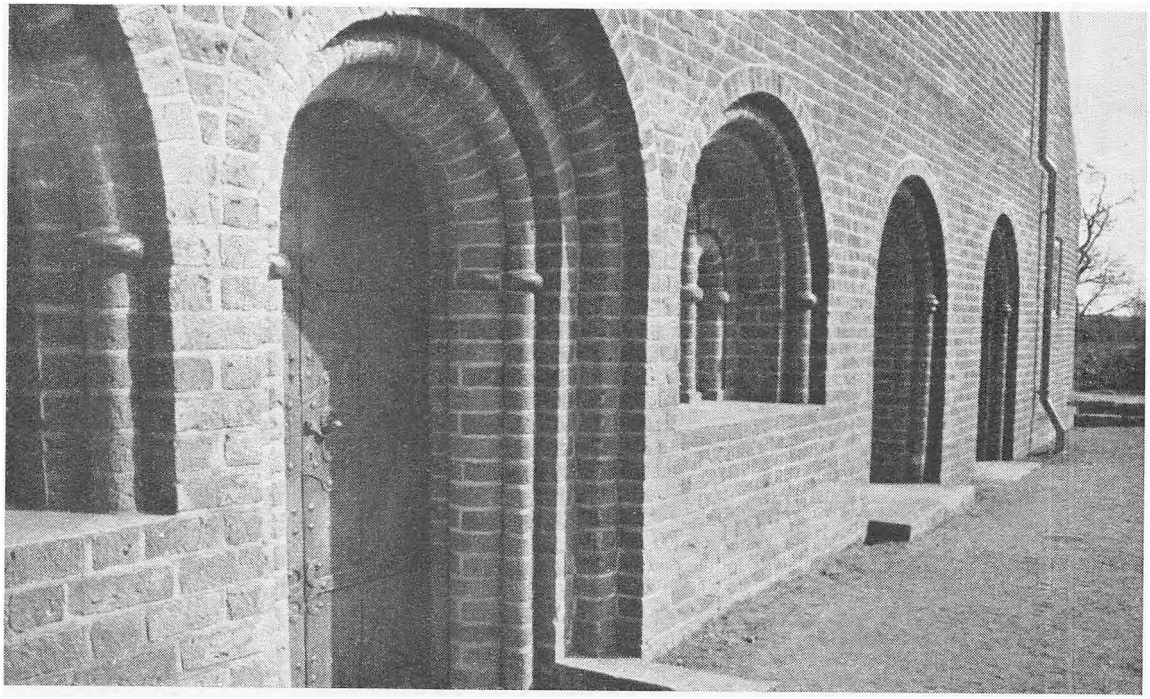

Løgumkloster, Detaille

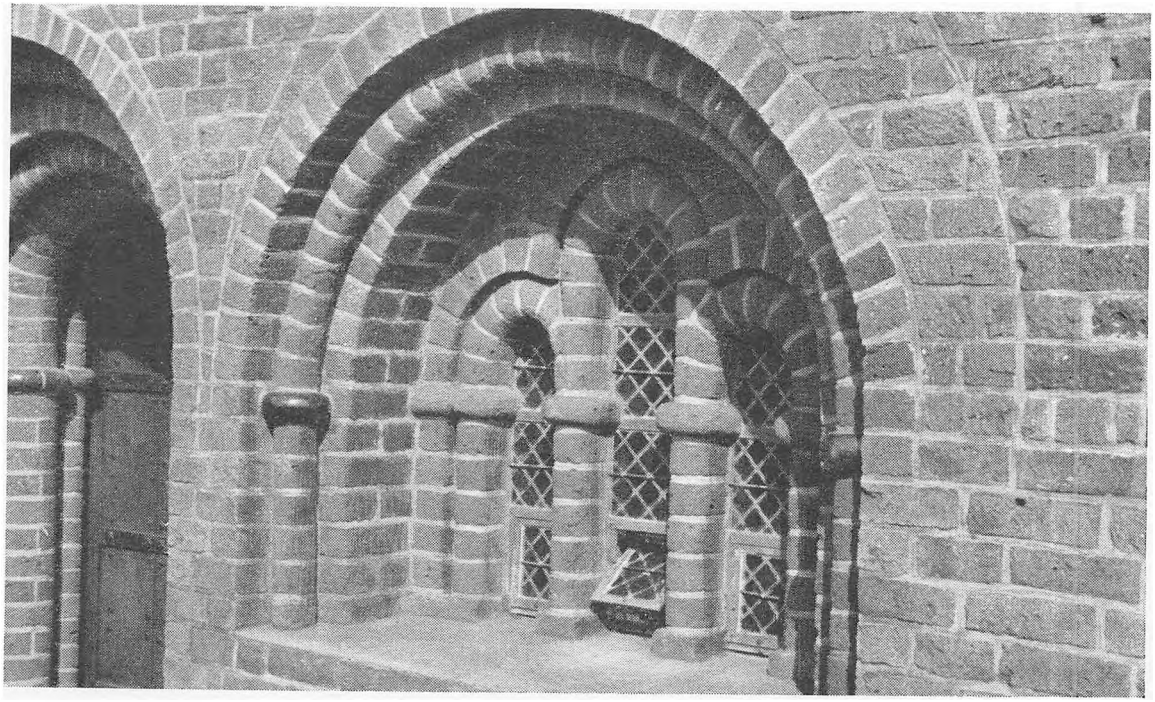

Løgumkloster, Detaille

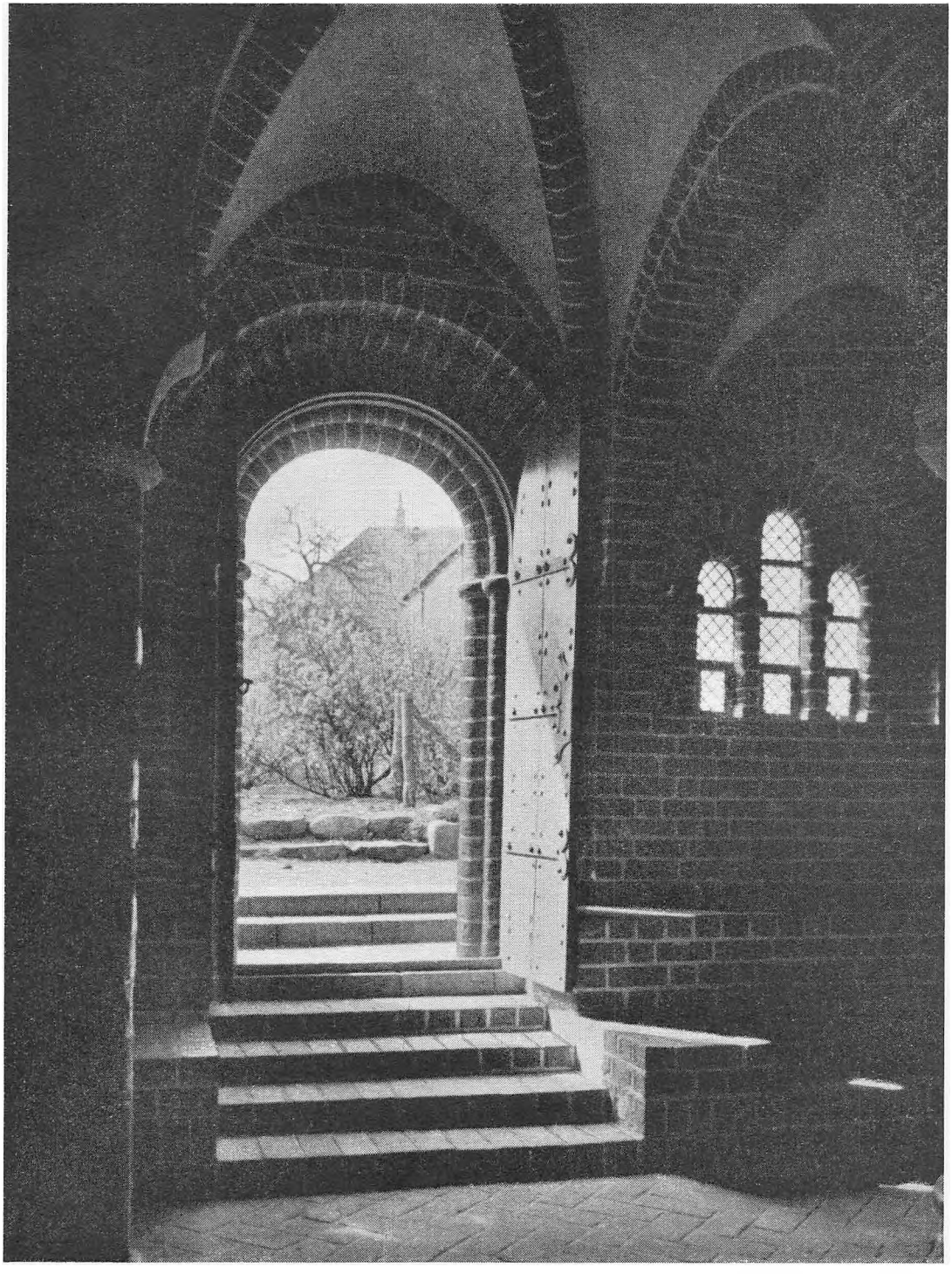

Løgumkloster, Kapitelsalen

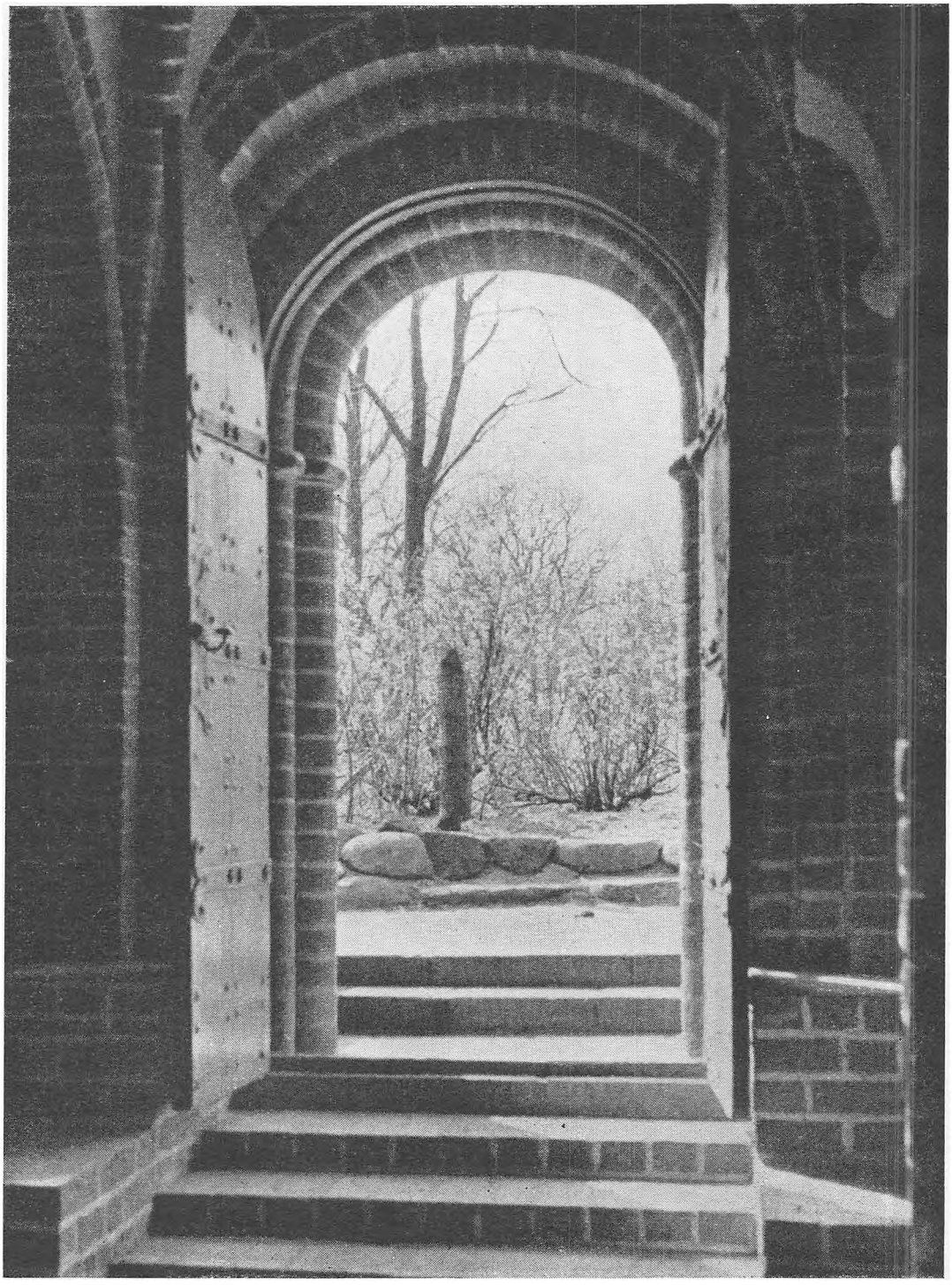

Løgumkloster. Udsigt fra Kapitelsalen

Brorsons Statue ved Ribe Domkirke

DENNE BOG ER TRYKT I 3000 EKSEMPLARER

Samtlige Fotografier fra
Fotograferne Nørmark

Klichéer af Tegninger fra
Dannesboes Reproduktionsanstalt

Klichéer af Fotografier fra
Fyens Stifts Reproduktionsanstalt

Papir fra
De forenede Papirfabriker

Trykning udført i
Fyens Stiftsbogtrykkeri

Indbinding udført i
Fuhrmanns Bogbinderi

*